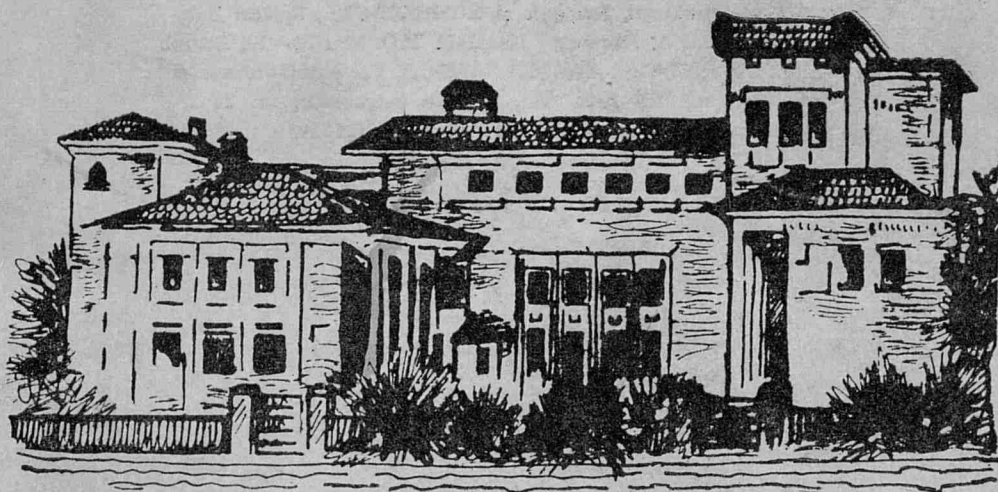

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 5, 1994

7-8

Iulie – August

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN
CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU,
GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL
STAN, ION STANCIU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
Prețul unui abonament este de 3600 lei. Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33–57, București, România și la ORION SRL, Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P.O. Box 74–19, București, Tx 11939 CBTxR. Fax (40) 13122425. Vă puteți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu, nr. 29 a, ap. 66, sector 3, București, C.P. 57–88, Fax 3124569.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjun t*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 – București, tel. 650.72.41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM V, NR. 7—8

Iulie—August 1994

SUMAR

IN MEMORIAM

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI ANDREI OȚETEA

ȘERBAN PAPACOSTEA, Andrei Oțetea, Director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga”	629
ELIZA CAMPUS, Andrei Oțetea: rigoare morală și științifică în învățământ și cercetare	639
POMPILIU TEODOR, Andrei Oțetea istoric al Renașterii	645
PAUL CERNOVODEANU, Andrei Oțetea istoric al chestiunii orientale	657
KEITH HITCHINS, Andrei Oțetea	671
ADOLF ARMBRUSTER, Andrei Oțetea — Îusemnări de jurnal	673
FLORIN CONSTANTINIU, Andrei Oțetea și a doua iobăgie: o dezbatere inutilă?	681
LEONID BOICU, Andrei Oțetea — cu un ochi redeschis înspre Iași	689

MARIA TEODOR, Politica confesională a lui Ștefan Rareș (1551—1552)	693
CONSTANTIN BĂLAN, Aspecte zonale ale vieții economice în Țara Românească (sec. XVIII a doua jumătate — sec. XIX primele decenii)	701
MARIAN STROIA, Promulgarea de către Poartă a <i>Hatișerifurilor</i> din septembrie 1802 și acțiunea Rusiei	711

PUTERE, AUTORITATE, IDEOLOGIE

GRIGORE CHIRIȚĂ, De la domnia pământească la dinastia de Hohenzollern (1859—1866) Prerogativele și însemnătatea domniei în edificarea statului român modern (I)	729
RADU G. PĂUN Încoronarea în Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea. Principii, aștudinii, simboluri	743
VENIAMIN CIOBANU, Curente ale ideologiei politice în Europa secolului XVII. Interferențe româno-polone	761
OVIDIU PECICAN, Ideologia puterii centrale în Moldova lui Bogdan cel Orb	771

„Revista istorică”, tom V, nr. 7—8, p. 623—848, 1994

OPINII

- ȘTEFAN S. GOROVEI, Începutul domniei lui Alexandru cel Bun 783
 ȘTEFAN ANDREESCU, Goran logofătul din Olănești și „Letopisețul Cantacuzi-
 nesc” 789

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- GEORGETA PENELEA-FILITTI, Un „stralucit aghiotant” al lui Ionel Brătianu:
 I. G. Duca și notele sale despre Conferința de la Lausanne din 1922 (III) 795

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

- MIHAI OPRIȚESCU, Daniil Ciugureanu și unirea Basarabiei cu România 805
 CONSTANTIN I. STAN, Vasile Stroescu — luptător pentru desăvârșirea unității
 naționale românești 811

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Pericolul aservirii politice a veșnicilor adevăruri. Scrisoare deschisă Președintelui Re-
 publicii Moldova Mircea Snegur; Sesiune de comunicări științifice la Muzeul din
 Curtea de Argeș, 12 noiembrie 1993 (*George Georgescu*); Sesiunea științifică orga-
 nizatǎ cu prilejul aniversării centenarului nașterii doctorului Sabin Manuilǎ
 (1894—1994), București, 7 martie 1994 (*Ioan Bolovan*); Sediința de comunicări
 de Heraldică, Genealogie și Sigilografie la Institutul de istorie „N. Iorga”, 31
 martie 1994 (*Nagy Pienaru*); Conferința internaționalǎ: „Rǎzboiul de 15 ani—
 1591—1606”, Budapesta, 6—8 aprilie 1994 (*Bogdan Murgescu*); Colocviul ro-
 mǎno-polon la Facultatea de litere, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 13—14
 mai 1994 (*Constantin Rezachevici*); Stagiul de documentare în Franța (*Anca
 Popescu*); Cercetǎri în Ungaria (*Eugen Gluck*) 817

NOTE

- * * * *Erdélyi könyvesházak* (Biblioteci în Transilvania) II. *Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Sétékelyudvarhely*, Jakó Zsigmond anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, Monok István, Nemeth Noémi, Tonk Sandor, „Skriptum Kft”, Szeged, 1991, X + 246 p. (*Iacob Mârza*); * * * *Les Plantes et les Saisons. Calendriers et Représentations*, Textes réunis et présentés par Marianne Mesnil (Collection Ethnologies d’Europe), Sauramps Montpellier, 1990, 429 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); ARȘAVIR ACTERIAN, *Privilegiași și nǎpǎstuiși*, Postfața de Mircea Zăciu, Institutul european, Iași, 1992, 176 p. (*Betinio Diamant*);
 ♦ JAMES M. BUCHANAN, *Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, The University of Chicago Press, London, Chicago, 1975, 200 p. (*Tatiana Dușu*);
 Dr. ALEXANDER KRISCHAN, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860—1980. Bio-bibliographie Skizzen*, (Banatica, Beiträge zur deutschen Kultur, Hesausgegeben von der Adam Müller-Guttenbrunn — Gessellschaft. Sonderdruck), Freiburg i. Br., 1993, 144 p. (*Costin Feneșan*); OLIMPIA MI-

- TRIC, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, Suceava, vol. I III, 1992–1994, 409 p. cu il. (*Alexandru Lăgor*); JAN PAUL NIEDERKORN, *Die eur pärsche Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Rudolfs II. (1593–1606)*, (=Archiv für österreichische Geschichte, Band 135), Verlag der Österreichischen Akademie des Wissenschaften, Viena, 1993, 560 p. (*Ștefan Andreescu*); LUIS MIGUEL ENCISO RECIO, AUGUSTIN GONZÁLEZ ENCISO, TEÓFANES EGIDO LÓPEZ, MAXIMILIANO BARRIO GONZALO, RAFAEL TORRES SÁNCHEZ, *Los Borbons en el siglo XVIII (1700–1808)*, în *Historia de España*, coordinator Angel Montenegro Duque, tomo X, Madrid, 1991, 695 p. (*Eugen Denize*); TEODOR TANCO, *Virtus romana rediviva*, vol. VII, *Memoria culturii*, Cuvânt de încheiere Acad. Ștefan Pascu, Edit. Virtus romana rediviva, Cluj-Napoca, 1993, 556 p. (*Stelian Mândruț*); GILLES VEINSTEIN, *Ahkam qa'idi, ordres originaux et mihimme defteri*, în vol. *Mélanges offerts à Louis Bazin*, Paris, 1992, p. 257–274 (*Anca Popescu*); CORNELIUS R. ZACH, *Staat und Staatsträger in der Walacher und Moldau im 17. Jahrhundert*, München, 1992, 237 p. (*Mihai Scriin Rădulescu*); AL. ZUB, *În crizentul istoriei*, Institutul European, Iași, 1994, 280 p. (*Pruteanu Marin*) 827

BULETIN BIBLIOGRAFIC 843

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME V, Nos. 7-8
July - August 1994

C O N T E N T S

IN MEMORIAM

100 YEARS SINCE THE BIRTH OF ANDREI OȚETEA

ȘERBAN PAPACOSTEA, Andrei Oțetea, Director of the Institute of History "Nicolae Iorga"	629
ELIZA CAMPUS, Andrei Oțetea: Moral and Scientific Rigour	639
POMPILIU TEODOR, Andrei Oțetea, Historian of the Renaissance	645
PAUL CERNOVODEANU, Andrei Oțetea, Historian of the Oriental Issue	657
KEITH HITCHINS, Andrei Oțetea	671
ADOLF ARMBRUSTER, Andrei Oțetea - Diary Notes	673
FLORIN CONSTANTINIU, Andrei Oțetea and the Second Serfdom: A Pointless Debate?	681
LEONID BOICU, Andrei Oțetea - Refocussing on Jassy	689

MARIA TEODOR, The Denominational Policy of Ștefan Rareș (1551-1552)	693
CONSTANTIN BALAN, Regional Aspects Reflecting the Economic Life in Wallachia (The Second Half of the 18th Century - the First Decades of the 19th Century)	701
MARIAN STROIA, The Promulgation by the Porte of the Hatti-Sherif of September 1802 and the Action Taken by Russia	711

POWER, AUTHORITY, IDEOLOGY

GRIGORE CHIRIȚĂ, From Native Princes to the Dynasty of the Hohenzollerns (1859-1866). The Prerogatives and the Impact of these Institutions on the Creation of the Modern Romanian State (I)	729
RADU G. PĂUN, Coronation in Wallachia and Moldavia in the 18th Century. Principles, Attitudes and Symbols	743
VENIAMIN CIOBANU, Trends of Political Ideology in 17th-Century Europe.	

Romanian — Polish Links	761
OVIDIU PECICAN, Ideology of the Central Power in Moldavia During the Reign of Bogdan the Blind	771

OPINIONS

ȘTEFAN S. GOROVEI, The Beginnings of the Reign of Alexandru the Good . . .	783
ȘTEFAN ANDREESCU, Goran, the Chancellor of Olănești, and the „Letopisețul Cantacuzinesc” (“Chronicle of the Cantacuzinos”)	789

MEMOIRS, CORRESPONDENCE, NOTES

GEORGETA PENELEA-FILITTI, A “Brilliant Aide-de-Camp” of Ionel Brătianu. I. G. Duca and His Notes on the Lausanne Conference in 1922 (III)	795
--	-----

REPRESENTATIVE FIGURES IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS

MIHAI OPRÎȚESCU, Daniil Ciugureanu and the Union of Bessarabia to Romania	805
CONSTANTIN I. STAN, Vasile Stroescu — A Champion of the Fulfilment of Ro- manian National Unity	811

SCIENTIFIC LIFE

The threat of the political enslaving of perennial truths. An open letter to the President of the Republic of Moldavia Mircea Snegur; Session of scientific communications at the Museum of Curtea de Argeș, 12 November 1993 (<i>George Gergescu</i>); Scien- tific session organized on the occasion of the celebration of one hundred years since the birth of Doctor Sabin Manuilă (1894—1994); Bucharest, 7 March 1994 (<i>Ioan Bolovan</i>); Session of communications in Heraldry, Genealogy and Sigillo- graphy at the Institute of History “N. Iorga”, 31 March 1994 (<i>Nagy Pienaru</i>); International conference: “The 15—Year War — 1591—1606”, Budapest, 6—8 April 1994 (<i>Bogdan Murgescu</i>); Romanian-Polish colloqui at the Faculty of Letters, the University “Al. I. Cuza”, Jassy, 13—14 May 1994 (<i>Constantin Rezachevici</i>); Documentary trip to France (<i>Anca Popescu</i>); Research work in Hungary (<i>Eugen Glück</i>)	817
---	-----

NOTES

- * * * *Erdélyi könyvesházak* (Libraries in Transylvania) II. *Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagynyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, Jakó Zsigmond anyagának kiadás-
nálásával sajtó alá rendezte, Monok István, Nemeth Noémi, Touk Sándor,
“Skriptum Kft”, Szeged, 1991, X + 646 pp. (*Iacob Márza*); * * * *Les Plan-
tes et les Saisons. Calendriers et Représentations*, Textes réunis et présentés par
Marianne Mesnil, (Collection Ethnologies d’Europe), Sauramps, Montpellier,
1990, 429 pp. (*Mirela-Luminița Murgescu*); ARȘAVIR ACTERIAN *Privile-*

grafi și năpăstuiți (The Privileged and the Oppressed), Postface by Mircea Zaciu, The European Institute, Jassy 1992, 176 pp. (*Betino Diamant*); JAMES M. BUCHANAN, *Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, The University of Chicago Press, London, Chicago, 1975, 200 pp. (*Tatiana Dușu*); Dr. ALEXANDER KRISCHAN, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860 1980. Bio-bibliographie Skizzen*, (Banatica. Beiträge zur deutschen Kultur. Herausgegeben von der Adam Müller – Guttenbrunn – Gessellschaft. Sonderdruck), Freiburg i. Br., 1993, 144 pp. (*Costin Feneșan*); OLIMPIA MITRIC, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog* (Old Romanian Books in the County of Suceava. A Catalogue), Suceava, vols. I – III, 1992 – 1994, 409 pp. with pictures (*Alexandru Ligor*); JAN PAUL NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Rudolfs II. (1593 – 1606)*, (Archiv für österreichische Geschichte, Band 135), Verlag der Österreichischen Akademie des Wissenschaften, Vienna, 1993, 560 pp. (*Ștefan Andreescu*); LUIS MIGUEL ENCISO RECIO, AUGUSTIN GONZÁLES ENCISO, TEÓFANES EGIDO LÓPEZ, MAXIMILIANO BARRIO GONZALO, RAFAEL TORRES SÁNCHEZ, *Los Borbons en el siglo XVIII (1700 1808)*, in *Historia de Espana*, coordinated by Angel Montenegro Duque, tomo X, Madrid, 1991, 695 pp. (*Eugen Denize*); TEODOR TANCO, *Virtus romana rediviva*, Cluj-Napoca, 1993, 556 pp. (*Stelian Mândruș*); GILLES VEINSTEIN, *Ahkam qa'idi, ordres originaux et mühimme defleri*, in vol. *Mélanges offerts à Louis Bazin*, Paris, 1992, pp. 257 – 274 (*Anca Popescu*); CORNELIÛS R. ZACH, *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert*, München, 1992, 237 pp. (*Mihai Sorin Rădulescu*); AL. ZUB, *În orizontul istoriei* (In a Historical Approach), The European Institute, Jassy, 1994, 280 pp. (*Pruteanu Marin*) 827

BIBLIOGRAPHICAL BULLETIN

843

Andrei Blăniș

IN MEMORIAM

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI ANDREI OȚETEĂ

ANDREI OȚETEĂ, DIRECTOR AL INSTITUTULUI DE
ISTORIE „NICOLAE IORGA”*

ȘERBAN PAPACOSTEA

În desfășurarea carierei publice a istoricului Andrei Oțetea, rostul său cel mai de seamă și influența sa cea mai puternică asupra dezvoltării istoriografiei române au fost direct legate de funcția de director al Institutului de istorie Nicolae Iorga¹. Activitatea sa în această calitate s-a răsfrânt, firește, în primul rând, asupra însuși institutului pe care l-a condus timp de patrusprezece ani (1956—1970); dar locul de prim plan al acestui institut în ansamblul rețelei centrelor de cercetare istorică din țară și poziția pe care A. Oțetea a ocupat-o în acest răstimp în sferile conducătoare ale vieții științifice românești au asigurat acțiunii sale în câmpul istoriografiei o arie de afirmare mult mai largă, cu însemnate implicații științifice și politice. În fapt, prezența lui A. Oțetea la conducerea Institutului de istorie N. Iorga a coincis cu o etapă distinctă din evoluția istoriografiei românești în îndelungatul răstimp al regimului comunist, etapă care separă vremea totalitarismului stalinist al „internaționalismului proletar” de faza „comunismului național”.

În evoluția istoriografiei române ca dealtminteri în ansamblul vieții societății românești, regimul instaurat de ocupația sovietică a înscris o tragică cezură. El a pus brutal capăt unui secol de avânt istoriografic, secol deschis de generația pașoptistă, între fruntașii căreia s-au situat în scrisul istoric Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu, și încheiat de generația descendenței intelectuale a lui Nicolae Iorga, în fruntea căreia s-a aflat Gheorghe I. Brătianu; vreme de excepțională înflorire a istoriografiei, care a însoțit și, în mare măsură, a inspirat cursul ascendent al națiunii române spre unitate, independență și afirmare internațională. Puternic susținută de ideea națională, istoriografia română a acestei vremi a evoluat tot mai hotărât în ultimele decenii de existență, prin reprezentanții ei cei mai de seamă, spre problematica europeană și universală. Anihilarea statului român inde-

* Autorul acestor rânduri a colaborat îndeaproape cu Andrei Oțetea, al cărui student a fost la Universitatea din București în anii 1947—1949. Reintegrat în Institutul de istorie în anul 1957 din inițiativa și cu străduința insistentă a lui Andrei Oțetea, el a beneficiat constant de sprijinul său și în situațiile cele mai dificile. Pe plan strict profesional, câștigul cel mai mare al acestei legături pentru fostul student al lui Andrei Oțetea a derivat din contactul de lungă durată cu un intelect superior, capabil să domine materia cea mai complexă și să extragă din ea firul conducător al acțiunii istorice.

Însemnările de mai jos nu au și nu pretind a avea un caracter sistematic.

¹ Institutul de istorie al Academiei RSR nu a adoptat decât în 1965 numele fondatorului său.

pendent de către ocupația ruso comunistă a atras de la sine și înăbușirea extraordinarului produs al independenței românești care a fost istoriografia română modernă, tot astfel cum regimul înăbușitor al ocupației turco-fanariote în secolul al XVIII-lea a pus capăt extraordinarului avânt al curentului istoriografic național boieresc, care a înflorit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primii ani ai secolului următor, stimulat de speranța eliberării de sub dominația otomană.

Prima etapă a istoriografiei din țara noastră intrată sub dominație comunistă s-a caracterizat prin subordonarea totală față de dictatul sovietic. Principalul exponent al politicii de sovietizare a istoriografiei române în prima etapă a regimului comunist în România a fost Mihail Roller, omul de încredere al puterii ocupante care a primit mandatul de a adapta cercetarea și predarea istoriei românești la interesele și concepțiile sovietice. Dictator absolut al istoriografiei din România timp de opt ani, puternic susținut de conducerea partidului și de cei direct răspunzători de domeniul ideologiei și propagandei — Leonte Răutu, Iosif Chișinevski —, Mihail Roller și-a alcătuit dintru început un corp de colaboratori devotați cărora le-a încredințat în tranșe cronologice istoria românească; alții, trimiși la studii superioare în URSS urmând să consolideze la înapoiere echipa.

Esența ideologică a istoriografiei rolleriste s-a manifestat prin câteva teme propagandistice directe, menite să dezrădăcineze din conștiința națională valorile istorice tradiționale; pe plan extern preamărirea Uniunii Sovietice și a conducătorului ei, I. V. Stalin, proclamați forțe eliberatoare ale țării de sub jugul imperialismului străin și al exploatării burgheze, exaltare care în plan retrospectiv s-a proiectat asupra rolului Rusiei țariste, căreia i-a fost descoperit de asemenea un rol liberator în trecutul nostru, și, mai departe în timp, asupra migratorilor slavici; concomitentă înfierare a influențelor străine, occidentale, care, începând cu ocupația romană și trecând prin rolul genovezilor în evul mediu culmina cu condamnarea puterilor occidentale în epoca contemporană; pe plan intern, istoriografia dominată de directivele lui Mihail Roller s-a manifestat prin înfierarea claselor dominante, prin stigmatizarea boierimii ca „clasă trădătoare” în raport cu agresiunea otomană, prin minimalizarea rolului marilor personalități istorice românești, prin condamnarea războiului de întregire națională ca război imperialist și a forțelor politice care au înfăptuit Marea Unire ș.a.m.d. Aplicarea acestui program istoriografic de negare totală a valorilor istorice și a temelilor tradiționale ale istoriografiei românești a fost realizată de M. Roller și de echipa de activiști istoriografici formați în jurul său, în curs de formare sub îndrumarea sa sau direct în URSS.

Devastator sub raport științific a fost demersul lui M. Roller nu numai în domeniul interpretării trecutului românesc dar și în privința alcătuirii bazei documentare a cercetării, edițiile de izvoare. Declarând demagogic că „muncitorii” nu citesc originalele slave, latine sau grecești ale surselor medievale — ca și cum acestea ar fi fost destinate nespecialiștilor, indiferent de gradul lor de pregătire intelectuală —, Roller a impus editarea doar a traducerii în limba română a actelor de cancelarie și private medievale. „Metodă” condamabilă, neștiințifică, care i-a lipsit pe istoricii de profesie de posibilitatea de a verifica temeinicia traducerilor și mai ales de a interpreta corect sensul izvoarelor. Documentele de istorie modernă au avut și

ele de suferit de pe urma aplicării principiului editării selective a izvoarelor, în funcție de teza agreată de puterea politică.

Revenit la conducerea Institutului de istorie și cu autoritatea consolidată în urma cooptării sale în Academia R.P.R., Andrei Oțetea, sprijinit la rândul său de ceea ce era un început de reacție oficială împotriva exceselor echipei lui M. Roller, a deschis lupta pentru restaurarea valorilor și principiilor științifice în istoriografie. Operația nu era nici lesnicioasă, nici lipsită de riscuri, date fiind influența considerabilă a grupului în sferile conducătoare ale partidului și legăturile sale în URSS.

Ținta primă și cea mai ușoară a fost energumenul echipei lui M. Roller, un anume Solomon Știrbu. Agitator politic rătăcit în câmpul istoriografiei române nu se știe prea bine cum, „repartizat” să asume cercetarea răscoalei lui Tudor Vladimirescu din 1821, S. Știrbu și-a dus la îndeplinire misiunea realizând o monografie asupra acestui moment însemnat de istorie românească. Amalgam de ignoranță crasă și elucubrații ridicole, lucrarea lui S. Știrbu, *Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale*, București, ESPLA, 1956, a format obiectul unei critici nimicitoare din partea lui A. Oțetea, publicată sub titlul *O nouă istorie a mișcării din 1821* în „Studii. Revistă de istorie”, X, 1957, nr. 2, p. 201—212.

Rând pe rând, autorul criticii dezvăluie erorile de fapt, interpretările fanteziste, anacronismul aplicării la realitățile românești din secolele XVIII — XIX a unora din considerațiile lui Karl Marx referitoare la Anglia secolului XVI, lipsa de pregătire de specialitate care îl făcea inapt pe autor să înțeleagă corect sensul surselor folosite, aberațiile actualizante cum ar fi teza lichidării lui Tudor Vladimirescu de către spionajul englez (aceasta pentru a fi în concordanță cu procesele intentate în epoca stalinistă, la ordinele puterii ocupante, presupușilor agenți ai spionajului britanic)! Simpla semnalare a faptului că pentru autorul voluminoasei lucrări despre mișcarea din 1821, Brașov și Kronstadt, respectiv Sibiu și Hermannstadt, erau orașe diferite, a pus în lumină gradul de nepregătire a lui S. Știrbu, unul din stâlpii echipei rolleriste. Încheierea recenziei a fost o condamnare sumară și definitivă: „În concluzie — scria A. Oțetea —, cartea lui S. Știrbu nu e decât opera haotică a unui diletant lipsit de pregătire științifică, de cultură generală și de probitate intelectuală. O asemenea lucrare nu poate decât să creeze confuzie și să sugereze o idee falsă despre știința istorică”.

Era prima oară de la instaurarea dictaturii rolleriste asupra istoriografiei române când unul din membrii echipei care au terorizat ani de-a rândul istoricimea română a fost stigmatizat public și demascat ca ignorant și falsificator. În ciuda replicii organizate de grupul rollerist, care s-a simțit vizat în ansamblul său, critica lui A. Oțetea și-a produs efectul și a marcat începutul eliminării lui S. Știrbu din viața științifică, spre marea satisfacție a istoricilor adevărați.

A urmat condamnarea științifică a lui Mihail Roller însuși. Cadrul ales pentru înfăptuirea acestui act salutar pentru istoriografia română a fost sesiunea comisiei mixte a istoricilor români și sovietici ale cărei lucrări s-au desfășurat la București în zilele de 9—12 iunie 1958.

Delegația română era condusă de Andrei Oțetea, cea sovietică de cunoscutul medievist L. V. Cerepnin. Sala de conferințe a Institutului de istorie al cărui director era acum din nou A. Oțetea, era plină până la refuz. În asistență se afla și M. Roller, un Roller scăzut fizic de boala care avea

să-i curme viața nu mult timp mai târziu și depășit sub raportul poziției sale politice și al „metodelor” sale istoriografice de evoluția evenimentelor, care făcea din el un personaj anacronic. În aceeași sală în care se dezlănțuiseră în trecut furiile sale acuzatoare la adresa istoricilor români, se instalase acum modest un M. Roller redus la defensivă față de inevitabilele reacții provocate de prepotența și aroganța sa din trecut.

În acest cadru științific și psihologic modificat și-a îndreptat A. Oțetea atacul fățiș împotriva lui Roller pe terenul competenței sau mai exact al incompetenței sale științifice. Obiectul imediat al învinuirii a fost „metoda” de editare a izvoarelor în cadrul colecției *Documente privind istoria României*. Într-adevăr, împotriva opiniei aproape unanime a specialiștilor și a întregii tradiții istoriografice din țară și din străinătate, Roller impusese editarea doar a traducerilor textelor ale căror originale în limbile slavă, latină și greacă rămâneau astfel inaccesibile cercetătorilor. Incapabil să înțeleagă însemnătatea recursului la original pentru a determina științific semnificația fiecărui termen și a sensului general al izvorului, așadar necesitatea permanentei verificări a traducerilor și eventual a rectificării lor, Roller și-a impus arbitrar hotărârea invocând argumente inconsistente, lipsite de orice temeii științific; și colecția de documente a apărut așa cum decretase el.

În cuvântarea sa, A. Oțetea a denunțat diletantismul hotărârii lui Roller și imensele prejucții științifice și materiale pe care acesta le-a adus istoriografiei române, anunțând în același timp hotărârea adoptată de a se relua de la capăt colecția prin editarea simultană a originalelor și a traducerilor lor în limba română. O execuție sumară, peremptorie, care nu lăsa loc explicațiilor și încercărilor de justificare. Cu atât mai penibilă a fost tentativa „inculpatului” de a-și apăra cauza, de a respinge acuzațiile care i se aduseseră. Cu glas tânguitor, cu privirea îndreptată spre membrii delegației sovietice de la care se credea îndreptățit să aștepte protecție, ca în trecut, Roller a schițat o apărare confuză. Apelul său la protecția sovietică a rămas însă fără răspuns. Tăcerea absolută lui I. V. Cerepnin în cursul dezbaterii A. Oțetea — M. Roller echivala cu o condamnare fără drept de apel a celui din urmă ².

Satisfacția istoricilor români prezenți în sală, care au avut așadar privilegiul de a asista la sfârșitul jalnic al carierei aceluia care timp îndelungat terorizase și umilise istoriografia română, a fost imensă. Una din piedicile principale din calea activității normale în domeniul istoriografiei

² Pentru cine cunoaște stilul epocii nu surprinde omisiunea mistificatoare din darea de seamă asupra comunicării lui A. Oțetea în cadrul sesiunii comisiei mixte româno-sovietice: „Acad. Andrei Oțetea în comunicarea *Problema editării textelor vechi* s-a ocupat de probleme de metodologie în legătură cu editarea documentelor. Stabilirea unor norme identice în publicarea de documente prezintă astăzi un deosebit interes, deoarece istoricii sovietici și români sunt angajați în momentul de față într-o operă comună — e vorba de strângerea și publicarea documentelor relative la relațiile româno-ruse din timpurile cele mai vechi până în secolul al XVII-lea”; *Sesiunea comună a istoricilor români și sovietici*, în „Studii. Revista de istorie”, XI, 1958, nr. 3, p. 127.

noastre era astfel înlăturată. Principalul pervertitor al istoriei și istoriografiei române în epoca stalinismului părea scena în chip umilitor³.

A treia figură nefastă a echipei rolleriste la înlăturarea căreia din pozițiile de comandă ale istoriografiei române A. Oțetea a avut un rol însemnat, a fost Aurel Roman. Numit director adjunct la Institutul de istorie în vara anului 1952, când teroarea stalinistă se apropia de punctul culminant, A. Roman a fost împuternicit de mandatarul său, M. Roller, să efectueze operația de înlăturare a elementelor politic indezirabile din activitatea științifică. Și, într-adevăr, sub autoritatea nominală a lui P. Constantinescu-Iași, la acea dată încă director al institutului, A. Roman a îndeplinit necruțător mandatul care îi fusese încredințat, îndepărtând din rândurile cercetătorilor științifici și ale colaboratorilor științifici pe unii din cei mai valoroși membri ai institutului, având în același timp grijă ca cei excluși să nu își poată găsi alt mijloc de subzistență decât direct în „producție”; țel atins prin mijlocirea calificativelor de segregare aplicate celor eliminați din institut cu ocazia înlăturării din funcție.

Căzut în dizgrație odată cu M. Roller, mentorul său, A. Roman și-a găsit un timp refugiu științific la Universitatea din Craiova. Cu concursul unuia din colaboratorii săi, A. Oțetea a reușit însă să demonstreze actul de impostură care era lucrarea sa de doctorat, consacrată unei teme de istorie a mișcării muncitorești, făcând astfel imposibilă încercarea impostorului de a-și consolida cariera universitară prin obținerea titlului de doctor.

Pe măsură ce manifestările cele mai virulente ale stalinismului au pierdut din intensitate și rațiunea critică și-a recâștigat, măcar în parte, drepturile, au scăzut și însemnătatea și rolul de ghid ideologic istoriografic al grupării rolleriste. Nu însă înainte ca noul val de teroare dezlănțuit de Gheorghe Gheorghiu-Dej în 1958 — teroare preventivă de data aceasta — provocat de retragerea trupelor ruse din țară să fi marcat puternic și sectorul ideologic, inclusiv domeniul istoriografiei. Una din manifestările de seamă ale acestei „a doua glaciațiuni” — pentru a relua caracterizarea aplicată de Petru Dumitriu acestui nou val terorist care s-a abătut timp de câțiva ani asupra țării — a fost condamnarea tezei caracterului just al participării României la *Primul război mondial*, în opoziție cu teza kominternistă a „imperialismului românesc” în anii 1916—1918 (teză al cărei scop principal era destrămarea României și legitimarea ocupației ruse în Basarabia și Bucovina). Între cei care și-au asigurat un merit deosebit față de partid și de Uniunea Sovietică prin afirmarea acestei poziții „internaționaliste” s-a aflat, la loc de frunte, Vasile Liveanu, alt membru al grupului rollerist.

Cei care au susținut teza contrarie și care în consecință se făcuseră vinovați de o gravă abatere de la linia ideologică a partidului, în această

³ Cu atât mai surprinzătoare este caracterizarea „obiectivistă” a activității lui Mihail Roller cuprinsă în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 282: „Publicist, militant pe tărâm social-politic, istoric. A fost în primul deceniu după 23 August 1944 unul din principalii promotori ai aplicării marxist-leniniste în cercetarea istoriei inițiind o vastă campanie de săpături arheologice și editări de documente și instrumente de lucru privind istoria României, referitoare la revoluția din 1848, războiul de independență, războaiele din 1888 și 1907. Studii privind istoria mișcării muncitorești din România și istoria P.C.R. Autor de manuale școlare.” Așadar nimic din activitatea sa de falsificator al istoriei și de siluitor al istoriografiei românești! Și aceasta în plină epocă a „comunismului național” al lui Nicolae Ceaușescu. Cazul oferă materie de reflexie pe multiple planuri.

etapă a evoluției sale, au avut parte de diverse sancțiuni de partid; între aceștia se afla și A. Oțetea. Sancțiuni la aplicarea cărora un rol însemnat a avut și V. Liveanu, identificat până la capăt cu teza sovietică a caracterului imperialist al desăvârșirii statului național românesc.

Pe lângă sancțiunea de partid care i-a fost aplicată, A. Oțetea a mai avut de îndurat și o altă sancțiune, mai subtilă; într-adevăr, ideologul suprem al țării, la acea dată, Leonte Răutu, a hotărât să trimită în institutul de istorie după propria-i exprimare, un „tovarăș de nădejde” care urma să vegheze la puritatea ideologică a activității de cercetare în institut și să împiedice noi „devieri” ideologice de felul celeia de curând condamnate. Dar „tovarășul de nădejde” ales cu grijă de Leonte Răutu pentru supravegherea liniei ideologice a institutului s-a dovedit atât de „pur”, în spiritul „eticei comuniste”, încât a sfârșit prin a fi implicat într-un proces de delapidare a avutului obștesc, proces din care nu l-a putut salva decât solidaritatea „breslei” atotputernice de tip mafiot căreia îi aparținea. Perseverența de care a dat dovadă A. Oțetea și în acest caz ca și în atâtea altele a sfârșit prin a obține înlăturarea în cele din urmă din institut a acestui personaj nefast încă înainte ca afacerile sale certate cu legea să fi fost aduse în vileag.

În climatul de destindere care a coincis, nu întâmplător, cum s-a văzut, cu revenirea lui A. Oțetea la direcția institutului, au fost reintegrați în cercetarea științifică o parte din cercetătorii înlăturați din funcții în anii teroarei staliniste. Activitatea lor, rod al unei vaste competențe, a contribuit esențial la readucerea cercetării științifice pe făgașul normalității de la care fusese grav deviată de aberațiile rollerismului. O mențiune specială între cercetătorii cu veche formație care au lărgit în acești ani cercetarea științifică în institut merită Aurel Decei care, după ani grei de detenție, a putut fi recuperat pentru știință. Eliberat din închisoare în anul 1964, în urma amnistiei generale acordate de regim în acest an, A. Decei nu a putut fi reintegrat de îndată în institut din cauza opoziției lui Constantin Daicovici, la acea dată președinte al Secției istorice a Academiei RPR, pe care cunoscutul orientalist român îl atacase în presa emigrației într-un articol intitulat *Cameleonul*. Abia în urma preluării conducerii secției istorice de către A. Oțetea, a fost posibilă trecerea lui A. Decei de la Arhivele Statului din București la institut, în munca de cercetare, unde și a putut desfășura larg excepționala sa competență istorică și filologică.

Eficace a fost și apărarea de către A. Oțetea a celor vizați de noul val de „epurări” lansat odată cu asaltul terorist dezlănțuit de Gh. Gheorghiu-Dej în 1958—1959, dar a căror excludere din institut a putut fi în cele din urmă evitată ca urmare a insistențelor conducerii institutului pe lângă forurile politice cărora le aparținea ultimul cuvânt în această privință.

Demn de semnalat e și faptul că în această vreme criteriul principal la recrutarea tinerilor cercetători dintre proaspeții absolvenți ai Facultății de Istorie a fost cel al vocației, nu cel al „dosarului”, care prevalase anterior. Opțiunea nouă a făcut posibilă formarea unei noi generații de specialiști în diverse domenii ale istoriografiei.

Criteriile diferite care au prezidat de-a lungul anilor la recrutarea personalului în institut explică și inegalitatea de pregătire, de aptitudini și de activitate a celor aflați pe statele de personal. Personalități științifice de prim plan coexistau în institut cu activiști sau propagandiști de partid

al căror rost exclusiv era de natură politică, anume asigurarea primatului politic în raport cu valorile autentice ale științei. Conștient de această inegalitate de pregătire și de calitate științifică, A. Oțetea proceda în clipele sale de răgaz la împărțirea membrilor institutului pe categorii: valori, utilități și inutilități, cu constatarea că numărul celor din urmă îl depășea pe cel din primele două categorii.

Dogmatismul marxist-leninist și exaltarea rolului istoric al Rusiei și al Uniunii Sovietice, două imperative propagandistice care apăsaseră greu asupra investigației istorice în anii fidelității nelimitate a regimului comunist din România față de Moscova, și-au pierdut din intensitate pe măsura atenuării servilismului guvernanților români față de puterea suzerană, devenită reformatoare în vremea lui N. S. Hrușciiov și deci primejdioasă pentru conducerea de la București. Una din cele mai răspicte manifestări ale acestei evoluții pe plan ideologic a fost publicarea, sub îngrijirea lui A. Oțetea, a unei scrieri rămase până atunci inedită a lui Karl Marx, *Însemnări despre români (manuscrise inedite)*, București, 1964, puternic pamflet antirus al întemeietorului „socialismului științific”. În același an a apărut volumul al treilea din *Istoria României* sub redacția lui Andrei Oțetea. Spiritul nou, detașat în măsură însemnată de servituțile ideologice anterioare, a asigurat acestui volum un considerabil grad de independență față de cenzură, atotputernică până atunci. Ceea ce nu înseamnă că autorii volumului au fost scutiți de presiunile și ingerințele în text ale „supraveghetorului” impus lucrării de către Editura Academiei și, prin intermediul său, al organelor de supraveghere a presei.

Diminuarea presiunii ideologice nu a atras însă și dispariția ei. Puterea politică a continuat să vegheze direct asupra scrisului istoric chiar dacă mai puțin exclusivist decât în trecut. Sensibil la felul în care era concepută istoria României, Comitetul Central al P.C.R. a delegat pe unul din membrii aparatului său pe lângă redacția tratatului cu misiunea de a supraveghea elaborarea lucrării. Intervenția acestuia în desfășurarea lucrărilor a fost, ce e drept, destul de discretă, — discreție facilitată de sărăcia mijloacelor intelectuale ale celui desemnat pentru împlinirea acestei misiuni, condamnat să se confrunte cu personalități intelectuale de primă însemnatate. Mai agresiv s-au manifestat ceilalți agenți aleși de putere pentru a asigura aplicarea liniei partidului în prezentarea trecutului țării (ne referim în speță la volumul al treilea al tratatului care cuprinde intervalul dintre sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul și răscoala lui Tudor Vladimirescu). Unul dintre aceștia, desemnat secretar al volumului al treilea, a fost numit din oficiu, fără asentimentul lui A. Oțetea căruia îi revenea răspunderea supremă a acestui volum; secretarul nu era altul decât persoana desemnată de marele pontif al ideologiei regimului comunist pentru a înșănătoși atmosfera în institut în vremea când asupra țării se abătuse al doilea val al terorii de tip stalinist. A. Oțetea a știut însă să limiteze influența nocivă a acestui „missus dominicus”, pe de o parte numindu-l o „dublură” la secretariatul volumului al treilea, având răspunderea efectivă a lucrărilor; pe de altă parte, relevând perseverent ignoranța crasă și incompetența totală a agentului lui Leonte Răutu (o dată i-a cerut să fixeze cronologic păcile de la Carlovitz și Passarovitz, dezbătute în volumul al cărui secretar era, ceea ce acesta nu a fost în stare să facă). Până în cele din urmă, el a reușit să-l elimine de la dezbaterile capitolelor

tratatului, nu însă și de pe foaia de titlu a volumului unde prezența, deși parazitară, a numelui său i a fost asigurată de calitatea oficială cu care fusese investit.

Mai perseverente și insinuante au fost presiunile exercitate asupra autorilor volumului de către reprezentantul Editurii Academiei care se credea îndreptățit sau îndatorat să detecteze erorile ideologice sau abaterile de la linia partidului comise de autori a căror optică istoriografică se simțea chemat să o corecteze. Înmarmat cu un repertoriu de citate din clasicii marxism-leninismului, universal aplicabile situațiilor istorice celor mai variate, el exercita presiuni asupra autorilor pentru a-i determina să-și modifice unele din afirmațiile esențiale, rezultat al cercetărilor lor, dar pe care inchiuzitorul numit de Editura Academiei le considera neconforme cu exigențele ideologice și cu linia partidului, așa cum o înțelegea el. Uneori insistențele sale reușeau să smulgă asentimentul autorului, alteori nu, în funcție de personalitatea celui din urmă și de dârzenia cu care știa să-și apere convingerile. Acesta a fost cazul lui David Prodan, căruia inchiuzitorul Editurii Academiei a încercat să-i impună să-și modifice viziunea asupra reformismului habsburgic și a consecințelor sale în Transilvania, îndeosebi asupra evoluției situației românilor. A fost necesară intransigența neabătută a lui David Prodan în a-și apăra convingerile, rezultat al unor ani îndelungați de cercetări tenace, pentru a-l abate pe supraveghetorul volumului de la insistențele sale.

Faza finală a elaborării volumului a prilejuit și o serioasă înfruntare între A. Oțetea și D. Prodan — care altminteri întrețineau legături cordiale —, înfruntare provocată de considerente nu ideologice ci stilistice. Șocat de stilul foarte particular, regional, al textelor lui D. Prodan, A. Oțetea, în calitatea sa de redactor responsabil, a început să-i stilizeze textele, pentru a asigura un minim de unitate stilistică volumului. Inițiativa a provocat un conflict acut între cei doi membri ai Academiei RPR, sursă a principalei crize care a afectat întocmirea volumului al treilea al tratatului. În cele din urmă, neînțelegerea a fost aplanată prin acceptarea textelor lui D. Prodan în forma lor originară și originală, texte excelente sub raportul conținutului dar sensibil diferite de celelalte contribuții cuprinse în volum sub raport formal.

Definitivarea textului volumului s-a realizat în mare parte la vila Academiei de la Căciulați, unde la acea dată nu se putea bănuși că în curtea însăși a conacului boieresc se afla un cimitir cu victime ale teroarei staliniste. Au participat la definitivarea textelor pe lângă Andrei Oțetea și Mihai Berza și colaboratorii lor principali din generația elevilor lor, dintre care unul era Florin Constantiniu, iar celălalt autorul rândurilor de față.

Ultimii ani ai directoratului lui Andrei Oțetea au fost dominați de efortul întocmirii unei sinteze de dimensiuni restrânse de istorie românească, solicitată sau sugerată de noul secretar general al PCR, Nicolae Ceaușescu, aflat la începuturile guvernării sale. Marele tratat se încheiase cu un eșec tocmai pentru că nu se încheiase. Într-adevăr, după apariția primelor patru volume, opera a fost întreruptă, iar cauza întreruperii a fost imposibilitatea în care se aflau propagandiștii regimului de a oferi o prezentare cât de cât credibilă a istoriei contemporane, mai ales a istoriei partidului comunist, acum când acesta încerca să-și fixeze în termeni istorici individualitatea în raport cu forțele comuniste internaționaliste conduse de la Moscova.

Deși mult mai modestă ca dimensiuni decât tratatul, noua sinteză nu a fost ușor de realizat. În primul rând pentru că dificultățile întâmpinate

în cursul lucrărilor la tratat făcuseră refractari pe unii istorici la încercarea de elaborare a unor noi sinteze; D. Prodan a respins categoric solicitarea de a participa la noua lucrare. În al doilea rând, pentru că efortul de a asigura unitatea volumului s-a dovedit mai anevoioasă în acest cadru restrâns, care scotea mai puternic în evidență deosebirile de concepție și stil de la un autor la altul. Dar, din nou perseverența redactorului responsabil al lucrării, A. Oțetea, a sfârșit prin a depăși variatele dificultăți care i-au stat în cale. Și, contrar așteptărilor unora, volumul a fost o reușită, în condițiile și limitele epocii. Succesul s-a datorat în primul rând calității excelente a unora din capitolele încredințate unor eminenți specialiști; în al doilea rând, faptului că istoria contemporană, partea cea mai spinoasă a sintezelor de istorie într-un regim totalitar, întrucât implică tratarea epocii în care a acționat partidul la putere, a avut parte de o prezentare moderată, falsă neîndoielnic, dar cu tonalități moderate. În vremea întocmirii sintezei, relativul dezgheț ideologic început cu ani în urmă continua să-și reverse benefic manifestările asupra culturii române. În asemenea măsură încât, antrenat de spiritul de relativă toleranță a puterii, la una din întâlnirile cu grupul de autori ai volumului, secretarul cu propaganda al Comitetului Central al PCR, Ilie Rădulescu, a declarat ritos: „E ultima oară când partidul mai intervine în dezbaterile istorice: de acum înainte istoricii se vor descurca singuri”. Profeția, din nefericire, avea să se dovedească falsă; ea avea să fie curând dezmințită de istorie. Un an mai târziu, în 1971, „revoluția culturală” lansată de Nicolae Ceaușescu avea să dezlănțuie un nou val de intoleranță și prigoană împotriva intelectualității, val care a afectat în chip deosebit studiul istoriei. Epoca de dezgheț ideologic inaugurată de Gheorghiu-Dej în ultimii ani ai guvernării sale și continuată de N. Ceaușescu în primii ani ai regimului său s-a încheiat în vara anului 1971.

La această dată însă, directoratul lui A. Oțetea se încheiase și el, ca de altminteri și rostul său în fruntea istoriografiei române. Produs al pauzei ideologice de refacere pe care și-a oferit-o regimul comunist între stalinismul internaționalist și cel cu „față națională”, pauză care a oferit un răgaz salutar și istoriografiei, rolul său de restaurator fie și numai parțial al valorilor unei autentice istoriografii era condamnat de noua evoluție a regimului comunist din țară. Încă din 1970, Andrei Oțetea a fost pensionat pentru limită de vârstă de la conducerea institutului de istorie.

ANDREI OȚETEA: RIGOARE MORALĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI CERCETARE

ELIZA CAMPUS

L-am cunoscut, personal, pe Andrei Oțetea, la începutul anului universitar 1949—1950, pe când era șeful catedrei de Istorie Universală la Facultatea de Istorie a Universității București.

De la bun început, m-am bucurat că voi lucra alături de un mare om de știință¹ care publicase lucrări remarcabile², dacă nu ași evoca decât *Renaștere și Reformă*. Citind această lucrare, de mare erudiție, mi-am dat seama că pentru Andrei Oțetea marxismul nu era o dogmă și că el analiza fenomenul istoric, în mod obiectiv, sprijinindu-se numai pe fapte și documente, fără nici un fel de idei apriorice.

Mai cunoaștem, de asemenea, fapte din trecutul său apropiat, care dovedeau că era un om integru și plin de curaj. Pentru a concretiza aceste afirmări, mă voi limita doar la două exemple caracteristice. Membru fondator al Institutului francez din București, el și-a dovedit, odată mai mult, devotamentul pentru Franța, participând împreună cu Alphonse Dupront³ la marile festivități, ce aveau loc la Paris, cu prilejul sărbătoririi naționale de la 14 iulie 1939. În fruntea unei delegații de intelectuali, doar cu o lună și jumătate înainte de izbucnirea războiului împotriva naziștilor, Andrei Oțetea și-a exprimat admirația față de democrația franceză, față de lupta purtată totdeauna de poporul francez pentru triumful forței dreptului împotriva dreptului forței.

Cel de-al doilea exemplu se referă la poziția profesorului față de teroarea legionară. În anii 1940—1941, era bine cunoscut în toată țara numele profesorului Andrei Oțetea⁴, ca acela al unui om care se opunea deschis legionarilor. Este destul să ne referim doar la momentele în care legionarii din Iași căutau cu ardoare pe evrei, pentru a-i azvârli în faimosul tren al morții. Atunci, Andrei Oțetea, împreună cu ruda sa, farmacistul Beceanu, au ascuns un număr important de evrei, salvându-le viața.

Încă de la prima convorbire ce am avut cu Andrei Oțetea, în legătură cu îndatoririle mele profesionale, mi-am dat seama că era un om ce-și respecta cu rigoare profesiunea și că dorea aceeași rigoare la colaborării săi. După

¹ Își luase licența și doctoratul la Sorbonne, cu mențiunea «Très honorable», absolvise de asemenea École des Sciences Politiques, secția diplomatică.

² *François Guichardin*, Paris, 1927; *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930; *Renaștere și Reformă*, București, 1941; *Tudor Vladimirescu și mișcarea Eteristă din Țările Române*, București, 1945.

³ Alphonse Dupront, director al Institutului Francez din București, apoi Rector la Sorbonne II.

⁴ Funcționa atunci la Universitatea din Iași.

ce am stabilit și cursul și seminarul special ce voi face, mi-a spus zâmbind: «Vom face și un schimb de experiență. Eu voi asista la unele prelegeri și seminarii ale Dv., iar Dv. veți asista la ale mele». Era limpede pentru mine, că el voia să-și cunoască bine colaboratorii, oferindu-le, concomitent, și solida sa experiență didactică și științifică.

De la bun început, mi-am dat seama că Andrei Oțetea ducea o luptă consecventă și subtilă împotriva „indicațiilor” și a „sfaturilor” consilierilor sovietici. După numai o lună de colaborare o perfectă încredere s-a stabilit între noi, astfel încât am început să vorbim deschis despre necesitatea de a menține spiritul științific în învățământ și de a lucra astfel, mai ales în seminarii, încât studenții să fie pătrunși de ideea că misiunea istoricului este aceea de a stabili adevărul, prin analiza obiectivă a documentelor, a cunoașterii surselor acestor documente ca și a intereselor celor ce le emisese. Prin utilizarea acestor metode, studenții erau apărați, în mod obiectiv, de ideile apriorice, învățând să compare, să coroboreze documentele și să caute astfel adevărul istoric.

În ciuda multor greutăți, în acest climat se lucra în genere, la catedra de Istorie Universală și nu numai la această catedră. Facultatea de Istorie a avut privilegiul să aibă atunci profesori ca Emil Condurachi, Dionisie Pippidi, Ion Nestor, Dumitru Tudor, Vasile Maciu ș.a.; iar decanul facultății, profesorul Gheorghe Ștefan împărțasea întru totul punctele de vedere ale acestor mari erudiți. Desigur, oficial, se luau anumite atitudini, așa cum se cerea de către forurile P.C.R. ce se ocupau de facultatea de Istorie, dar în fond învățământul se desfășura sub obediența rigorii științifice.

De aceea, în anul 1953 forurile superioare ale P.C.R. au decis să curme această situație. Decanul a fost înlocuit cu o activistă de partid, Florența Rusu, iar la disciplina Istorie Universală Contemporană, de care mă ocupam, în calitate de conferențiar, a fost încadrat ca asistent Sașa Mușat, care afirma că absolvise Facultatea de Istorie din Cluj și începuse un doctorat la Sorbonne. Devenit și secretar al organizației de bază P.C.R. a facultății, el, împreună cu noul decan, au început ofensiva împotriva oamenilor de știință ai facultății. Au creat o rețea de spionaj printre studenți, astfel încât orice afirmații, ce se făceau la cursuri și seminarii, care nu erau pe linia stalinistă, erau comunicate imediat; iar cunoscutele note informative circulau de la organizația de partid P.C.R. București până la Comitetul Central. Admonestările nu au întârziat. În facultate, atmosfera era sumbră; dar cadre didactice ca lectorul Gheorghe Căzan care lucra, alături de mine, la disciplina Istorie Universală Contemporană, ca și alte cadre didactice, de altfel, rezistau, în ciuda presiunilor pe care decanul și secretarul organizației de bază P.C.R. le exercitau asupra lor spre a-i utiliza în scopul urmărit de ei.

În această situație, în care procesul de învățământ era grav amenințat, Andrei Oțetea a convocat la el acasă pe unii profesori în care avea încredere deplină. Astfel au participat la aceste convorbiri profesorii Condurachi, Pippidi, Nestor, Tudor și, uneori, și profesorul Constantin Daicoviciu de la Cluj. Acolo, cu toții ne-am decis să cunoaștem alb pe negru, cine era de fapt Sașa Mușat. Am aflat astfel că el nu frecventase decât trei ani la Facultatea de Istorie din Cluj, că nu era nici măcar licențiat și că, în consecință, nici nu putea fi vorba de un doctorat la Sorbonne. Înarmați cu asemenea date concrete, ne-am constituit într-o delegație, care a avut câteva întrevederi cu factori de răspundere din Ministerul Învățământului. Andrei Oțetea,

susținut de noi toți, a arătat că facultatea căzuse pe mâna unui aventurier, care folosise acte false; a arătat apoi că decanul, care nu era istoric, executa tot ceea ce-i cerea secretarul P.C.R., încurajând și dând și unele privilegii studenților delatori. În consecință, a arătat el în continuare, întregul învățământ era în primejdie, iar climatul moral din cadrul facultății era distrus pas cu pas. În fața acestei stări de fapt, deosebit de gravă, prezentată amănunțit de către întreaga delegație, Ministerul Învățământului a decis eliberarea decanului și scoaterea din facultate a lui Sașa Mușat⁵. În 1957 a fost numit decan al facultății profesorul Dumitru Tudor, iar învățământul s-a putut desfășura în mod normal.

Se poate deci afirma că Andrei Oțetea a luptat, consecvent și organizat, în scopul de a impune rigoarea științifică și morală în învățământ și cercetare, chiar în etapa deosebit de grea și dureroasă a dominației sovietice în știință, învățământ, cultură, ca și în toate domeniile de activitate.

În același spirit a condus Andrei Oțetea Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Am colaborat cu el, în calitatea mea de șef al sectorului de Istorie Universală Contemporană, tot atât de bine ca și la facultate.

Mi-am dat seama că în Institut domnea în mod efectiv respectul pentru munca de cercetare și că, în genere, toți cercetătorii lucrau conștiincios. Institutul avea cadre de talia eruditului profesor Mihai Berza, iar secretar științific era profesorul Ștefan Ștefăneșcu, care fusese studentul lui Andrei Oțetea.

Lupta lui Andrei Oțetea pentru rigoarea morală și științifică în cercetare era deci bine susținută; dar, incontestabil, ideile staliniste erau, de asemenea, susținute de către unii cercetători, fapt ce se reflecta și în articolele publicate în revista « Studii » și în discuțiile ce aveau loc în Institut, cu prilejul unor comunicări. Stalinistii căutau, de pildă, să impună ideile cu totul eronate, în ceea ce privea caracterul primului război mondial, pe care îl calificau drept război imperialist; calificare ce o atribuiau, cu tenacitate, și războiului pentru reîntregirea neamului, purtat de România în anii 1916—1918. Chiar în fața documentelor, ce abundau, privind lupta întregii națiuni pentru unitatea națională, nu dădeau înapoi. Se bizuiau pe victoria temporară, pe care o obținuseră în acest sens, în 1958, sprijiniți fiind de forurile superioare ale P.C.R.⁶. Totuși, în deceniul 1960—1970, grație activității consecutive a lui Andrei Oțetea ca și a oamenilor de știință ce-i stăteau alături, ideile, despre lupta pentru unitatea națională a națiunii române începuseră să se impună; așa încât în 1968, la aniversarea a 50 de ani de la actul solemn al Unirii de la 1 decembrie 1918, atât la sesiunea de comunicări ținută în Institut cât și în articolele publicate în « Studii » și « Revue Roumaine d'Histoire » adevărul istoric a putut fi rostit răspicat. Rigoarea științifică și morală repurtase, așadar, o deosebit de importantă victorie, fapt ce a produs o deosebită mulțumire sufletească lui Andrei Oțetea.

Lupta pentru stabilirea adevărului istoric a continuat totuși să se desfășoare, mai ales în jurul Tratatului de Istorie a României. Dar colecția

⁵ În 1959, Sașa Mușat a făcut parte din banda ce a jefuit Banca de Stat. A fost judecat, condamnat la moarte și executat.

⁶ Au fost sancționați atunci unii cercetători ce susțineau că România purtase un război pentru desăvârșirea unității naționale.

de documente, ce se elabora în Institut, cu deosebită rigoare științifică, a constituit puternica apărare sub pavăza căreia a fost elaborat și volumul al III-lea din *Tratatul de Istorie a României*⁷. În acest volum, colectivul condus de Andrei Oțetea a prezentat în mod exemplar întregul proces de modernizare a societății românești, îmbogățind, prin această contribuție remarcabilă, istoriografia românească.

Tot în această perioadă a anilor 1960—1970, Andrei Oțetea și-a dovedit, din nou, respectul față de adevărații oameni de știință, primind cu multă căldură în Institut un număr de cărțurari, ce fuseseră arestați și persecutați pentru convingerile lor.

În același timp, el izbutise să aducă în Institut cadre tinere și valoroase, care încă de la foarte severul concurs de intrare își dovediseră capacitatea științifică; aceasta, dacă nu am menționa decât pe Adolf Armbruster, Olga Cicanci, Beatrice Marinescu ș.a.

În ceea ce mă privește, îi păstrez lui Andrei Oțetea și sentimente de adâncă recunoștință pentru modul cum m-a sprijinit în rezolvarea unei mari probleme ce aveam în elaborarea lucrării mele de doctorat «Mica Înțelegeră». Documentele ce studiasem infirmau teza marxistă potrivit căreia factorul economic determină pe cel politic. Îmi organizasem deci lucrarea, arătând că factorul politic dusese, pas cu pas, la o organizare economică. «Dacă acesta este adevărul istoric», mi a spus atunci profesorul, «așa trebuie să prezinți istoria Micii Înțelegeri. Eu te voi sprijini». Având sprijinul moral al unui asemenea cărturar, am scris cartea, pe care apoi am publicat-o în 1968.

«Trebuie să ne apărăm convingerile, chiar în momente deosebit de dificile și cu toate riscurile» îmi spunea el adesea. Ilustrativă, în acest sens, este poziția luată de Andrei Oțetea cu prilejul colocviului româno-cesoslovac, ce a avut loc la Praga în mai 1969⁸. Chiar în cuvântul său de salut⁹, el a ținut să sublinieze faptul că prietenia dintre cele două popoare s-a dovedit trainică, mai ales în momente grele cum sunt, a continuat el, cele prin care trece acum Cehoslovacia, după invadarea țării, în august 1968, de către trupele sovietice și cele ale statelor din *Tratatul de la Varșovia*, fără România; dar, a continuat Andrei Oțetea, istoria a dovedit că popoarele ceh și slovac au știut și știu că trebuie să lupte neîncetat pentru libertate și demnitate. Aceeași atitudine, deosebit de curajoasă a luat el în fața mormântului lui Masaryk¹⁰, când delegația noastră a fost înconjurată cu multă căldură de o mulțime de locuitori ai comunei, care îngrijeau mormântul.

Incontestabil că atare atitudine a supărat pe sovietici, fapt care, de altfel, a devenit evident la al XIII-lea *Congres de Științe Istorice*, ce a avut

⁷ *Tratatul de Istorie a României*, vol. III, București, 1964.

⁸ Tema colocviului: *Relații româno-cesoslovace între anii 1890—1920*, organizat de secția de științe istorice a Academiei de Științe a Cehoslovaciei și de Institutul de Istorie a Europei răsăritene, director J. Macůrek, membru corespondent al Academiei.

⁹ Andrei Oțetea era atunci președintele secției de Științe Istorice a Academiei R.S.R. și directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”.

¹⁰ La cimitirul din Slany o mică piatră îngustă, purtând numele lui Masaryk, al soției sale Charlotte și al fiului său Jan Masarik.

loc la Moscova¹¹. De la bun început, Andrei Oțetea a fost întâmpinat cu multă răceală de oficialitățile sovietice, care încercau să-l marginalizeze, în pofida atenției și respectului ce-i arătau savanți ca: Em. Le Roy-Ladurie, E. Labrousse, G. Duby, J. Droz, H. Michel și mulți alții încă. În toate intervențiile sale, inclusiv în luările de cuvânt de la 21 august 1970, când a prezidat secția de Istorie Medie a Congresului¹², Andrei Oțetea a vorbit despre necesitatea folosirii metodelor moderne de cercetare, ca urmare a lărgirii bazei documentare, ca și despre necesitatea de a extinde cercetările de teorie a istoriei. De asemenea, el a criticat și pe cale oficială și în discuții particulare toate tendințele de închistare, de absolutizare a factorului economic, considerând că trebuie să se țină seama de toți ceilalți factori, inclusiv de cel politic, care influențează și direct și indirect procesul dezvoltării economice. De asemenea, în convorbiri particulare, cu savanți din diferite țări, Andrei Oțetea a arătat cât de absurde și lipsite de sprijin documentar erau tezele unor istorici sovietici, bulgari și cehi, care susțineau că poporul român s-ar fi format la sud de Dunăre, trecând treptat la nordul fluviului¹³. El a arătat atunci cât de numeroase erau dovezile numismatice și de altă natură care atestau, în mod ferm, continuitatea populației dacoromane după retragerea aureliană. În genere, la acest congres, ca și în toate demersurile sale științifice, Andrei Oțetea a dovedit, o dată mai mult, că orice eveniment din istoria României nu poate căpăta reala sa valoare decât dacă este examinat în cadrul istoriei universale. Această strictă interdependență dintre național și universal a caracterizat, de altfel, întreaga operă științifică a acestui mare savant.

Toate aceste idei călăuzeau, de altfel, întreaga cercetare a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, pe care îl conducea. De aceea oamenii de știință din acest Institut au elaborat lucrări deosebit de valoroase, iar prestigiul acestui for științific a crescut și pe plan național și pe plan internațional. Trebuie să subliniem în mod deosebit faptul că aceeași atmosferă, riguros științifică, a fost păstrată de nouel director Ștefan Ștefănescu după ce în anul 1970 Andrei Oțetea a părăsit din cauza sănătății sale precare conducerea Institutului.

Personalitate de prim rang, și prin probitatea și fermitatea sa morală și prin erudita și multilaterală sa operă științifică, Andrei Oțetea s-a impus nu numai pe plan național, ci și pe plan internațional. În 1968, a fost ales *vicepreședinte al Academiei Latine* (cu sediul la Paris), unde a activat intens în scopul dezvoltării acestei importante instituții științifice. Folosind prestigiul și respectul de care se bucura, s-a străduit să facă cât mai bine cunoscută pe plan internațional adevărata istorie a României. În acest scop a făcut

¹¹ Între 16–23 august 1970 a avut loc la Moscova al XIII-lea Congres internațional de Științe Istorice. Delegația română, compusă din 80 de persoane, a prezentat trei rapoarte, două coreferate, două dări de seamă și 67 de intervenții. Andrei Oțetea a fost deosebit de activ.

¹² Ședințele Congresului au avut loc la Universitatea din Moscova. La 21 august 1970 secția de Istorie Medie și-a desfășurat lucrările în sala de Conferințe No. 2.

¹³ Raportul *Romanitatea târzie*, elaborat de profesorii Emil Condurachi și Gheorghe Ștefan a suscitat vii discuții, deoarece istorici sovietici, cehi și bulgari susțineau teza „vidului” istoric după retragerea aureliană. Mulți, foarte mulți istorici occidentali nespecialiști în această perioadă puneau întrebări, în acest sens, delegației române. Noi toți arătam atunci cât de numeroase erau dovezile documentare, ce atestau, în mod incontestabil faptul că poporul român s-a format la nordul Dunării.

și o largă propagandă primei reviste istorice în limbi străine, « Revue Roumaine d'Histoire », pe care o fondase.

De asemenea, ca *președinte al Comisiei Naționale pentru UNESCO*, el a adus efective servicii științei și culturii românești în general și științei istorice, în special. Cu spiritul său de înaltă responsabilitate, Andrei Oțetea a scos în evidență perenele valori ale științei și culturii noastre, ca și contribuția la civilizația umană a marilor creatori români, făuritori de noi valori în domeniul științei, culturii, economiei și politicii.

Se poate afirma așadar, în concluzie, că rigoarea morală și științifică a constituit înaltul crez care a călăuzit timp de aproape cinci decenii întreaga activitate didactică și științifică desfășurată de Andrei Oțetea.

ANDREI OȚETEA ISTORIC AL RENAȘTERII

POMPILIU TEODOR

În pleiada de istorici care au ilustrat istoriografia română în secolul nostru, personalitatea lui Andrei Oțetea merită, cu prisosință, să fie readusă în actualitate. Istoric prin excelență al relațiilor internaționale, al Renașterii și Reformei sau al spiritului revoluționar în spațiul românesc la începutul secolului al XIX-lea pare să fie trecut cu vederea, într-un moment al revenirii culturii istorice la valorile europene pe care le-a asimilat și exprimat în perioada interbelică și în anii următori¹. Desigur, opera istoricului nu poate să fie disociată de vremea în care a fost scrisă, de viața publică, de gândirea și acțiunea lui în mișcarea de idei a timpului sau în istoriografie. Ca mulți din generația lui, în epoca postbelică, a fost marcat de metamorfozele politice petrecute în aria Europei central-orientale, în viața propriei țări. Ca istoric a înregistrat seismele cadrului în care a profesat, la catedră sau în propria investigație, făcând concesii ce au înrăurit și destinul operei sale.

Apartinând unei generații formată în ambianța Occidentului, atașat spiritului democratic încă din vremea studiilor sale, a rămas, esențial, credincios acestuia în anii dogmatismului, când s-a ridicat împotriva detractorilor disciplinei istorice și falsificării istoriei naționale, tendințelor de a o rupe de contextul ei general.

Polemica lui cu istoriografia dogmatică în deceniul șase rămâne pilduitoare, deoarece a fost singurul istoric în activitate care s-a opus deschis imixtiunii Puterii în istoriografie². Așa cum se știe, echipa de rolleriști și-a dirigit atacul împotriva a trei mari istorici, David Prodan pentru ideile înnoitoare cuprinse în *Supplex libellus Valachorum* (1948), lucrare în care a subliniat conținutul național și european al ideilor politice românești³, împotriva lui Andrei Oțetea care a fost supus criticii de către un istoric improvizat pentru interpretarea Mișcării lui Tudor Vladimirescu și desigur în contra lui Gheorghe Brătianu care, prin opera lui, a reconstituit raporturile spațiului românesc cu Occidentul și a relevat adevărul despre frontiera româno-rusă și formarea unității românești⁴.

Un fapt nu se pare semnificativ, primii doi erau, prin ideile lor, promotorii unui spirit democratic cu vederi de stânga, care însă, contraveneau grupului de apatrizi ce evolua spre ruperea legăturilor culturii românești

¹ M. Berza, *L'historien Andrei Oțetea*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII, 1969 nr. 3, p. 407–422.

² A. Oțetea, *O nouă istorie a mișcării din 1821*, în: „Studii”, IX, 1956, nr. 1, p. 166–170.

³ V. Chereșteșiu, în „Studii”, III, 1949, p. 135–137.

⁴ Barbu Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII – XIV*, în „Studii”, VI, 1953, nr. 1, p. 191–236 și nr. 3, p. 79–119.

cu Occidentul. Or, ținând seama de platforma lor politică, erau socotiți mai periculoși pentru agentura străină ce se înstăpânea asupra scrisului istoric ținând la deturnarea istoriografiei de la propria ei identitate. Este simptomatic că incriminarea a avut în vedere istorici care profesau ideile materialismului istoric, Lucrețiu Pătrășcanu, Andrei Oțetea și David Prodan care au aplicat metoda materialismului istoric la studiul istoriei românești sau au expus principiile acestuia⁵.

Andrei Oțetea a traversat o epocă complexă, gravă prin consecințele sale, care a influențat cariera lui științifică, fără, însă, a-i modifica, cu toate accentele suplimentare existente, principalele coordonate. Pentru aceste rațiuni o raportare a operei sale la istoriografia română din ultimii cincizeci de ani se recomandă pentru a-i restitui contribuția reală la înaintarea frontierei cunoașterii. Cercetarea urmează să examineze opera și personalitatea istoricului, ideile directe ca reconstituire și interpretare. Este, de fapt, ceea ce încercăm în cazul de față în problematica studiilor sale renaștentiste, una din direcțiile majore prin care istoricul s-a evidențiat. Pe acest teren, potrivit unei viziuni pe care a exprimat-o în opera lui de tinerețe, dedicată vieții și gândirii politice a lui Guicciardini într-o teză de doctorat la Sorbona, istoricul român a dat una din cărțile fundamentale scrisă în ambianța istoriografiei franceze și italiene⁶. Andrei Oțetea mărturisea prin investigarea vieții publice și gândirii umanistului italian interesul pentru dezvăluirea idealului renaștentist cuprins în ceea ce a fost *vita activa*, ilustrat încă din secolul precedent de Silvio Piccolomini.

Pentru generația din care făceau parte istoricul de origine ardeleană, filozoful D. D. Roșca, autorul *Influenței lui Hegel asupra lui Taine*, a primilor studioși în Franța de după primul război mondial, în epoca ce se deschisese prin Marea Unire din 1918, probleme acute politice, sociale și intelectuale solicitau o integrare a întregului spațiu cultural românesc în climatul științific european. Pentru aceste motive socotim că exegeza unui istoric și om politic de însemnătatea lui Guicciardini avea o semnificație pentru precizarea profilului unuia din istoricii români care a înrăurit mersul istoriografiei de-a lungul a mai bine de trei sferturi de secol în domeniul istoriei relațiilor internaționale. În realitate, Oțetea a deschis pentru propriile investigații o direcție și deopotrivă, prin exemplul operei sale, pentru istoriografia română.

Investigarea studiilor renaștentiste pe care le datorăm istoricului este evident oportună fiindcă reconstituie o dimensiune a personalității omului politic și istoricului florentin ce s-a înscris în dinamica epocii care a văzut cristalizarea sistemului politic european. Există însă și alte rațiuni suplimentare ce aparțin istoriei istoriografiei care urmărind în succesiunea lor interpretările unui fenomen istoric, în cazul de față Renașterea, este de natură să ne dezvăluie modul în care reconstituirea este condiționată de mediul intelectual al timpului, de propriile tradiții sau de caracterul istoricului. „Par conséquent, aucune interprétation de la Renaissance — scire un istoric al istoriografiei Renașterii — ou, il este permis de le penser, de tout autre phénomène historique, ne saurait se comprendre pleinement sinon en rapport avec la tradition dont ce phénomène procède”⁷. Cu alte cuvinte interpreta-

⁵ P. Teodor, *Din gândirea materialist istorică românească*, București, 1972.

⁶ André Oțetea, *François Guicherdin — Sa vie publique et sa pensée politique*, Paris, 1926.

⁷ W. K. Fergusson, *La Renaissance dans le pensée historique*, Paris, 1950, p. 348.

rea Renașterii este condiționată nu numai de mediul intelectual ci și de tradiția istoriografică. Deci, restituirea istorică a Renașterii nu este un act izolat, ci o permanentă raportare la fenomenele care au precedat-o, la Evul Mediu și la cunoașterea istoriografiei care s-a interogat asupra caracterului ei. Este, de fapt, ceea ce a făcut Oțetea în lucrările consacrate Renașterii sau altor probleme istorice.

Încă din teza de doctorat a procedat la incursiuni sistematice în istoriografie, urmărind exegeza activității politice a lui Guicciardini sau a operei sale istorice de la Leopold von Ranke la Eugene Bensoit ⁸.

Analiza critică a bibliografiei s-a constituit în teză într-o veritabilă metodă de investigare la care a recurs în cercetările sale. Andrei Oțetea a văzut în istoria istoriografiei o modalitate a cunoașterii istorice care a devenit o constantă de la lucrările consacrate lui Guicciardini la monografiile succesive dedicate Renașterii sau la cartea despre Tudor Vladimirescu. În acest sens sunt remarcabile reflecțiile din cele două teze de doctorat care învederează nu numai o excepțională cunoaștere a scrisului istoric despre subiect, dar și o investigare critică. Este, fără îndoială, o analiză puțin obișnuită dacă ne raportăm la istoriografia română, egalată doar de lucrările lui Brătianu.

Studiile sale pariziene și căutările în arhivele italiene, contactul sistematic de-a lungul anilor cu istoriografia Renașterii și Reformei au conferit soliditatea unei construcții de istorie universală. Urmându-i lui Nicolae Iorga, adevăratul promotor al studiilor universale la români, Andrei Oțetea s-a impus atenției cercurilor științifice europene.

Teza principală, precum și teza secundară, învederează cunoașterea în profunzime a bibliografiei generale și speciale și a legatului arhivistic ⁹. Demersul lui Oțetea a avut în vedere ca idee fundamentală cunoașterea mișcării gândirii lui Guicciardini, reconstituirea fazelor principale ale carierei sale politice ce corespund momentelor vieții intelectuale, potrivit unei ordini cronologice. Interesat de raportul viață publică—gândire politică, Oțetea reconstituie un caracter, care a întruchipat o personalitate a Renașterii dotată cu sensibilitate pentru sondarea psihologiei umane. Așa se explică că istoricul a recurs la analiza afacerilor europene și în funcție de aceasta a reconstituit profilul autorului *Istoriei Italiei* ca om politic și de acțiune. Această analiză s-a operat pe studiul corespondenței cu Bartolomeo Lanferdini, cu apelul la rapoartele lui Guicciardini, cazul *Relației asupra Spaniei* care este o relatare asupra țării, dar și o meditație despre istoria ei, pe temeiul unor observații directe, personale.

Autorul monografiei despre Guicciardini a examinat, preocupat de analiza afacerilor internaționale, corespondența purtată cu Clement al VII-lea, cu guvernul Florenței în calitate de guvernator al Bolognei, până la a doua înțelegere între papă și Carol al V-lea. Întemeiat pe corespondența inedită, păstrată în arhiva contelui Guicciardini, căruia de fapt îi și dedică teza secundară, proaspătul doctor în litere a fost, la data la care scria, cel mai avizat și mai atent cunoscător al afacerilor politice italiene.

⁸ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 1—13.

⁹ A. Oțetea, *François Guicciardin — Sa vie publique et sa pensée politique*, Paris, 1926; *Lettere inedite di Francesco Guicciardini e Bartolomei Lancredini. Delle fine dell'assedio di Firenze al seconda convegno di Clemente VII et di Carolo V* (289 pagini, 1530—2 dicembre 1532), Aquila, 1927.

Interesat, după cum și-a propus, de a descifra raportul dintre viața publică și gândirea politică a umanistului, a aplicat ca metodă cunoașterea sufletului omului politic înainte de a-i judeca faptele. Astfel a încercat să vadă faptele traversând concepția pe care Guicciardini și-a făcut-o despre oameni și mijloacele la care a apelat în vederea reorganizării și consolidării regimului republican al Florenței, în acord cu rolul pe care l-a atribuit aristocrației și cetății căreia i-a aparținut. De fapt A. Oțetea, consecvent ideilor ce l-au condus, încearcă să prezinte gândirea omului politic de-a lungul faptelor ce îi constituiau cariera publică. În esență, a urmărit un plan care încorpora tendințele naturale ale diplomatului, acțiunea lui, atitudinea vis-à-vis de guvernământ și eforturile menite să salveze libertatea și independența Florenței. Ideea directoare a omului politic era, în propriile cuvinte, reproduse de autor, aceea de a prezerva un regim republican bine orânduit. Italia scăpată de Burboni și eliberată de lumea tiranică a preoților scelerati¹⁰. Deci, potrivit interpretării istoricului, ceea ce caracterizează gândirea lui Guicciardini era un patriotism florentin, elitist, aristocratic servit de o diplomație activă. Având drept obiectiv descifrarea personalității unui om al Renașterii, activ prin excelență, a dezvăluit raportul dintre viața publică și gândirea politică, trăsăturile distinctive ale oamenilor noii epoci.

În acest spirit incursiunile în viața familiei erau menite să reconstituie cariera și atitudinile, explicate prin profilul familial în viziune filială, în ultimă analiză un tablou moral dublat de unul intelectual, un tip de inteligență practică luminată de rațiune. Investigarea în această direcție l-a dus spre considerații care atestă la Guicciardini ca trăsătură distinctivă observarea atentă a psihologiei umane. „Înainte de a fi un mare om politic Guicciardini a fost un mare psiholog care a făcut din el un personaj desăvârșit al Renașterii italiene”¹¹. Desigur interpretarea se baza pe o cunoaștere desăvârșită a faptelor, ilustrată de ambasada sa în Spania. „Analizând, rând pe rând, aceste probleme, noi vom vedea cum evoluează ideile lui Guicciardini, căci el nu descoperă decât progresiv veritabilele obiective ale politicii spaniole și nu vede clar decât mai târziu în haosul politicii europene ce avea atunci în centru curtea Spaniei”¹².

Investigarea lui Oțetea, în termenii propuși, l-a îndreptat spre analiza scenei europene într-un moment în care Italia suferise impactul invaziei franceze și confruntările din peninsula. De aici a rezultat o reconstituire a profilului gânditorului politic în raport cu dimensiunile politicii europene, prin care încearcă, prin analize inspirate, să degajeze perspective, să „distingă ce este realizabil și ce nu este”¹³. Se poate constata că istoricul urmărind cariera lui Guicciardini a făcut o analiză exemplară a afacerilor europene în funcție de care creionează profilul omului public și a celui de acțiune. Reconstituirea activității lui Guicciardini în Spania a relevat calitățile istoricului interesat de fapte, care medita asupra lor pentru ca să întrevadă în cele

¹⁰ *Ibidem*, p. 12–13.

¹¹ *Ibidem*, p. 33; „Mais notre tentative se justifie surtout par le point de vue auquel nous plaçons. Bensoit s'est avant tout occupé de l'historien et il s'est placé au point de vue littéraire. L'objet de notre étude est suivre la marche, le accroissement et les transformations de la pensée de Guicciardin à travers les circonstances qui l'ont déterminée: c'est une étude psychologique et politique que nous avons tentée” (p. VIII).

¹² *Ibidem*, p. 47.

¹³ *Ibidem*, p. 97.

din urmă că societatea italiană depindea de realitățile internaționale. Relevând de pe acum o vocație pentru studiul relațiilor internaționale, Andrei Oțetea a arătat cu claritate că după Pavia se pune net înaintea italienilor problema securității lor. În aceste condiții, Sfântul Scaun a devenit centrul unificator al acțiunilor menite să elibereze Italia de dominație străină¹⁴. Urmărindu-i reflexiile și acțiunea el a conturat între Pavia și tratativele de la Cognac o perioadă distinctă în care ilustrul florentin și-a avut rolul său propunând o politică de echilibru pe care o vedea posibilă prin intermediul papalității. Visul lui, în interpretarea lui Oțetea, era, deci, o stare de echilibru în care nici o putere nu trebuia s-o umbrească pe alta. Discuția în jurul ideilor autorului *Istoriei Italiei* a evidențiat ceea ce a fost visul de independență al peninsulei în secolul al XVI-lea care a eșuat fiindcă oame-nii nu erau pregătiți să-l împlinescă¹⁵. În realitate, Guicciardini a conceput planul său nu ca o formă de viitor, ca un stat unitar, ci ca o întoarcere la o formație politică depășită. În opinia istoricului eșecul Ligii de la Cognac a ruinat un vis de independență pe care Guicciardini l-a conceput pentru Italia¹⁶. Incursiunii întreprinse i-a alăturat cercetarea lucrărilor teoretice, cazul *Dialogului asupra guvernământului florentin* în care omul politic își dezvăluie esența gândirii sale în care constituția aristocratică a patriciatului liberal urma să echilibreze interesele și să favorizeze selecția valorilor¹⁷.

Contribuția lui Oțetea la reconstituirea vieții publice și a gândirii lui Guicciardini l-a condus la detașarea unor încheieri care conturează un profil renescentist dominat de un spirit de discernământ, un bun simț remarcabil și o judecată adânc gândită, întemeiată pe o experiență sigură și profundă a naturii umane, a caracterelor individuale la care a asociat intuiția evenimentelor, simțul posibilului ce a fost o trăsătură a omului de acțiune care a fost diplomatul și omul politic. Istoricul român, examinator prin excelență al naturii umane, a asociat drept caracteristici proprii lui Guicciardini observația și experiența, așezate în serviciul cetății¹⁸. Oțetea l-a socotit pe omul politic florentin un burghez pozitiv, profesând ca ideal eliberarea Italiei, libertatea și independența Florenței. Prin monografia ce i-a dedicat-o, istoricul român a conturat, din perspectiva dinamicii politice europene și a spiritului epocii, profilul gânditorului și omului de acțiune.

Lucrările lui Oțetea despre Guicciardini, deși trecute uneori cu vederea de un istoric al istoriografiei subiectului, teza principală nu a scăpat însă unui exeget de talia lui Felix Gilbert¹⁹ care o citează în rândul celor mai de seamă contribuții guicciardiniene. Pentru istoric însă acest precedent parizian și italian în materie de Renaștere a făcut ca tema să rămână o preocupare, ilustrată de o seamă de studii și succesive monografii dedicate fenomenului renescentist în care a inclus firesc Reforma. Studiul Renașterii, început la *Școala de științe politice* cu istoricul Henri Hauvette i-a precizat o direcție de studiu pe care a inaugurat-o cu investigații și originale interpretări. Desigur înrăurirea lui Henri Hauser, pe care a evocat-o în confesiu-

¹⁴ *Ibidem*, p. 137.

¹⁵ *Ibidem*, p. 211.

¹⁶ *Ibidem*, p. 213.

¹⁷ *Ibidem*, p. 257.

¹⁸ *Ibidem*, p. 317.

¹⁹ Felix Gilbert, *Machiavelli and Guicciardini*, Princeton University Press, 1965.

nile²⁰ sale din amurgul vieții, a fost decisivă pentru interpretarea cauzelor Renașterii și Reformei văzute ca momente ale tranziției spre lumea modernă.

Într-adevăr, studiile publicate și lecțiile profesate la Universitatea din Iași mărturisesc interpretarea materială, economică a Renașterii, vizibilă în seria de studii publicate între 1927—1939 care mărturisesc o vădită tendință spre viziunea materialismului istoric²¹. Este simptomatic că în 1938 el expunea la *Institutul de istorie universală* din București o conferință despre materialismul istoric ca metodă de cercetare și expunere. „Materialismul istoric a atras atenția asupra prefacerilor de ordin economic, politic și social, care au avut ca rezultat înlocuirea economiei naturale cu un regim întemeiat pe credit și pe bani, ruina instituțiilor reprezentative ale evului mediu (papalitatea și imperiul), formarea statelor și națiunilor moderne, și apariția unei noi clase sociale, a burgheziei. Toate aceste transformări tindeau să constituie o cultură laică independentă, care era incompatibilă cu pretențiile catolice, ce a exercitat o stăpânire absolută asupra vieții și gândirii credincioșilor săi. Renașterea și Reforma au ieșit din acest dezacord și rostul lor a fost să pună libera conștiință a societății laice în armonie cu realitățile sociale”²².

Începându și cariera universitară la Iași el a adâncit sistematic într-un mediu stimulativ tema Renașterii prin raportare la fenomenul general european, stabilind totodată raportul necesar al acestuia cu Reforma. Astfel el a studiat spiritul de toleranță, declanșat din revoluția religioasă, dar și prin adâncirea studiului cauzelor fenomenului dintr-o perspectivă economică, dimpreună cu formarea statelor moderne și echilibrul european.

De fapt răstimpul dintre elaborarea tezei de doctorat și publicarea lucrării *Renașterea și Reforma*²³ a fost marcat de noi tentative ce mărturiseau atât continua investigare a Renașterii și totodată o interpretare integrală a ei. În această perioadă Oțetea încearcă să elucideze cauzele Renașterii, complexitatea și interrelațiile existente între diferitele aspecte în care s-a manifestat spiritul renaștivist. Acum se impune în deplină claritate rolul atribuit capitalismului în determinarea fenomenului, interpretare ce își are originea în influența exercitată de lucrările lui Henri Hauser, pe care de altminteri l-a audiat, și opera lui Max Weber care l-a fascinat. Deocamdată însă opera lui Oțetea, cu tot determinismul afirmat, nu înlătură un anume pluralism explicativ. Studiile menționate indică oricum o semnificativă evoluție de la concepția care a prezidat elaborarea tezei, care anunță monografia din 1941. Desigur explicația deosebirii între o viziune și alta se datorează evident noilor sale lecturi, Henri Hauser cu *Les origines du capitalism moderne en France* (1931) și din Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (1934).

Cu sinteza din 1941 *Renașterea și Reforma* profesorul Universității din Iași afirma înainte de toate o investigare globală despre fenomenele cercetate care au marcat societatea modernă. Pentru istoric cartea reprezintă nu numai o reconstituire a Renașterii și a revoluției religioase, ci și o nouă interpretare rezultată din reflecții personale în raport de progresele cercetă-

²⁰ A. Oțetea, *Confessions*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII, 1969, p. 403.

²¹ Idem, *Scrieri istorice alese*. Prefață de acad. David Prodan. Ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, 1989, p. 11.

²² Idem, *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și de expunere*, în *Din gândirea materialistă istorică românească. 1929—1944*, București, 1972, p. 98—114.

²³ Idem, *Renașterea și Reforma*. București, 1941.

rii europene. El este de acord să constate că cercetările renaștentiste au arătat că „factorii determinanți ai Renașterii și Reformei sunt multipli și complecși”²⁴. Prin urmare, autorul se referă la *factori*, dintre care dezvoltarea capitalismului a fost primordială în afirmarea noii concepții despre lume. „Condițiile de existență noi au creat o nouă conștiință, nu invers. Pentru ca o nouă concepție despre lume și viață să triumfe a fost nevoie ca vechea organizație economică, socială și politică, în care a trăit omul medieval să dispară”. În concepția profesată capitalismul este factorul esențial care a generat o nouă dinamică care a dat curs afirmării unor forme noi de viață socială, politică și culturală. „Astfel, pornind de la transformările politice și sociale — conchide Oțetea — determinate de apariția capitalismului se poate ajunge, credem, la o interpretare unitară și organică a Renașterii și Reformei”. Și pentru a fi și mai clar el nota: „Renașterea și Reforma sunt expresia unei societăți pe care a produs o capitalismul la începuturile sale”²⁵. În opinia lui exista nu o Renaștere, ci Renașteri, între care renașterea economică a fost primordială. El se detașează, însă, de concepția unei Renașteri în care limitele „au fost împinse neconținut, încât întreg evul mediu a devenit un fel de pre-renaștere”²⁶. De remarcat o supraevaluare a factorului economic, dar totodată și o luare în considerare a unui întreg complex de factori generați de mutațiile petrecute în infrastructura societății devenită capitalistă. În alți termeni, dezvoltarea structurii capitaliste europene a generat fenomenul renaștentist cu multiplele sale fațete. Concepția pe care a propus-o și concluziile cercetării fixează fenomenul în durată, fiind condiționat de precedentele medievale care au vehiculat măștrii antichității, de destrămarea lumii medievale ce a pregătit Renașterea.

În opinia istoricului, Renașterea este o epocă de transformare, rezultanta revoluției economice care a dus la o metamorfoză generală a societății. Deci, pentru a-l cita, „nu descoperirea antichității a creat omul modern, ci omul modern, creind în republicile comunale condiții de viață asemănătoare cu acele din cetățile antice, a chemat la o nouă viață lumea antică, filosofia, arta și literatura ei, înțelese în sfârșit independent de biserică”²⁷. Concluzia era că „...Renașterea e o perioadă de tranziție, în cursul căreia structura societății se modifică prin formarea burgheziei și prin emanciparea claselor rurale, situația politică se schimbă prin apariția statelor naționale, iar cultura se laicizează atât prin scopul pe care și-l propune, cât și prin elementele care o reprezintă”²⁸. Deci, în opinia istoricului rolul Renașterii este primordial în afirmarea culturii moderne. „Renașterea a creat condițiile esențiale ale culturii moderne și consecințele acestei culturi durează și azi”²⁹. Carte excepțională ca expunere, structură și interpretare, oglindește o experiență care a condensat încheierile ce s-au detașat din exegeza operci și acțiunii unuia din cei mai străluciți reprezentanți ai Renașterii italiene implicat în problemele politicii europene. În egală măsură, însă, istoricul a însumat în interpretarea fenomenului renaștentist principalele rezultate la care a ajuns istoriografia universală. Poziția interpretativă asumată învederează

²⁴ *Ibidem*, p. 8.

²⁵ *Ibidem*, p. 18.

²⁶ *Ibidem*, p. 9.

²⁷ *Ibidem*, p. 332—333.

²⁸ *Ibidem*, p. 334—335.

²⁹ *Ibidem*.

însă și apropierea de materialismul istoric, concepție pe care o expusese încă în 1938 la *Institutul de istorie universală* într-o viziune conexată la gândirea istorică universală.

Renașterea și Reforma, scrisă în limba română, nu a putut pătrunde în circuitul istoriografic internațional ce suferea și de un restrictiv occiden-
centrism care ne dovedește și destinul tezei sale de doctorat în istoriografia americană.

Noua etapă a cercetării Renașterii, după ce a revenit în 1942 la subiec-
tul Guicciardini care l a consacrat³⁰, intervenea după 20 de ani ce au însem-
nat întreruperea preocupărilor de istorie universală sub incidența dogma-
tismului. Andrei Oțetea a redactat în 1964 o nouă versiune a cărții, de
astă dată într-o tratare care excepta Reforma într-o ambianță restrictivă
la fenomenul religios. Structura lucrării, limitată la Renaștere, se păstrează
în linii esențiale la schema din 1941, la aceleași capitole chiar, în care însă
se accentuează interpretarea materială a cauzelor într-o viziune de acum
declarat marxistă³¹.

Într-o substanțială *Introducere* dezbate problemele interpretării fen-
menului renașcentist, declarându-se împotriva a ceea ce el a numit absorbția
Renașterii în Evul Mediu, problema care discutată odinioară, acum este
enuțată mult mai tranșant³². Referindu-se la interpretări mai recente, el
dezavuează ideea unei Renașteri văzută ca declin al Evului Mediu, optând
pentru viziunea unei epoci de început viguros și proaspăt al unei lumi noi.
Mai mult, el propune o periodizare istorică inspirată de marxism, socotind
Renașterea, în termenii lui Engels, ca o perioadă de destrămare a feudalism-
ului și de apariție a relațiilor capitaliste. „În consecință, istoriografia marxistă
identifică Renașterea — scria Oțetea — ca o perioadă de destrămare a feu-
dalismului și de apariție a capitalismului. Baza economică a Renașterii
a constituit-o emanciparea țăranilor, trecerea de la meșteșug la manufactură
și de la supremația nobilimii feudale la dominația burgheziei”³³. Referințele
la Marx și Engels subliniază existența în carte a unor accente suplimentare,
o evoluție de la viziunea lui Henri Hauser sau Max Weber spre un deter-
minism marxist. Stabilind o legătură între umanism și stadiul de dezvoltare
la care ajunsese burghezia era desigur o notă forțată, un plus simplificator.
Evoluția interpretării lui Oțetea de la o interpretare economică la una mate-
rialistă istorică este firească, nu însă nota forțată la care ne referim, care
indică desigur o presiune ideologică în epoca în care cartea apărea. De aceea
el conchide categoric: „Astfel, numai pornind de la transformările sociale
și politice determinate de apariția capitalismului, se poate ajunge la o inter-
pretare unitară și organică a Renașterii”³⁴. Deci, Renașterea în opinia isto-
ricului este expresia „noii societăți pe care a produs-o la începuturile sale
capitalismul”. Trebuie însă remarcat că Oțetea considera că acesta din urmă
„a creat doar condițiile materiale pentru emanciparea spiritului în toate
domeniile de activitate”. Prin urmare să semnalăm o deosebire în concepția

³⁰ Idem, *Un exponent al Renașterii italiene, Francesco Guicciardini*, în Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*. Prefață de acad. David Prodan. Ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea. Cluj, 1980, p. 23—24.

³¹ Idem, *Renașterea*, București, 1964.

³² *Ibidem*, p. 11—13.

³³ *Ibidem*, p. 12.

³⁴ *Ibidem*, p. 18.

profesată în 1964 și aceea din prima ediție, dovadă că în *Introducere*, scrisă în noile condiții, era o încercare de a face publicabilă cartea. În esență, însă, avem de a face cu o profesie de credință materialist istorică în termeni expliți, ceea ce indică o evoluție de la explicația economică la determinismul marxist. „Numai materialismul istoric care adoptă ca criteriu de periodizare modul de producție predominant poate să stabilească formațiuni social economice distincte și să scoată în relief elementele noi care apar în cadrul vechii orânduiri”³⁵. În acest sens capitolul *Formarea spiritului capitalist* este relevant pentru această interpretare în care ideea raportului bază-suprastructură este prezent în explicație. În același timp se constată că influențele din Max Weber sunt și ele prezente — „Eticii feudale, întemeiată prin risipă și neprevădere burghezia ascendentă i-a opus o etică economică nouă, bazată pe muncă și economisire. Astfel, „asceza muncii” care inspira începând cu secolul al XVI-lea activitatea burgheziei, capătă o importanță deosebită. Ea face din însușirile stimulate și consacrate de etica economică burgheză o nouă tablă de valori, din care se inspiră toată cultura burgheză”³⁶. Deși istoricul face încercarea de a se desolidariza de interpretarea sociologiei germane, Werner Sombard și Max Weber, capitolul ca interpretare rămâne tributار interpretării potrivit căreia etica protestantă a avut un rol hotărâtor.

Deși în versiunea din 1964 aprecierile din ediția primă ne apar metamorfozate în sens categoric marxist ca formulare, un anume pluralism explicativ rămâne încă predominant în gândirea istoricului. În general se poate observa la o lectură comparativă o evoluție spre explicație materialist istorică, cu accente marxist declarative militante, motivate de presiunea ideologică. Această evoluție nu constituie o ruptură în concepția generală de ansamblu a istoricului despre Renaștere, atâta vreme cât esențial explicația inițială rămâne. Îndepărtările de concepția pe care o profesase în 1941 au putut reprezenta sub aspect interpretativ o evoluție spre materialismul istoric, firească, dar, trebuie să spunem că accentele suplimentare erau și expresia unei concesiuni făcute într-un climat restrictiv.

Oricum, însă, versiunea din 1964 a însemnat pe de o parte o reluare a preocupărilor de istorie universală, după ani de tăcere și repudiere a unui domeniu, iar pe de alta o contribuție reală la istoria fenomenului renascentist. Din păcate, renunțarea la tratarea Reformei, a îngustat posibilitatea de înțelegere a începuturilor epocii moderne. „Cu cât pătrundem mai adânc în procesul genetic al acestor mișcări, cu atât eficacitatea și strânsa lor conexiune apar mai evidente. În fond, aceleași cauze, același scop, aceleași efecte, același substrat economic și politic. Renașterea și Reforma sunt deopotrivă produsul și expresia revoluției sociale care înseamnă ascensiunea burgheziei la un rol determinant în stat”³⁷. Este evident că acesta este punctul de vedere la care adera, exprimat în ediția din 1941, și nu cel care văduvea Renașterea de fațeta ei religioasă, în condițiile date din 1964.

Versiunea a doua cuprinde însă, în comparație cu ediția princeps, un capitol despre *Renașterea în centrul și răsăritul Europei* în care se oglindeau

³⁵ *Ibidem*, p. 12.

³⁶ *Ibidem*, p. 89.

³⁷ *Idem*, *Reviste și Referate*, p. 302.

noile cercetări ale istoricilor din zonă, inclusiv ale autorului care prezentase o comunicare *Wittemberg și Moldova*³⁸, publicată într-un reprezentativ volum pe această temă. Apariția cărții a fost, în momentul istoric traversat, un eveniment istoriografic, o deschidere spre istoria generală, un moment al revenirii în care Oțetea a avut un rol hotărâtor, cu urmări benefice pentru istoriografia deceniului șapte. Lucrarea a însemnat un moment care exprima la noi revenirea la dialogul istoriografic Vest—Est, un program pe care l-a susținut istoricul la *Institutul Nicolae Iorga* încă din anii 1956—1960.

La diferență de numai patru ani, în 1968, istoricul revine, o dată mai mult, la subiectul de o viață, de astă dată într-o versiune completată cu *Reforma*³⁹. Ideea despre Renaștere este acum aceea din 1941, Reforma fiind considerată ca o fațetă a aceluiași fenomen sub semnul spiritului capitalist. Capitolul despre Reformă este sub multiple aspecte nou ca tratare și chiar ca interpretare, acordat la ideile lui Lucien Febvre care au evidențiat „starea de spirit a poporului” și disponibilitatea societății în care își făcea loc o nouă mentalitate. Or, din acest punct de vedere Oțetea semnaleză influența lui Huizinga exercitată asupra interpretării Renașterii de către Lucien Febvre⁴⁰. Deopotrivă istoricul revine la interpretarea lui Sombart și Weber, mai cu seamă a ultimului, pe care o supune unei analize sistematice și în aceeași vreme nuanțată⁴¹. Este indiscutabil una din cele mai pertinente analize ce dovedește nu numai cunoașterea în profunzime a doctrinei protestante, ci și a literaturii la zi despre subiect. Concluzia lui Oțetea merită să fie amintită: „ceea ce rămâne valabil din teza lui Weber e afirmația că protestantismul a favorizat dezvoltarea capitalismului negând orice legătură între acțiunile pământești și răsplata cerească ruinând prin această morala supranaturală și etica economică a Evului Mediu”⁴².

Considerațiile istoricului despre relația Renaștere—Reformă rămân reprezentative prin afirmarea originii comune a celor două aspecte ale aceluiași fenomen în toată complexitatea și afinitatea lor. La curent cu debaterile istoriografice și adeseori participând la ele, ultima versiune a cărții este o contribuție reprezentativă și echilibrată, nuanțată în concluzii și clară în afirmații. Este desigur de remarcat strădania autorului de a înfățișa fenomenele la scara întregii Europe, asociind viziunii occidendo-centriste și manifestările Renașterii și Reformei în Europa centro-orientală.

Drumul parcurs de istoric de la monografia consacrată lui Francesco Guicciardini până la ediția din 1968 a cărții despre Renaștere și Reformă a fost, am putea spune, marcat de oscilații care însă nu au alterat viziunea istorică a autorului. Există, desigur, o diferență între teza de doctorat și tentativele ce au urmat. Deosebiri ce pot să fie remarcate mărturisesc într-un fel și evoluția istoriografiei universale despre Renaștere, dar altminteri și evoluția proprie în concepția și metoda practică. Alte deosebiri se datorează subiectului tratat în teză, demersului pe care l-a practicat în sfera relațiilor internaționale care impunea o anumită metodă. Notele deosebitoare din monografia decurg din globalitatea investigării fenomenelor renașteriste,

³⁸ Idem, *Wittemberg et la Moldavie*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, I, Berlin, 1962, p. 302—321.

³⁹ Idem, *Renașterea și Reforma*, București, 1968.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 253—254.

⁴¹ *Ibidem*, p. 272—275.

⁴² *Ibidem*, p. 274.

altele din seria de mutații și răsturnări provocate de ideologia regimului politic. Având ca punct de plecare opera lui Henri Hauser, ideile lui Max Weber, foarte curând în noi condiții a asociat explicații în spiritul materialismului istoric și în cele din urmă al marxismului, al unui marxism politizat, în 1964, declarativ, adaptat la situațiile traversate. Chiar dacă îndepărtările de la tentativele primordiale grevează explicația, viziunea de ansamblu rămâne istorică prin excelență, atașată marilor curente istorice ale secolului douăzeci. Cercetarea Renașterii la Andrei Oțetea a înscris o reală pagină de universalist în care trebuie considerate și alte direcții pe care le-a inaugurat, studiul relațiilor internaționale, problematica economică și socială, fenomenul politic național, revoluțiile balcanice.

Trebuie subliniat că studiul Renașterii a constituit pentru Oțetea punctul de plecare într-o activitate laborioasă în care se află și începuturile preocupării pentru istoria relațiilor internaționale. Se poate afirma, fără teamă de a greși, că în vremuri grele, studiile sale despre Renaștere și Reformă au fost adevărate lumini care au evidențiat resursele istoriografiei române pentru tratarea istoriei universale.

ANDREI OȚETEA ISTORIC AL CHESTIUNII ORIENTALE

PAUL CERNOVODEANU

După temeinice cursuri urmate în Franța la Sorbona și Școala de studii politice din Paris, unde a avut prilejul de a-și îmbogăți cunoștințele și a-și lărgi orizontul spiritual, Andrei Oțetea și-a susținut un doctorat apreciat privind Italia renascentistă; reîntors în țară a căpătat în 1927 postul de conferențiar la Universitatea din Iași.

Apreciindu-i calitățile dovedite în studiul istoriei universale, Nicolae Iorga a semnalat tânărului istoric importanța arhivelor din Neapole aruncând lumini nebănuite asupra politicii orientale a Bourbonilor din Regatul celor Două Sicilii în secolul al XVIII-lea. La îndemnul înaltului său mentor, A. Oțetea a efectuat un stagiul de mai multe luni la Neapole, unde a avut prilejul să examineze documentele legației amintitului regat ce a funcționat la Constantinopol, între 1740—1860 (Arh. St., *Affari esteri*, Constantinopoli, vol. 183—259) și totodată să cerceteze la „Società napoletana di Storia patria” fondul familiei Ludolf, ai cărei membri au reprezentat timp de trei generații (1747—1820) pe Bourbonii din cele Două Sicilii pe lângă Poarta otomană¹. Din toate aceste materiale, istoricul român a efectuat numeroase extrase interesând chestiunea orientală în general și situația Principatelor dunărene în special. Rezultatele muncii sale s-au concretizat în monografia *Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741—1821)*, Bucurest, Cultura națională, 1930, XII + 366 p. Lucrarea a apărut în cadrul restrâns al publicațiilor Academiei Române (Académie Roumaine. Études et recherches IV), fără a i se face difuzarea convenită. Din această cauză a rămas — din nefericire — până astăzi aproape necunoscută cercetătorilor străini și a circulat destul de puțin și în cadrul istoriografiei naționale², fapt pentru care a și fost tradusă în 1980 (fără anexele documentare) în limba română în cadrul culegerii Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca,

¹ André Oțetea, *L'établissement de la légation napolitaine à Constantinople (1740)* în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine”, XV (1929), p. 53—72.

² Să ne gândim doar la faptul că la apariția ei, n-am putut descoperi decât o fugară mențiune la N. Iorga în *Comptes-rendus* în „Revue historique du sud-est européen”, VII (1930), nr. 4—6, p. 116—117. A fost menționată în istoriografia străină de Francesco Cognasso, *La questione d'Oriente. Dalle origini al Congresso di Berlino*, Torino, 1934, (referință bibliografică la p. 419) și Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1955, care o inserează în bibliografia consultată (p. 440) și folosește mai mult, în cadrul unor sinteze naționale apărute după cel de al doilea război mondial, dintre care amintesc cu precădere tratatul de *Istoria României*, vol. III, București, Ed. Academiei, 1964, p. 455—486, 536—623, *România în relațiile internaționale 1699—1939*, Iași, Junimea, 1980, cap. II, 1699—1815 (p. 13—67) și Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, Junimea, 1986, 296 p.

Ed. Dacia³, după moartea regretatului autor. Precedate de un amplu studiu introductiv, autorul și a publicat documentele selectate într-o anexă divizată în două părți, cuprinzând în total 344 documente scrise în limbile italiană și franceză; din extrasele depeșelor celor șase reprezentanți ai Regatului celor Două Sicilii la Constantinopol între 1741—1821 privitoare la Principatele dunărene, majoritatea aparțin membrilor familiei Ludolf, tată, fiu și nepot⁴, care timp de 73 ani (între 1747—1820) au fost deținătorii acestui post. Prin conținutul lor rapoartele diplomatice ale reprezentanților Regatului celor Două Sicilii la Poartă sunt asemănătoare prin seriozitatea și acuratețea lor informațiilor celor datorate ambasadurilor francezi, englezi, internunțiilor austriece, rezidenților prusieni și baililor venețieni. Mai bogate se dovedesc — prin forța lucrurilor — doar cele ruse, publicate însă integral pentru perioada ce ne interesează, doar pentru începutul secolului al XIX-lea: *Vnešnjaja politika Rossij XIX i načala XX veka — Serija pervaja 1801—1815* (Moscova, vol. I—VIII, 1960—1972)⁵. Nepublicarea întregului fond al legației Regatului celor Două Sicilii de la Constantinopol de către A. Oțetea — depășit de lipsa de timp și de imensitatea volumului de lucru — face cu atât mai prețioasă astăzi existența anexei documentare ce a încredințat-o tiparului în 1930, deoarece, după cum precizează editorii traducerii franceze a lucrării sale *Contribution à la question d'Orient*, „arhivele din Neapole” au fost „distrușe aproape cu desăvârșire în cursul celui de al doilea război mondial”⁶. Dar meritul deosebit al lui A. Oțetea nu constă numai în acela de a fi fost un scrupulos și atent editor, ci în primul rând în faptul că el a prefațat izvoarele publicate printr-un studiu introductiv a cărui valoare și interes depășesc o simplă prezentare a materialelor documentare tipărite, constituind o adevărată sinteză a istoricului chestiunii orientale de la începutul secolului al XVIII-lea până la Congresul de la Viena din 1815. În acest amplu studiu introductiv — intitulat modest „esquisse” (schiță), termen cu totul impropriu profunzimii și proporțiilor sale (155 pagini) — A. Oțetea a făcut nu numai dovada vastelor lecturi în izvoarele de epocă și în literatura de specialitate, în care se afirmaseră un Beer⁷, Driault⁸, Jigarev⁹, Mariott¹⁰, Sorel¹¹

³ Ediție îngrijită de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea cu o prefață de acad. David Prodan. Traducerea, intitulată *Contribuție la chestiunea orientală*, se află inserată între p. 69—184.

⁴ Anume Wilhelm (17 iun. 1747 — 1 oct. 1789), Constantin (1 oct. 1789 — 25 mart. 1817) și Joseph-Constantin (25 mart. 1817 — sept. 1820). Familia Ludolf (Leutholf, Lüdolf) era de obârșie saxonă din Eisenach, dar trecând la Viena și catolicizându-se, Wilhelm intră în diplomație și printr-un hazard câștigă încrederea Bourbonilor din Neapole, în slujba cărora se pune cu începere din anii '40 ai secolului al XVIII-lea. Cf. A. Oțetea, *L'établissement de la légation napolitaine...*, p. 67—69 iar mai recent, pentru istoricul familiei, Mihail-Dimitri Sturza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 582—583.

⁵ La acestea putem adăuga cele parțial diplomatice aparținând ambasadurilor ruși la Poartă, iar restul consulilor din Principatele dunărene, editate în colecția Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*, București, 1962 și vol. IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797—1806)*, București, 1974, sub îngrijirea acad. A. Oțetea.

⁶ *Introducere la A. Oțetea, Scrieri istorice alese*, p. 13.

⁷ Adolf Beer, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774*, Prag — Leipzig, 1883.

⁸ Edouard Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sévres*, 8e éd., Paris, 1921.

⁹ S. Jigarev, *La politique russe dans la question d'Orient*, 2 vol., Moscou, 1896.

¹⁰ I.A.R., Mariott, *The Eastern Question: An Historical Study* (ed. 3), Oxford, 1924.

¹¹ Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, Paris, 1902.

ș.a., dar și a capacității sale deosebite de interpretare și de integrare a chestiunii orientale în secolul al XVIII-lea ca o „problemă esențial europeană”¹². Examinând inițial „factorii chestiunii orientale”, în primul capitol al „schiței” sale (p. 1—37), autorul și-a depășit precursorii, deoarece A. Oțetea nu s-a limitat doar la tratarea evenimentelor din spațiul geografic restrâns al Imperiului otoman, pentru a cărui împărțire sau menținere se luptau între ele marile puteri, făcând abstracție de interesele popoarelor creștine subjugate din Balcani, ci a examinat interconexiunile dintre chestiunea orientală și politica general europeană a cărei rezultată a fost. De aici și menționarea unor „evenimente, ca de pildă revolta Țărilor de Jos și chestiunea Olandei, care în general nu și-au găsit locul în astfel de expuneri”¹³. Acest mod de a explica interacțiunea forțelor implicate în chestiunea orientală cu rezolvarea problemelor europene majore dovedesc perspicacitatea analizei lui A. Oțetea care nu pregetă să remarce că în secolul al XVIII-lea „chestiunea orientală va suferi toate contraloviturile politicii europene și își va exercita influența asupra tuturor problemelor occidentale. Patru puteri vor fi interesate cu precădere în soluționarea chestiunii orientale: Franța, Anglia, Austria și Rusia”¹⁴.

La începutul „schiței” sale, autorul a arătat că dacă vreme de aproape patru secole pericolul expansiunii otomane continue spre centrul Europei a provocat teama puterilor creștine, odată cu sfârșitul secolului al XVII-lea germenii descompunerii — în primul rând din cauze interne — a Imperiului sultanilor devin vizibili iar reculul înregistrat prin pierderile teritoriale severe înregistrate în urma războiului încheiat prin pacea de la Karlowitz (1699), evidențiază în mod grăitor începuturile declinului puterii turcești. Odată cu secolul al XVIII-lea „turcii nu mai inspiră teamă” iar „menținerea Imperiului otoman apare, tot mai evident, ca o necesitate de ordin european”¹⁵.

Așadar, chestiunea orientală se internaționalizează, deoarece acum se ridică Imperiul habsburgic și Rusia țaristă, care caută să dezmembreze statul otoman și mai ales să intre în stăpânirea mult râvnitelor strămoși ce îngăduiau accesul din Marea Neagră spre Mediterana, în timp ce puterile maritime, Franța și Anglia, beneficiare ale fructuosului comerț levantin, încearca să i mențină — în limitele posibilului — integritatea teritorială. Dar problema nu s-a pus din această perspectivă lineară, întrucât, mai cu seamă după 1740, s-au agravat rivalitățile și contradicțiile nu numai între imperiali și țariști cu privire la modul de împărțire al teritoriilor ce trebuiau cucerite, dar și între susținătorii otomanilor antrenați în conflicte de anvergură. Secolul al XVIII-lea este prin excelență cel al antagonismelor anglo-franceze pe toate planurile, în Europa și în teritoriile coloniale, iar în căutarea de susținători pe continent, cele două puteri ajung la alianțe și răsturnări de alianțe ce perturbă jocul politic european, acutizând și criza orientală. Autorul arată că stăvilirea intențiilor de expansiune spre vestul Europei ale Imperiului habsburgic, începută încă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea al Franței,

¹² A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, p. III. Deși folosesc texte traduse erii românești ale ediției Constantinii—Papacostea, totuși trimiterile le fac la originalul francez al autorului, cu al cărui text cititorul trebuie să ia contact nemijlocit.

¹³ A. Oțetea, *ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 1.

I au împins către „compensații” înspre zona Balcanilor, în timp ce Rusia lui Petru cel Mare și a urmașilor săi, după înfrângerea Suediei (1721) și neutralizarea Poloniei, devenită după 1735 un stat slăbit mai mult clientelar puternicului său vecin, dorea să obțină accesul flotei sale în bazinul pontic și să domine strămtorile, dezlănțuind ofensiva pe uscat, în special în regiunea Crimeei și a Principatelor dunărene. Seria succeselor Casei de Austria în sud-estul european, datorate victoriilor genialului strateg Eugeniu de Savoia, se încheie odată cu pacea de la Passarowitz (1718), când Imperiul habsburgic dobândește Serbia cu Belgradul, Banatul și Oltenia. Următoarea intervenție a imperialilor în conflictul oriental în 1737, mai mult ca să nu lase Rusiei inițiativa noului război contra Porții¹⁶ se încheie printr-un eșec. Stăvilirea înaintării austriece s-a datorat atât mediocrității comandanților imperiali cât și necoordonării acțiunilor militare cu Rusia; datorită sprijinului diplomatic al Franței, Poarta reușește să impună adversarilor ei pacea de la Belgrad (18 septembrie 1739) cu retragerea austrieților din Serbia și Oltenia și pierderea câștigurilor dobândite de ruși, obținând de la turci doar demolarea Azovului. Urmează intervalul conflictelor europene de anvergură, războiul pentru succesiunea Austriei (1740—1748) și cel de șapte ani (1756—1763), în care sunt implicate monarhiile absolutiste și cele maritime, și se ridică o nouă putere pe continent, Prusia lui Frederic al II-lea, dar oțomanii sunt incapabili să-și poată regenera statul subminat de racile iremediabile și siliți să aștepte degajarea adversarilor lor ce se vor năpusti cu un avânt și mai mare asupra Porții. Printr-o analiză atentă a acestei stări de lucruri A. Oțetea a ajuns la concluzia—împărtășită și în sinteze mai recente¹⁷—, că într-adevăr în secolul al XVIII-lea „cauzele decăderii sunt prea numeroase și adânci pentru ca descompunerea imperiului să mai poată fi oprită. Anarhia crescândă e mărturia prăbușirii autorității centrale: provincii periferice revoltate sau suspecte, provincii centrale bătute de tâlhari”; prin „interesul general constant sacrificat celui particular, guvernul instabil și discreditat pentru dependența sa de harem, ienicerii decăzuți ca urmare a alterării constituției lor, spahii subminați de lux și de înstrăinarea feudelor militare, pe scurt, toate organele guvernului erau corupte, iar vechiul spirit de cucerire cu desăvârșire stins”¹⁸. Totodată, „islamismul a împiedicat fuziunea cuceritorilor și a învinșilor într-o națiune și a exclus în același timp pe turci din viața istorică a popoarelor europene”. Pierzând aderența maselor de creștini supuși ortodocși din Balcani¹⁹, aserviți preceptelor *Coranului* considerat drept „izvorul unic al științei, turcii au pierdut încetul cu încetul simțul realității și

¹⁶ Vezi mai recent în acest sens K. A. Roiderer jr., *The reluctant ally: Austria's policy in the Austro-Turkish war, 1737—1739*, Baton Rouge, Louisiana State Univ., 1972, VI + + 198 p. și L. Cassels, *The struggle for the Ottoman Empire 1717—1740*, London, 1966, p. 201—226.

¹⁷ În special H. A. R. Gibb și H. Bowen, *Islamic Society and the West*, I, *Islamic Society in the Eighteenth Century*, 2 părți, London, 1950 și 1957; T. Stoiانovich, *Factors in the Decline of Ottoman Society* în „Slavic Review”, XXI (1962), p. 623—632 iar în istoriografia noastră Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 277—280, utilizând și bibliografia turcă.

¹⁸ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 36.

¹⁹ Fenomenul este surprins și în sintezele lui L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1961 și Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804*, Seattle and London, 1977.

minunata lor facultate de adaptare”²⁰. Astfel ei s-au găsit total nepregătiți în fața agresivității Rusiei împărătesei Ecaterina a II-a ale cărei planuri ambițioase tindeau la desființarea statului otoman din Europa. În capitolul intitulat *Preponderența rusă în Orient (1768–1774)* A. Oțetea analizează în amănunțime tot mecanismul declanșat de Rusia și repercusiunile campaniei lansate în Principatele dunărene, la Dunăre, în Crimeea și Caucaz în rândul cabinetelor celorlalte mari puteri. Pregătită cu grijă pe plan diplomatic, prin asigurarea unei alianțe cu Prusia lui Frederic al II-lea, spre a neutraliza Imperiul habsburgic, atrăgându-și Anglia de partea sa²¹, profitând de rivalitatea acesteia cu Franța ce sprijinea pe otomani, Rusia a izbutit să ocupe Principatele și să dea lovituri hotărâtoare inamicului în Crimeea. Datorită pretențiilor exorbitante reclamate de la turci de cabinetul de la St. Petersburg pentru încheierea păcii în 1770–1771, stârnind temerile Prusiei care s-a apropiat în aceste împrejurări de Imperiul habsburgic absolut potrivit exigențelor exagerate ale Rusiei, printr-o politică abilă dar cinică Ecaterina a II-a s-a gândit la un anumit echilibru prin compensații teritoriale într-altă regiune geografică a Europei, în dauna unui stat slab, măcinat de tulburări, rivalități, profunde contradicții interne și incapabil să se apere, anume Polonia. Prin convenția din 25 august 1772 Rusia, imperiului și Prusia au procedat, fără scrupule, la prima împărțire a Poloniei, prin anexarea Galitiei și a altor provincii. Acest lucru, relevă cu justețe A. Oțetea, a potolit aprehensiunile austro-prusienilor, deoarece rușii au procedat „mai întâi” la „încetinierea operațiilor militare” pe frontul oriental, apoi la „negocieri prelungite” cu turcii „pentru încheierea păcii” dar cu eludarea mediației oricărei puteri străine²². După tratativele, neîncununate de succes de la Focșani și București (1772), prin dezlănțuirea unei masive ofensive la sud de Dunăre rușii zdrobesc pe otomani și-i silesc la încheierea precipitată a păcii la 10/21 iulie 1774 în tabăra mareșalului Piotr Alexandrovici Rumianțev de la Kuciuc-Kainargi²³. Restituind Porții doar Principatele dunărene și unele insule din arhipelagul grecesc — condiție *sine qua non* reclamată de toate celelalte mari puteri — rușii au obținut în schimb independența Crimeei tătarești, anexarea unor importante porturi la Marea Neagră, libertatea comerțului în bazinul pontic și accesul prin strâmtori la Mediterană, dreptul de a deschide consulate în Imperiul otoman acolo unde i se va părea necesar și în sfârșit acela de a interveni în favoarea supușilor creștini și a religiei ortodoxe, prin protejarea lăcașurilor de cult. A. Oțetea a intuit, astfel, cu subtilitate că „dreptul de a face întâmpinări în favoarea ortodocșilor în Imperiul otoman și acela de a proteja independența tătarilor din Crimeea îngăduiau Rusiei să intervină în afacerile interne ale Imperiului otoman și să inaugureze aceeași politică de influență care dusesse la împărțirea Poloniei” și „dacă Imperiul otoman a

²⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 36.

²¹ Amănunte la M. S. Anderson, *Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768–1774* în „The English Historical Review”, vol. LIX (1954), p. 39–58 și punctul de vedere rusesc la I. Iv. Rodzinskaia, *Angliia i rusško-tureškaia voina (1768–1774 gg)* în „Trud Moskovskogo gos. istor. arhivnogo Instituta”, XXIII (1967), p. 159–190 (a se utiliza cu prudență datorită ideologiei „marxist-leniniste” deformante).

²² A. Oțetea, *op. cit.*, p. 57.

²³ A se vedea mai ales E. I. Drujinina, *Kuciuk-Kainardžiiski mir 1774 goda (ego podgotovka i zaključenie)* [Pacea de la Kuciuc-Kainargi din anul 1774 (Pregătirea și încheierea ei)], Moscova, 1955, 368 p. (lucrare interesantă prin documentele examinate dar viciată prin ideologia „partinică” a interpretării).

scăpat atunci de soarta Poloniei, faptul se datorează mai puțin forței sale de rezistență cât intervenției celorlalte puteri”²⁴.

Cel de al treilea capitol al „schiței” privește *Aplicarea tratatului de la Kuciuk Kainargi și convenția austro-rusă de împărțire a Imperiului otoman* acoperind intervalul 1774—1792.

Prima dovadă a stării de slăbiciune în care decăzuse Poarta după catastrofala înfrângere suferită în războiul cu rușii, arăta A. Oțetea, a ilustrat-o cedarea fără opoziție în favoarea Imperiului habsburgic a Bucovinei (17 mai 1775), regiune din nordul Moldovei ce ușura imperialilor legătura dintre Transilvania și Galiția ruptă din trupul Poloniei, ca preț al menținerii neutralității austriece în trecutul conflict și al promisiunilor de ajutor, în realitate niciodată onorate, deci simple pretexte în motivarea unui rapt fără scrupule, ratificat prin hotărnicirea de pe teren din 12 mai 1776²⁵.

Complicațiile ivite pe plan european între cabinetele de la Viena și Berlin din pricina crizei bavareze în 1778 a reclamat arbitrajul puterilor continentului. A. Oțetea observa că, oferindu-și mediația deoarece Anglia și Franța erau încheștate în războiul pentru independența coloniilor americane, Rusia s-a impus cu autoritate, „intervenția ei” făcând-o „arbitra afacerilor germane”²⁶. Profitând de ostilitatea existentă în raporturile austro-prusiene, cabinetul de la St. Petersburg a avut mână liberă ca să rezolve litiigiile existente în problema Crimeii cu Imperiul otoman și să impună semnarea convenției de la Ainali Kavak (21 martie 1779) prin care prerogativele califale ale sultanului asupra hanatului „independent” să fie reduse la minimum, iar stipulațiile păcii de la Kuciuk-Kainargi, confirmate și întărite.

Prestigiul Casei de Austria fiind afectat prin încheierea tratatului de la Teschen (31 mai 1779), trebuind să renunțe la drepturile ei successorale asupra Bavariei, Imperiul habsburgic a căutat, ca de obicei, compensanții în Orient, dar pentru aceasta avea nevoie să caute o apropiere de Rusia. Astfel, a observat A. Oțetea, s-a produs o răsturnare a alianțelor, Rusia îndepărtându-se de Prusia și ajungând la o înțelegere cu Viena în privința împărțirii Imperiului otoman (mai 1781); Ecaterina a II-a a dat frâu liber himerelor sale de a propune restituirea fostei monarhii grecești cu capitala la Constantinopol sub coroana marelui duce Constantin și de creare a unui stat tampon între Imperiul habsburgic și Rusia, un regat al Daciei, prin unirea Principatelor, independent și neutru²⁷. Iosif al II-lea, mai realist, s-ar fi mulțumit doar cu Serbia și Belgradul, Istria, Dalmația venețiană și cu stăpânirea Olteniei. Dar aceste proiecte stârneau net opoziția Prusiei, dar mai ales a Angliei și Franței. De aceea, observa cu sagacitate A. Oțetea, țarina „a știut să abandoneze « proiectul grec » de îndată ce execuția lui a amenințat să ridice prea

²⁴ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 67.

²⁵ A se compara și cu viziunea lui Harold Heppner, *Österreich und die Donaufürstenthümer 1774—1812. Ein Beitrag zur habsburgischen Süd-osteuropäer politik*, Graz, 1983, p. 9—16.

²⁶ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 79.

²⁷ Problema a fost dezbătută îndeosebi de Ion Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomatice europene* în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria a III-a, XXI (1939), p. 837—355 și L. Boicu, *Considérations portant sur la reconstitution de la Dacie dans des projets européens du XVIIIe siècle* în „Revue roumaine d’histoire”, XX (1981), nr. 4, p. 695—705. Pentru „proiectul grec” vezi O. P. Markova, *O proischojdenii tak nazivaemogo greceskogo proiekta (80-e godi XVIII v.)* [Despre originea așa-zisului proiect grec (anii 80’ ai sec. XVIII)] în „Istoria SSSR”, 1958, nr. 4, p. 52—78, cu rezervele de rigoare pentru interpretarea ideologică.

multe dificultăți și să se atașeze unei sarcini mai modeste și mai realizabile... Era vorba de a rezerva problema, întotdeauna în suspensie, a tătarilor din Crimeea²⁸. Profitând de tulburările provocate de șubreda domnie a hanului Șahin Ghirai și de abdicarea lui în aprilie 1783, Ecaterina a II-a a dat ordine trupelor sale să ocupe Crimeea, insula Taman și Cubanul. Astfel întreg țărmul nordic al bazinului pontic a căzut sub stăpânirea Rusiei iar Poarta neputând să i se opună și presată și de imperiali, a consimțit să semneze actul de cesiune din 8 ianuarie 1784²⁹. Acest fapt n-a constituit totuși decât o amânare a conflictului, deoarece otomanii nu erau dispuși să se resemneze cu pierderea acestei însemnate poziții a lor în Marea Neagră și în plus au intrat în alertă și din pricina încălcărilor săvârșite de ruși în Georgia³⁰. De aceea printr-o ultimă zvâcnire de fanatism și de orgoliu, Poarta a declarat război Rusiei la 15 august 1787. Imperiul habsburgic sub Iosif al II-lea, deși întâmpina neașteptate dificultăți în Occident prin răscoala din provinciile flamandă și valonă din Țările de Jos, a trebuit să se conformeze alianței încheiate cu Rusia și să declare război otomanilor (30 august 1787). A. Oțetea a făcut justa conexiune a eșecului încercărilor aplicării de reforme monarhiei habsburgice a împăratului și criza orientală, evidențiind faptul că „politica de centralizare a lui Iosif al II-lea era iremediabil compromisă de războiul din Orient”³¹. Fapt mai grav, din pricina tulburărilor iscate în Olanda, curmate prin intervenția trupelor prusiene ale regelui Frederic Wilhelm al II-lea, s-a ajuns la încheierea unei triple alianțe între Prusia, Anglia și Olanda la Loo (13 iunie 1788), total ostilă politicii orientale austro-ruse de împărțire a Imperiului otoman, fapt ce a influențat decisiv — după cum remarca A. Oțetea — soarta campaniei din Răsărit. În afara faptului că operațiile militare s-au desfășurat nefavorabil pentru aliații austro-ruși în 1788, imperiul Ecaterinei a II-a a mai fost stânjenit și prin intrarea Suediei în război de partea turcilor (21 iulie 1788), care a creat o diversiune neplăcută, fără a influența, însă, în mod decisiv situația. Operațiile de pe acest front secundar s-au încheiat prin înfrângerea Suediei și încheierea păcii „albe” de la Verelä (14 august 1790).

Între timp însă amestecul Prusiei în problema orientală s-a accentuat prin înaintarea „planului Hertzberg” care încerca să remodeleze harta Europei, lăsând să supraviețuiască Imperiul otoman la sud de Dunăre dar cu cedarea Principatelor dunărene către Casa de Austria și a Oceaovului în favoarea Rusiei, în schimbul unor concesiuni pe care aceste puteri urmau să le facă în Polonia și Finlanda. Succesele militare din 1789 ale aliaților austro-ruși care izbutesc până la sfârșitul anului să facă joncțiunea și să ocupe Moldova și Țara Românească, fac destul de inoperant amintitul plan, căruia i se opunea și Anglia. Izbucnirea revoluției franceze, recrudescența tulburărilor din Țările de Jos care în ianuarie 1790 proclamă crearea Statelor Belgiene Unite, noua constituție din Polonia și apropierea ei de Prusia, creează obstacole politice și diplomatice grave Imperiului habsburgic, care, uzat de război

²⁸ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 84.

²⁹ Pentru mai multe detalii vezi M. S. Anderson, *The Great Powers and the Russian Annexation of the Crimea, 1783-4* în „The Slavonic and East European Review”, XXXVII (1958-1959), p. 17-41.

³⁰ Vezi pentru aspectele generale ale politicii pontice ruse, în special în problema Crimeei, monografia alcătuită de E. I. Drujiniina, *Severnoe pricernomorie 1775-1800 gg.* (Litoralul nordic al Mării Negre între 1775-1800), Moscova, 1959, p. 48-146.

³¹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 97.

și demoralizat datorită eșecurilor înregistrate de politica de reforme a lui Iosif al II-lea, se arată dispus să accepte sugestiile Prusiei și să încheie o pace de compromis cu turcii. Plenipotențiarilor celor două puteri se întâlnesc la Reichenbach, la frontiera cu Boemia, și consimt la abandonarea „planului Hertzberg” — neagreat de celelalte puteri — și la încheierea păcii între austrieci și otomani pe baza principiului *statu-quo ante bellum*, cu excepția unor minore rectificări de frontieră în favoarea imperialilor. Convenția de la Reichenbach (27 iulie 1790), acceptată de noul împărat Leopold al II-lea — după cum sublinia A. Oțetea — „atenuând divergențele între Prusia și Austria, ea înlesnea dislocarea alianței austro-ruse și a triplei alianțe și formarea unei coaliții împotriva Franței revoluționare. Convenția de la Reichenbach marchează schimbarea completă a sistemului politic european și în acest fapt rezidă importanța ei excepțională”³². Dificultățile din Belgia se aplanează, austriei reintrând în posesia teritoriilor răsculate (decembrie 1790) iar Leopold al II-lea, încheind armistițiul cu otomanii, acceptă mediația anglo-prusolandeză în congresul convocat la Șiștov, unde s-a și semnat pacea „albă” de la 4 august 1791. Rusia în schimb a refuzat cu mândrie ori și ce ingerință în războiul purtat împotriva Porții și răsunătoarele succese obținute la Dunărea de Jos, pe literalul pontic și în Cuban, au determinat-o să prelungească războiul; dar amenințarea directă din partea Angliei, premierul William Pitt căutând chiar să-i declare război (martie 1791), neadmițând luarea în stăpânire a Ocakovului³³, presiunile Prusiei, desfășurarea neliniștitoare a evenimentelor din Franța, au adus Rusia la rațiune și la încheierea păcii de la Iași (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792) prin care imperiul Ecaterinei a II-a și-a așezat hotarele la Nistru, dispunând complet de întregul țărm nordic al bazinului pontic și de confirmarea libertății comerțului în Marea Neagră și Mediterană prin strâmători³⁴.

Ultimul capitol al importante contribuții a lui A. Oțetea la istoricul chestiunii orientale se referă la epoca de profunde răsturnări determinată de revoluția franceză și imperiul napoleonian, cu repercusiuni neașteptate pe plan ideologic, politic și militar în sud-estul Europei și bazinul răsăritean al Mediteranei. Încolțită de monarhiile conservatoare de pe continent, Austria, Prusia și Rusia, coalizate împotriva ei, având în față pe veșnica ei adversară Anglia colonială, republica franceză (născută în 1792 după răsturnarea violentă a Bourbonilor de la tron) a căutat să se apere nu numai pe calea răspândirii ideilor de „libertate, egalitate și fraternitate” în rândul popoarelor oprimate spre a le trezi conștiința în vederea obținerii libertăților sociale și politice, dar a încercat să revigoreze și tradiționalul sistem de alianțe al vechiului regim. Astfel guvernul revoluționar a căutat să opună Austriei, Prusiei și Rusiei o grupare înglobând Imperiul otoman, Suedia și Polonia, care adoptase

³² *Ibidem*, p. 110.

³³ Pentru „criza Ocakovului” vezi în special M. S. Anderson, *Britain's Discovery of Russia 1553—1815*, London, 1958, p. 143—145; Allan Cunningham, *The Oczakov Debate* în „Middle Eastern Studies”, I (1965), nr. 3, p. 209—237 și Trevor J. Hope, *Britain and the Black Sea Trade in the late Eighteenth century* în „Revue roumaine d'études internationales”, VIII (1974), nr. 2 (24), p. 163—167.

³⁴ A. Oțetea a reluat mai târziu tema liniilor generale ale politicii orientale rusești în această perioadă în studiul *Politica Rusiei în Orient în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* în vol. *Studii și comentarii de istorie și lingvistică*, București, 1947, p. 73—89.

o constituție democratică și receptase cu simpatie ideile republicane. Aceste planuri n-au avut, însă, succes, deoarece Rusia și Prusia, după ce au procedat la o a doua împărțire a Poloniei (23 ianuarie 1793), mutilând-o grav, au provocat răscoala națională condusă de Tadeusz Kosciuszko (1794), care duce printr-o înțelegere tripartită austro-ruso-prusiană în 1795 la ocuparea întregului teritoriu al țării și la dispariția acestui stat. Franța revoluționară a reușit să stăvilească invazia străină în 1793—1794, dar încercările ei de a-și găsi un aliat de nădejde în Imperiul otoman s-au dovedit iluzorii. Deși Poarta îngăduise Franței să-și înființeze consulate republicane la București și Iași³⁵ — ca o contrapondere în fața Austriei și Rusiei ce își aveau mai de mult reprezentanți diplomatici în Principatele dunărene — totuși, din prejudecăți politice și religioase, ea s-a menținut într-o anumită rezervă. „Sub influența ideilor de independență răspândite de Revoluția franceză, grecii, sârbii și românii s-au arătat tot mai nemulțumiți de dominația otomană” constata cu dreptate A. Oțetea. „Grecii din insule, îmbogățiți în timpul Revoluției franceze, merg tot mai mulți în străinătate, unde cunosc țări mai bine administrate decât a lor; reîntorși acasă se fac propagandiștii cei mai activi ai ideii de independență și reformă³⁶. Peste tot literatura născândă se pune în slujba ideii naționale și încearcă să dea aceeași conștiință celor care vorbesc aceeași limbă”³⁷. S-au încercat anumite timide restructurări ale sistemului politic otoman sau cel puțin de modernizare a lui sub influența franceză³⁸, dar sultanul Selim al III-lea, „n-a fost în stare, mai mult decât predecesorii lui, să schimbe moravurile și prejudecățile poporului său”³⁹. Atunci s-a produs o răsturnare de optică în poziția Franței față de chestiunea orientală. Dintr-o apărătoare convinsă a integrității teritoriale a Imperiului otoman, sub impactul succeselor generalului Bonaparte în Italia, consfințite prin pacea cu Austria de la Campo-Formio (17 octombrie 1797) care-i deschide accesul în Adriatică prin stăpânirea unei părți a litoralului și a Insulelor Ionice, Franța a căutat să-și întărească pozițiile din Mediterana răsăriteană pe alte căi și pentru aceasta a aprobat atacarea și ocuparea Egiptului, pe atunci provincie otomană (iulie 1798). Expediția lui Bonaparte în această regiune nevralgică în special pentru englezi, care-și vedeau amenințate comunicațiile cu India, n-a ridicat în mod firesc numai pe britanici împotriva Franței, dar a răsturnat în mod spectaculos coordonatele chestiunii orientale. A. Oțetea sublinia că o consecință „imediată a expediției din Egipt a fost «alianța mon-

³⁵ Tot A. Oțetea a dezvoltat ulterior această temă în studiul *Înființarea consulatelor franceze în țările române* în „Revista istorică”, XVIII (1932), nr. 10—12, p. 330—349.

³⁶ Pentru influența ideilor revoluționare franceze printre greci și români vezi mai nou Dimitris G. Apostolopoulos, *I Galliki Epanástasi stin Turcocratímeni Elliniki kinonía. Antithrásis sta 1798* (Revoluția franceză în societatea greacă în timpul turcocratiei. Forme de reacție în 1798), Atena, 1989, 63 p. și culegerea de studii *La Révolution Française et les Roumains* (ed. Al. Zub), Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1989, 454 p.

³⁷ A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient...*, p. 126—127.

³⁸ Vezi și interesantele considerații ale lui B. Lewis, *The Impact of the French Revolution on Turkey* în „Journal of World History”, I (1953—1954), p. 105—125 și Stanford R. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789—1807*, Cambridge/Mass., S.U.A., 1971.

³⁹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 124.

struoasă a Porții cu Rusia”⁴⁰. Rusia a căpătat, în sfârșit, voie să iasă în Mediterana cu o escadră navală sub comanda amiralului Ușakov⁴¹, care, în colaborare cu flota engleză a lui Nelson și cea otomană, a reușit să izgonească temporar pe francezi din Adriatică și să ocupe Insulele Ionice. Bonaparte, cu flota distrusă de Nelson în bătălia de la Abukir, a încercat zadarnic ca din Egipt să atace Constantinopolul prin Siria și simțindu-și în primejdie cuceririle din Italia, a părăsit frontul oriental la 20 august 1799 spre a-și consolida situația pe continentul european. Generalul a reușit să-și întărească puterea în Franța, înlocuind Directoratul prin Consulat (1799), a cărei căpetenie a devenit chiar el însuși; deși a pierdut Egiptul (1800), Bonaparte a izbutit să-și redreseze și situația militară pe fronturile europene, încheind rând pe rând păci favorabile cu adversarii săi, mai întâi cu Austria la Lunéville (1801), apoi cu Anglia și în urmă cu Imperiul otoman la Amiens (1802). Legăturile cu Rusia fuseseră restabilite de francezi mai devreme printr-o vromelnică înțelegere împotriva Angliei cu țarul Pavel I, care, asasinat (1801), lasă locul fiului său Alexandru I, adept al politicii de alianțe tradiționale. Într-adevăr, așa cum a remarcat în mod deosebit de interesant A. Oțetea, după 1798 „sub influența lui Kociubei ministrul său la Constantinopol, Pavel I a ridicat la rang de principiu ceea ce nu fusese pentru mama sa (Caterina a II a = n.n.) decât un expedient. Adoptând ideea lui Montesquieu despre avantajul unui vecin slab, Rusia a renunțat la intenția de a-și extinde frontierele în detrimentul Imperiului otoman, considerând că turcii erau vecinii cei mai comozi din pricina slăbiciunii lor”⁴². Dar tratatul de alianță ruso-otoman din 23 decembrie 1798 s-a dovedit aleatoriu, întrucât strămtorile aflându-se în mâinile unui stat slab, dominat cu ușurință de influențele străine, în mod potențial Bosforul și Dardanelele puteau fi deschise oricând împotriva unui adversar al Rusiei și de aceea chiar din 1806, cabinetul de la St. Petersburg „a revenit la politica de agresiune”⁴³.

Peisajul politic al Europei fusese, însă, din nou schimbat. Bonaparte a proclamat imperiul în Franța, încoronându-se ca suveran sub numele de Napoleon I (2 decembrie 1804), dar împotriva lui s-a ridicat în 1805 vechea coaliție austro-anglo-rusă ce își vedea amenințate interesele atât în apusul cât și în centrul și răsăritul continentului. Zdrobirea Austriei și scoaterea ei din luptă prin pacea de la Pressburg (26 decembrie 1805), face din Napoleon arbitrul destinului Europei central-răsăritene. Prin dobândirea Veneției, Dalmației și Istriei, Franța a devenit un vecin nemijlocit al Imperiului otoman. Răsturnând din nou datele chestiunii orientale, din fost inamic al sultanului Napoleon devine acum aliat, deoarece pentru a zdrobi Rusia, arăta A. Oțetea, împăratul francez a conceput un vast plan de încercuire stabilind legături cu pașalele de Vidin și Silistra” și „gândindu-se să transporte armata sa din Dalmația și pe Dunăre, ... să ridice popoarele din Caucaz și chiar să încheie

⁴⁰ *Ibidem*, p. 131, Problema a fost tratată ulterior și de B. Mouravieff, *L'alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes* (Paris, 1954) și J. C. Hurewitz, *Russia and the Turkish Straits: a Revaluation of the Origins of the Problem in „World Politics”*, XIV (1961–1962), p. 605–632.

⁴¹ Vezi în special Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797–1807*, Chicago, 1970, p. 65–69.

⁴² A. Oțetea, *op. cit.*, p. 132.

⁴³ *Ibidem*, p. 133.

o alianță cu Persia”⁴⁴. Replica adversarilor a constituit-o alcătuirea celei de-a patra coaliții între Rusia, Anglia și Prusia (iulie 1806), în timp ce Austria, în fața superiorității militare zdrobitoare a francezilor s-a menținut în neutralitate. Pierzând orice autoritate în spațiul germanic, împăratul Francisc al II-lea a renunțat la pretențiile sale de hegemonie în Apus prin abolirea „sfântului imperiu roman de națiune germană” și s-a proclamat doar suveran al Austriei sub numele de Francisc I (6 august 1806).

Deoarece Napoleon s-a transformat acum în apărător al Imperiului otoman, sultanul Selim al III-lea a încercat să-și manifeste distanțarea față de Rusia, acționând în Principatele dunărene după bunul plac prin schimbarea arbitrară a domnilor. Considerând actul ca o provocare, deși Poarta a dat înapoi reînscăunând pe domnii înlăturați, Rusia s-a simțit amenințată și a intrat cu trupele în Principate, ocupându-le (octombrie-decembrie 1806), spre a-și apăra pozițiile la Dunăre. Într-adevăr situația devenise dificilă pentru coaliția anti-franceză deoarece Prusia, zdrobită de Napoleon — în bătăliile de la Iena și Auerstedt⁴⁵ (14 octombrie 1806) — este scoasă din luptă iar Imperiul otoman declară război Rusiei (5 ianuarie 1807)⁴⁶. Chestiunea orientală cunoaște o nouă schimbare și anume răsturnarea situației din 1798 întrucât Anglia, apărătoare tradițională a Imperiului otoman, datorită căderii acestuia sub influența lui Napoleon, sprijină Rusia și declară război Porții (ianuarie 1807). Un atac al flotei engleze în fața Constantinopolului pentru a forța strămtorile eșuează (martie 1807) ca și o acțiune în Egipt. Între timp, după prăbușirea Prusiei, Rusia a luptat singură pe continent împotriva lui Napoleon și neputându-i rezista acceptă pacea de la Tilsit (7 iulie 1807) în urma întrevăderii între împărații Napoleon și Alexandru I. Cei doi, deveniți proaspeți „aliați”, încearcă fiecare să-și apere interesele iar Napoleon era dispus să rezolve chestiunea orientală în favoarea Rusiei — prin împărțirea cu ea a Imperiului otoman — dacă acest lucru se dovedea folositor. Totuși rivalitățile și contradicțiile dintre marile puteri au salvat din nou soarta Imperiului sultanilor. Austria nu se putea împăca cu ideea anexării Principatelor dunărene de către Rusia, Napoleon nu accepta la rândul său stabilirea rușilor pe Dunăre în lipsa unor „compensații” în Europa centrală, iar Anglia avea tot interesul să scoată Rusia din războiul oriental și s-o readucă la vechea politică de alianță anti-franceză. Noua întâlnire dintre cei doi împărați, Napoleon și Alexandru, la Erfurt (12 octombrie 1808) aduce rezultate favorabile doar celui din urmă, deoarece după cum a demonstrat convingător A. Oțetea „în ciuda unor extraordinare eforturi pentru a-l câștiga și a și-l atașa pe Alexandru, Napoleon n-a obținut decât vagi promisiuni de sprijin împotriva Austriei, în caz de atac neprovocat și prelungirea alianței împotriva Angliei. Dimpotrivă, Rusia s-a asigurat de evacuarea Prusiei și a marelui ducat al Varșoviei, de anexarea Finlandei și a Principatelor dunărene, adică de securitatea frontierelor occidentale și nordice”; așadar, „Erfurt a fost un Tilsit de-a-n doaslea, promisiunile vagi au fost pentru Napo-

⁴⁴ *Ibidem*, p. 137.

⁴⁵ Printr-un *lapsus calami* autorul a scris greșit „Austerlitz” (p. 138).

⁴⁶ Vezi reușitele studii de sinteză ale istoriografiei noastre asupra acestui subiect datorate lui Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806—1812 în „Revista de istorie”*, 29 (1976), nr. 5, p. 657—676 și Armand Goșu, *Preliminariile anexării Basarabiei de către Rusia (1806—1812) în „Revista istorică”*, serie nouă, 3 (1992), nr. 1—2, p. 97—120.

leon, achizițiile reale pentru Alexandru⁴⁷. De această situație care a nemulțumit pe turci a profitat Anglia care a încheiat pace cu Poarta prin tratatul de la Dardanele (5 ianuarie 1809), restabilind relațiile amicale tradiționale dintre cele două țări. Înfrângerea Austriei, în urma unei noi coaliții anti-franceze împreună cu britanicii, o silește prin tratatul de la Viena (14 octombrie 1807) să piardă toate posesiunile ei de la Adriatica, din care Franța și-a constituit provinciile ilirice; dar situația n-a modificat în mod esențial echilibrul chestiunii orientale. Principalii protagoniști, Rusia și Imperiul otoman, nu izbutesc să se înțeleagă, țarul pretinzând cedarea Principatelor iar turcii opunându-se din toate puterile recunoașterii acestei anexiuni; Napoleon încearcă un joc dublu atât la Constantinopol cât și la St. Petersburg care nu-i reușește. Complicațiile ivite încă din 1808 și în peninsula iberică, creșterea tensiunilor în lumea germană, silesc pe împăratul francez la o politică dilatorie, neizbutind să dobândească sprijinul sincer al lui Alexandru I. Până în cele din urmă se ajunge la gigantica încleștare între Franța și Rusia în vara anului 1812, nu înainte ca prin presiunile Angliei, Poarta otomană să încheie pacea de la București (28 mai 1812), prin care a cedat imperiului țarist Basarabia, o parte a Moldovei dintre Prut și Nistru, permițând astfel acestei puteri să ajungă la gurile Dunării. Dar existența statală a otomanilor a fost salvată. Prăbușirea imperiului napoleonian, înfrânt de coalizarea aproape a întregii Europe împotriva sa, a dus la primul congres continental de la Viena (1815), în care învingătorii au hotărât soarta Europei. Dar chestiunea orientală, obiect prea delicat al contradicțiilor permanente existente între Austria și Rusia și poziția Angliei de a menține mai departe integritatea teritorială a Imperiului otoman, a fost eliminată din cadrul discuțiilor. După cum a demonstrat cu perfectă logică A. Oțetea „politica de împărțire s-a dovedit inaplicabilă Imperiului otoman din cauza imposibilității de a găsi părți echivalente. Împingând până la ultimele limite consecințele acestui principiu, Napoleon a demonstrat prin eșecul său că soluția problemei orientale nu era de a căuta dezmembrarea Imperiului otoman în profitul celor mai puternici⁴⁸. Și în concluziile la impecabila sa „schită”, autorul subliniază faptul că într-adevăr, „chestiunea orientală se prezintă ca o problemă de moștenire din ziua în care victoriile prințului Eugeniu au revelat Europei decadența Imperiului otoman. Dar criza nu a luat o formă ascuțită decât în ziua când Rusia, după ce a eliminat pe suedezi și polonezi, a aruncat toată forța ei asupra Turciei. Puternică prin poziția geografică, prin sprijinul poporului ei, pentru care războiul împotriva turcilor se confunda cu cruciada religioasă, și prin complicitatea supușilor ortodocși ai Porții, Rusia s-ar fi substituit neîndoielnic dominației otomane în Peninsula Balcanică, dacă Turcia n-ar fi găsit întotdeauna, grație rivalității dintre puterile europene, alianțe susceptibile de a o salva și de a-i prelungi existența. Franța, Prusia și Anglia s-au declarat succesiv garantele integrității Imperiului otoman⁴⁹. Și în încheiere, A. Oțetea afirma: „Această luptă a marilor puteri pentru hegemonie în Orient va fi de folos, mai ales națiunilor balcanice a căror emancipare o va favoriza⁵⁰.

⁴⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 147.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 152.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 153.

⁵⁰ Pentru începuturile mișcării naționale a popoarelor din Balcani vezi, mai ales, monografia lui Dimitrije Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques 1804–1914*, Beograd, 1965, p. 11–56.

Propaganda religioasă inaugurată de Rusia, agitația revoluționară și națională întreținută de Franța, apelul la dreptul popoarelor de a se guverna singure și contactul cu armatele ruse, austriace și franceze au încurajat tendințele naționale și au stimulat nevoia de independență a națiunilor creștine din Imperiul otoman. Istoria formării acestor națiuni și constituirea noilor state pe ruinele Imperiului otoman sunt inseparabile de istoria războaielor ruso-turce și de difuzarea ideilor Revoluției franceze în Balcani” care marchează „începutul unei noi perioade în problema orientală”⁵¹.

Dacă m-am extins asupra conținutului „schiței” — de fapt a studiului aprofundat — a lui A. Oțetea asupra chestiunii orientale în secolul al XVIII-lea, precedând publicarea documentelor diplomatice napolitane de la Constantinopol, faptul se datorează nu numai lipsei unei adevărate recenzii făcute asupra sa la epoca apariției⁵² dar și pentru a demonstra că valoarea tezilor formulate în cuprinsul ei își păstrează actualitatea și astăzi. Iar acest lucru reiese chiar din consultarea producției istoriografiei mondiale, care, bazându-se pe o documentație adusă la zi, a revenit în ultima jumătate de secol prin unele monografii asupra problemei orientale⁵³, dar niciuna n-a infirmat afirmațiile temeinice și logica impecabilă demonstrate de A. Oțetea în tratarea subiectului. Rămas, în mare măsură, necunoscut autorilor străini de profil, Andrei Oțetea s-a dovedit în realitate a fi un precursor al lor iar lucrarea sa rămâne una de referință în abordarea acestei importante teme din istoria universală.

⁵¹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 155.

⁵² Este drept că — așa cum am amintit la început — N. Iorga a avut cuvinte elogioase, dar lapidare asupra lucrării semnalate în ale sale *Comptes-rendus* în „Revue historique du sud-est européen”, VII (1930), nr. 4–6, p. 117: „M. André Oțetea a écrit cent cinquante pages sur la question d’Orient au XVIIIe siècle pour servir d’introduction aux passages concernant les pays roumains de la correspondance des ambassadeurs de Naples à Constantinople, ambassadeurs dont il avait déjà traité dans le « Bulletin de la Section historique de l’Académie Roumaine » XV. Ces quelques pages, appuyées sur une lecture étendue, ne sont pas seulement très claires, mais présentent aussi parfois des points de vues originaux. Ça et là une expérience explicable se trahit (l’auteur a étudié jusqu’ici le XVIe siècle italien)” (sublinierea mea, P.C.). Și apoi după ce observă că „les noms n’ont pas toujours la bonne orthographe” (!) (în loc de „ortographe”), Iorga conchide: „Mais l’étude n’en reste pas moins aussi intéressante que solide” (sublinierea mea, P.C.).

⁵³ Mă limitez a menționa — printre altele — monografiile: Francesco Ercole, *La questione d’Oriente*, Roma, 1939; M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London, 1966, p. XI — XXI, 1–52; *Vostočni Vopros vo vnesnei politike Rosii konej XVIII — načalo XX v.* (Problema orientală în politica externă a Rusiei de la sfârșitul sec. XVIII — începutul sec. XX), Moscova, 1978, p. 1–75; A. Karl Roeder jr., *Austria’s Eastern Question 1700–1790*, Princeton, 1982, ș.a.

ANDREI OȚETEA

KEITH HITCHINS

L-am întâlnit pe Andrei Oțetea pentru prima oară în toamna anului 1960, când am venit în România pentru un stadiu de cercetare de doi ani, în legătură cu lucrarea mea de doctorat. Această vizită a mea — un lucru destul de neobișnuit în acei ani — a fost posibilă datorită semnării unui acord privind schimburile culturale între Statele Unite și România, acord care a intrat în vigoare în primele luni ale anului 1960. În ziua sosirii mele la București m-am dus la Ministerul Învățământului pentru a discuta programul meu de lucru și am aflat că Andrei Oțetea avea să fie consultantul meu științific. Deoarece tocmai ținea un curs în dimineața zilei respective, la Universitate, m-am dus la Facultatea de istorie pentru a face cunoștință cu el. S-a purtat cu mine foarte prietenos și mi-a pus o serie de întrebări privind studiul istoriei în învățământul superior în Statele Unite și activitatea mea de cercetare în domeniul istoriei României și a Europei de Sud. Deși era prima oară când ne vedeam, nu eram complet străini unul față de celălalt, dat fiind că între noi existase deja un schimb de scrisori privind activitatea mea de cercetare. Mai mult de-atât, numele lui Andrei Oțetea îmi era cunoscut de pe vremea când, absolvent fiind al Universității Harvard, asistasem la un curs al Profesorului Myron Gilmore privind *Renașterea și Reforma*, cu ocazia căruia acesta din urmă lăudase lucrarea lui Oțetea, *Renașterea și Reforma*, exprimându-și totodată regretul că o asemenea lucrare nu se găsea la dispoziția unui public mai larg.

În decursul celor doi ani care au urmat ne-am întâlnit de mai multe ori la Institutul de Istorie. Oțetea s-a dovedit extrem de interesat de activitatea mea de cercetare privind mișcarea națională a românilor din Transilvania și mi-a înlesnit accesul la documentele de arhivă. Considera că Andrei Șaguna avusese un rol esențial în crearea instituțiilor românești și m-a îndemnat călduros să consult materiale referitoare la el din Arhiva Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu. După o lungă ședere a mea în Transilvania, în toamna anului 1961 și primăvara următoare am reînceput să ne întâlnim la Institutul de Istorie. Oțetea a remarcat că româna pe care o vorbeam eu începuse să capete accente ardelenesti și mi-a spus, în glumă, că lumea ar putea să mă ia drept sas, cel puțin la București. M-a întrebat de asemenea dacă citisem operele lui Blaga, care murise la Cluj, cu un an înainte. Când i-am replicat că citisem *Spațiul mioritic* la Paris, dar că, de fapt, nu eram familiarizat realmente cu sistemul lui filosofic, nu s-a arătat deloc surprins, dat fiind faptul că de la sfârșitul celui de al doilea război mondial lucrările lui Blaga fuseseră trecute sub tăcere, cel puțin sub aspect pozitiv. Cu altă ocazie, tot în primăvara lui 1962, mi-a arătat paginile dactilografiate ale unui manuscris al lui Karl Marx, în variantă engleză, care urmau să apară într-un

„Revista istorică”, tom V, nr. 7–8, p. 671–672, 1994

volum îngrijit de el și intitulat Karl Marx, *Insemnări despre români*. I-am oferit câteva sugestii cu privire la transliterarea și interpretarea unor pasaje oarecum mai dificile.

După ce m-am reîntors acasă, în vara anului 1962, am continuat să ne scriem, și de câte ori reveneam la București ne întâlneam. Am amintiri frumoase privind vizitele mele acasă la Oțetea. Am făcut de asemenea schimb de cărți. Într-o zi a sosit la Urbana un pachet voluminos pe care mi-l trimisese el, de la Paris. Spre marea mea bucurie conținea cele unsprezece volume ale lui Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*. Am reușit la rândul meu să i procur o serie de lucrări americane și englezești privind Renașterea.

În perioada respectivă am avut la dispoziție toate publicațiile lui Oțetea în domeniul istoriei României. Extrem de interesantă, din punctul meu de vedere, mi s-a părut lucrarea *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, nu numai datorită informațiilor pe care le conține, dar și dată fiind metoda prin care Oțetea abordează figura centrală. Oțetea a reușit să reliefeze toate fațetele personalității complexe a lui Vladimirescu, lăsându-l să se auto-definească el însuși, prin felul său de a reacționa la ritmul alert de desfășurare a evenimentelor în scurta perioadă când s-a aflat în centrul acțiunii. Trebuie de asemenea să amintesc o lucrare publicată postum: *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*. Problema abordată este una fundamentală, respectiv relația dintre țările din Europa de sud-est și cea de vest, și modul de tratare se bazează pe investigarea felului în care comerțul românesc și-a făcut intrarea în sistemul comercial internațional și a transformărilor care au afectat structurile interne ale societății românești. Lucrarea constituie un exemplu de claritate și concizie în abordarea unei probleme atât de complexe.

Ultima mea întâlnire cu Oțetea a avut loc la București, în 1975. Purta semnele evidente ale bolii de care suferea, dar nu-și pierduse nimic din interesul său pentru istoria trecută sau prezentă și simțul său de etică nu fusese prin nimic afectat.

În decursul unei vizite efectuate la Sibiu, în toamna lui 1993, colegii m-au dus la Sibiel, locul de naștere al lui Oțetea. O piatră de mormânt simplă, în curtea bisericii sătești, marchează locul în care se odihnește.

ANDREI OȚETEA – ÎNSEMNĂRI DE JURNAL

ADOLF ARMBRUSTER

Prima cunoștință personală cu academicianul Andrei Oțetea datează din toamna anului 1964. Acestui contact nemijlocit între discipol și maestru premersese cel livresc, adică prin intermediul cărților și studiilor sale publicate anterior. Din acestea din urmă tânărul student sas avid în a-și însuși tainele muzei Clio își făcuse un portret teoretic al autorului cărților și articolelor despre Renaștere și Reformă, despre Francesco Guicciardini, despre Problema Orientală, despre Tudor Vladimirescu, dar și cele consacrate însemnărilor lui Marx despre români, paginilor din Tratatul brun rămas neîncheiat sau unor însemnate probleme spinoase de istorie românească sau universală.

Prin intermediul acestor publicații, autorul mi se revelase la nivelul percepției proprii unui student din România deșertă, ca o personalitate științifică ieșită din comun, și abia așteptam să-l cunosc personal știind că în primul semestru al ultimului nostru an de studiu, marele profesor ne va fi dascăl pe parcursul unui curs special, rezervat adică doar unui mănunchi de studenți care optaseră cu doi ani în urmă pentru secția de istorie medie universală.

Impresia livrescă despre autorul Andrei Oțetea s-a verificat din plin de către cea despre profesorul Andrei Oțetea. Aura de savant care-l precedase cu mult înaintea primei sale înfățișări dinaintea ochilor noștri a fost confirmată de cea a unui eminent dascăl. Ceea ce am învățat cu durată de neșters în cei 5 ani de facultate se datorează exclusiv profesorilor „de dinainte”, adică celor cu studii la Iorga și școala sa națională sau la savanți de renume mondial care predaseră acestor profesori cunoștințele lor la marile centre universitare occidentale. Așa se face că am avut șansa școlirii universitare la un Ion Nestor și Emil Condurache (istorie veche), Mihail Berza (istorie medie), Ion Vărtosu (științe auxiliare) și înainte de toți la Andrei Oțetea.

Acesta din urmă m-a luat de pe băncile facultății la Institutul de istorie nu fără greutate și peripeții din pricina dosarului meu, care era ornat, e drept, cu o sănătoasă origine socială și o bună pregătire profesională exprimată de notele de la examenele obligatorii, dar era mânjit de neapartenența la partidul unic, de calitatea mea națională și de faptul că un frate mai mare întorsese spatele paradisului roșu refugiindu-se în Germania, în plus nu aveam nici buletin de București. În câteva luni Andrei Oțetea a reușit să mă aducă totuși acolo unde credea el că îmi este cel mai potrivit loc de muncă. Cu timpul, între noi, doi ardeleni, s-a instituit un raport interuman care depășea pe cel obișnuit dintre un academician, savant de renume și director de institut de cercetare, și un simplu angajat al acestui institut,

diferența de vârstă, pregătire și prestigiu estompându-se pe neobservate, așa spune în chip firesc.

Așa se explică și împrejurarea că între 16 iulie și 19 august 1968 Andrei Oțetea m-a luat la Sibiel, unde timp de o lună am lucrat intensiv la refacearea primei ediții a monografiei sale consacrate lui Tudor Vladimirescu. Rostul mărturisit al mentorului în opțiunea aceasta a fost dorința sa ca această a doua ediție să se bucure de exactitatea, consecvența, rigoarea și metoda științifică, chipurile proprii mie, însușiri pe care trebuia să le aplic noului text. Concepția, gândirea, logica și interpretarea faptelor aparțin lui Andrei Oțetea, ordonarea metodică, felul citării bibliografiei, consecvența și constanța trimiterilor provin din școala germană pe care mi-am însușit-o temeinic prin studiu personal, prin observare, voință și memorie, dar și prin primele impulsuri venite din partea lui Emil Vărtosu și a Sașei Caracaș.

Aceste săptămâni au fost adevărate cursuri postuniversitare de vară, în care zilele însorite, calde se puteau număra pe degete, de regulă fiind frig, ploaie și vânt. O singură dată am putut urca la cabana profesorului din Munții Cibinului, altă dată am mers la Sibiu și la Muzeul Brukenthal de unde tocmai dispăuseră în chip misterios cinci piese de autori de valoare; altă dată am mers la Râșinari în vizită la casa lui Goga locuită parțial de urmași, frații Bucșan, dintre care unul, Constantin îmi era coleg la Institut și care va pieri la 4 martie 1977 pe Popa Rusu.

Zilele se scurgeau extrem de repede. Dis-de-diminează scularea și treaba până la prânz, când ascultam postul de radio „Deutsche Welle” și luam masa. Apoi profesorul se retrăgea, eu continuând singur lucrul la carte sau la ordonarea, clasarea și inventarierea miilor de obiecte de artă populară din vasta casă de la Sibiel, care găzduia între altele și peste 2 000 de icoane pe sticlă.

După odihna profesorului, lucram iarăși împreună până spre seară, când începea cea mai frumoasă și agreabilă parte a zilei: plimbarea prin împrejurimi timp de două ceasuri, vremea permițându-ne aceasta de regulă.

Ziua se încheia cu cina, cu ascultarea emisiunilor de la „Europa Liberă” și „Deutsche Welle”, altă oră de lucru, după care profesorul se culca, eu continuând să lucrez singur până mult după miezul nopții. Ziua o încheiam — sau o începeam? — cu însemnarea impresiilor, evenimentelor, vorbelor în „Jurnalul de la Sibiel”. El nu se aseamănă de fel cu cel de la Păltiniș, aflat în imediată apropiere de Sibiel. Dar Andrei Oțetea nu era un Constantin Noica, iar eu nu eram Gabriel Liiceanu sau Andrei Pleșu. În plus, vara anului 1968 se află parcă la distanțe de veacuri de anotimpurile filosofice de la Păltiniș. Jurnalul meu este cât se poate de prozaic, consemnând vremea, întâmplările mai deosebite în concretețea lor complet văduvită de vreo conotație filozofică, metafizică, dar și convorbirile noastre, monologurile profesorului despre evenimentele de la Praga, despre marile puteri, despre colegi și întâmplări de la Institut, despre nume sonore ale nomenclaturii de la București, înainte de toți despre Miron Constantinescu, Valter Roman, Teohari Georgescu, Leonte Răutu și Nicolae Ceaușescu.

Întrucât „Jurnalul de la Sibiel” conține numeroase referiri la pe atunci colgi de ai mei de la Institut și aprecieri personale și profesionale ale profesorului vizând acești foști colegi de astăzi și care mai sunt în marea lor majoritate în viață m-am decis să nu public acest jurnal — încă!

La 19 august ne-am întors la București îmbogățiți cu o prietenie trainică, amândoi apropiindu-ne atât de mult cum nu am fi sperat cu o lună

mai devreme. Această prietenie a durat până la dispariția profesorului peste 9 ani, iar mie rămânându-mi pe veci întipărită în gând, suflet și cugetare această experiență și inițiere unică. Pot să afirm aci că sunt unul din puținii apropiați ai profesorului căruia acesta s-a deschis atât de mult, căruia i-a dovedit o atât de mare încredere și prețuire, pe care mereu am căutat s-o merit, s-o justific și mai ales să nu o trădez.

Încrederea aceasta constă îndeosebi în cunoștințele pe care mi le-a transmis despre persoane și întâmplări din România anilor '50 și '60. În unul din ultimele zile, profesorul m-a invitat în odaia sa, unde nu călcam niciodată. Vizibil emoționat mi-a înmănat trei foi manuscrise cu vorbele: „Dolfi îți dăruiesc aceste însemnări și sunt sigur că odată le vei publica”. Le reproduc în anexa I.

Anexa a II-a reproduce de asemenea niște însemnări de jurnal, anume ale lui Raimund Netzhammer, cândva arhiepiscop catolic la București.

Pregătim aici în Germania o ediție critică a jurnalelor lui Netzhammer, până la demiterea sa din funcție (1924/1925). Retras undeva pe o insulă, fostul arhiepiscop de București continuă să țină jurnalul până în preajma morții sale, dovezindu-se a fi un bun român, adică exact ceea ce îi cruse superiorul său de la Roma înaintea trimiterii sale la București în anul 1905.

Fragmentul ales se referă la Congresul istoricilor de la Zürich (1938), care în optica înaltului prelat se alcătuește ca un congres al istoricilor români cu participare internațională. Dintre toate congresele de acest gen, cel de la Zürich se va dovedi a fi fost cel care a atins cel mai înalt nivel științific. Exact peste un an începea războiul mondial. Când aceste congrese s-au reluat după terminarea conflagrației, lumea era despărțită: mulți participanți la Zürich nu mai erau în viață sau zăceau în temnițele comuniste. Să fim totuși optimiști, numai și prin faptul că putem publica acum și aceste fragmente de jurnal.

ANEXA I

<JURNALUL DE LA MOSCOVA>

Marți, 13 nov. 1956

Ora 8 seara, sosire la aerodromul Vnukovo, unde ne așteptau doi secretari ai ambasadei. Am fost repartizați la Național, unde am căpătat o cameră foarte bună (n° 407). Dimineața și seara ni se servește ceaiul în cameră. Vianu stă la etajul doi (n° 210), într'o cameră care dă spre curte. Seara am făcut o plimbare cu cei patru arhitecți cu care am venit și care erau în drum spre Coreea, unde aveau să întocmească planurile unui spital. Afară — 9C°, dar din cauza vântului tăios, părea mult mai frig.

Ferestrele de la cameră, în toate casele din Moscova, la începutul iernii sunt lipite cu hârtie și aerisirea se face printr'o fereștră. În hotel e așa de bine încălzit încât se poate dormi cu fereștră deschisă.

Miercuri, 14 nov. 1956

Dimineața la zece am fost la ambasadă care nu e departe de hotel. Am luat banii și am făcut cunoștință cu secretarul, tov. Spătaru, care a încercat, fără succes, să ne pună în legătură cu secretariatul Academiei de Științe U.R.S.S. — Ne-am dus atunci la Institutul de

Istorie unde am fost foarte bine primiți de <loc gol — A.A.>. El s'a pus imediat în legătură cu secretariatul Academiei. Într-un timp a venit și Directorul Institutului Spiridonov. Schimb de vederi interesant asupra proiectelor lor și asupra greutăților și greșelilor <urmează multe rânduri albe — A.A.>.

Duminică, 2 dec.

A fost Ștefănescu la hotel. Relevat lipsa de selecție a studenților trimiși în U.R.S.S. pt. specializare. Unul a prezentat o teză apreciată atât de elogios încât a fost admis aspirant fără frecvență pt. ca să se afle că lucrarea era un simplu plagiat. Ceaușescu, Gheorghiu, Chișinevschi, Chivu Stoica trimit copii fără capacitate de a trece examenele. Studenți și aspiranți trimiși să <„facă” — șters — A.A.> se specializeze în istoria Rom. la Moscova. Aspiranți care iau ca materie de specialitate istoria României.

Miercuri, 5 Dec.

La masă la Miller, cu Smirnov (istoric al Turciei) și un jurnalist Tass, care tocmai venea din Egipt. A adus fotografii cu devastările din Cairo și Ismailia. În general confirmă ce spun gazele. Masă ca de praznic. Un număr extraordinar hors d'œuvre: salate, heringi, anchois, fileț de saumon, șalău, farcis <un cuvânt premergător șters — A.A.>, icre negre, măsline etc. cu votcă și ci cu smântâna, șalău farcis, găscă pe mere coapte, pricomigdale, tort, mere, mandarine, cafea cu frișcă înghețată, vin de Bulgaria și Gruzia, lichior extra.

După două ore de ospăț am trecut în lucru și când am voit să plecăm ni s'a spus că nu e voie, se servește ceaiul: iar prăjituri și fructe. La sf. eram așa de sătui că abia mai puteam merge.

6 Dec.

La 12 am întrerupt lucrul și ne-am dus cu Vinogradov la Bibl. Lenin, unde ni s'au arătat Exemplare rare: Macarie (1508), un <loc gol — A.A.>.

Marți, 11 Dec. 17^h <„Luni” șters — A.A.>

Comunicarea la Inst. Istorie. — Seara masa la „Praga” ca invitați ai Dlui și Dnei Sidorov (Sprange, Vianu, Știrbu, Vinogradov).

Vineri, 14 dec. 1956

La Institutul de istorie întâlnirea cu Pancrulov <? citire nesigură — A.A.>

Pe o foaie separată, scris de o altă mână:

în chirilice: „Prof. A. A. Novoselski

Prof. L. V. Cerepnin” transcris de aceeași mână: „Novoselski”, „Tchérepnine”.

Apoi scrisul lui A. Oțetea:
Oleg Feodorivici Soloviev,
Mihail Mihailovici Strange
Arcadie Lavrovici Sidorov
Nicolai Romanovici Procopenco

ANEXA A II-A

⟨JURNALUL DE LA ZÜRICH⟩

Montag, 29. August 1938

Die Nacht war gut und ich war am morgen schmerzenfrei. Mit dem Auto zur Bahn und um 11.43 ab nach Zürich, wo ich um 1.53 gut ankam. Sofort nahm ich einen Taxi zum eidgenössisch technischen Hochschule (Polytechnikum), zur Teilnahme am VIII. Internat. Kongress für Geschichtswissenschaften. Beim Auskunftsbureau für die Vorträge begrüßte mich der junge Herr Schwarz und gleich daneben stand schon Herr Geiß, der von Bern gekommen war. Da ich heute meinen Vortrag in der Numismatischen Sektion im Hörsaal 35 im 2. Stock hatte, suchte ich zunächst diesen auf. Der Engländer Mattingly stand am Vortragspult und sprach über „Earliest Roman Coinage“. Geiß und ich setzten uns in eine Bank. Nach dem Engländer sprach eine Italienerin Secondina Cesano; wir verließen das Lokal und spazierten in den Gängen herum. Ich grüßte Herrn Dr. Vogt und ein freundlicher Herr Stählin von Basel sagte, daß ihm Herr Brak schon oft von mir erzählt habe. Auch der alte Freund Naegele war da und wartete auf meinen Vortrag. Nach der Italienerin wurde eine kurze Pause eingeschaltet und diese wurde dazu benutzt, um meine schöne eindrucksvolle Karte von Skythia Minor und die Zeichnungen auszumachen. Ungefähr 3/4 4 ließ man mich beginnen und der Vortrag wird 35 Minuten gedauert haben. Ich hatte mehr Zuhörer als der Engländer und die Italienerin. Nach dem Vortrag grüßten mich Prof. E. Panaitescu und Prof. George Brătianu, die mir sehr dankten, daß ich ein rumanisches Thema behandelt habe und erst mit schönem Demonstrationsmaterial. Beim Vortrag sei auch beinahe bis zum Schluß der Par. Ioan Lupas von Cluj gewesen. Den Vortrag hörten auch Prof. Dr. Bessler von St. Gallen und Frau Pfr. Urner von der Burg. In den Wandelgängen wurde mir auch der Bukarester Universitätsprofessor Cartoian vorgestellt, der auch zu den Vortragenden gehört. Bald nachher fuhr ich mit meinen Sachen im Taxi ins Kloster Falu, wo ich c. 1/2 6 ankam. Ich telephonierte auf Werd, daß alles gut gegangen sei. Abends setzten wieder etwas Nierenschmerzen ein. Es war sehr nett am Tisch mit dem Propst P. Anselm, dem P. Franz und dem Beichtigen P. Gall Meyer.

Dienstag, 30. August 1938

Messe um 6 1/4 — prachtvolles, rotes Meßgewand. Da ich mich etwas matt fühlte, blieb ich Vormittag und Nachmittag in Fahr. Ich ruhte viel und ging auch um das Kloster spazieren. Zum Kaffee erschien der Pfarrer von der Guthirtkirche in Zürich. Zum Abendtisch war auch der Primassekretär P. Gabriel Locher da, der sein Amt vom Fahr aus versieht, wie es scheint *

Mittwoch, 31. August 1938

Recht gute Nacht. Messe wie gestern aber weiß. Die Klosterfrauen sangen, wie gestern, ergreifend schön. 20 Minuten vor 9 Uhr erschien mit seinem schönen Wagen Dr. Bücheler von Deutikon, bat den Herrn Probst und mich einzusteigen; es regnete. Beim Polytechnikum wurde ich abgeladen. Ich begab mich sofort in den Großen Hörsaal B. Die Sitzung hatte schon begonnen, ich begab mich am Katheder vorüber auf die Fensterseite und dort in den 3. vordersten Bank. Gerade vor mir saß Herr Geiß. Es sprach der Franzose Berr, der Präsident der Sektion XIV und Herr Baseler erzählte mir nachher, w^{elch} vorzüglicher Mann dieser Barr sei und welch wunderbare Zeitschrift unter seiner Leitung herauskomme. Ich hatte mein rotes Käppchen aufgesetzt und bald wurde Herr Professor Dr. Nikolaus Iorga eingeladen, seinen Vortrag zu beginnen. Sein Thema war „Les permanences de l'histoire“. Er sprach klar, geläufig, lebhaft und sympathisch. Er sprach frei und las nur einmal Thesen herunter. Oft sprach aber aus ihm mehr der Politiker als der Historiker. Einiges erklärte er an der Europakarte. Iorga hielt sich bezüglich des Gedankenganges offenbar an das, was er in den „Zusammen-

fassungen" drucken ließ. Iorga mag c. 40 Minuten gesprochen haben. Der Vortrag wurde stark beklatscht und von Mr. Berr in schmeichelhaftesten Ausdrücken (z. B. grand orateur français) verdankt. Bezüglich des Inhaltes machte aber auch Berr in höflichster Weise seine Reserven. Drei weitere Herren brachten Bedenken vor, bes. auch, was Iorga bezüglich der Rassen gesagt hatte. Iorga antwortete allen ganz kurz. Schließlich kam ein Deutscher und setzte auseinander, zuerst eine bestimmte Terminologie und dann erst die Disputation! Den deutschen Begriff von Rasse und Volk etc. verstehe man im Ausland wenig etc. Dieser Deutsche, das ist die Schnorrigkeit seiner Redeweise, stach kolossal gegen das Feine der franz. Redner ab! Iorga winkte dem Präsidenten Berr entschieden ab, daß er dem Deutschen nicht antworte. Die Diskussion über den Vortrag Iorgas wurde dann geschlossen. Nach dem Vortrag Iorgas grüßte mich Herr Radu Rosetti, der Bibliothekar der Akademie — wir kannten uns ja! Dann stellte sich der rumänische Gesandte von Bern vor und dankte für mein Interesse für das Land; auch Par. I. Lupaş von Cluj kam auf mich zu, er will mir sein neuestes Werk senden, und lud zu seinem Vortrag ein. Dann begrüßte ich Herrn Iorga; er war etwas verlegen und sagte, er habe im Verzeichnis nicht gewußt, was das „Eschenz" bedeute. Ich antwortete kurz, daß ich da seit 12 Jahren wohne. Iorga gab seiner Verwunderung darüber Ausdruck, daß ich noch so frisch sei und gut aussehe. Dann zog ich mich zurück, denn es wollten noch viele den berühmten Rumänen grüßen. Während seinem Vortrag sprach er oft direkt gegen mich. — Später, während ich mit Dr. Bessler und anderen sprach, machte sich auch Geiss in die Nähe Iorgas, sprach von seiner Fasersache und erzählte Iorga, daß er kürzlich in Bukarest seinen Schwiegersohn kennen lernte (einer vom Faserfach). Nun war er gewonnen, Iorga erzählte, wie sie kürzlich Familienzuwachs bekommen haben und schließlich lud Iorga Herrn Geiß ein zu einer Faserbesprechung auf morgen 3/4 9 Uhr. Herr Geiss ist glücklich. Bis über halb 12 Uhr spazierten wir in dem großen Gebäude herum. Ein Benediktiner P. Thomas von M. Laach sprach mich an, darf nicht mehr zurück nach Deutschland, bezw. Salzburg, wo er Professor war und glaubt nach Amerika auswandern zu müssen. Gestern abend sei er mit P. Kunibert Mohlberg zusammen gewesen, der aber nicht mehr in der Persivrance wohne. Wir rutschten die Seilbahn hinunter — nämlich Herr Geiss und ich — speisten am Bahnhof Restaurant 2. Kl. und um 1.30 reiste ich nach dem Werd zurück. Die Fahrt auf dem See machte ich nicht mit, denn das Wetter war auch gar zu schlecht. — In Stein grüßte ich kurz in der Diana.

Donnerstag, 1. September 1938

Es war gut, daß ich heute auf der Insel war, denn etwas vor 11 Uhr erschienen von Schaffhausen kommend (sie passierten gestern in Erzingen die Grenze) Frl. Anna Kleine von Bukarest, ihre Schwester Tony Schrembs und Schwägerin Ludmilla Haraşto, Kronstadt. Der Besuch war angenehm und blieb über zwei Stunden. Frl. Anna Kleine sang in der Kapelle ein Ave Maria! Sie hat eine melodiose und sehr starke Stimme. Ich begleitete sie zum Auto. Sie fahren nach Zürich.

Freitag, 2. September 1938

Im Auto mit der Kommunion zur Villa Diana, nachher mit dem Zug um 6.45 nach Zürich wiederum zum Historikerkongress. Mit der Strassenbahn zum Polytechnikum. Ich treffe Don Michele Bocksruth; er erzählte von der verregneten und unangenehmen Schifffahrt nach Rapperswil vom Mittwoch nachmittag. Gestern sei er mit 15 Personen in Einsiedeln gewesen und P. Rudolf habe alles schön gezeigt, besonders schön sei jetzt die neue Sakristei. Im Maximilianeum haben die Jesuiten Zusammenkunft gehabt. — Ins Gespräch kam ich auch mit Radu Rosetti; er erzählte vom Bibliothekbau und vom Bau des großen Akademiegebäudes, mit dem man nun beginne. Er habe eine militärische Ordnung einführen und auch Herren wie Iorga in die Schranken weisen müssen. Bezüglich Moisis sagte Rosetti was er als Generaldirektor der Archive schaffe wisse er nicht, aber bei ihm — die Akademie verwahrt die Münzsammlung — tue er nichts. — Im Hörsaal D hörte ich den Vortrag des Prof. Oskar Halecki aus Warschau, Thema: „Occident et Orient à l'époque des grands conciles". Der Vortrag — sehr lebendig — hatte schon begonnen gehabt, als ich eintrat. Es können etwa 50 bis 60 Zuhörer da gewesen sein. Ich erblickte in der zweiten Reihe Herrn Iorga. Man merkte, daß Holecki ein gläubiger Mann ist und am Schlusse seines Vortrages wies er auf das Wort des Nationalrates Dr. Etter in seiner Begrüßungsrede hin: „Eine große Dominante beherrsche die Geschichte der Menschheit, die Verantwortung der Sterblichen vor dem Unsterblichen und vor der Ewigkeit, die erst

den endgültigen Ausgleich allen geschichtlichen Handels schaffe". Das war sehr eindrucksvoll. Zum Vortrag des Prof. Halecki ergriff auch Iorga das Wort. Er sagte unter anderem, daß es sich eine Zeitlang beben der morgenländischen und der abendländischen noch um eine dritte Kirche handelte, nämlich um die des Berges Athos, die sich gegen den griech. Patriarchen gestellt hatte. Ein junger rumänischer Gelehrter mache hierüber eine Arbeit und habe Interessantes gefunden. Zum Mittagessen begab ich mich ins Bahnhofbuffet 3. Kl. — Als ich nachmittags mit der Seilbahn zum Polytech. hinauffahre, traf ich Herrn Cartoian. Ich hielt mich etwas im Park vor dem Polytechnikum auf. Im Hörsaal D hörte ich zuerst einen Teil des Vortrages des Prof. Popović von Belgrad: „Le sens, l'étendue et les périodes de l'histoire de la question d'Orient". Und hierauf den Vortrag des Prof. Par. Lupaș von Cluj: „L'empereur Joseph II et la révolution des paysans de Transylvanie". Lupaș hatte keine 15 Zuhörer. Nach dem Vortrag übergab er mir seine letzte Broschüre. Schließlich hörte ich im Hörsaal 40c Prof. Mauer von Roma und mußte mich dann nach dem Hörsaal B begeben, wo Prof. Cartoian von Bukarest sprach: „Les romans courtois et les romans d'aventure dans le Sud-est européen et surtout dans la littérature roumaine". Auch Cartoian hatte wenige Zuhörer. Er zeigte auch ein Projektionsbild. — Am Bahnhof nahm ich einen Taxi nach dem Kloster Fahr, wo ich 5 1/2 ankam. Die Beschließerin, Frl. Anna Schwegler, veranlaßte mich, der Frau Mutter Priorin einen Besuch abzustatten. Er dauerte eine Viertelstunde. — Nachessen und Plauderei über die „Misères royales" am rumänischen Hof und ähnliches. Man stellte immer wieder Fragen! Man wird's einmal lesen in den Erinnerungen!

Samstag, 3. September 1938

Hl. Messe um 6 1/4. Schöner Gesang. Man telephonierte wieder dem Dr. Buecheler, mich nach Zürich zu fahren. P. Anselm fährt auch diesmal mit. Im Auditorium Maximum hörte ich den Vortrag des Conte Corti (Wien): Ludwig I. von Bayern, ein Ringen um Freiheit, Schönheit und Liebe, mit vielen Lichtbildern. Der Vortrag war ordentlich besucht. Neben mir sass Dr. Bessler, mit dem ich mich im Vestibul lange und angenehm unterhielt. Er ist Präsident des histor. Vereins von St. Gallen und ist als dessen Vertreter auch hier. Dem Vorstand der Urgeschichte gehört er nicht mehr an und hält sich von Herrn Keller-Tarnuzzer möglichst fern. Sehr schön seien die Monographien, welche die Urgeschichte herausgibt, die Schrift besonders von Dr. Vogt über die Geflechte der Pfahlbauer; Dr. Bächler gibt auch in dieser Serie seine neueste Arbeit heraus, die im Manuskript fertig vorliege! — Unten erzählte mir Herr Schwarz, daß dem Prof. von Löhr nicht gestattet war, nach Zürich zum Kongreß zu gehen, weil nicht rein arisch, werde er pensioniert und es sei hierher berichtet worden, daß er im internat. Komitee durch einen andern Gelehrten ersetzt werden solle! Ich lief auch in der Bücherausstellung herum — manche interessante alte und neue Werke! — Mittagessen am Bahnhof wie gestern. Am Nachmittag wartete ich lange beim Hörsaal D auf einen Vortrag des Herrn Prof. Balota von Bukarest, er erschien aber nicht. Nach langem Hin und Her und nachdem endlich der Projektionsapparat funktionierte, begann seinen Vortrag Prof. Cantacuzène von Bukarest: „Considérations sur les timbres amphoriques du Pont Euxin" mit vielen Projektionen der Stempel. Er sprach nett und geläufig. Er hat auch in Callatis ausgegraben. Nach diesem Vortrag sprach der junge türkische Gelehrte Dr. Hamit Kosay über: „La cité phrygienne de Pazarli (Turquie)". Zu Anfang des Vortrages wurde die reich illustrierte Schrift verteilt: „Les fouilles de Pazarli" vom Vortragenden. Recht interessant. Viele schöne Projektionsbilder. — Hierauf begab ich mich in den Hörsaal C, wo die Periserin Blanche Maurel über die Abschaffung der Sklaverei auf St. Domingo sprach. Es folgte noch eine lange Diskussion. Endlich kam Prof. Oțetea von Jassy zu seinem Vortrag: „Les grandes puissances et les élections pour les divans ad-hoc de Valachie et de Moldavie". Als ich diesem Herrn vorgestellt wurde, ließ sich auch Prof. Opreșcu von Bukarest vorstellen. Ich fragte ihn, ob er nicht in die Convorbiri literare schreibe. Ach nein, sagte er, Herr Tzigara hat mich darin angegriffen! Also hatte ich doch eine Ahnung! — Als ich um 5 Uhr auf das Tram wartete, kam noch Herr Cantacuzino auf mich zu, er will mir etwas schicken. — Im Zug 5.59 fuhr auch P. Urs mit seinem Projektionsapparat nach Eschenez. Paula holte mich ab. Es regnete.

4. September

Der Schlußakt des Historikerkongresses war gestern in Zürich im Auditorium Maximum um 5 1/4 angesetzt. Da mein Zug um 6 Uhr abging, konnte ich nicht beiwohnen.

ANDREI OȚETEA ȘI A DOUA IOBĂGIE : O DEZBATERE INUTILĂ ?

FLORIN CONSTANTINIU

Potrivit unei prejudecăți istoriografice, studiile și articolele acad. Andrei Oțetea consacrate celei de a doua iobăgii constituie partea cea mai subredă — oricum sterilă — a operei sale științifice, ele reprezentând un tribut plătit de autor scolasticii marxiste.

Aprecierea pornește — după opinia noastră — atât de la necunoașterea (sau, în orice caz, cunoașterea superficială) a scrierilor incriminate cât și a dezbaterii acestei teme în istoriografia internațională.

Este adevărat că Marx și — mai ales — Engels au abordat în lucrările lor evoluția modului de producție feudal și că Engels a scris despre reînvierea iobăgiei „într-o a doua ediție” în regiunile de sud ale Germaniei în secolul al XVI-lea¹. Engels avea în vedere evoluția specifică a evoluției șerbiei în această zonă unde, șerbia de tip clasic se atenuase simțitor la mijlocul secolului al XIII-lea, sfârșind prin a dispărea, practic, pentru a-și face reparația la mijlocul secolului al XV-lea, și a cunoaște o agravare, după înăbușirea războiului țărănesc german (1525).

Ceea ce inițial la Engels era o realitate specifică regiunilor de sud ale Germaniei — „o a doua ediție a iobăgiei” — a fost apoi extins la marea zonă de la est de Elba, unde, în secolele XVI — XVIII se constata înăsprirea dependenței țaranului de stăpânul de moșie și creșterea considerabilă a obligațiilor celui dintâi — mai ales a clăcii — față de cel din urmă. Această evoluție specifică a Europei de Est în raport cu cea de Vest, a primit, în istoriografia marxistă, denumirea de „a doua iobăgie”, pentru a o distinge de „prima iobăgie”, de tip clasic din Europa de Vest². Termenul pretează, desigur, la confuzii întrucât de regulă cei nefamiliarizați cu terminologia evocată mai sus, cred că peste tot unde sunt identificate realitățile caracteristice celei de a doua iobăgii, trebuie să fi existat obligatoriu și o „primă iobăgie” (situație ce nu se întâlnește decât în Germania de Sud).

Evoluția atât de diferită a celor două părți ale Europei având ca linie aproximativă de demarcație fluviul Elba a fost o veche preocupare a istoriografiei nemarxiste, iar în istoriografia germană studiile lui G. F. Knapp, W. Wittich, G. von Below asupra iobăgiei și a sistemului domanial de tipul *Gutsherrschaft* sunt clasice³.

¹ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, București, 1958, p. 178.

² Vezi, pe larg, *Sovetskaja istoričeskaja eñklopedija*, vol. II, col. 146 și vol. III, col. 882—883; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea* București, 1972, p. 22—27.

³ Cf. *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, 1970, nr. 63—64, *Le deuxième servage en Europe centrale et orientale*, p. 1.

Andrei Oțetea a ajuns la studiul celei de a doua iobăgii pe două căi. Preocupat încă din perioada interbelică de Renaștere și Reformă, el a citit după 1945 scrierile lui Engels consacrate războiului țărănesc german (1525), pentru a cunoaște interpretarea marxistă a Reformei și, mai ales, a acțiunii lui Luther. Pe acest „fir”, el a ajuns la scrierea lui Engels despre marca (obștea) germană și la scrisorile lui Engels către Marx despre evoluția relațiilor agrare în Germania. Cea de a doua cale a reprezentat-o lucrarea lui Henri Sée, *Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe aux 18e et 19e siècles* (Paris, 1925), care relevă și ea evoluția divergentă a raporturilor agrare în Europa de Vest și de Est: emanciparea țăranului și constituirea proprietății țărănești în cea dintâi, degradarea progresivă a condiției țăranului, în cea de a doua.

Primul studiu consacrat de Andrei Oțetea celei de a doua iobăgii a fost publicat în 1955⁴. Autorul pornește de la concluzia lui Engels — arătată mai sus — și încearcă să detecteze trăsăturile celei de a doua iobăgii în Țara Românească și Moldova. Așa cum rezultă din limita de început a perioadei abordate, Andrei Oțetea considera a doua iobăgie a țăranilor români (mai exact, moldo munteni) ca succedând reformei lui Constantin Mavrocordat care a pus capăt șerbiei în Țara Românească (1746) și Moldova (1749)⁵. Autorul semnalază apoi o serie de măsuri ale domniei, care pun în lumină sporirea obligațiilor țăranilor clăcași față de stăpânii de moșii și limitarea drepturilor de folosință a pășunilor și pădurilor, măsuri considerate de autor drept simptomele celei de a doua iobăgii în Țara Românească și Moldova.

Preocupat tot mai mult de această problemă, Andrei Oțetea, în calitate de director al Institutului de Istorie, a creat în 1957 un sector „Destrămarea feudalismului”, condus de Vasile Mihordea în care au activat Șerban Papacostea, Sergiu Columbeanu, Ioana Constantinescu, Ilie Corfus, Theodora Rădulescu și Florin Constantiniu având ca principal obiectiv publicarea unei colecții tematice de documente privind relațiile agrare în țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Paralel cu detectarea și publicarea documentelor de arhivă, unii membri ai colectivului au primit teme de cercetare axate pe aceeași problemă a relațiilor agrare în secolul al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea. Această inițiativă s-a materializat, după o investigație laborioasă a fondurilor de arhivă, în cele două volume de *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I *Țara Românească* (București, 1961), vol. II, *Moldova* (București, 1966).

Interesul lui Andrei Oțetea pentru problema celei de a doua iobăgii și rezultatele explorării arhivelor pentru elucidarea ei era atât de mare, încât membrii sectorului au fost, în primul an de activitate, chemați să prezinte săptămânal sau bilunar rezultatele cercetărilor întreprinse.

⁴ A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)* în vol. *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 299—312.

⁵ Pentru a fi riguros exacti, precizăm că în Țara Românească a fost vorba de o condamnare canonică a rumâniei, stăpânii de țărani șerbi urmând să-i elibereze pentru „mântuirea” sufletului lor sau să primească zece taleri drept răscumpărare, iar în Moldova de o nouă definire a statutului de vecin, în raport cu robia; vezi, pe larg, Fl. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 119 și urm.

Apariția întinsului studiu al acad. S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii” în Europa centrală și răsăriteană*⁶ a dat un nou impuls interesului arătat de Andrei Oțetea celei de a doua iobăgii și — ne grăbim să o spunem — nu pentru că S. D. Skazin era un istoric sovietic, ci pentru că lucrările lui îl consacraseră drept o mare personalitate științifică.

Convins că numai confruntarea de idei — liberă, obiectivă și argumentată — poate asigura progresul cunoașterii științifice, Andrei Oțetea a organizat o amplă dezbatere, la Institutul de Istorie, consacrată celei de a doua iobăgii în țările române, în cursul căreia partizanii și adversarii tezei lui Andrei Oțetea au putut să-și expună părerile⁷.

Drept bază pentru dezbatere a slujit un text, redactat de Andrei Oțetea, text publicat la scurt timp și devenit cea mai importantă contribuție a sa la studiul celei de a doua iobăgii în Moldova și Țara Românească⁸.

Cercetarea realităților moldo-muntene este precedată de o amplă introducere, în cuprinsul căreia autorul prezintă opiniile lui Marx și Engels despre a doua iobăgie, discuțiile din istoriografiile germană, poloneză și sovietică și urmărește procesul de trecere de la domeniul de tip *Grundherrschaft* (stăpânire funciară) la cel de tip *Gutherrschaft* (stăpânire domanială) în mara arie europeană de la est de Elba: „Transformarea domeniului feudal, întemeiat pe ideea de subsistență (*Grundherrschaft*) — scrie Andrei Oțetea — într-o mare întreprindere agricolă organizată în vederea producției de cereale pentru piață (*Gutherrschaft*), presupune două condiții prealabile: o mare rezervă exploatată direct și brațe de muncă ieftine sau gratuite. În timp ce în apusul Europei, rezerva seniorială se fărâmițează în loturi arendate țaranilor, în Răsărit rezerva se mărește, începând cu secolul al XVI-lea, încât cuprinde partea esențială a domeniului, și tendința e să cuprindă tot domeniul”⁹.

În concepția lui Andrei Oțetea factorul decisiv pentru apariția celei de a doua iobăgii este existența unui deuseu permanent și remunerator pentru producția cerealiară — devenită astfel marfă — a marelui domeniu laic și eclesiastic. Stimulați de câștigurile dobândite prin comerțul cu cereale, stăpânii de pământ extind rezerva seniorială (în cazul-limită ea poate să se confunde cu întregul domeniu, țaranii fiind deposedați de loturile lor, prin cumpărare sau izgonire — *Bauernlegen*) și sporesc obligațiile țaranilor, mai ales, cele în muncă, prestate pe rezerva seniorială.

Aplicarea concluziilor desprinse din studiul celei de a doua iobăgii în zonele clasice cele germane de la est de Elba, Polonia — unde marea gospodărie, întemeiată pe clacă e cunoscută sub numele de *folwark*, etc. la realitățile românești a solicitat lui Andrei Oțetea un amplu efort de documentare și interpretare.

Documentele privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea tipărite în cele două volume, menționate mai sus precum și cele din prima jumătate

⁶ Trad. rom. în „Analele româno-sovietice” Seria Istorie, XII (1958), nr. 1–2, p. 93–117.

⁷ Vezi darea de seamă în „Studii”, XIV (1961), nr. 3, p. 729–737.

⁸ A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, vol. IV (1960), p. 307–390.

⁹ *Ibidem*, p. 318.

a secolului al XIX-lea, valorificate de Apostol Stan, sau care începeau să fie detectate de Ilie Corfus (ele nu au mai fost publicate niciodată)¹⁰ au servit drept baza documentară a acestei contribuții majore a lui Andrei Oțetea.

Autorul respinge, pe bună dreptate, punctul de vedere al lui P. P. Panaitescu potrivit căruia „punctul de plecare” al celei de a doua iobăgii ar fi fost legământul lui Mihai Viteazul, determinat, credea marele medievist, de nevoia de „inventar uman” a stăpânilor de domenii, angajați în comerțul cercalier. Această teză este lipsită de orice suport documentar.

Potrivit lui Andrei Oțetea, limita inferioară a celei de a doua iobăgii este reprezentată de reformele sociale ale lui Constantin Mavrocordat (1746, 1749) care a separat „robia slujbelor casnice” de „robia clăcii” în aceste formulări termenul „robie” are un sens figurat, ea neconfundându-se cu robia țiganilor!. În periodizarea celei de a doua iobăgii, Andrei Oțetea distinge, după prima jumătate a secolului al XVIII-lea, încheiată cu abolirea șerbicii și unificarea țăranilor dependenți rumâni și vecini cu oamcnii liberi cu învoială, în clasa țăranilor clăcași fără pământ, o perioadă care merge de la reformele lui Constantin Mavrocordat la Regulamentul organic, în cuprinsul ei distingându-se două subdiviziuni, una de tranziție, încheiată cu tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), și alta de formație până la pacea de la Adrianopole (1829). Ultima perioadă, cea între introducerea Regulamentului organic (1831/1832) și Reforma agrară (1864) „cunoaște toate formele de asigurare și exploatare ale iobăgiei a doua, pe care le-am întâlnit și în celelalte țări din centrul și răsăritul Europei”¹¹.

Pentru Andrei Oțetea, factorul declanșator al unei autentice a doua iobăgii a fost lichidarea monopolului otoman prin pacea de la Adrianopole (1829) și intrarea Țării Românești și Moldovei în marele circuit comercial al Europei, altfel spus posibilitatea pentru stăpânii de moșii de a dispune de un debușeu permanent și remunerator pentru producția lor cerealieră. Andrei Oțetea împărtășea opinia lui Skazkin despre „„uriașa importanță a exportului de cereale în țările apusene » pentru geneza iobăgiei a doua”¹².

Care a fost raportul între iobăgia a doua și apariția relațiilor capitaliste în agricultură? Andrei Oțetea a conchis că „noua ediție” a iobăgiei „a fost forma de aservire, specifică unor anumite condiții istorice care orientau economia agrară spre producția pentru piață, dar, din lipsă de capital și de brațe de muncă, libere, nu i permiteau să se organizeze pe baze net capitaliste. Marea exploatare agricolă bazată pe clacă și deci iobăgia a doua erau și în țările române, ca în toate țările din centrul și răsăritul Europei, calea de pătrundere a capitalismului în agricultură. Arendășia, combinată în general cu cămătăria, și monopolul băuturilor, au fost forme de acumulare, a capitalului, favorizate de deposedarea parțială a țăranilor de pământ și de ruina industria casnice”¹³.

Autorul precizează imediat că în Țara Românească și Moldova nu se întâlnește izgonirea în masă a țăranilor de pe marele domeniu, întrucât,

¹⁰ *Documente privind relațiile agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (ms. la Institutul de Istorie „N. Iorga”).

¹¹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 330.

¹² *Ibidem*, p. 383.

¹³ *Ibidem*, p. 385.

în condițiile unei populații reduse, boierii și mănăstirile aveau nevoie de mâna de lucru necesară cultivării moșilor lor. Concurența între stăpânii de moșii în vederea atragerii de țărani explică de ce numărul zilelor de clacă a rămas redus în Țara Românească și Moldova în comparație cu țările clasice ale celei de a doua iobăgii și chiar cu Transilvania.

În principiu, în Țara Românească, obligația de clacă era de 12 zile pe an (convertibile într-un zlot) la care *Legiuirea Caragea* (1818) a mai adăugat încă două (o zi de arătură și transportul unui car de lemne); deși aceeași legiuire a interzis învoielile sub 12 zile de clacă anual (admise de *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti din 1780), practica învoielilor sub pragul de 12 zile clacă anual a continuat să ființeze, abia Regulamentul organic generalizând — nu fără dificultăți — acest cuantum în Țara Românească, odată cu introducerea *nartului* (norma de muncă).

În Moldova, unde regimul obligațiilor țărănești a fost mai apăsător decât în Țara Românească, actul din 6 aprilie 1749 al lui Constantin Mavrocordat fixase o obligație clacă de 24 de zile anual pentru vecini (în timp ce oamenii liberi cu învoială prestau 12 zile clacă pe an). Așezământul lui Grigore Ghica din 1766 a introdus o clacă de 12 zile anual pentru toți țărani clăcași (ceea ce a contribuit la dispariția condiției de vecin) și a fixat nartul, adică normele de muncă, ceea ce implica, în practică, o creștere a cuantumului clăcii. Chiar dacă introducerea nartului în Moldova și generalizarea obligației de clacă de 12 zile în Țara Românească a însemnat o creștere a cuantumului muncii prestate de țărani, este limpede că o mare gospodărie agricolă furnizoare de cereale nu se putea crea cu o clacă atât de modestă (mai ales că în unele cazuri ea era convertită în bani, iar în altele ea nu avea caracter agricol, clăcașii fiind întrebuințați la munci de curte).

Andrei Oțetea a considerat, așadar, că de a doua iobăgie în Țara Românească și Moldova nu se poate vorbi decât în epoca regulamentară. Era îndreptățit nu numai de caracterizările lui N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, care scriseseră despre „o transformare nouă a servajului” și, respectiv de apariția în acea perioadă a unui „tel de feudalitate”¹⁴, ci și de analiza, sprijinită pe un bogat material documentar, a prevederilor Regulamentului organic¹⁵. Agravarea regimului de obligații apare ca urmare a abolirii monopolului otoman prin pacea de la Adrianopole și a interesului stăpânilor de moșii de a valorifica producția cerealiară a domeniilor lor.

De remarcat că pentru a se rămâne în limitele „ortodoxiei” marxiste (astfel cum ea era înțeleasă atunci în România), pacea de la Adrianopole un factor extern! (și încă socotit de Ștefan Zeletin „ideologul burgheziei românești”, denunțat de regimul comunist) a cedat locul unui eveniment intern: introducerea Regulamentului organic (1831—1832).

Teza lui Andrei Oțetea despre existența celei de a doua iobăgii în Țara Românească și Moldova¹⁶ nu a întrunit adevizurile cercetătorilor. Facto-

¹⁴ *Ibidem*, p. 328—329.

¹⁵ A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului organic*, în „Studii și articole de istorie”, vol. I (1956), p. 136—150; A. Oțetea, *Considerații*, p. 364 și urm.; Idem, *La second servage dans les Principautés danubiennes (1831—1864)*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 325—346.

¹⁶ Acad. D. Prodan a considerat că în Transilvania nu se constată fenomenele caracteristice celei de a doua iobăgii. El a rămas cu impresia că această poziție a afectat relațiile lui cu Andrei Oțetea. D. Prodan, *Memorii*, București, 1993, p. 154.

rii politici de decizie nu au fost de acord cu introducerea ei în volumul al treilea al mării sinteze a *Istoriei României*¹⁷. Adversarii lui Andrei Oțetea nu s-au dat în lături de la „politizarea” discuției despre a doua iobăgie. Un aparatcic mărginit vedea în susținerea existenței celei de a doua iobăgii la est de Elba, o „justificare istorică” pentru încercarea Uniunii Sovietice de a impune integrarea economică a țărilor din C.A.E.R.!

După „Declarația din aprilie” (1964)—manifestare publică a distanțării de Moscova a regimului comunist din România — discuția despre a doua iobăgie a cunoscut un „reflux”, fiind considerată de sorginte sovietică.

Critica cea mai aspră a concepției lui Andrei Oțetea despre a doua iobăgie în Țara Românească a venit de la Ilie Corfus. După o laborioasă investigație a arhivelor, el a publicat, în 1969, lucrarea *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*.

Urmărind evoluția rezervei feudale (în ce ne privește credem că este de preferat „rezerva seniorială”), în epoca regulamentară, Ilie Corfus distinge două faze, separate de anul 1843. În prima perioadă, întinderea rezervei era cu totul modestă: „În 1838 — scrie el — rezerva de arătură și de fâneță se rezuma în întreaga țară, afară de județele Ialomița, Vâlcea, Gorj și Mehediniți, la numai 21.023 de pogoane, cu alte cuvinte, ea cuprindea abia 1,03% din totalul suprafeței arate și cosite în acel an. Rezerva arabilă relativ cea mai întinsă se afla nu în regiunea câmpiei, ci în partea de sus a țării, cu pământ arabil mai puțin, dar cu o populație mai deasă, și unde clăca regulamentară a putut fi aplicată mai riguros”¹⁸. În cea de a doua fază, în urma obligației impuse, în 1843, clăcașilor de către autorități de a presta cel puțin jumătate din zilele de clacă (convertirea în bani a clăcii devenise o practică obișnuită) și a sporirii exportului de cereale, se constată o sporire a rezervei. În partea de sus „cu moșii strâmte și clăcași mulți”, arată autorul, deși măsurile autorităților s-au dovedit mai eficace „rezerva a continuat să cuprindă mai mult livezi de fân și plantații de pomi și vii decât semănături. La câmpie, unde pământul se afla în abundență, dar unde nu se găseau destui clăcași, ca să l lucreze, calea pentru deștelenirea rezervei a rămas și după 1843, în general, ziua de plug, scăzută din banii clăcii, și numai pe alocuri zilele clăcii. În consecință, dezvoltarea rezervei la șes și pe țărmul dunărean n-a progresat în măsura la care se așteptau proprietarii”¹⁹.

Autorul contestă existența unei mai gospodării boierești, întemeiate pe munca de clacă și conchide că, la mijlocul secolului al XIX-lea, pământul arabil al Țării Românești se afla „în cea mai mare parte la dispoziția clăcașilor”, ceea ce făcea ca „baza producției de cereale a țării să fie producția țărănească. Această producție aprovizionă, în general, piața internă și tot ea contribuia an de an la mărirea volumului exportului. Se poate vorbi așadar de un primat al producției țărănești de mărfuri asupra producției rezervei”²⁰.

Pe temeiul concluziilor sale, Ilie Corfus a susținut că tezele „profesorului Andrei Oțetea despre exploatarea pe o asemenență rezervă a țărănimii dependente sub forma iobăgiei a doua, cad de la sine”²¹.

¹⁷ *Istoria României*, vol. III, sub red. acad. A. Oțetea, București, 1964.

¹⁸ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969, p. 164—165.

¹⁹ *Ibidem*, p. 165—166.

²⁰ *Ibidem*, p. 297.

²¹ *Ibidem*, p. 295.

Nu este rostul rândurilor de față de a tranșa în controversa Oțetea—Corfus, o discuție amănunțită cerând un amplu spațiu²². Este necesar — credem — însă să se amintească, în beneficiul tezei lui Andrei Oțetea că în conștiința țărănimii clăcașe — cea mai în măsură să cunoască realitatea — epoca regulamentară, mai exact, regimul de obligații față de stăpânii de moși impus de Regulamentul organic apărea mult mai apăsător decât cel existent anterior. În Comisia proprietății, instituită în timpul revoluției muntene din 1848, deputatul țăran Scurtulescu declara: „De la moș Adam încoace... am trăit destul de bine, până într-o vreme; iar de la anul 1831 ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fier pus pe capul nostru ce-l numesc boierii și proprietarii și sfânt regulament [...] noi această proprietate și regulamentul ce ne-a împilat de ani șaptesprezece și până acum nu le cunoaștem de sfinte ci le cunoaștem de jug de her și robime pus în capul nostru cu silnicie, fără știrea obșteștii țări a românului”²³. Mai lapidar, deputatul țăran Em. Cojocaru afirma că „până la Regulament n-a fost robie așa de aspră ca de atunci încoace”²⁴, ceea ce însemna, în fond, percepția, la nivel popular, a „celelor de a doua iobăgii”²⁵.

Caracterul pozitiv, fecund, al tezei lui Andrei Oțetea despre existența celei de a doua iobăgii în Țara Românească și Moldova rezidă, după opinia noastră, în perspectiva pe care ea o deschide înțelegerii procesului de formare a societății române moderne.

Chiar în istoriografia marxistă au fost specialiști — și încă de mare autoritate — care au combătut viziunea rigidă, simplistă, a unei dezvoltări întemeiată decisiv pe factori interni. Astfel Eric Hobsbawm, intervenind în dezbateră — inițiată de Maurice Dobb și Paul M. Sweezy — despre trecerea de la feudalism la capitalism, scria: „trebuie să se țină seama de faptul că, la scară mondială, tranziția de la feudalism este un tip de evoluție nelineară. Triumful capitalismului nu s-a produs complet decât într-o singură parte a lumii, care, la rândul ei a transformat lumea”²⁶. Și tot el atrăgea atenția că în Europa orientală, începând cu mijlocul secolului al XV-lea și până către 1700 „anumite regiuni (ale Europei orientale — n.n.) au fost transformate în semi-colonii de către regiunea capitalistă occidentală în curs de dezvoltare și au suferit un proces de refeudalizare (s.n.)”²⁷.

Ajunși în acest punct al discuției, constatăm că Eric Hobsbawm admitem o refeudalizare (termenul este utilizat aici în accepția economico-socială, nu de raporturi feudo-vasalice), ceea ce înseamnă în fapt a doua iobăgie. Evocarea „semi-coloniilor” ne îndreaptă spre teoria lui Immanuel Wallerstein

²² Cercetarea lui I. Corfus este consacrată doar Țării Românești; vezi, pentru Moldova, concluziile nuanțate ale lui Gheorghe Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției din 1848*, Iași, 1973.

²³ *Anul 1848 în Principatele române*, vol. III, București, 1902, p. 366.

²⁴ *Ibidem*, p. 364.

²⁵ Cf. Florin Constantiniu, *Iobăgia în istoriografia românească*, în „Studii și materia le de istorie medie”, X (1983), p. 72—73.

²⁶ Eric Hobsbawm, *Du féodalisme au capitalisme* în Maurice Dobb, Paul-M. Sweezy, *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition*, vol. II, Paris, 1977, p. 9.

²⁷ *Ibidem*, p. 11.

despre economia mondială europeană, cu *periferia* sa²⁸ și spre cercetarea atât de puțin cunoscută, în rândurile istoricilor noștri, a americanului Daniel Chirot, care, studiind evoluția Țării Românești (Muntenia) din evul mediu până la începutul secolului al XX-lea, a urmărit „formarea unei colonii balcanice”²⁹, în cadrul căreia, după 1866, autorul constată existența „neo-iobăgiei” (*Neoserfdom*)³⁰.

Actualele direcții de cercetare în legătură cu formarea sistemului mondial modern dau o nouă dimensiune viziunii lui Andrei Oțetea despre a doua iobăgie. Mai important decât stabilirea întinderii rezervei senioriale sau a gradului de convertire a clăcii în bani (nimeni nu neagă însemnătatea acestor aspecte) stă *încadrarea realităților românești în contextul de istorie europeană*, înțelegerea consecințelor pe care le-a avut includerea spațiului românesc în circuitul economic continental, după pacea de la Adrianopole (1829). Mai este necesar să reamintim că cel mai profund analist al formării burgheziei românești, Ștefan Zeletin scria că „dezvoltarea burgheziei române începe tot în momentul, când țara noastră cade sub influența capitalismului străin” și că acest proces începe cu pacea de la Adrianopole?³¹

A sosit timpul, credem noi, când, eliberați de orice constrângeri ideologice și politice să reluăm cercetarea începută de Andrei Oțetea pentru cunoașterea evoluției relațiilor agrare în perioada formării României moderne, cu toate implicațiile pe plan social, politic, ideologic și cultural, pentru că numai prin depășirea orizontului local și integrarea în istoria universală, aceste fenomene capătă înțelesul lor corect.

²⁸ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, vol. II, București, 1992, p. 122.

²⁹ Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society*, New York — Londra, 1976; cf. și recenzia lui Virgil Nemoianu în „South-Eastern Europe”, vol. 4 (1977), fasc. 1, p. 123—126.

³⁰ Daniel Chirot, *op. cit.*, p. 132; pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, autorul acceptă concluziile lui Ilie Corfus (v. p. 102).

³¹ St. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 37.

ANDREI OȚETEA – CU UN OCHI REDESCHIS ÎNSPRE IAȘI

LEONID BOICU

Confesiunile, minate adeseori de un subiectivism irepresibil, îmbinate cu un dojaz mai mult sau mai puțin controlat al judecăților de valoare, constituie o rețetă verificată, relativ facilă și agreată. Deși „rețeta” nu dă întotdeauna rezultate optime în cazul aplicării ei la un om de știință cu recunoscută rigoare săvârșit din viață „sub ochii noștri”, vom apela la elementele care o alcătuiesc (prin îmbinare) cu moderație și reticență din două motive: nu ne-am propus o *restitutio* publică a însușirilor operei lui Andrei Oțetea (cum lasă să se întrevadă și titlul evocării noastre); nu ni s-a oferit privilegiul unor relații speciale cu Andrei Oțetea decât într-o măsură mult mai mică decât le raportăm pe acestea din urmă la cele statornicite între profesor și „băieții săi” (Șerban Papacostea și Florin Constantiniu).

Împărtășim fără rezerve opiniile lui David Prodan potrivit căruia Andrei Oțetea este un nume „de prim plan al istoriografiei românești de totdeauna”, că atracția pe care a exercitat-o a constat nu numai în „orientarea lui largă, universală, istorică, ci mai ales [în] spiritul lui format la raționalismul școlii franceze, [în] stilul lui direct, clar, fără echivocuri [...]”. Nu știu să-l fi prețuit cineva mai mult, mai sincer decât mine” (David Prodan, *Memorii*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 154–155).

Ieșenii țineau foarte mult să se știe că Andrei Oțetea a profesat la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași timp de 20 de ani, că a parcurs aici toate treptele ierarhiei didactice (conferențiar — 1927-1932, docent — 1932-1934, profesor — 1934-1947), că aici a devenit un nume în istoriografia românească, că a fost director al Teatrului Național și rector al Universității.

Este foarte adevărat că nu puțini colegi și chiar elevi i-au imputat alunecarea după 1944 în compromisuri prejudiciabile intereselor superioare ale națiunii și în vădită contradicție cu rectitudinea care i se atribuia, participarea activă în comisiile de epurări de tristă amintire etc. „Ținea mult la demnități”, observa David Prodan (*op. cit.*, p. 155). Privit din acest unghi, Andrei Oțetea a pășit alături de mulți alții orbiți de stânga fals democratică.

Pentru noi contează însă mult și unele trăsături particulare care oferă personalității lui Andrei Oțetea o siluetă puternic individualizată. El a preparat (cum au făcut-o numeroși români) și a promovat (cum au făcut-o puțini) doctoratul în litere la Paris (1926), și-a format o concepție proprie pe temeiurile unei largi viziuni istoriografice generale care i-au îngăduit să așeze fenomenele istorice, fie ele și locale, într-o proiecție universală fără să lezeze simțul măsurii și al proporțiilor. Poate că raționalismul școlii franceze pe care a frecventat-o l-a îndemnat să se apropie de materialism, în care se afla un desen mai simplu, mai riguros și mai elocvent al evoluției

societății, adică niște trăsături caracteristice foarte apropiate gustului „ardeleanului dârș și încăpățânat”, puțin înclinat spre speculații abstracte.

Socotim relevant pentru caracterul omului faptul că, în plină perioadă de estompare și reprehensiune a materialismului, Andrei Oțetea a publicat (1938) un articol prin care explica și motiva concepția sa istoriografică materialistă. Mai presus de toate, admiram la el rigoarea și claritatea demonstrației, stilul ce pare dictat de grija pentru o îndeferabilă proprietate a termenilor. Din acest punct de vedere, studiul său *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930 m-a fascinat mai mult decât lucrări clasice consacrate « crizei orientale » și, neîndoind, a exercitat o influență binefăcătoare asupra preocupărilor mele profesionale.

Cel puțin în domeniul istoriografiei, Iașii exercitau încă după primul război mondial o atracție căreia i-au dat curs, printre alții, Andrei Oțetea și Gh. Brătianu. Totuși, fenomenul invers prindea contur: Ioan Ursu pleacă la Cluj, Ioan Andreescu pleacă la București, apoi Orest Tafrali moare în 1937, Gh. Brătianu se mută la București în 1940, în 1943 moare Ilie Minea și în 1946 Paul Nicorescu, pleacă la București Radu Vulpe. În sfârșit, în anul 1947 ia drumul capitalei și Andrei Oțetea. Lăsa în urma sa o instituție decapitată, amenințată și mai târziu devastată de epurări la care el însuși a contribuit, și puțini discipoli. Printre ei Dumitru Ciurea, care-l impresiona pe Andrei Oțetea prin abundența cunoștințelor, ușurința însușirii limbilor străine (vorbea șase limbi străine, traducea corect și lesnicios din alte opt-nouă), dar îi repugna la el dezordinea ideilor, lipsa de metodă, eclecticismul. Îi atribuia lui Dumitru Berlescu calități reale și de mare valoare, dar îi rămânea inexplicabilă, până la perplexitate, „grafofobia” acestuia din urmă. În 1960, Andrei Oțetea avea să-mi spună că nutrea un profund dispreț pentru „responsabili” (este cuvântul rostit de el) istoriografiei ieșene. Din acest punct de vedere, semnificativ ni se pare și comportamentul său din anii 1967—1968 când, nevoit să facă repetate drumuri la Iași pentru vânzarea casei din strada Lascăr Catargi, ocolea metodic Institutul și Facultatea de Istorie. Îl conduceam pe străzile Iașului în drum spre Tribunal sau spre casa sociologului Petre Andrei, al cărui fiu, tot Petre, jurist, intermedia vânzarea de care pomeneam. Altfel spus, după 1947 Andrei Oțetea a întors spatele Iașului și nu a redeschis decât un singur ochi în această direcție în momentul când a întrezărit un dram de speranță în redresare, care părea să vină din partea unor tineri absolvenți ai Facultății de Istorie care nu-i fuseseră elevi și care, gândeau unii, nu se știe de ce promiteau ceva în profesione fără „să fi avut profesori”. (Eroare, câteva nume, deși fără rezonanță, s-au dovedit admirabili dascăli). Oricum, pentru unii dintre noi Andrei Oțetea simboliza „adevăratul istoric” și cel menit „să-l doboare” pe Mihail Roller. Polemica sa cu penibilul aventurier S. Știrbu alimenta dispoziția noastră spre dorite convingeri.

Reîmprospătarea interesului *activ*, repetăm, activ al lui Andrei Oțetea pentru viitorul istoriografiei la Iași s-a produs, credem noi, în vara lui 1959, când a revenit aici ca membru al comisiei (alături de Iorgu Iordan și Ion Nestor) trimisă de Academie să decidă soarta Institutului de Istorie-Filologie aflat, se spunea, în derivă. Am fost însărcinat să redactez procesul verbal al discuțiilor amănunțite pe care comisia le-a avut, separat, cu fiecare membru al secției de istorie a Institutului. Nu a fost neglijat trecutul în dialogul cu

„unele cazuri” (prof. Emil Diaconescu va fi eliminat din Institut cu acel prilej) dar accentul se punea pe angajarea în elaborarea temelor de plan și, îndeosebi, pe deslușirea perspectivei, chiar și mai îndepărtată, a cercetării potrivit posibilităților documentare, a înclinărilor și însușirilor cercetătorilor. Am citit în ochii lui Andrei Oțetea o mare satisfacție, plăcerea unei „mari descoperiri”: tinerii știau ce vor, proiecția în viitor se înfățișa la ei clară sub raport tematic iar sub cel al documentării se sprijinea pe explorarea sistematică a fondurilor inedite din Arhivele Statului Iași. Un prim bilanț l-a constituit tipărirea în 1963 la Editura Academiei a volumului *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848–1864*, care va fi absorbit fără modificări în date și concluzii de volumul IV al tratatului de *Istoria României* publicat în 1964.

Oțetea își redeschisese un ochi binevoitor către Iași, după care au urmat gesturi palpabile, foarte importante pentru noi: invitarea unor tineri la conferințe, sesiuni de comunicări la București, colocvii (inclusiv internaționale, cum a fost primul dintre ele, postbelic, între istoricii români și francezi), publicarea în revistele de specialitate „centrale” a unor studii și articole (unul al meu, încă din 1962), includerea în echipele angajate să elaboreze tratatul de *Istoria României* și, desigur, nu pot ignora contribuția lui Andrei Oțetea la smulgerea unei aprobări pentru documentarea mea în 1969 la Viena în vederea publicării volumului *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853–1856)*. Mai presus de toate așez însă aportul său la reconstituirea bibliotecii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, bibliotecă răvășită și redusă la câteva sute de volume (inclusiv cele aparținând „clasicilor” marxism-leninismului și discipolilor). Am început eu însumi „negocierile” sub auspicii care au întrecut așteptările. În grupuri mici ne-am deplasat la București pentru a alege tripletele nu numai din depozitele Institutului „N. Iorga”.

Firește, nu este locul aici să schițăm o istorie a Institutului din Iași, dar cine o va întreprinde nu se cuvine să lase uitării cele câteva însemnări fugare de mai sus tocmai pentru că ele se referă la un moment foarte greu, de abandon, în care se aflau istoricii ieșeni. Atunci Andrei Oțetea a redeschis un ochi înspre Iași și a întins o mână caldă.

POLITICA CONFESIONALĂ A LUI ȘTEFAN RAREȘ (1551 – 1552)

MARIA TEODOR

În Moldova secolului XVI orice dialog interconfesional are trei parteneri, ceea ce lărgeste cadrul acestei investigații. În contextul politic și confesional existent se poate discuta numai despre dialogul protestantism-catolicism-ortodoxie. Faptul că informația despre momentele cotidiene ale acestui dialog lipsește, ne obligă să ne concentrăm asupra momentelor de criză, deseori echivalente cu momentele de confruntare. În acest sens ne vom ocupa de reacția ortodoxiei față de cele două confesiuni cu care conviețuia. Anterior momentului Ștefan Rareș în Moldova existase o toleranță religioasă care a permis conviețuirea pașnică a confesiunilor și chiar tentative prozelite față de comunitatea ortodoxă, în special din partea Reformei. În epoca lui Petru Rareș, domnia a încurajat această atitudine. Arma acestei propagande a fost folosirea limbii naționale¹.

Declanșarea schimbării se leagă de domnia lui Iliăș Rareș. În timpul acesteia se constată persecuții ale clerului și o atitudine explicit ostilă față de biserică, care nu scapă cronisticii secolului XVI. Macarie face aluzie la acțiuni care pot însemna în egală măsură confiscări de averi sau exigențe fiscale. Eftimie discută mai clar atitudinea anticlericală a domnului și noile exigențe fiscale la care sunt supuse biserica, mănăstirile și clerul. Faptul că reacția clerului a existat deja din acel moment este sugerat de îndepărtarea lui Macarie din scaunul episcopal. Macarie nu menționează în cronică motivul căderii sale, iar din cronică lui Eftimie transpare doar rolul foarte important al lui Macarie numit „căpetenie a preoților și învățător al Moldovei”. Motivația politicii lui Iliăș poate fi găsită în simpatia și apoi convertirea lui la Islam². Este foarte probabil să fi apărut deja în acest moment, la o parte a clerului, o reacție de apărare a ortodoxiei, combinată cu o reacție xenofobă. Aceasta din urmă transpare dintr-un comentariu al lui Macarie referitor la sfârșitul domniei lui Iliăș. Pribegia (călătoria în țări străine, Polonia în special) crează posibilitatea contaminării cu idei eretice — „de aici a fost sămânța necredinței”³. Posibilitatea pleneră de a pune în practică această atitudine este oferită de domnia lui Ștefan Rareș. Pe parcursul scurtei sale domnii

¹ Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei, contribuție la istoria societății moldovene în veacul al XVI-lea*, în „Studii”, 1958, XI, nr. 4, p. 63, arată că populația devenită luterană până în 1532 a intenționat să convertească și românii. Cf. Papacostea, *Diaconul sârb Dimitrie și penetrația Reformei în Moldova*, în „Romano-slavica”, 1967, tom XV, p. 212, pentru același prozelitism luteran îndreptat spre populația băștinașă.

² *Cronica lui Macarie*. Cronicile slavo-romane din sec. XV – XVI, ediție Ioni Bogdan, București, 1959, p. 103–104; și *Eftimie*, p. 118–120.

³ Macarie, *loc. cit.*

se constată o politică de persecuții confesionale condusă de pe pozițiile ortodoxiei. Ne interesează atât caracteristicile acestei politici religioase, cât și motivațiile care au determinat-o. Din analiza documentelor (majoritatea discutate pe larg în istoriografie) rezultă că Ștefan Rareș a persecutat toate confesiunile existente în Moldova, care puteau constitui un pericol pentru ortodoxie. Textele pun în evidență o politică de convertiri forțate, distrugeri de biserici și de cărți de cult. Primul grup de persecutați care s-a bucurat de atenția istoricilor a fost acela al armenilor. Aici istoriografia se împarte în lucrări care se limitează la o relatare a evenimentelor și lucrări care caută explicații și cauzalități acestor evenimente. Prima categorie ne prezintă faptele în succesiunea lor și ne familiarizează cu atmosfera epocii și consecințele imediate ale evenimentelor⁴. În al doilea grup se observă trei tendințe: a) de a explica persecuțiile prin cauze politice⁵; b) de a explica persecuțiile prin considerente teologice⁶ și c) de a integra politica religioasă într-o opțiune politică mai largă⁷. Textul folosit este cronica diacului Minas din Tokhat.

Relatarea diacului armean este extrem de importantă. Originar din Armenia și pribegit în Moldova unde asistă la evenimente, Minas ne pune la dispoziție opiniile unui martor ocular. Textul ne permite astfel o bună înțelegere a situației. Starea armenilor în Moldova este descrisă ca foarte prosperă înainte de evenimente, deși este sugerată acea existență paralelă a comunităților etnice distincte, care trăiau în acest spațiu. Armenii beneficiau de libertatea cultului, având o biserică organizată, instituționalizată, cu episcop și cler la toate nivelele. Cronica permite importante precizări cronologice, cum ar fi inițierea persecuției în 16 august 1551 sau reluarea acțiunii în 19 august. Este pus în evidență, în mai multe ocazii, rolul direct al domnului. În fapt este subliniată apartenența la credința calcedoniană a lui Ștefan și insistența asupra motivației dogmatice a persecuției. Participarea lui Ștefan la persecuție este directă și este menționată lipsa de respect față de credința armenilor. Dezaprobarea domnului față de credința armenilor este explicită iar exprimările sugerează faptul că această credință este considerată inferioară. Totul pare să ne conducă spre concluzia că intenția persecuției este eradicarea cultului și că domnul era perfect conștient de diferența între ritmul armean și cel ortodox — din punct de vedere dogmatic. Atacul nu este îndreptat numai înspre religie, ci și înspre modul de viață: sunt menționate elementele distinctive de costum și habitat, urmând să aibă loc o autohtonizare a armenilor, casele și chiar obiectele de uz casnic fiind sfințite de preoții ortodocși cu intenția de purificare. Acest aspect sugerează

⁴ H. Dj. Siruni, *Legenda Serpegăi*, în „Ani”, II, vol. 3, București, 1936, p. 81; H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din țările române*, *idem*, I, 1935, p. 72; *Tratatul de Istoria României*, Editura Academiei R.P.R. București, vol. II, 1962, p. 900–905; H. Dj. Siruni, *Note armene*, în „Revista istorică”, XV, 1929, p. 130, este amintită distrugerea și devastarea câtorva biserici armenesti din Moldova; Vlad Bănățeanul, *Armenii în istoria și viața românească*, București, 1938, p. 37. Ștefan Rareș le-a cerut armenilor convertirea la ortodoxie, ceea ce i-a determinat pe mulți dintre ei să emigreze.

⁵ Ilie Minea, *Ion Vodă Armeanul înainte de domnie*, în „Cercetări istorice”, VIII – IX, 1932–1933, nr. 2, p. 211–213, care deși acceptă că prigoana împotriva armenilor era încurajată de Macarie, o explică prin originea armenescă a pretendentului la tron.

⁶ Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc, cronicarul Macarie*, în SCIA, XXXII, 1985, p. 43; Grigore Buiuciu, *Cânt de jălire asupra Armenilor din Țara Vlahilor cântat de diaconul Minas Tokhatzi*, în „Convorbiri literare”, XIX, 1895, *passim*.

⁷ Șerban Papacostea, *Moldova...*, p. 65–69 își bazează concluziile pe textul lui Minas.

suprapunerea, pentru ortodocși, între credință și lege înțeleasă ca mod de viață.

Relatarea lui Minas pune în evidență, pe de altă parte, caracterul de lege al inițiativelor domnului, deci intervenția directă și coercitivă a puterii. Decizia este însă colectivă, la ea participând boierii, episcopii țării și arhieriei. Adeziunea clerului ortodox față de persecuție este sugerată și de faptul că acesta sfințea casele armenilor alungați sau uciși⁸.

Întreaga cronică a lui Minas pune în evidență elementele persecuției: convertirile forțate, distrugerea bisericilor, confiscarea obiectelor și cărților de cult, chiar arderea acestora din urmă. Buiuciu, care are poate cel mai extins comentariu asupra cântului lui Minas, face o inventariere a obiectelor de cult furate sau distruse și le subliniază semnificația. Foarte multe obiecte proveneau din patria pierdută a armenilor și constituiau pentru comunitatea împrăștiată prin lume simboluri ale unității⁹.

În fine, cronica demonstrează că persecuția avea accente speciale împotriva clerului care trebuia desființat. Este evident, o dată în plus, intenția de a eradica credința armenilor răpindu-i în primul rând elementele cadrului instituțional — locașurile de cult și clerul. O parte foarte prețioasă a cronicii oferă amănunte despre cult și elementele pietății cotidiene ale armenilor care au dispărut în urma persecuției.

Al doilea grup persecutat este grupul reformat. Această persecuție s-a bucurat ceva mai târziu de atenția istoriografiei. De fapt, Șerban Papacostea a fost primul istoric care a remarcat că persecuțiile în epoca lui Ștefan Rareș nu se opresc la armeni ci se extind și asupra populației reformate. Persecuțiile confesionale sunt o decizie luată cu întreaga conducere a statului moldovenesc și cu adeziunea clerului. În opinia istoricului persecuțiile se explică prin progresele Reformei¹⁰. Textul din epocă pe care se bazează concluzia în privința persecutării reformaților este o scrisoare din 11 aprilie 1552, scrisă din Sibiu de Giovanni Battista Castaldo lui Ferdinand. Castaldo transmite o informație primită din Moldova referitoare la dorința domnului de a boteza ortodox pe toți maghiarii din regatul său¹¹. Este vorba, prin urmare, de politica de convertiri forțate deja amintită și evidentă și în politica față de armeni. Textul pune în evidență implicarea puterii în conflictele religioase de pe pozițiile apărării ortodoxiei. O informație suplimentară apare în jurământul de vasalitate depus de Alexandru Lăpușeanu la Hârlău, în 22 iunie 1553, în fața solilor lui Sigismund August. Domnul îi promite regelui polon că va permite să se repare și să se clădească bisericile săsești și armenesti distruse de predecesorul său. Textul pune în evidență faptul că persecuția antieretică a cuprins și populația săsească convertită la luteranism. Textul permite întregirea tabloului persecuțiilor anticonfesionale inițiate de Ștefan Rareș¹².

⁸ Grigore Buiuciu, *op. cit.*, p. 100.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*. Cf. C. C. Giurescu, Dinu G. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București 1976, p. 285, care reia explicațiile lui Șerban Papacostea. Georgeta Ignat, Dumitru Agache *Contribuții privind politica urmașilor lui Petru Rareș (1546–1552)*, în „Anuarul Institutului A. D. Xenopol”, Iași, XV, 1978, care își bazează și ei interpretarea tot pe studiul lui Șerban Papacostea. Vezi la p. 166 politica de intoleranță religioasă urmărea implicit și asigurarea unei platforme de colaborare a tuturor facțiunilor boierești și concentrarea în jurul tronului.

¹¹ Benda Kalmaz, *Moldvai Csangó-Magyar Okmánytar, 1467–1706*, p. 70.

¹² Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Sec. al XVI-lea*, București, 1979, p. 175.

Al treilea grup persecutat este cel catolic. Această ultimă persecuție a stat mult mai puțin în atenția istoriografiei, care nu analizează în detaliu fenomenul și nici nu insistă asupra motivațiilor¹³. În acest caz textele, e adevărat că nu contemporane cu evenimentele, ne vor da mai multe lămuriri. Este în general vorba de texte de secol XVII, când interesul Romci față de acest spațiu a crescut din nou, care încearcă să explice starea precară a comunităților catolice moldovene prin evenimentele secolului precedent. Astfel, în 1632 un misionar franciscan — Paolo Bonnici da Malta — face referiri la domnia lui Ștefăniță Bellichine, inamic al catolicilor, care a însemnat o politică de convertiri forțate și de distrugeri de biserici¹⁴. Relatarea din 4 iunie 1643 a lui Bartolomeo Bassetti da Piano confirmă că biserica din Siret a fost distrusă de principele Ștefan¹⁵. În 4 decembrie 1668 Vito Pilutio da Vignanello, franciscan conventual, îi scrie nunțului papal din Polonia — Pietro Vidoni — menționând și el persecuțiile împotriva catolicilor inițiate în secolul precedent de „Ștefaniza Bellicane”. Accentele sunt aceleași: distrugerea bisericii și convertirea forțată la ortodoxie. Textul nu lasă nici un dubiu asupra identității principelui despre care povestește că a fost ucis în urma unei revolte a boierilor. Se subliniază că în urma acestui eveniment biserica catolică și-a redobândit libertatea¹⁶. Evenimentele sunt confirmate și de relatarea din 1677 a lui Urbano Cerri¹⁷. Politica anticatolică a lui Ștefan Rareș este amintită și în textul lui Ioannes Baptista Berkuce din 1692¹⁸.

În concluzie, se poate spune că Ștefan Rareș a inițiat persecuțiile împotriva tuturor grupurilor confesionale neortodoxe care existau în Moldova. Convertirea forțată la ortodoxie sugerează mai mult decât oricare alt element intenția de protejare a acestei confesiuni din partea domniei. O serie de argumente sugerează că inițiatorul acestei politici este clerul. În primul rând faptul este sugerat de cronistica contemporană cu evenimentele. Atitudinea lui Macarie este aprobatoare față de persecuții — se referă însă numai la armeni — venind în sprijinul tezei lui Sorin Ulea. Acesta susține că persecutarea armenilor era o decizie a teologiei, iar domnia era doar executantă. Persecuția armenilor se face de pe poziții isihaste și urmărește apărarea dogmei trinitare. Armenii erau indezirabili pentru că nu respectau această dogmă. Sorin Ulea subliniază și rolul lui Macarie care l-a influențat pe Ștefan Rareș, determinându-i acțiunile. Macarie erau un isihast integral, cu rădăcini în marea mișcare bizantină și sud slavă a secolului XIV, care postula o activitate pe două fronturi: asanarea moralității publice și stârpirea ereziilor, ceea ce va determina o politică antieretică a statului moldovenesc. Sorin Ulea nu admite însă că poate fi vorba și de lupta împotriva altor erezii, de o campanie antiprotestantă. În acest sens istoricul contrazice teza lui Șerban Papacostea, susținând că prozelitismul protestant nu este posibil

¹³ Iosif Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii păstorii lor de veacuri*, Săbăoani—Roman, 1942, p. 92 și 137. Cf. Anton Mesrobreanu, *Contribuție la istoria catolicismului în Moldova (1596—1604)*, în „Cercetări istorice”, tomul IV, 1938, p. 84.

¹⁴ Benda Kalman, *op. cit.*, p. 172.

¹⁵ *Idem*, p. 254.

¹⁶ *Idem*, p. 596.

¹⁷ *Idem*, p. 676.

¹⁸ *Idem*, p. 711. Considerăm că textele lui Niccolo Barsi și Marcus Bandinus se referă la politica religioasă a lui Ion Vodă cel Cumplit, cf. Maria Teodor, *The religious policy of Ion Vodă (1572—1574)*, în „Colloquia”, I, 1, 1993, sub tipar.

în Moldova¹⁹. Revenind la textul lui Macarie, acesta amintește atitudinea favorabilă clerului și programul antieretic, distrugeri de biserici, închiderea de biserici și convertiri forțate. Textul se încheie într-o notă triumfătoare, accentuând succesul credinței pravoslavnice²⁰. Eftimie subliniază atitudinea binevoitoare față de cler — în special la începutul domniei —, iar Azarie nu comentează politica religioasă a domniei. Cronistica secolului următor vine cu comentarii mai nuanțate asupra situației. Grigore Ureche subliniază preocuparea lui Ștefan Rareș pentru ortodoxie și reacția sa ostilă față de decizia lui Iliăș. Orice îndepărtare de la pravoslavie este condamnată și, în consecință, ereticii din țară trebuie să opteze între convertire și exil. Exemplul analizat în amănunt este tot cel al armenilor, care au de ales între convertirea prin persuasiune sau forță și exil²¹. În textul lui Nicolae Costin zelul ortodox al lui Ștefan Rareș este explicat prin dorința de a face uitată atmosfera din timpul domniei lui Iliăș. Este decretată lupta cu erezia în cadrul căreia convertirea devine arma principală²². Același punct de vedere este susținut și de textele referitoare la persecutarea catolicilor. În relatarea lui Paolo Bonnici de Malta se subliniază că atitudinea domniei este instigată de episcopii și preoții săi schismatici „questo essendo stato spronato da suoi vescovi e preti scismatici, fece ribattezar tutti li cattolici che erano nel paese di Moldavia...”²³. În același mod, în textul lui Bartolomeo Bassetti este subliniat rolul clerului înalt în decizia domniei: „la chiesa... fu destrutta dal prncipe Stefano ad istanza de vescovi scismatici...”²⁴. Atitudinea protectoare față de ortodoxie este pusă în evidență de textul lui Urbano Cerri, unde principele este numit: „pessimo scismatico”, prin această expresie subliniindu-se angajamentul lui total față de cauza ortodoxă²⁵.

Prin urmare, în timpul domniei lui Ștefan Rareș este vorba de o politică antieretică destinată să protejeze ortodoxia, politică sugerată și sprijinită de clerul ortodox. Trebuie să ne întrebăm care au fost motivațiile lui Ștefan Rareș când a acceptat această politică. Se poate presupune o motivație

¹⁹ Sorin Ulea, *op. cit.*, *passim*. La aceeași părere cu Sorin Ulea ajunsese și Grigore Buincliu, *op. cit.*, bazându-se însă numai pe analiza relatării lui Minas. El subliniază rolul clerului în instigarea domniei și considerentele dogmatice care au determinat persecuția.

„Ion Vodă Ștefan în visterie
Pe un loc înalt așezat
Legea armenilor ocăra...
Clopotele și icoanele
Le-au dus la ale lor biserici
Zicând: Nevrednici sunteți de ele,
Acestea nouă ni se cuvin.”, p. 141.

„Ce-i legea la care vă închinați?
De toate neamurile voi vă deosebiți
Veniți cu toții faceți-vă vlahi
Și-n legea noastră vă botezați”. p. 142.

Textul lui Minas oferă cea mai bogată informație despre convingerile lui Ștefan Rareș.

²⁰ Macarie, *op. cit.*, p. 105.

²¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 157–158.

²² Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție C. A. Stoide, I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 192.

²³ Benda Kalman, *op. cit.*, p. 172.

²⁴ *Idem*, p. 254.

²⁵ *Idem*, p. 676.

în sfera convingerilor teologice sau o motivație de natură politică. Cum pentru explorarea universului interior al domnitorului ne lipsesc datele, mergând pe această direcție am rămâne în domeniul ipotezei și al speculației. Este incontestabilă o legătură puternică între domn și Macarie — episcopul de Roman — susținută de faptul că în cronica acestuia găsim singura rela-tare favorabilă despre domnia lui Ștefan Rareș și de faptul că domnitorul l-a repus în scaunul episcopal. Un alt fapt incontestabil îl constituie atmosfera nefavorabilă ortodoxiei care se crease prin presiunea crescândă și efortul prozelit al Reformei și prin politica anticlericală a lui Iliș Rareș. Interesul noului domn pentru această problematică este semnalat de o însemnare din 1551 pe o filă a evangheliarului de la Voroneț, care subliniază o inițiativă legislativă a domniei ce a interzis portul turcesc, răspândit în epoca lui Iliș. Interzicerea portului poate fi înțeleasă ca o epitomă a respingerii a tot ceea ce era influență străină, credințe de import și inovații ideologice ²⁶.

În ceea ce privește ipoteza unei motivații politice, trebuie să subliniem presiunea imensă exercitată asupra domniei — atât intern, cât și extern. Ștefan Rareș a fost confruntat de o opoziție internă boierească — sprijinită de boierii refugiați în special în Polonia — care era o sursă inepuizabilă de pretendențe. Din punct de vedere al politicii externe, Ștefan Rareș este prins într-un joc politic complex, într-un context dificil din cauza luptei între Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman pentru controlul Europei Centrale în general și al Transilvaniei în particular. Obligat să se alinieze politicii otomane, Ștefan Rareș se confruntă cu ostilitatea Habsburgilor și, apoi, cu ostilitatea Poloniei și a Transilvaniei — care amândouă vor sprijini candidați la tronul Moldovei împotriva sa. Anul 1551, când demarează și persecu-țiile antieretice, este unul complicat din punct de vedere politic, când Ștefan Rareș este obligat să intervină în Transilvania pe linia impusă de turci. În acest context — al unei puternice opoziții atât din interior, cât și din exterior — Ștefan Rareș este în căutarea unor soluții care să-i consolideze domnia. Soluția viabilă pare să fie colaborarea cu clerul, cu biserica — sufi-cient de puternică pentru a-i susține domnia. Consecința acestei opțiuni pare să fie marea sa receptivitate față de sugestiile clerului ²⁷.

²⁶ Ion Bogdan, *Evangheliarul de la Humor și Voroneț, din 1473 și 1550*, București, 1907, p. 10. În același sens vezi Grigore Buiucliu, *op. cit.*, care comentează interzicerea portului armenilor.

„Legătura din cap le-au scos
Până la cămașă le-au dezbrăcat
Ca vlahii le-au îmbrăcat
Iar în cap dolban le-au pus
Paturile le-au sfărâmat
Locul de odihnă le-a stricat
Și ca al vlahilor a rânduit
Să fie al lor port și casă.
Pornit-au apoi preoții vlahi
Ale armenilor case să sfințească
Blîduri, vase și pahare
Cu aghiasmă să le curățească.” p. 144.

²⁷ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 15. Autorul caută o explicație pentru faptul că divanul lui Ștefan Rareș are o fizionomie nouă. El consideră că din pricina turcirii lui Iliș au fost îndepărtați din divan boierii care nu putu-seră împiedica apostazia acestuia. Bejenaru nu se hazardează să precizeze orientarea politică a acestor boieri. Tot Bejenaru arată că deși exista un partid polonofil, atît în pribegie cît și în țară, care foarte probabil a fost în opoziție permanentă față de Ștefan Rareș, domnul putea

Prin urmare, în spatele politicii religioase a lui Ștefan Rareș stă un sistem complex de interferențe politico-confesionale. Domnia, sensibilizată de contextul general în ceea ce privește pericolul care amenință ortodoxia, are nevoie de colaborarea clerului pentru a se menține la putere. Clerul, pe de altă parte, are nevoie de colaborarea puterii, de brațul secular, pentru a pune în practică o politică de protejare a ortodoxiei de inspirație isihastă.

THE DENOMINATIONAL POLICY OF ȘTEFAN RAREȘ (1551—1552)

Abstract

The denominational policy of Ștefan Rareș had an intricate political and religious underlay. The unleashing of persecussions against heretics in 1551 put the Moldavian Prince in a difficult position as it forced him to take military action against Transylvania by the order of the Porte. Under circumstances given by the fierce external and internal opposition, Ștefan Rareș had to look for a solution liable to reinforce his reign. The only one which seemed fit was to collaborate with the clergy and to be open to any suggestions the latter might have offered. It was highly important that the clergy itself be backed up by the Prince so that Orthodoxy of isichastic inspiration should be protected.

totuși conta pe sprijinul unei părți a boierilor. Astfel, în momentul în care exista pericolul aducerii lui Iliăș ca pașă, boierii merg în Polonia și cer protecție pentru domnul pe care ei l-au ales. O reacție vine chiar și din partea partidei cu simpatii imperiale. Este probabil că din rândul acesteia pornește o delegație la imperiali pentru a împiedica transformarea Moldovei în pašalâc. (cf. Bejenaru, p. 12); N. C. Bejenaru, *Castaldo, polonii și omorârea lui Ștefan Rareș*, în „Revista critică”, VIII, 1934, p. 105—107, care arată că polonii urmăreau înlocuirea cu devotații lor ai urmașilor lui Petru Rareș. În cazul lui Ștefan s-au folosit de boierimea nemulțumită de domnia lui și care sprijinea o pretendență. Autorul nu crede că s-a stabilit o înțelegere între pribegi și boierii din țară pentru omorârea domnului Moldovei. El crede că autorii principali ai asasinatului au fost Castaldo și imperialii. Polonii mai mult au profitat de evenimente; Anton Mesrobeanu, *Rolul politic al Movileștilor până la domnia lui Ieremia Movilă*, în „Cercetări istorice”, I, 1925, Iași, p. 178 și 182, care subliniază rolul partidului polonofil în căderea lui Iliăș și Ștefan Rareș, dar sesizează și el diferența de opțiune existentă între boierii din Polonia și cei din țară în privința domnului; Victor Motogna, *Relațiile dintre Moldova și Ardeal în veacul XVI*, Dej, 1928, p. 65—66 și 70, susține că intenția lui Ștefan Rareș a fost de a îmbrățișa cauza creștină. El îl consideră pe Castaldo principalul responsabil de moartea voievodului (p. 71—76), motivat de faptul că Ștefan Rareș participase la o conspirație împotriva lui Castaldo. Motogna îl consideră pe Ștefan Rareș în opoziție față de turci (p. 77). Devotamentul lui Ștefan Rareș față de creștini este subliniat de Motogna și în studiul *Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria*, în „Revista istorică”, X, 1924, p. 14—15, 20—21, 26; Georgeta Ignat, Dumitru Agache, *op. cit.*, văd și ei în Ștefan Rareș un continuator al politicii lui Petru Rareș. Ei consideră că acesta era în mod sincer de partea creștinilor și că dorea în esență o angajare antiotomană. Consideră de asemenea că prăbușirea lui Ștefan Rareș s-a datorat acțiunii boierilor, că rolul lui Castaldo și al polonezilor a fost neglijabil dar mult exagerat în istoriografia dedicată problemei. Ei admit că Ștefan Rareș s-a confruntat cu ostilitatea magnaților poloni (p. 168) și consideră că Iliăș și Ștefan Rareș au concluzat pentru a opri o subordonare și mai puternică a Moldovei față de Poartă (p. 169).

ASPECTE ZONALE ALE VIETII ECONOMICE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (SEC. XVIII A DOUA JUMĂTATE – SEC. XIX PRIMELE DECENII)

CONSTANTIN BĂLAN

Informațiile documentare privind viața economică în țările române, pentru epoca ce ne preocupă, aduse în bună parte la lumină încă din veacul trecut, amplificate de cercetările întreprinse în ultimele decenii, au creat noi perspective pentru cunoașterea multiplelor aspecte ale activității de producție și de schimb, ca și a impactului lor asupra evoluției populației, în plan zonal, și a societății în diferitele etape ale dezvoltării ei¹. Sunt imagini ale unei lumi angrenate tot mai puternic pe calea relațiilor de comerț în cadrul pieții, care au căpătat un nou impuls nu numai în așezările urbane, ci și în mediul sătesc². Ele prefigurează drumul străbătut de locuitorii țării de la evul de mijloc, către epoca modernă, în condițiile politice ale vremii³, ce au marcat procesul dezvoltării principatelor dunărene⁴. Avem în vedere atât consecințele pătrunderii oștilor străine aici în timpul războaielor austro-ruso-turce⁵, cât și alte evenimente și împrejurări dramatice petrecute sub regimul fanariot⁶.

¹ Din vasta bibliografie cu referire și la epoca și problematica abordată de noi, cf. și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I – VIII, București, 1891–1897; N. Iorga, *Opere economice*, ed. de Georgeta Penelea, cu un cuvânt de Șt. Ștefănescu, București, 1982; G. Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774–1848*, Bucarest, 1973; Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977.

² Cf. cele relevate și de G. Penelea, *op. cit.*; cf. de asemenea, A. Oțetea, *op. cit.*

³ Să se vadă pentru unele observații și N. Adăniloiaie, *Independența națională a României*, București, 1986, p. 36–51, privind etapele care s-au succedat din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, până la desfășurarea Războiului de Independență al României (1877–1878); să se vadă și unele comentarii ale lui Dionisie Eclesiarhul, în al său *Hronograf (1774–1815)*, ed. de D. Bălașa și N. Stoicescu, București, 1987, p. 32–124.

⁴ Să se vadă și N. Adăniloiaie, *Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor Române (1750–1859)*, în „RdI”, 34 (1981), nr. 3, p. 441–463; tot astfel și C. Căzănișteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce în veacul al XVIII-lea asupra Țărilor Române*, ibidem, nr. 2, p. 259–269.

⁵ Fără a se putea face o evaluare globală a acestora, ne vom referi doar la unele informații sugestive pe această latură și anume la pagubele suportate de unele mănăstiri ocupate sau jefuite în timpul războiului austro-turc, din 1787–1792, cum a fost Tismana, jud. Gorj. Pierderile totalizate, după datele însemnate de egumenul lăcașului, erau de 14.488 taleri, reprezentând costul mai multor sate întregi. Cheltuielile de întreținere a oștilor au dus la pierderea a 480 de vite mari și oi; 64 000 ocale de grâu; 3 000 vedre de vin; 400 ocale de unt; 15 cântare de miere ș.a. Mănăstirea Tismana a pierdut atunci arginturile, odoarele și cărțile, vasele de aramă și de cositor, cca 4 600 ocale de plumb luate de pe acoperișul bisericii și a paraclisului, trei ceasornice ș.a. (cf. Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 113–115 și doc. la p. 456–458).

⁶ Dacă ar fi numai să menționăm fiscalitatea excesivă din vremea lui Constantin Hangerli (1797–1799), care a dus atât la sporirea cuantumului dărilor, la reintroducerea văcărîtului – sub forma gorștinei, la folosirea unor metode abuzive pentru obținerea sumelor impuse locuito-

Cereri crescânde de produse, dar și trebuințele bănești tot mai puternic resimțite acum în medii largi ale populației supuse poverii dărilor, au condus — cum se cunoaște — la participarea deopotrivă a stăpânitorilor de moșii și a locuitorilor din arealul satelor, din târguri și orașe, la activități economice aducătoare de venituri. Așa se explică de ce din ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea necesitatea organizării unor piețe permanente sau sezoniere este adesea menționată în izvoarele istorice ⁷ mai ales în folosul boierimii și al mănăstirilor ⁸, ca și în interesul unor megieși ⁹. Acestea s-au extins în toate județele țării, în sute de localități ¹⁰, în multe ținuturi înregistrându-se zeci de asemenea „zboruri” ¹¹.

Spre deosebire de habitatele din zona colinară sau dinspre plai, areal în care relațiile de schimb s-au desfășurat periodic, în zilele stabilite pentru organizarea târgurilor, în plășile de la margine acestea au fost adesea interzise din porunca domniei. Fără a stărui aici asupra măsurilor întreprinse din necesitatea de a prentâmpina răspândirea unor molime — ciumă sau epizotii — vom releva că ele urmăreau deopotrivă oprirea turcilor de la *serhaturi* de a pătrunde aici, în vederea achiziționării sau vânzării de produse. Deși, prin reglementările Porții fusese stabilit ca negustorii ce veneau din Imperiul Otoman pentru afaceri de comerț să nu depășească, numeric, 200 de persoane ¹², sursele osmane menționează că de fapt se aflau în țară „peste o mie de oameni”, angrenați în diferite negoțuri ¹³ și care trebuiau alungați — cum precizau firmatele — ca să nu stânjenească aprovizionarea ¹⁴ „cămării” împărătești cu *zahereaua* cerută Principatului român de la nord de Dunăre ¹⁵.

rilor, am avea o imagine asupra dificultăților cu care se confruntau contribuabilii (cf. și *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul, p. 47, 64, 66, 69 și urm.; pentru alte aspecte să se vadă și V. A. Urechia, *op. cit.*, Seria 1774—1800, vol. III, București, 1892, p. 325—420; *ibidem*, IV, p. 385 și urm.; *ibidem*, V—VIII, București, 1893—1897). În ce privește impactul factorilor ecologici să se vadă Ioana Constantinescu, *Evenimențialul meteorologic, agricultura și societatea românească în „secolul fanariot”*, în „SMIM”, XI (1992), p. 21—62 (mai ales p. 36—62); P. Cernovodeanu și P. Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.

⁷ Cf. și cele menționate de Georgeta Penelea, *op. cit.* și A. Oțetea, *op. cit.*

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*; relevăm că o parte din privilegiile acordate de domnie satelor „megieșești”, priveau de fapt interesele unora dintre stăpânitorii locali, mai ales pentru refacerea sau întreținerea ctitoriiilor lor.

¹⁰ Cf. Georgeta Penelea, *op. cit.*, p. 118, referitor la cele 660 de locuri, în care s-au desfășurat 1450 de târguri; să se vadă și A. Oțetea, *op. cit.*, p. 91 și nota 47, în legătură cu datele comunicate de M. Ciucă, *Un periplis al bălciurilor și târgurilor din Țara Românească*, în „RA”, XII (1969), nr. 2, p. 271—280, ce amintește că în 1828 erau înregistrate, dar incomplet, 478 târguri desfășurate în 251 așezări.

¹¹ Spre pildă în peste 40 de localități din jud. Argeș, funcționau 17 târguri pe moșii boierești, 13 pe proprietăți mănăstirești sau ale unor biserici, iar nouă în așezări megieșești (cf. Georgeta Penelea, *op. cit.*, p. 118—121).

¹² Menționăm că inițial, în actul dat la Vidin, în 1765 octombrie 18, era precizată cifra de 100 de negustori (cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455—1774, București, 1976, p. 299—301). Ulterior, la 15 noiembrie același an, un firman al sultanului Mustafa al III-lea stabilea cifra de 200 de participanți la traficul economic de la nord de Dunăre (*ibidem*, p. 301—302).

¹³ *Ibidem*, p. 299—300.

¹⁴ *Ibidem*. Sultanul Mustafa al III-lea stabilea tot acum ca mai întâi să fie aprovizionată Poarta Otomană cu zaherele „în cantități îmbelșugate”, aduse din cele cinci județe ale Olteniei și după aceea Vidinienii să intre în Țara Românească pentru negoț (*ibidem*, p. 303).

¹⁵ În hatîșeriful sultanului Abdul Hamid I, din 1774 decembrie 15—24, dat principelui Alexandru Ipsilanti se vorbește de „chilerul înaltului meu Devlet” cu referire la Țara Româ-

Măsuri de protejare a locuitorilor din arealul aflat sub directa incidență a „serhatlăilor” erau stabilite, în funcție de împrejurări, și de administrația centrală și locală a Țării Românești. Ne referim spre pildă la dispozițiile din actul de la 1783 mai 7, prin care era interzisă desfășurarea obișnuită a bâlcuirilor din județele Olt, Vlașca și Teleorman, până la depărtare de Dunăre de 10 ore de mers¹⁶. Preocupările domniei de a nu avea turcii „pricină de eșire” în țară sunt adesea vădite în sursele interne¹⁷ și își găsesc justificarea în realitățile politice ale timpului.

Dar, în pofida dispozițiilor date chiar de Poartă, de pildă de sultanul Selim al III-lea, în 1791 septembrie 30 — octombrie 9, care îi oprea pe negustorii din așezările de la Dunăre să facă comerț fără de firman¹⁸, și mai ales a poruncilor Principilor fanarioți către căpitani de la margine, ca „Silistralăi” și alți locuitori din „raelele hazurilor” să nu facă „arătură sau orice fel de semănătură”¹⁹ aici sau să umble prin sate cu căruțe ca să strângă „unturi”²⁰, acestea au fost totuși, încălcate. Sunt adesea vădite abuzurile turcilor „rusciucii și giurgiuveni”²¹, apoi a celor „vindilăi” — de la Vidin, lor fiindu-le interzisă trecerea cu „luntre sau cu caițe”, prin locuri neobișnuite, pentru a duce fără de știre „zaherele, dobitoace și oameni din Țara Românească”²². Uneori înșiși slujitorii împuterniciți de domnie să supravegheze aplicarea hotărârilor mai sus amintite, se tocmeau cu aceștia²³.

Necesitățile vădite, atât în viața locuitorilor din plășile de la hotarul sudic al statului, cât și la serhaturile turcești, de încurajare a schimburilor

nească și Moldova, fapt pentru care ele trebuiau „protejate ca să prospere” (*ibidem*, p. 321), astfel ca zaherele să fie vândute la Poartă (*ibidem*, p. 325), sugerându-se chiar refacerea Schelei de la Orașul de Floci, jud. Ialomița, cunoscută în trecut pentru vehicularea produselor către Imperiul turcesc (*ibidem*, p. 323).

¹⁶ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 279.

¹⁷ Să se vadă spre exemplu actul din 1792 aprilie 20 (*ibidem*, p. 345).

¹⁸ Cf. M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455—1829), București, 1965, p. 367—368, nr. 1299.

¹⁹ Să se vadă V. A. Urechia, *op. cit.*, VI, București, 1893, p. 663 și 664, doc. din 1795 februarie 28 și 1796 aprilie 4 — acesta referindu-se la județele Mehedinți, Dolj, Romanați, Teleorman, Olt, Vlașca, Ialomița, Buzău, Râmnicu Sărat, la Oltenița, Ciocănești de Ilfov și Slobozia.

²⁰ Idem, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi 1793—1796, Memoriu de...* [extras din „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., Ser. a II-a, tom. XV], București, 1895, p. 832 (= *Documente*) — actul din 1795 iulie 7, prin care Ilam Bairactarul este volnicit de domnie să-i oprească pe căruțașii care umblau prin satele jud. Vlașca, Dâmbovița, Muscel, Argeș.

²¹ *Ibidem*; cf. și doc. din 1796 aprilie 25, către ispravnicii din jud. Vlașca, referitor la turcii giurgiuveni cărora deși administrația locală „le-a spart” plugurile ei se întind „până în poalele Hodivoaiei”, cu toate că o „chartă” mai veche legementa hotarele hasului Giurgiu; actul menționează că aceștia au mai călcat și moșile de la Paraipani, Daia și Pietrile, ale mănăstirilor Radu Vodă și Cotroceni (*ibidem*, p. 832—834).

²² Cf. porunca din 1796 februarie 9 (*ibidem*, p. 664), care prevedea ca nici măcelarii să nu poată trimite — fiecare — decât un om în Țara Românească, și care să nu poată cumpara mai multe oi decât sunt însemnate „în teșcherea”; în ceea ce privește vitele mari numărul lor era limitat la „2—3 sau mult 4”, admise pentru negoț (*ibidem*).

²³ Să se vadă porunca dată în 1797 septembrie 7, de Alexandru Ipsilanti, către marele spătar privind abuzurile lui Gheorghe căpitanul din jud. Olt, care urma a fi adus „în fiare” la domnie, deoarece la vremea dijmăritului „a adus și turci pentru strângerea dijmei” (cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, București, 1894, p. 68).

economice — de o îndelungată tradiție și practică în zonă²⁴, au fost totuși susținute de principii români, în contextul raporturilor și obligațiilor asumate față de Poartă. De aceea la 10 iunie 1813, din partea mării vistierii erau date dispoziții ispravnicului județului Mehedinți, clucerului Dumitrache Brăiloiu, în legătură cu aprovizionarea serhatului de la Ostrov, pe baza înțelegerilor stabilite cu Regep Aga²⁵. Astfel localnicilor mehedințeni li se cerea să ducă acolo cele „trebuincioase de ale mâncării”, dar numai „ooă, fasole și poricale” (fructe), pentru alte produse, fiind obligați să le vândă doar la târgul ce se ținea sâmbăta la Cerneți²⁶.

Din porunca lui Ioan Gheorghe Caragea voievod, negustorii craioveni Dumitru Aman și Cocea Nicolae aveau să strângă în 1815 unt, seu și miere, din județele Olteniei, pentru „cetatea Diului”, provizii transportate de căruțași din șapte sate ale Doljului²⁷.

Cât de folositoare era în spațiul dunărean desfacerea unor mărfuri în piețele locale, nu numai pentru populația autohtonă, ci și pentru cea musulmană, se desprinde cu deosebire, din raportul înaintat vistieriei la 1814 octombrie 6, de ispravnicii județului Olt. Aceștia se referă la plângerile „cu necontenire” ale oamenilor din Plasa Marginii și a Călniștei, relativ la neputința plății „curgătoarelor dăjdii”²⁸. Ei reclamau faptul că „alișverișul” lor de la târgul care avea loc la Turnu, unde se duceau cu „d-ale mâncării”, de „vindea la serhatlâi”, era îngreunat, datorită hotărârilor administrației, ne mai putând merge acum „cu cea mai puțină zaherea”²⁹, și anume cu făină, mălai, orz, ca și cu lemne de foc.

De-a lungul timpului sunt cunoscute și alte demersuri întreprinse pentru dezvoltarea negoțului pe tărâm zonal. S-au făcut deja referiri la cererea pe care a adresat-o comandantul garnizoanei otomane de la Ada Kaleh, la 1833, pe lângă generalul Kiselev, în timpul administrației militare ruse în Principatele române, în vederea înființării unui târg la Vârciorova, ținând seama de situația grea a aprovizionării celor din cetate „strâmtorați” de către sârbi³⁰, în procurarea alimentelor necesare traiului.

Schimburile economice desfășurate în împrejurările vremii s-au aflat uneori și sub impactul unor dificultăți din sfera circuitelor bănești. Cărmuirea județului Vlașca, în adresa către vistierie, din 1835 decembrie 15, preciza că „din pricina comunicații” ce o aveau negustorii din Giurgiu cu cei de aici s-a înmulțit o monedă „foarte proastă”, numită „beșlii” (de 3 lei și 20 parale), ca și sfanții turcești (de 4 lei și 20 parale), păgubitoare alișverișurilor „mai mici”³¹. De aceea o mare parte dintre participanții la activitățile

²⁴ Pentru aceasta, unele surse și la M. Guboglu, *op. cit.*, I — II, București, 1960—1965; de asemenea, Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984; pentru unele date cf. și cele comunicate de P. Cernovodeanu, *Les échanges économiques dans l'évolution des relations roumano-turques (XVe — XVIIIe siècles)*, în „RESEE”, 16 (1978), nr. 1, p. 81—90.

²⁵ Cf. I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800—1850*, vol. I, București, 1958, p. 157—158, nr. 81.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Cf. vol. *Meșteșugari și neguțători din trecutul Craiovei. Documente (1666—1865)*, ed. de Al. Bălintescu și I. Popescu-Cilienii, p. 9 și p. 109—111, doc. nr. 69 (= *Meșteșugari*).

²⁸ Cf. I. Cojocaru, *vol. cit.*, p. 164, nr. 91.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Cf. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 87.

³¹ Cf. I. Cojocaru, *op. cit.*, II, p. 594—595, nr. 444.

de comerț din zonă „au încetat cu totul” să mai vină la târg, neputând să cheltuiască cu folos banii obținuți de acolo ³².

Evoluția vieții economico-sociale legată de numeroși factori și elemente determinative — pentru caracterul și dimensiunile ei, în perioada ce ne preocupă, este reliefată nu numai de sporirea schimburilor din piețele organizate periodic sau permanent, ci și de atestarea, în mai mare măsură, a negoțului întreținut prin ființarea băcăniilor, cârciumelor, hanurilor, în general pe circuitele marelui trafic din orașe și târguri, dar și în mediul sătesc. O poruncă a principelui Alexandru Moruzi, din 24 septembrie 1793, se referă la băcănia de la Vadul Lat, jud. Vlașca, ținută de doi arnăuți, care vindeau pâine, însă „foarte scumpă și neagră și proastă de tot” ³³, ceea ce le-a atras mânia domnului, căci, așa cum aprecia el, pâinea era „hrana cea dintâi trebuincioasă norodului” ³⁴.

Într-un act din 22 iunie, pentru mănăstirea Snagov este evidențiată scutirea acordată lăcașului, care avea la Valea Negovanilor, din Săcuieni, o prăvălioară, „băcănie”, miluită și cu un an mai înainte — la 1792 aprilie 30, de Mihai Suțu ³⁵.

Fără a ne opri asupra informațiilor documentare care reflectă sporirea în epocă a vadurilor comerciale, urmare firească a creșterii interesului pentru afaceri a locuitorilor din categorii mai largi, nu numai a negustorilor și meseriașilor, vom releva că însăși domnia, ținând seama de rostul lor, le va acorda ca răsplată acelor ce își îndeplineau slujbele cu sârguință. Astfel, principele Alexandru Moruzi, mulțumit de felul în care Paraschiv vătaful de lemnari și Tudor vătaful de zidari au lucrat la isprăvirea noului spital pentru ciumați, de la Dudești ³⁶, în cartea de scutire din 1796 iulie 19, le confirma acestora și privilegiul de a avea o cârciumă ³⁷.

Nu întâmplător, domnitorul Moruzi, pentru a proteja interesele negustorilor autohtoni și a încuraja inițiativele localnicilor în sfera comerțului, interzicea *sudișilor*, prin cartea de la 1793 martie 29, dreptul de a ține cârciumi, cuptoare de pâine, băcănii sau prăvălii „cu vânzare mărunță” ³⁸. Dar, și spre beneficiul administrației, el nu omitea să precizeze că acestea erau oprite pentru supușii străini, dacă nu se vor face „raiele” și nu vor intra „la o orânduială de dajdie” ³⁹.

Odată cu amplificarea activităților de negoț, legate tot mai puternic de dezvoltarea centrelor economice și a pieții interne cu adânci implicații în existența societății, pe drumul ei către modernitate, însăși rostul participanților la traficul comercial dobândește însemnate valențe în viața cotidiană. Prin hotărârea domnului țării, din 1794 aprilie 27, doi negustori aveau să ia sub epitropie casa fostului mare căpitan Grigorie Mănescu, pe timp

³² *Ibidem*, p. 594, unde se arată că, cursul primei monede citate a scăzut, rămânând „câte lei 3”, iar cealaltă la „lei 4,10”.

³³ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, VI, p. 670; la Vadul Lat a ființat și un bălci (cf. Georgeta Penelea, *op. cit.*, p. 160).

³⁴ Cf. V. A. Urechia, *Documente*, p. 667—668, doc. din 1793 aprilie 10.

³⁵ *Ibidem*, p. 160.

³⁶ Să se vadă și G. Barbu, *Spitalul de ciumați Dudești*, în vol. *Din istoria medicinei românești și universale*, sub îngrijirea Prof. V. L. Bologa, București, 1962, p. 211—231.

³⁷ Cf. V. A. Urechia, *vol. cit.*, p. 724.

³⁸ *Ibidem*, p. 665—666.

³⁹ *Ibidem*, p. 666.

de cinci ani, în vederea îngrijirii copiilor nevârstnici ai acestuia, obligându-se să le dea 120 de taleri anual, trebuitori hranei⁴⁰. Din atâtea alte situații care le atestă prezența în contextul social semnalăm chiar contribuția „Cumpăniei negustorilor” de la București, angajați la 1798 august 8, să ajute cu 750 de taleri noua construcție a spitalului de la mănăstirea Colțea, ridicată prin grija doamnei Zoe Mōruzi⁴¹.

Afirmarea tot mai vizibilă a oamenilor de afaceri, a celor angrenați în producție și comerț se corelează oamflului nou de viață ce se făcea simțit în Principate, după înfrângerile suferite de turci în războaiele cu Austria și Rusia, îndeosebi după pacea de la Kuciuk Kainardgi (1774), vădind de fapt transformările produse în structurile societății cu puternice implicații și în alte sfere de activitate. Este contextul în care activitățile economice din mediul local vor constitui un adevărat suport pentru clădirea, repararea sau întreținerea multor lăcașuri de cult din Jumea satelor megieșești sau boierești, dar și a școlilor și a caselor de adăpost trebuitoare celor suferinzi, sprijinite din veniturile bălciurilor și târgurilor, al vămilor și taxelor ce reveneau administrației statului, din contribuțiile mănăstirilor.

Relevăm în această ordine de idei că, la 1776 iulie 25, Alexandru Ipsilanti, la cererea unor boiernași din familia Săvoiu, le dădea „slobozenie” să întemeieze un târg, de trei ori pe an, la Lupoia, jud. Mehedinți, unde locuitorii să-și facă „alășverișurile”, iar chiria luată de la negustorii care veneau aici să le slujească la isprăvirea bisericii de piatră, rămasă neterminată „din cauza trecutei răzmirițe”⁴².

În folosul vechiului lăcaș de lemn ridicat de megieși din Jupânești Muscelului⁴³, voievodul Ipsilanti îi întărea la 13 mai 1776 „vama” de la „zborul” ce avea loc acolo la Înălțarea Domnului, hramul ctitoriei, și anume să ia de la fiecare prăvălie câte șase bani⁴⁴.

Cu sprijinul domniei și clucereasa Maria Coțofeanu obținea în 1794 iunie, privilegiu pentru organizarea bălciului de la moșia ei din Rojiștea, jud. Dolj, venitul urmând a-i servi la refacerea mănăstirii de acolo, aflată atunci „descoperită și dărăpănată”.⁴⁵

Dreptul de a face târg la Jilava, Jud. Ialomița era confirmat de Alexandru Ipsilanti, în 1797 august 19, vornicesei Venețiana Văcărescu, ca să fie de folos nu numai locuitorilor satului său trecătorilor ce veneau

⁴⁰ *Ibidem*, p. 541–542.

⁴¹ *Ibidem*, p. 714–715.

⁴² Actul la R. Crețeanu, *Despre istoria bisericii Sf. Nicolae din satul Lupoia, com. Cătu-nele, raionul Baia de Aramă*, în „MO”, XII (1960), nr. 1–2, p. 83–84; să se vadă și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, p. 99–100, nota.

⁴³ Cf. I. Dumitrescu și C. Florea, *Jupânești, un vechi sat argeșan — file de istorie*, București, 1976, p. 154; să se vadă și *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Muscel* (în ms.) la Institutul de Istorie „N. Iorga” (= *Inscripții — Muscel*, fond Jupânești).

⁴⁴ *Ibidem*; să se vadă și R. Crețeanu, *Monumentele religioase de pe valea râului Doamnei*, în „MO”, XXI (1969), nr. 1–2, p. 43; dania era apoi confirmată și de Alexandru Mōruzi, la 1795 mai 30 (cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, VI, p. 227–228). Relevăm că o inscripție conservată la amintitul lăcaș și care evidențiază dania lui Alexandru Ipsilanti, se referă la dreptul îngrijitorilor lăcașului de a lua ca vamă la târgul de acolo, produse, „iar nu bani meșin” (sic) — să se vadă *Inscripții — Muscel*, fond Jupânești.

⁴⁵ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, V, p. 317; să se vadă și Georgeta Penelea, *op. cit.*, p. 133–134.

pe drumul cel mare al Focșanilor către aceste locuri⁴⁶, cât mai ales bisericii de piatră de aici, unde „și școală are a întocmi pentru învățătura copiilor sărmani, fără plată”⁴⁷.

Preocupările pentru înființarea și susținerea școlilor în lumea satelor, din veniturile obținute la târgurile locale⁴⁸ reflectă nu numai trebuințele unei societăți în ascensiune, dar și deschiderile ei către economic către circuitele bănești și capital⁴⁹. Este relevantă în acest sens înștiințarea făcută la 1794 august 12, de mitropolitul Dosoftei și alți doi mari dregători pentru principele Alexandru Moruzi, privitor la epitropia asupra copilului Alexandru, al lui Mușat săpunarul, dat în grija unui dascăl, plătit cu 120 de taleri pe an, fără a socoti hrana și îmbrăcămintea. Ei arătau că vrând „să vedem cât îi este capitalul și ce dobândă poate prinde”, au constatat că „tot capitalul lui este taleri 770”, iar dobânda „face într-un an taleri 77”⁵⁰, bani care nu ajungeau să împlinescă cheltuielile⁵¹. În această situație domnul recomandă ca epitropii să-i găsească copilului „un dascăl cu sibrie mai puțină pe lună”⁵².

De la obișnuitele formulări din actele vremii privind plăți ale chiriiilor pentru locuri, ale unor taxe la târguri și vămi, a dobânzilor la sumele împrumutate adesea, acum, sau în legătură cu alte venituri⁵³, referirea la cât *poate prinde* dobânda la un capital stabilit stă mărturie funcționării „augrenajelor” bănești, ce aveau să dea noi imbolduri dezvoltării pe tărâm financiar și economic, în arealul nord-dunărean. Nu întâmplător pot fi întâlniți în această vreme și termeni din sfera bancară și anume acela de „depoziton”, amintit

⁴⁶ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, VII, p. 103.

⁴⁷ *Ibidem*; edificator, în ce privește efortul întreprins și pe plan local pentru susținerea școlilor înființate în epocă, este sprijinit acordat de săteni desfășurării învățământului la Preajba, jud. Dolj. Dolj, moșie a paharnicului Hagi Stan Jianu (cf. N. Andrei și G. Pârnuță, *Istoria învățământului din Oltenia*, I, Craiova, 1977, p. 118–119 și urm.). Pentru alte diferite aspecte cf. și N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ed. de I. Popescu Teușanu, București, 1971; *Istoria învățământului din România (de la origini până la 1821)*, vol. I, sub. red. lui Șt. Pascu, A. Manolache, Gh. Pârnuță, I. Verdeș, București, 1983.

⁴⁸ Numeroase informații și date documentare au fost comunicate de V. A. Urechia, *op. cit.*, I – VIII; N. Iorga, *op. cit.* ș.a. (cf. și referințele bibliografice în sintezele menționate *supra*, nota 47).

⁴⁹ Să se vadă și cele observate de G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930; N. Iorga, *Opere economice*, ed. cit.; să se vadă și C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, 1972; să se vadă de asemenea vol. G. Zane, *Studii*, cu introd. de C. Murgescu, cuvânt al edit. de V. Răpeanu, ed. de Elena G. Zane, București, 1980, p. 33–60; vol. *Romania's economic History. From the Beginnings to World War II*, edit. N.N. Constantinescu, Bucharest, 1994, Chp. IV, p. 115–158.

⁵⁰ Cf. V. A. Urechia, *Documente*, p. 266.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Să se vadă pentru aceasta și bibliografia citată *supra*, nota 49; pentru unele observații ce își găsesc analogie și în Țara Românească să se vadă și I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin rețeaua de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989.

⁵⁴ Actul din 1815, amintește de faptul că postelnicul Stroe, făcându-și diata s-a hotărât „a pune depoziton” 3 500 de taleri, partea ce urma a intra în posesia fiului său Constantin — ajuns în „proastă stare și desăvârșită sărăcie”, la cumnatul acestuia Sârbu băcanul, la care „i-au sigurisfit” (cf. G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1599–1821)*, [București, 1961], p. 706–709, nr. 577). Pe actul citat fiul postelnicului precizează că suma era pusă „depoziton”; căci tatăl său „n-au vrut să mi-i dea mie, fiindu-i teamă a nu-i prăpădi” (*ibidem*, p. 708).

spre exemplu în actele din 1815 septembrie 25 și 1817 aprilie 25, privitor la depuneri de sume la garanți — persoane⁵⁴ sau instituții⁵⁵.

Împrejurările în care și alte capitaluri s-au „depozitarisit”, își au și ele semnificația lor. Din cele arătate în 1839 mai 2, de Departamentul Vistieriei în adresa către Agia Bucureștilor, rezultă că aceasta a fost nevoită să depună la Tribunalul de Comerț, încă de la 25 aprilie⁵⁶, suma de 1850 de galbeni, împrumutată cu dobândă de 18%, din 1838 iunie 20, de la medelnicerul Nicolae Alexandrescu. Forul justițiar era invitat să aducă „cât se va putea mai fără întârziere” zapsul de întocmire cu medelnicerul Alexandrescu, care pretexta că l-a înstrăinat, Vistieria căutând astfel să evite plata dobânzii împovărătoare⁵⁷.

Trebuințele bănești au obligat de altfel Vistieria să practice adesea cereri de capital, de la oameni de afaceri cum era și serdarul Gheorghe Opran, care-i oferise în 1833, însemnata sumă de 150 000 de galbeni, dar cu o dobândă de 10 % anual⁵⁸.

Cele câteva aspecte la care ne-am referit pot restitui atât secvențe din realitățile economico-sociale ale perioadei asupra căreia am stăruit, în bună parte din habitatele rurale, cât și unele angrenaje, ce au deschis sau au înlesnit căi mai largi dezvoltării pieții interne, producției de bunuri, destinate comerțului și în care circulația bănească, a capitalului din sfera relațiilor de credit⁵⁹, capătă noi dimensiuni.

REGIONAL ASPECTS REFLECTING THE ECONOMIC LIFE IN WALLACHIA (THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY— THE FIRST DECADES OF THE 19TH CENTURY)

Abstract

On the political backdrop of the time, the ever-soaring economic activities closely related to the circuit of the organized market would dictate the evolution of the Romanian society from the Middle Ages to the Modern Age.

The demands for manufactured goods on the rise and, most of all, the financial needs of tax-payers struggling to keep up with their overwhelming fiscal obligations would determine an intensification of trading activities not only in the urban centres but also in the rural areas where dozens of seasonal fairs would begin to be held.

In order to protect the economic activities of the native population, the Prince would forbid foreign merchants from the Turkish rajas to buy or sell goods in the north of the Danube unless they were provided with firmans issued by the Porte.

⁵⁵ În documentul Agiei Bucureștilor, din 25 aprilie 1817 (care apare în text sub data. august 25!), se amintește de ajutorul cerut de „boierii mahalagii ot mahalaua Lucaciului” căpitanului Andricul, pentru construcția podului de acolo, pe unde acesta își „face umblarea”. Înscrisul confirmă mahalagiilor că el „au lăsat depoziton la Vătășia Agiei, taleri 100, pentru ajutorul ce i se cere” (*ibidem*, p. 717—718, nr. 586).

⁵⁶ Cf. I. Cojocaru, *vol. cit.*, p. 723—724.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 724.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 543—544.

⁵⁹ Pentru diferitele aspecte ale circulației bănești, a capitalului cf. G. Zane, *op. cit.*

In counties bordering on the Danube the administration would nevertheless allow the autochthonous population to have relations with the Turks from Vidin, Turnu, Giurgiu a. s. o., especially when these activities served well the purpose of fulfilling the obligations toward the Ottoman Empire.

With time, the links between inhabitants on the two banks of the Danube would prove themselves highly profitable, as indicated by the reiterated requests addressed by the population in the bordering counties to the Prince, so that they be permitted to sell their products and thus obtain the profit they needed to pay their taxes.

Aspects revealed by reports on trading relations in the rural area also highlight the impact of these activities on the social and cultural life, taxes levied at fairs helping to provide for rural churches and schools, as well as for health facilities.

It is a time when the amplification of the monetary circulation of transactions of capital within the credit relations speak for a number of practices, also to be noticed in the use of specific terminology, which clearly points to the transition of the Romanian society toward the Modern Age.

PROMULGAREA DE CĂTRE POARTĂ A HATIȘERIFURILOR DIN SEPTEMBRIE 1802 ȘI ACȚIUNEA RUSIEI *

MARIAN STROIA

Cele două hatișerifuri de privilegii, acordate de către Poartă Principatelor românești în septembrie 1802 nu au căzut pe un teren gol. Pe de o parte șirul de hatișumaiunuri, firmane, hatișerifuri sau seneduri, emise de către turci în aceeași problemă începând din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, în majoritatea cazurilor urmare a presiunilor Rusiei, fac ca cele două acte din 1802 să nu constituie un episod izolat. Aceasta ar reprezenta credem, un prim aspect care trebuie avut în vedere când se discută acest subiect.

Pe de altă parte, în mare cam tot din aceeași perioadă, înregistrăm declanșarea puternicei campanii de memorii, petiții, suplici și alte tipuri de acte protestatare adresate marilor puteri europene de către pătura suprapusă (boierimea și clerul) din ambele principate românești (Moldova și Țara Românească) prin care aceasta încearcă să obțină o ameliorare în statul politic al celor două principate, să obțină o eficientă protecție externă, în fine să pună capăt unor serii de abuzuri, extorcări și vexațiuni practicate de autoritățile otomane pe seama românilor¹.

Obiectul analizei noastre fiind cu precădere împrejurările, geneza și contextul istoric al emiterii celor două acte din 1802, nu vom intra aici în expunerea detaliată a actelor de un tip asemănător care le-au precedat. Este suficient să amintim doar că în linii mari privind precedentele acestora ar putea fi reprezentate de hatișerifurile din noiembrie 1774, de senedul din 28 decembrie 1783, ca și de hatișerifurile din 1784, 1791 și 1792².

* Studiul de față reprezintă forma comprimată a capitolului II din lucrarea noastră de plan intitulată *Rusia și Sud-Estul Europei (1802—1821)*.

¹ Pentru cunoașterea mai aprofundată a acestor aspecte contribuțiile de referință la această temă rămân, până în prezent lucrările lui Vlad Georgescu, *Memoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, Bucarest, 1970 și Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din Țările Române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Academiei, 1976.

² Deși constituie un element destul de important al relațiilor româno-osmane în perioada destrămării feudalismului, analiza acestor acte a atras un număr relativ redus de cercetători. Amintim aici într-o succesiune evident cronologică: Traian Ionescu, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, în „Studii și articole de istorie”, I, București, 1956, p. 37—78; G.G. Florescu *L'aspect juridique des khatt-i chérifs. Contribution a l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les Principautés Roumaines* în „Studiu et Acta Orientalia”, I, 1957, p. 121—148; M.M. Alexandrescu Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)* în „Studii. Revista de istorie”, tom. XI (1958), nr. 6; Alexandru Vianu, *Geneza senedului din 1783*, în „Revista arhivelor”, an III (1960), nr. 1, p. 223—239; Gabriel Bădărău, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802* (I), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, XX, 1983, p. 137—153 și II, în idem, t. XXI, 1984, p. 193—202, G.N. Seliah, *Russkhoturejskoe soglasenije 1802 g. o Dunajskih kniajestvah*, în „Voprosi istorii”, 1961, nr. 12, p. 195—202.

„Revista istorică”, tom V, nr. 7—8, p. 711—727, 1994

Cu excepția senedului din decembrie 1783 promulgat la repetatele insistențe ale Rusiei, celelalte acte amintite reprezentau de fapt acte normative interne, menite a transpune în practică în cadrul relației imperiu-principate a stipulațiilor referitoare la ele, apărute în urma încheierii tratatelor de pace cu Rusia (Kuciuk-Kainargi, 1774 și Iași, 1792) și respectiv cu Austria (Siștov, 1791).

Ceea ce dorim să subliniem cu pregnanță este că de fapt breșa în spargerea mecanismului de organizare interioară a Imperiului a marcat-o tratatul de la Kuciuk-Kainargi, — în special cu cele două prevederi ale sale (din art. XVI) referitoare la admiterea dreptului la intervenție al Rusiei în favoarea Principatelor și respectiv la dreptul de a avea consuli în capitalele acestora. Odată precedentul creat, Rusia va specula din plin elacticele posibilități oferite de aceste clauze, căci toată evoluția ulterioară de până la 1802 și după aceea a raporturilor ruso-osmane este plină de asemenea numeroase intervenții.

Revenind la episodul hatîșerifurilor din 1802, momentul în care a avut loc emiterea lor de către Poartă și analiza conținutului și a semnificației lor cu totul particulare nu pot fi înțelese în toată complexitatea lor dacă nu le raportăm și la contextul internațional în care au avut loc, în noile orientări în politica externă a Rusiei, la situația de moment a Imperiului otoman la începutul de secol XIX, în fine la configurația geopolitică în care s-au aflat în prima jumătate a anului 1802 Moldova și mai ales Țara Românească.

Din acest punct de vedere se poate aprecia că din momentul celei de a doua jumătăți a anului 1801, relațiile internaționale în Europa cunosc o fază de temporară acalmie. În principal aceasta s-a datorat acum și tendinței Franței de a-și îngădui o perioadă de răgaz, de refacere a forțelor, după îndelunga confruntare militară în care fusese angrenată, cât și datorită epuizării și oboselii manifestate de celelalte puteri beligerante. De aceea la 26 septembrie/8 octombrie 1801, urmare și a unui nou curs survenit în politica externă a Rusiei după venirea la putere a împăratului Alexandru I, a avut loc încheierea tratatului de pace ruso-francez, iar câteva luni mai târziu aceasta a restabilit relațiile diplomatice cu Anglia.

Istovite de eforturile militare de până atunci, la rândul lor, Franța și Anglia au recurs la încheierea păcii de la Amiens (27 martie 1802) care, chiar dacă nu avea să ducă la încetarea confruntării franco-engleze, avea să ofere un binevenit răgaz ambilor protagoniști. În fine, din dorința de a găsi o rezolvare politică conflictului cu Imperiul otoman, determinat de expediția în Egipt a generalului Bonaparte, Franța a încheiat, prin medierea Rusiei, acordul său de pace cu Poarta (25 iunie 1802), prin care Imperiul otoman recăpăta Egiptul (pe care Franța de altfel nici nu-l mai stăpânea), iar navele franceze obțineau deplină libertate de navigație în Marea Neagră³. Firește că Rusia a urmărit, în ceea ce o privește, să culegă beneficiile convenite de pe urma acestei atitudini.

În felul acesta pentru circa un an și jumătate, după cum remarcau însuși contemporanii acelei epoci, asupra continentului s-a instaurat o scurtă, dar binevenită perioadă de relativă acalmie.

³ Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 241.

Toate acestea n-au putut însă influența sau modifica situația internă din Imperiul otoman în perioada aflată în discuție. Numeroasele și mai ales gravele înfrângeri militare suferite de turci în a doua jumătate a secolului antrenaseră după sine accentuarea stării de anarhie internă: o serie de provincii sau regiuni, sub conducerea unor lideri militari locali se aflau într-un accentuat proces de desprindere și separare de puterea centrală⁴. Criza sistemului era așadar evidentă. Absoluta necesitate a reformării sistemului de organizare a Imperiului, a forțelor armatei sale mai ales se impunea așadar, iar sultanul Selim al III-lea, care a domnit până în mai 1807, a încercat să o pună în practică. Cunoscut sub numele de Nizam-i Djedid (în traducere „Noua ordine”) noul ansamblu de măsuri viza mai ales nu numai organizarea unei armate în stil modern, dar și efortul de a participa la știința și tehnica europeană.

În chip de-a dreptul revoluționar am putea spune, Imperiul și-a stabilit ambasade permanente în capitalele europene mai importante, spărgând astfel tradiționala închistare diplomatică care îl caracterizase până atunci. Îmbunătățiri s-au produs și în administrație și finanțe, iar în unele instituții de învățământ s-a introdus studiul limbilor străine⁵. Toate aceste măsuri au reprezentat pași meritorii spre modernizarea acestui imperiu, dar nu mai puțin vor atrage și reacția extrem de înverșunată a păturilor conservatoare ale societății osmane, reacție care se va materializa în cele din urmă în înlăturarea de pe tron a sultanului reformator (mai 1807), finalmente în executarea acestuia și în accentuarea procesului de anarhie și fărâmițare internă a statului, cu consecințe previzibile în evoluția războiului pe care aceștia aveau să-l poarte cu Rusia timp de șase ani, până în mai 1812.

Căci evenimentele care au condus la promulgarea hatișerifulilor s-au desfășurat în tocmai mijlocul acestei perioade atât de frământate din istoria otomană. Ele au fost determinate pe de o parte de un factor să-i spunem constant, și anume accentuarea spoliei principatelor românești de către turci, iar ca factor am spune circumstanțial, de starea de anarhie permanentă concretizată în cazul de față în efectul extrem de nefast, mai ales pentru populația din Țara Românească, al acestei insubordonări. Prin repetatele sale atacuri de jaf și devastare, înfăptuite la nordul Dunării Osman Pazvantoglu, răzvrătitul pașă de Vidin, a ajuns să constituie o teroare permanentă pentru românii din principat, iar forțele loiale sultanului trimise să-l reprime n-au reușit să-l readucă sub ascultare, transformându-se ele însele de multe ori, la rândul lor, în alte bande de jefuitori ai țării.

Situația Țării Românești și a Moldovei la începutul secolului XIX era deosebit de grea. Avantajele pe care Rusia le obținuse pentru ele în baza prevederilor de la Kuciuk-Kainargi și Iași, au fost permanent încălcate și anulate de Turcia, iar impozitele și dările acestor principate au fost sporite mult. Deosebit de păgubitoare s-a dovedit — pentru populația celor două principate — politica promovată de otomani de schimbare destul de frecventă, cel mai adesea nemotivată, a domnitorilor. Numai în Moldova în perioada 1792—1802, fără motivație serioasă, au fost schimbați cinci domnitori, iar în Țara

⁴ Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Century*, vol. I, Cambridge University Press, 1983, p. 117.

⁵ Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, London, 1961, p. 64; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 300.

Românească între 1791—1802 — șase. Numirea domnitorilor din rândul cătorva influente familii grecești din Fanar (Constantinopole) a făcut ca aceștia să utilizeze scurtele lor perioade de domnie pentru îmbogățirea lor personală, pe seama unei nemiloase spolieri a populației. Rivalizând unul cu altul, și urmărind să-și asigure sprijinul autorităților turce în stăpânirea tronului, domnii fanarioți au organizat un adevărat sistem de corupere a funcționarilor turci influenți, pretinzând de la populație dări suplimentare pentru așa-zisele „daruri pentru Constantinopole” și evident pentru propria îmbogățire.

Pentru a înfățișa un tablou al stării jalnice a populației în principatele dunărene este suficientă semnalarea faptului că după aprecieri aproximativ apropiate de situația reală aici se percepeau până la 97 feluri de impozite diferite, a căror încasare se făcea cu numeroase abuzuri și încălcări arbitrare.

Numai într-un singur an (de la 1800 la 1801) după datele centralizate de consulatul general al Rusiei din Iași, suma totală a dărilor a crescut în Țara Românească de la 3.334.000 la 7.685.000 piaștri, iar în Moldova de la 3.425.000 la 4.347.000 de piaștri⁶.

În afară de acestea, atât populația din Moldova cât și cea din Țara Românească era obligată să asigure provizii pentru garnizoanele turcești, să asigure cai pentru armată, vite, lemn de construcție pentru cetăți și pentru corăbii.

La cele de mai sus, pentru locuitorii din Țara Românească s-a adăugat și permanenta amenințare pentru securitatea personală și avutul acestora reprezentată de incursiunile pustiitoare ale bandelor de azapi și cârjalii ale lui Pazvantoglu, pașa de Vidin, față de sultan. O astfel de incursiune, efectuată în perioada octombrie-decembrie 1800 de unul din emulii acestuia, Cara Mustafa, se soldase de altfel cu devastarea cumplită a orașelor Tg. Jiu și Craiova⁷. Incapabil să stăvilească acțiunile pasvangiilor și nedorind să fie făcut răspunzător de situație domnul Țării Românești, Alexandru Moruzi, abdică la 26 octombrie 1801⁸.

Situația nu este mai bună nici pentru noul domn Mihail Suțu asaltat și el de cererile de bani și de hrană ale lui Pazvantoglu. Nevrând să permanentizeze această stare de lucruri, Mihail Suțu refuză să le satisfacă cererile abuzive, fapt ce va determina represaliile acestora. La 27 aprilie/9 mai 1802 domnitorul era informat de caimacamul acestuia din Craiova de atacul întreprins asupra Olteniei și Calafatului de un detașament de pazvangii condus de Manaf Ibrahim, care a atacat bâlciul de la Cladova și se îndrepta spre Târgu-Jiu⁹ pentru a-l jefui din nou. O altă ceată, condusă de Gușanaț-Ali incendiasc Calafatul după care, cele două cete reunite se pregăteau să treacă Oltul¹⁰.

Sucesiunea acestor evenimente va determina o serie de reacții în rândul clasei conducătoare din Țara Românească, a cărei forme de manifestare încercăm să le prezentăm în continuare.

⁶ Cf. Arhiv. Vesnej Politiki Rossiskoi Imperii, Moskva, Fond „Genkonsul'stvo v Iassah, 9 (an) 1802, delo 22, p. 10—12.

⁷ Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf*. Studiu introductiv de D. Bălașa, note și comentarii de Nicolae Stoicescu, Edit. Academiei, București, 1987, p. 87.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Documente privitoare la istoria României*. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă), vol. IV, Edit. Științifică, București, 1974, p. 372.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, București, 1885, p. 221.

Aduși la exasperare de situația efectiv dezastruoasă a țării, boierii și clerul din Țara Românească lasă la o parte obișnuitele disensiuni și certuri interne; ei trec de această dată la o acțiune conjugată de memorii, jâlbe, suplici și proteste adresată marilor puteri vecine, cu deosebire Rusiei, spre a le solicita sprijinul și protecția.

Apelul către Poartă — cunoscută fiind ineficacitatea acesteia de a-i potoli pe răzvrățiți — este mult mai slab (cel puțin după datele cunoscute până în prezent: un singur memoriu, cel din 23 mai/4 iunie 1802 din Brașov)¹¹. Liniile fundamentale ale acestuia sunt: situația critică a țării, abuzurile și jafurile bandelor pașei de la Vidin, influența nefastă a demnitarilor greci.

Solicitarea în schimb a celorlalte puteri mari ale continentului este mult mai energică și consistentă: patru memorii către Austria, două către Franța, trei către Rusia, majoritatea acestora având în genere un ton și un conținut destul de asemănător*.

Către aceasta din urmă se adresează de aceea boierii munteni la 13/25 mai 1802, la puțină vreme, deci, după declanșarea atacului turcilor de la Vidin. Clerul și boierimea munteană într-un memoriu redactat — după opinia noastră — la București, înainte de părăsirea masivă a capitalei-Principatului, solicită lui Alexandru I „să-i fie acordat prea înaltul ajutor și izbăvirea de la piere a întregului popor creștin și într-o singură credință, lipsit de orice sprijin și nădejde în salvarea sa în fața răzvrățiților sângeroși asemeni fiarelor ... care amenință însuși capitala domnitorului, orașul București”¹².

În ziua următoare (14/26 mai) după relatarea din 21 mai 1802 a consulului rus Luca Kirico către consulul rus general din Iași, V. F. Malinovski; domnitorul a primit de la Craiova vestea continuării invaziei în Țara Românească a detașamentelor lui Pazvantoglu, care treceau permanent Dunărea în Oltenia întărindu-și forțele. În fața acestei situații Mihai Suțu a convocat în seara aceleiași zile la palatul domnesc pe mitropolit, boierii mai importanți și pe consuli străini, pentru a le solicita sfatul privind conduita ce trebuia adoptată în această conjunctură. Majoritatea celor prezenți l-au sfătuit pe domnitor să ceară sprijinul armat al trupelor fidele sultanului conduse de Hasan-pașa și aflate dincolo de Dunăre, în Bulgaria.

Oricum răspândirea veștilor despre noua invazie a pazvangiilor a creat o stare de panică și confuzie generală în capitala munteană. Izvoarele care ne descriu cele petrecute acolo în aceste zile sunt confuze și de cele mai multe ori contradictorii. Oricum, în ceea ce-l privește pe consulul rus din București, acesta a părăsit orașul chiar în ziua următoare, refugiindu-se la Brașov, unde a ajuns la 20 mai/2 iunie. După toate probabilitățile domnul însuși, confruntat după unele izvoare cu o rebeliune a gărzii palatului, a părăsit Bucureștiul

* Statistica de mai sus a fost întocmită de noi pe baza consultării majorității izvoarelor documentare accesibile în prezent. Este însă foarte posibil ca cercetările viitoare să ducă la modificarea acestor cifre.

¹¹ Existența acestui memoriu este menționată de Dionisie Fotino în *Istoria Daciei*, III, București, 1859, p. 210—211 și confirmată și de raportul din 28 mai/9 iunie 1802 al lui C. Kirico către V. Malinovski. Cf. Hurmuzaki (seria nouă), IV, p. 380.

¹² Cf. *Vensniaja politika Rosij XIX i nacala XX veka*, Gos. Izdatelstvo politiceskoj literaturi, Moskva, 1960, vol. I, p. 710, n. 136 (de remarcat că acest memoriu nu este menționat de V. I. Georgescu, în repertoriul său, *Memoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, apărut în 1970).

în noaptea de 19/20 mai, a trecut la 22 mai/4 iunie prin pasul Buzău ajungând la 24 mai/6 iunie în orașul transilvănean de la poalele Tâmppei.

Exemplul celor doi a fost firește urmat de majoritatea boierimii, clerului și marilor negustori din Țara Românească. O scrisoare din Brașov, din 5/17 iunie 1802, ne arată că până în acea zi aproape 2.000 de boieri, prelați și negustori din Țara Românească se aflau refugiați la Brașov, unde umpluseră casele din oraș și periferia; tot în aceeași localitate se aflau și consulii din București ai Angliei, Rusiei și Austriei.

Urmând exemplul boierimii din Muntenia și cea mai mare parte a celei oltene, însoțită și de alte categorii de populație s-a refugiat și ea în Transilvania, însă la Sibiu, aflat mai aproape de căile lor de ieșire din țară.

Părăsită de domn, boieri și consulii străini capitala principatului a rămas într-o stare de confuzie și haos aproape totale. După cum relata la 16/28 iunie 1802 din Constantinopol ambasadorul rus V. S. Tomara într-un raport către ministrul de externe V. P. Kociubei „Dezordinile care au avut loc la București au fost urmarea firească a părăsirii acestuia în grabă și în mare secret de către domnitor, lăsându-l la îndemâna oricui, populația lăsată de capul ei și la discreția unei soldățimi care nu mai fusese plătită de câteva luni”¹³.

Totuși Poarta, atentă în a preîntâmpina crearea unui vid de putere în principat a luat o serie de măsuri în acest sens. În capitala principatului, din boierii rămași s-a instituit o căimăcămie, iar domnul Moldovei este însărcinat să gireze, cu titlu provizoriu, și treburile curente ale țării surori. Credem de aceea că în acest sens și trebuie interpretată afirmația lui Naum Râmniceanu: „1802 iunie 29. Au venit din Moldova la București domnitor Alexandru Nicolae Suțu Voievod, numit de împărăție domnitor peste amândouă principatele, al Valahiei și al Moldaviei”¹⁴. Credem că formularea trebuie înțeleasă în sensul numirii în funcție și nu al deplasării la București a amintitului domnitor.

De altfel, la 11/23 iunie 1802, consulul general rus V. F. Malinovski, își anunța superiorul (pe ministrul de externe, V. P. Kociubei) despre faptul că domnul Moldovei, Al. Suțu a fost numit domn la ambelor principate, situație, adăugăm noi, care a fost doar provizorie¹⁵.

Din acest moment, așadar de la sfârșitul lunii mai a anului 1802, asistăm la ceea ce am putea numi „o frondă a boierimii din Țara Românească” concretizată într-o atitudine unitar fermă față de situația existentă. Din fragmentele de informații care au ajuns până la noi se întrevede clar firul roșu conducător al acestei atitudini: o tentativă de presiune asupra Porții. Din memoriile transmise puterilor Europei ca și din rapoartele diplomatice contemporane se distinge clar o trăsătură unitară: emigrații anunță că nu se vor întoarce acasă până ce situația de moment considerată de ei ca intolerabilă nu este remediată. Rezultă de aici că suficientă claritate faptul că starea generală de atunci a țării prejudiciază interesele nu numai păturilor de jos,

¹³ Cf. Arhiv Vnesnej Politiki Rosiiskoi Im perii, fond 180 „Posolistro v Konstantinopole” Delo 239 C, p. 148 v.

¹⁴ C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 265.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, (Seria nouă), IV, p. 388, Vezi pentru confirmarea episodului, și V. Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711–1821*, București, 1984, doc. 230, p. 665.

populației de rând, ci și a păturii suprapuse; nemulțumirea acută este de data aceasta generală, este a întregii țări.

De aceea în cazul episdodului 1802, interesul boierimii, al clerului, al păturilor privilegiate în general de a se pune capăt stării de confuzie și anarhiei, nesiguranța a persoanei și averilor coincide, se întâlnește cu cel al restului populației, care era afectată în egală măsură de invazia turcească, ce se suprapune peste condiția generală de a împilării sociale.

Evident, marea majoritate a memoriilor și plângerilor au un element general comun: expunerea și detalierea suferințelor țării, nevoia de protecție și de sprijin din partea adresanților, evacuarea jefuitoarelor de pe teritoriul țării. Dar către Poartă revendicările, cel puțin din cât se poate deduce din informația lacunară de care dispunem¹⁶, sunt mult mai concrete și mai tranșante: domn nou (în persoana lui Constantin Ipsilanti, ce se bucură de agrementul aproape quasitotal al boierilor emigrați), scutirea țării pe un interval determinat de plata prestațiilor către Poartă și la urmă, dar nu mai puțin important, crearea unui instrument care să preîntâmpine repetarea unor situații similare, respectiv o miliție națională care să grupeze între zece și cincisprezece mii de ostași.

Această din urmă cerere este particular interesantă căci acceptul ei ar fi contribuit indubitabil la o puternică sporire a gradului de autonomie a principatului față de Poartă, cu implicații ulterioare greu previzibile.

POZIȚIA ȘI ACȚIUNILE RUSIEI

Este îndeobște admis faptul (de altminteri nu este practic contestat de nimeni) că în acordarea de către Poartă a celor două hațișerifuri de la Gölhane (cum mai sunt cunoscute în literatura de specialitate) contribuția Rusiei a fost într-adevăr majoră și rolul său într-adevăr determinant. Pentru a înțelege însă mai bine această conduită așa cum arătam anterior este necesar, ca în afara luării în considerație a contextului generaleuropean (în ansamblu favorabil), să vedem ce anumite cursuri a îmbrăcat — în această direcție — politica Imperiului țarist față de Poartă după urcarea pe tron a lui Alexandru I (martie 1801).

În această privință noul suveran rus a continuat într-o anumită măsură coordonatele acțiunii lui Pavel I, care încheiase cu Imperiul otoman tratatul de alianță și amicitie din anul 1798. Această preocupare devine vizibilă și în orientarea pe care o preconizează acum unul din proaspeții protagoniști ai diplomației ruse, contele Nikita Petrovici Panin. La cererea țarului, tânărul diplomat (fiul cunoscutului politician P. I. Panin, ministru de externe în vremea Ecaterinei a II-a), a întocmit după toate probabilitățile în intervalul

¹⁶ „Căci boierii din acest principat, trecuți în Rusia (sic! M.S. — e vorba de Transilvania!) nu vor să se mai întoarcă înainte de a fi rezolvate nemulțumirile lor. Ei cer prin intermediul d-lui Tomara drept condiție *sine qua non* a revenirii lor în Țara Românească o nouă stare de lucruri și anume: domnul (hospodarul) să fie numit pe viață, ca obligațiile către Poartă să fie fixate la nivelul de dinainte de supunerea voluntară a românilor către aceasta, ca ei să poată ridica dintre ei și să țină pe picioare o armată de 10 000 de oameni, mai mult sau mai puțin și, în fine, ca Constantin Ipsilanti socotit ca prințul cel mai abil în ale guvernării, ce mai drept și mai curajos, să fie numit domnitorul lor” (cf. Ruffin către Talleyrand, din Pera, la 28 august 1802, în Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I², p. 228).

mai iunie 1801, un raport analitic privind „Sistemul politic al Imperiului rus”. În paragrafele consacrate poziției față de vecinul de la Sud, Panin accentua foarte limpede asupra faptului că „Noi trebuie să susținem Turcia”, iar ceva mai departe că „În privința raporturilor acesteia (ale Porții — n.n.) cu Franța trebuie să intervenim . . . ferm în favoarea Porții otomane¹⁷. Avem de-a face așadar aici cu o preconizare a unei politici de sprijin și protejare, așadar un abandon al liniei de forță și confruntare practică de Ecaterina a II-a.

Această nouă conduită noul împărat o îmbrățișează din plin. Acest lucru se degajă cu destulă claritate, printre altele, din mesajul din 31 octombrie/12 noiembrie 1801 al lui Alexandru I către ambasadorul de la Constantinopole V. S. Tomara¹⁸, care reflecta preocuparea țarului că atât acestea cât și V. I. Morkov, ambasadorul rus de la Paris, să depună toate eforturile pentru a sprijini Poarta în încheierea unei păci cât mai favorabile cu Franța. După cum am arătat mai sus, această pace s-a încheiat în cele din urmă în iunie 1802, ca atare conducerea Rusiei avea toate motivele să așere la o conduită binevoitoare din partea Porții în relațiile bilaterale dintre cele două mari puteri.

O primă manifestare a interesului lui Alexandru I pentru problema principatelor românești o înregistrăm la 9/21 iulie 1801, așadar la relativ puțin timp după preluarea puterii. Scrisoarea din această zi a țarului către V. S. Tomara¹⁹ exprima preocuparea acestuia pentru situația Moldovei și Țării Românești în cadrul sistemului otoman. De asemenea ambasadorului i se recomanda să sprijine discret, neangajant poziția prințului Constantin Ipsilanti, considerat de țar drept un personaj politic „de deplină încredere”. De altfel C. Ipsilanti a recunoscut că în numirea sa ca domnitor în Țara Românească sprijinul și intervenția rusă împreună cu cel al Prusiei au jucat un rol considerabil; recunoașterea pe care Ipsilanti avea s-o facă în principat, iar în perioada domniei sale el a făcut, tot timpul, jocul politicii rusești.

La 16/28 iunie 1802 așadar în toiul însuși al crizei din Țara Românească, țarul îi trimitea un nou rescript ambasadorului la Constantinopole²⁰. Acesta cerându-i să atenționeze în termeni foarte fermi Poarta în rezolvarea situației din Principate. În legătură cu acest din urmă document credem că pot fi făcute două interesante comentarii. O primă constatare ne e prilejuită de locul emiterii acesteia: Moghilev, oraș aflat pe malul stâng al Nistrului. Țarul se afla așadar foarte aproape de teatrul de desfășurare a evenimentelor, lucru credem de loc neglijabil în descifrarea intențiilor sale.

A doua prezumție, mai puțin certă de data aceasta, dar cu un mare grad de probabilitate, este aceea că la acea dată este foarte posibil ca țarul Alexandru I să fi primit suplica boierilor munteni din 13/25 mai și să fi fost în perfectă cunoștință de cauză atât cu situația reală din principat cât și cu revendicările boierilor români.

De asemenea un lucru mai trebuie subliniat în acest context și anume faptul că noi credem că se poate vedea o anumită corelație în traiectul diplomatic-politic româno-ruso-ture. Avem deci în vedere faptul că o analiză

¹⁷ Cf. *Vnesniaja politika Rossii...*, I, p. 66, 68.

¹⁸ *Ibidem*, p. 127.

¹⁹ *Ibidem*, doc. 14, p. 58.

²⁰ *Ibidem*, doc. 84, p. 232.

mai pertinentă a revendicărilor pe care Rusia le va cere și le va impune Porții relevă că în ele se regăsesc, chiar dacă nu cu exactitate, tocmai acele obiective pe care cercurile conducătoare din principatul muntean se străduiau să le obțină din partea turcilor. Credem că aici nu este vorba de o simplă coincidență; este mai curînd o poziție clară, deliberat conștientă a Rusiei, care sprijinind revendicările românești, urmărea să-și creeze o poziție și o influență preponderante în această zonă a sud-estului european.

Această atitudine se înscrie astfel în chip logic în mai vechea preocupare a Rusiei de a avea un stat clientelar, satelit (vezi de altfel și planul „dacic” al Ecaterinei a II-a și al lui Potemkin din 1782), în imediata apropiere a granițelor sale, pe care să-l manevreze în funcție de propriile-i interese.

În mesajul amintit mai sus, Alexandru I îi sublinia ambasadorului că acesta trebuie să atenționeze Porta asupra faptului că Rusia nu poate rămâne pasivă față de situația din acel moment din Țara Românească și Moldova și că amenințarea pe care ar putea-o reprezenta apariția acestor trupe în Moldova (deci la granițele rusești) ar putea determina Rusia să-și trimită trupele peste Nistru, pentru a izgoni forțele lui Pazvantoglu din ambele principate.

Întrucât Rusia nu dorea în acea vreme să intre în conflict cu Turcia, țarul i-a cerut lui Tomara „să-i facă pe miniștrii turci să simtă... că o asemenea acțiune trebuie să întreprindă însuși Poarta. Eu cred că Poarta trebuie să țină seama de starea de ruină a Țării Românești și de sărăcia Moldovei (principatului), micșorând pe cât este posibil, dările, sau, mai bine spus înfrînând lăcomia conducătorilor de acolo”²¹.

Aceasta a reprezentat, în lunile următoare, linia de conduită generală pe care s-a plasat ambasadorul rus amintit în relațiile sale cu demnitarii otomani.

Pe un alt plan Rusia s-a implicat în chestiunile interne ale Porții, efectuând încercări de a media în conflictul dintre aceasta și rebelul din Vidin. În acest context V. S. Tomara a propus guvernului turc bunele sale oficii în încheierea unui armistițiu cu Pazvantoglu. În același timp consulul general de la Iași V. F. Malinovski a fost însărcinat să înceapă tratative cu Pazvantoglu pentru retragerea trupelor sale din Țara Românească. Asupra acestuia rușii au exercitat de asemenea puternice presiuni. În acest sens Pazvantoglu a fost informat de Malinovski că în cazul în care trupele sale continuă să ocupe teritoriul Țării Românești Rusia va fi obligată să introducă trupele sale în Principat²². Consulul general din Iași a fost de asemenea însărcinat să atenționeze pe domnitorii Moldovei și Țării Românești privind dările și birurile abuzive exagerate luate de la populația Principatelor.

Pasul următor în evoluția raporturilor ruso-turce în această chestiune l-a reprezentat episodul din 24 iunie/6 iulie 1802. La acea dată ambasadorul rus a adresat autorităților turcești o notă de protest, care era însoțită și de petiția din 23 mai/4 iunie, a boierilor și clerului muntean aflați în emigrație dincolo de Carpați, la care ne-am referit anterior. Având în vedere dificultatea și încetineala comunicațiilor din acea vreme suntem îndreptățiți să credem că acest pas a fost o măsură inițiată de V. S. Tomara însuși și că la acea dată el nu primise încă rescriptul țarului din 16/28 iunie. În nota sa, Tomara a ex-

²¹ *Ibidem*, p. 233.

²² Cf. G.N. Seliah, *art. cit.*, în „Vaprosi Istoriei”, n. 12, 1961, p. 197.

primat regretul Rusiei în legătură cu neîndeplinirea de către Turcia a prevederilor Senedului din 28 decembrie 1783 referitoare la faptul că domnitorii nu puteau fi schimbați dacă ei nu săvârșeau „o crimă dovedită”. În continuare în notă se evidențiază că, în ultimul timp, Rusia ținând seama de situația dificilă a Imperiului otoman nu a utilizat prevederile articolului 16 din Tratatul de la Kuciuk-Kainargi care-i dădea dreptul la intervenție în favoarea Principatelor dunărene, dar că pe viitor ea nu va mai putea să renunțe la utilizarea acestui articol, fără a dăuna prestigiului său”²³. Trimisul rus propunea apoi guvernului turc inițierea unor convorbiri privind stabilirea unui termen pentru durata domniei „hospodarilor”, ca și referitoare la scutirea Țării Românești pe câțiva ani de plăta dărilor sale având în vedere starea sa de ruinare.

În zilele următoare, prin intermediul ambasadorului său, Rusia și-a continuat, într-un ritm sporit am putea spune, ofensiva diplomatică asupra Porții. Înainte însă de a trece la expunerea modului cum aceasta s-a desfășurat în lunile următoare, trebuie relevat însă că, după opinia noastră, deși a acționat conjugat și pe cât posibil sincron, Rusia a urmărit două obiective cărora le-a subordonat intervențiile sale diplomatice pe lângă Poartă și anume: 1) instalarea de domni favorabili politicii sale pe cât posibil în ambele principate sau măcar în unul dintre ele (în care scop a susținut cu multă perseverență candidatura la tronul Țării Românești a lui Constantin Ipsilanti). Legat de aceasta și în strânsă dependență de ea, ea a urmărit și *al doilea țel*, respectiv reactualizarea obligațiilor celor două principate față de Poartă, curmarea și limitarea cererilor ce nu se încadrau în vechile reglementări și, în fine, dar deloc minor, obținerea pentru ele a acelor revendicări solicitate cu insistență de boierimea și clerul ambelor țări în numeroasele lor petiții și memorii. În acest fel, urmărind cu atenție demersurile rusești din lunile iulie-august 1802, vom vedea cum acestea se centrează perfect pe cele două linii paralele de acțiune pomenite mai sus.

Cel dintâi dintre acestea îl regăsim în una din cele două note prezentate de V. Tomara guvernului turc la 21 iulie/2 august 1802²⁴. În ea se reaminteau Porții doleanțele adresate suveranului rus de boierii munteni, între acestea fiind conținută și „dorința unanimă de a vedea domnia încredințată prințului Constantin Ipsilanti”. Cu multă suplețe, nota accentua asupra faptului că împăratul Rusiei nu putea evident să-și aroge nici un drept, nici o calitate în numirea principilor domnitori din Moldova și Țara Românească și nici să atribuie această calitate muntenilor, sau moldovenilor, dar că în schimb numirea candidatului mai sus amintit ar fi reprezentat „un mijloc sigur de a asigura bunăstarea unuia sau altuia dintre principate”. Cu alte cuvinte pentru Rusia era important nu atât principatul în care avea să fie numit candidatul susținut de ea, cât instalarea acestuia, a partizanului politicii sale, în oricare din cele două țări.

E de remarcat totuși faptul că în jurul numirii ca domn a lui Constantin Ipsilanti s-a desfășurat totuși o bătălie diplomatică. Prin diplomatul său de la Constantinopol, Ch. Ruffin, Franța nu vedea cu ochi buni^{24 bis} numirea

²³ *Vnesniaja politika...*, doc. 88, p. 238–239.

²⁴ *Ibidem*, doc. 96, p. 254.

^{24 bis} Cf. Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes, (Du XVIe siècle à la chute de Napoleon Ier)*, Paris, 1955, p. 84.

acestui, considerat favorabil intereselor rusești și mai ales pentru faptul că și așa cum rezulta din corespondența sa din 28 august 1802 cu titularul francez al afacerilor externe Ch. Talleyrand-Perigord, „acest principe, dacă ar avea puterea, ar vrea să distrugă interesele comerțului nostru”²⁵.

Pe lângă azeziunea boierimii muntene și sprijinul (evident interesat al Rusiei), C. Ipsilanti a mai avut șansa de a beneficia și de sprijinul Prusiei. Urmând instrucțiunile regelui său Frederic Wilhelm a III-lea, trimisul prusac la Poartă, von Knobelsdorf a susținut și el cu destulă tărie în fața Porții candidatura lui Ipsilanti pentru tronul Țării Românești²⁶.

În acest fel, C. Ipsilanti a beneficiat de un puternic sprijin politico-diplomatic în tentativa de ocuparea tronului Țării Românești, sprijin care, de altfel, nu va întârzia să-și dovedească eficiența. La 16/28 august în scrisoarea de răspuns către mitropolitul și boerii din Țara Românească refugiați la Brașov, trimisul rus la Constantinopol le comunica astfel acestora că „domnitorul care a făcut obiectul dorințelor voastre va fi cel acceptat; am primit în legătură cu aceasta asigurarea pozitivă din partea Porții”²⁷.

Practic numirea efectivă a lui C. Ipsilanti ca domn va avea loc, așa cum rezultă din relatarea trimisului prusian Knobelsdorf, la 29 august/10 septembrie 1802²⁸, dar după cum rezultă cu evidență din cele de mai sus, V. Tomara avea certitudinea (și informațiile evident) cu aproape două săptămâni înainte de producerea evenimentului grație desigur informatorului (sau informatorilor, de ce nu?) pe care l-a avut în Divanul Imperial.

În felul acesta la sfârșitul lunii august, Rusia își vede împlinit cel dintâi obiectiv important al său: candidatul susținut de ea primea mult râvnitul tron al Țării Românești. Cu nedisimulată satisfacție, trimisul rus la Constantinopol îi comunica lui Alexandru I la 1/13 septembrie 1802, producerea acestui eveniment, reamintind că, cu acest prilej, noul domn îl rugase să confirme „atașamentul său recunoscător față de tronul maiestății voastre”²⁹.

Succesul acesta al Rusiei nu era însă deplin: cu obișnuita sa abilitate în manevre și căutând să-și menajeze propriile interese și să se plieze și după echilibrul politic internațional, Poarta a numit ca domn în Moldova pe Alexandru Moruzi (19 septembrie 1802). Deși acesta „nu ascundea nici unuia din partizanii săi atașamentul său pentru Rusia”, cum raporta V. Tomara la 1/13 octombrie 1802 suveranului său³⁰, era cât se poate de clar pentru cercurile

²⁵ Hurmuzaki, *Supliment I*², p. 228, 1885.

²⁶ „Conducerea afacerilor în Țara Românească ar cere prezența unui domn foarte luminat, care să aibă energie și care mai ales să facă dovada întregului devotament față de Poartă. Fără îndoială de aceea mi-am permis să recomand Porții numirea Prințului Ipsilanti în această funcție” (îi scrie Von Knobelsdorf către Frederic Wilhelm III, la 15/27 august 1802, din Constantinopol (Cf. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor...*, II, București, 1896, p. 370).

²⁷ Hurmuzaki, *Documente, Supliment I*, t. IV, (1802–1849), București, 1891, p. 401; cf. și *Vnesniaja politika...*, I, doc. 106, p. 278.

²⁸ „Poarta va încredința azi prințului Ipsilanti demnitatea de domn al Țării Românești (nota la 29 august/11 septembrie 1802 din Constantinopol, von Knobelsdorf lui Frederic Wilhelm al III-lea (Cf. N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 371)).

²⁹ *Vnesniaja politika...*, I, doc. 111, p. 287–288. Despre politica rusofilă dusă ulterior de noul domn a se vedea, P.P. Panaitescu *Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc 1806–1810*, București, 1933; Al. Vianu, *Din corespondența lui C. Ipsilanti cu Rusia (1806)*, în „Romanoslavica”, 10, 1964, p. 467–470; idem, *Din relațiile lui Constantin Ipsilanti cu Rusia (1803)* în „Analele Universității București”, Istorie, 13, 1964, p. 143–154.

³⁰ *Vnesniaja politika...*, I, p. 302.

diplomatice și observatorii străini din Constantinopol că numirea acestuia reprezenta o concesie făcută Franței, care-l considera favorabil politicii și intereselor sale în această parte a continentului.

Concomitent cu aceasta, așa cum am arătat anterior, reprezentanții politici ai Rusiei nu au scăpat din vedere nici campania pentru realizarea și celui de al doilea deziderat. Un nou episod din ofensiva diplomatică s-a desfășurat la 4/16 iulie 1802. La această dată trimisul rus a adresat o nouă notă ministrului turc de externe, document ce conținea o serie de propuneri concrete de reglementare a situației din Principate. Se poate admite, așa cum au făcut o câțiva istorici, că acest episod din 4/16 iulie marchează de fapt începutul tratatelor dintre Rusia și Poartă, ce au culminat cu emiterea de către aceasta a *Hatışerifului* din 12/24 septembrie.

În notă se considera că actul explicativ referitor la durata „domniei hăospodarilor” și la scăderea dărilor către Constantinopol ar fi fost de o reală utilitate pentru Moldova și Țara Românească. În viziunea diplomației ruse el ar fi contribuit la „înlăturarea oricăror motive de acuzații neintemeiate, și ar fi asigurat ... menținerea politicii de prietenie și încredere reciprocă, desfășurată de ambii suverani și recunoscută ca favorabilă pentru bunăstarea statelor lor”³¹.

În această notă a guvernului rus, din 4/6 iulie se lansa acum, pentru prima oară în cursul tratatelor, propunerea stabilirii termenului de șapte ani pentru durata domniei principilor în fiecare din cele două țări românești.

Înainte de împlinirea acestui termen, domniile puteau fi schimbate numai în caz de „crimă dovedită” (încălcarea legii) de ambele părți. Se propunea de asemenea să fie stabilite mai precis mărimea și tipurile dărilor. Guvernul rus considera necesar ca Țara Românească să fie scutită de obligațiile către Poartă, mergând pe o perioadă de până la 2 ani, aceasta fiind considerată din momentul evacuării teritoriului ei atât de către trupele turcești cât și de către cele ale lui Pazvantoglu.

În legătură cu faptul că Moldova suferise de asemenea o serioasă pierdere ca rezultat al acțiunilor lui Pazvantoglu, ea trebuie de asemenea să beneficieze de o ușurare corespunzătoare. V. S. Tomara a cerut ministrului otoman de externe să-și expună neîntârziat punctul de vedere în legătură cu această problemă, pentru ca el să poată comunica operativ despre aceasta la Petersburg.

În chip surprinzător, cunoscute fiind obișnuita încetineală și tergiversarea care îi erau specifice, Poarta a răspuns de data aceasta solicitării Rusiei cu promptitudine. La numai zece zile după aceasta (14/26 iulie), turcii au și comunicat răspunsul la cererea puternicului lor vecin. Reis-efendi Mahmud Raif i-a trimis ambasadorului rus un răspuns scris, comunicându-i faptul că Poarta este de acord să emită o nouă reglementare în problema Moldovei și Țării Românești și că în acest scop se impune desfășurarea unor tratative³².

Apreciind acest răspuns ca un acord de principiu pentru ducerea de tratative asupra subiectului menționat V. S. Tomara la 21 iulie/2 august 1802 a prezentat guvernului otoman două note explicative. Asupra conținutului primeia, care conținea recomandarea numirii ca domn a lui Constantin Ipsilanti ne-am oprit anterior. Mai importantă însă, pentru obiectivul al doi-

³¹ *Ibidem*, p. 242.

³² Vezi în acest sens raportul lui V.S. Tomara către Alexandru I din 16/28 iulie 1802 (cf. *Vnesniaja politika...*, I, doc. 92, p. 246).

lea al politicii Rusiei era însă cea de-a doua notă care expunea într-o formă definitivă cerințele Rusiei referitoare la noile reglementări pentru Principate.⁹⁹ Compararea conținutului celor două note cu prevederile hatișerifurilor ne arată că în textul final al acestora din urmă se regăsesc (cu o singură excepție) aproape quasi-totalitatea propunerilor rusești din această notă. Este oricum de presupus că la acea dată V. Tomara primise din partea lui Alexandru I instrucțiunile detaliate referitoare la obiectivele care trebuiau susținute de partea rusă la tratative. Documentul începea prin a sublinia faptul că Rusia continuă să susțină intervalul de șapte ani ca durată de domnie a principilor în Moldova și Țara Românească. După ce ilustra, cu precedente istorice, avantajele pe care acest termen le-ar fi avut pentru stabilitatea domniilor și pentru prosperitatea celor două țări, nota prezentată de Vasili Tomara accentua asupra ideii că domnitorii puteau fi schimbați înainte de expirarea acestui termen numai dacă au săvârșit un „delict dovedit”. Dar — sublinia trimisul rus — dat fiind precedentele din epocile anterioare, pentru a se aprecia exact gravitatea infracțiunii săvârșite, aceasta trebuia comunicată, încă înainte de depunerea printului (subl. noastră — M.S.) și ministrului Rusiei la Constantinopol pentru ca „și o parte și alta să poată verifica și astfel să se poată vedea că el este veritabil”.

Apreciind starea de ruină și de degradare în care se găsea Țara Românească ca urmare a neîncetărilor jafuri ale bandelor lui Pazvantoglu, nota cerea în continuare scutirea acestui principat, de plata obligațiilor sale către Poartă pe un interval de doi ani, termenul curgând din momentul evacuării principatului de către trupele turcești.

Foarte importantă era de asemenea, propunerea referitoare la restabilirea unui corp de „miliție națională”, suprimat după pacea de la Kuciuk-Kainargi. Această solicitare era justificată prin situația precară a țării, expusă permanent jafurilor pașilor turci rebeli și pentru a căror alungare era mereu necesară chemarea trupelor turcești (fidele sultanului) și a căror întreținere solicita mijloace costisitoare. Într-un asemenea context, crearea acestei miliții naționale ar fi scutit principatul de o asemenea necesitate.

De o serioasă însemnătate mai ales pentru pătura supremă a țării era următoarea cerere, potrivit căreia în funcțiile administrative să fie numiți numai boieri autohtoni, iar grecii veniți o dată cu suita domnitorilor să poată fi plasați de către aceștia numai în demnitățile de la curte sau în funcții aferente persoanei domnitorului. Această solicitare a Rusiei, derivată evident din presiunile și repetatele plângeri pe această temă a boierimii autohtone românești, reflecta în fond acea contradicție la vârf care opunea pe reprezentanții greci din anturajul domnilor fanarioți marea masă a clasei boierimii române, nemulțumită de veritabilul „monopol” instituit de cei dintâi asupra funcțiilor de importanță din mecanismul de conducere economico-administrativ al principatului.

Sub raport economic se cerea de asemenea ca toate rechizițiile care fuseseră introduse după promulgarea Senedului din 1783 să fie abolite. Conținutul acestui demers viza mai ales abuzurile săvârșite de turci prin sporirea (invocând ca motive inflația) cuantumului tributului precum și a cererilor repetate și ilegale de produse alimentare pentru aprovizionarea capitalei,

⁹⁹ Textul complet al notei în *Vnesniaja politika*... I, doc. 95, p. 250—252.

ca și a excesivelor rechiziții de oameni, materii prime și mijloace de transport pentru repararea cetăților.

În același context trebuie văzute și cerințele privind reinnoirea prevederilor din hatașerifurile (1775, 1792) și Senedurile (1783) anterioare, ca și restituirea către ambele principate a unor terenuri ocupate abuziv de către turci. Pentru Țara Românească asemenea zone se aflau în jurul raialelor de la Brăila, Giurgiu și Turnu, precum și dincolo de Olt (până în prezent neprecizate) iar pentru Moldova, deși în notă nu se specifica explicit, era vorba de o serie de terenuri din jurul Hotinului.

O interesantă observație era de ordin procedural. Motivându-se că de fiecare dată când se emitea un asemenea document el era înmănat domnitorului în funcție și se pierdea după înlocuirea acestuia, Porții i se cerea ca de acum înainte aceste dispoziții (hataș, seneduri etc.) să fie păstrate în arhivele fiecăruia din cele două principate. Deși evident inoperantă, niciunul din cele două principate nedispunând încă de o arhivă proprie, solicitarea aceasta este interesantă ca ridicând problema necesității organizării pe viitor a acestei instituții atât de importante în structura mecanismului de stat.

În final, nota cerea ca, în ceea ce privește forma de prezentare, noile reglementări care urmau să fie date de către Poartă, trebuiau să conțină: a) prevederile vechilor hatașerifuri (actualizate evident), apoi b) includerea actualelor cerințe ale Rusiei și c) un angajament ferm din partea Porții că va respecta riguros toate stipulațiile de la primele două.

Cursul ulterior al tratativelor a reliefat însă că partea turcă consimțind în principiu la adoptarea unor noi orânduiele pentru cele două principate, condiționa însă aceasta de rezolvarea unor probleme care, în fapt, amânau pe un termen destul de lung înfăptuirea acestor prevederi. Poarta condiționa astfel, în primul rând, emiterea noilor reglementări de ieșirea din principate a trupelor turcești trimise să-i alunge de acolo pe pazvangii. După opinia reis efendului ului Mahmud Raif, aceasta nu putea avea loc mai înainte de 2—3 luni deoarece acest interval era necesar pentru strângerea sumei (cca. 3 milioane de piaștri) cu care trebuiau plătite trupele, iar a doua obiecție pe care aceasta o ridica era chestiunea încheierii armistițiului oficial cu Pazvantoglu. În decursul întregului acest interval, guvernul turc considera imposibil să l numească pe C. Ipsilanti ca domn al Țării Românești. A doua condiție a căzut însă repede, căci chiar în momentul începerii tratativelor fusese acordată iertarea oficială lui Pazvantoglu³⁴.

Prima condiție era practic de neîndeplinit. Țara Românească, atât de ruinată, nu era în stare să plătească, într-un interval atât de scurt suma cerută. După cum ne este cunoscut din convorbirile dragomanului misiunii rusești cu agenții domnului moldovean A. Suțu, care conducea în acea vreme și Țara Românească, pentru plata compensației trupelor turcești erau necesare cel puțin șapte luni. În decursul acestei perioade trupele turcești ar fi rămas pe teritoriul Țării Românești și obligațiile principatului în acest fel ar fi sporit. A apărut deci problema căutării mijloacelor pentru plata trupelor turcești. Întrucât nu era alt mijloc de găsim a celor 3 milioane de piaștri decât apelând la însuși resursele Țării Românești, V. S. Tomara a arătat atunci reprezentanților turci ca cea mai bună soluție a acestei situații ar fi numirea neîntârziată la conducerea principatului a principelui Constantin

³⁴ *Ibidem*, doc. 100, p. 270.

Ipsilanti, cunoscut pentru „cumpătarea” sa în conducerea provinciei, recunoscut de însăşi Poarta pentru cumpătarea sa şi susţinut şi de boierii locali ³⁵.

Principalele divergenţe au apărut în legătură cu durata domniei hospodarilor şi prevederilor privind schimbarea lor. Pe parcursul dezbaterii acestei probleme guvernul turc şi-a schimbat părerea de câteva ori. La începutul tratativelor el s-a pronunţat pentru instituirea unui termen de 4 (patru) ani de domnie a principilor, iar în etapa finală s-a pronunţat pentru „instalarea fără schimbare a domnilor” cu condiţia ca aceştia să nu fi săvârşit o crimă cum glăsuia hatişeriful din 1775 sau una „dovedită” cum se formulează în Senedul din 1783. Prin aceasta plenipotenţiarilor turci nu au consimţit cu obstinaţie la cerinţa Rusiei, ca ambele părţi să stabilească de comun acord gradul de vinovăţie al domnitorilor şi să adopte hotărârea de schimbare a lor. Conform plenipotenţiarilor turci, trimisul rus la Constantinopole urma doar să fie încunoştiinţat despre săvârşirea crimei de către domnitor. Aceasta însemna ca guvernul turc se străduia să lase totul în situaţia anterioară. „Domnia fără termen fix de schimbare a domnitorilor” însemna în practică înfăptuirea de către Poartă a unor schimbări dese, în esenţă ruinătoare pentru populaţia principatelor dunărene. În această chestiune poziţia Rusiei a fost însă foarte fermă, iar Poarta prin întreg mecanismul său de conducere, nedorind o înăsprire a relaţiilor cu Rusia a fost nevoită să consimtă la stabilirea unei durate de 7 (şapte) ani pentru domnia principilor, cu dreptul de rechemare a lor doar în caz de delict recunoscut de ambele părţi.

În felul acesta majoritatea obiectivelor urmărite de diplomaţia rusă şi de guvernul imperial în acea vară a lui 1802 în raporturile cu Poarta au fost atinse. Practic, după cum îşi informa suveranul la 1/13 septembrie 1802 ³⁶, ambasadorul rus avea la acea dată, prin canalele sale de informaţii, certitudinea acceptării de către Poartă, în puţină vreme, a condiţiilor puse de Rusia, transpunerea lor pe hârtie şi formalităţile corespunzătoare acesteia nu mai erau decât o chestiune de timp.

Ceremonia care a marcat încheierea acestui complicat joc diplomatic a avut loc la 12/24 septembrie 1802. Cu acest prilej, conform înţelegerii convenite anterior, reis-efendiul Mahmud Raif i-a înmănat trimisului rus V. S. Tomara textul articolului adăugat la cererea Rusiei, copii ale celor două hatişerifuri (câte unul deci pentru fiecare principat, conţinutul fiind însă aproape identic) şi de asemenea acea *Notă* solicitată anterior de partea rusă.

Nota conţinea angajamentul Porţii care îşi asuma respectarea noilor obligaţii, iar în continuare guvernul turc recunoştea că au fost săvârşite „unele încălcări şi abuzuri ale câtorva stipulaţii” conţinute în hatişerifurile din 1775 şi 1791, ca şi în senedul din 1783 şi că Rusia avea, în conformitate cu prevederile acordurilor de la Kuciuk-Kainargi şi Iaşi dreptul de a interveni spre protejarea Ţării Româneşti şi Moldovei. „Prea strălucita Poartă promite — glăsula nota — ca toate reglementările anterioare, ca şi cele noi, cuprinse în mai sus amintitele firmane vor fi de acum înainte strict respectate şi nu se va permite încălcarea lor de oricine ar fi şi că va fi stabilit la modul cel mai serios că aceste reglementări vor servi drept pravilă” ³⁷. Ulterior acestei date au plecat către ţară şi cei doi domnitori însărcinaţi că pună în aplicare preve-

³⁵ *Ibidem*, doc. 92, p. 245.

³⁶ *Ibidem*, doc. 111, p. 268.

³⁷ *Ibidem*, p. 301.

derile hatîşerifurilor: Constantin Ipsilanti (numit la 29 august/11 septembrie 1802 în Țara Românească) a părăsit capitala Imperiului aproximativ în a treia decadă a lunii septembrie, iar Alexandru Moruzi, care fusese numit la 19 septembrie/2 octombrie 1802, probabil la mijlocul lunii octombrie a aceluiași an.

În final se cuvin credem câteva aprecieri asupra semnificației „hatîşerifurilor de la Gülhané” pentru evoluția internă a societății moderne românești din cele două principate, ca și pentru poziția internațională a acestora *.

Considerăm așadar că, chiar cu toate minusurile pe care le conțin, hatîşerifurile au creat Moldovei și Țării Românești o bază mai largă în raporturile cu Poarta, oferindu-le o cale de a reduce cererile abuzive ale acesteia. De asemenea, prin limitarea posibilităților concrete de amestec ale Porții în treburile interne ale acestora, ele au contribuit în crearea unui început de autonomie pentru ele, pe care Convenția de la Akkeman (1826) și mai ales tratatul de la Adrianopole din 1829 o vor spori substanțial. În același timp, așa cum pe drept s-a subliniat în repetate rânduri în literatura consacrată acestui subiect, au o confirmare a poziției distincte a Principatelor în cadrul sistemului politic otoman, statutul special al acestora constituind pentru alte state sau mari puteri prilej de referire sau comparație.

Deși nu în întregime hatîşerifurile au marcat totodată un punct pozitiv în confruntarea surdă neîncetată pe care boierimea și clerul român a dus-o cu fermitate împotriva acțiunii de implantare în structurile administrative și de monopolizare a resurselor economice, desfășurată de aristocrația fanariotă, prin exponenții săi aflați atât la vârf cât și în rețeaua internă social-politică a țării.

Pe de altă parte sub raport extern privede **, hatîşerifurile au oferit Rusiei o excelentă posibilitate de amestec în problemele interne ale Imperiului otoman. De altfel aceasta a reacționat vehement la cea dintâi încălcare a acestora, în 1806, considerând acest episod ca un excelent prilej de a-și materializa intențiile expansioniste în această parte a continentului printr-un război dus timp de 6 ani. Chiar dacă rezultatul final al acestuia nu a adus Imperiului țarist beneficiile teritoriale scontate, breșa era puternic făcută, iar consecințele ei nu vor întârzia să ducă, pe termen lung, la agravarea crizei interne a anacronicului stat al osmanlăilor.

* Date fiind caracterul sintetic al prezentului studiu, ca și anumite necesități de ordin editorial, nu am considerat necesar să mai stăruim asupra conținutului detaliat al hatîşerifurilor, acesta putând fi ușor consultat în edițiile amintite sau regăsit în articolul citat al lui Traian Ionescu. Nu putem totuși să nu semnalăm aprecierea foarte interesantă, deși cam prea cuprinzătoare pe care le-a făcut-o N. Iorga, care a considerat că ele reprezintă „în forma sa confuză, . . . o adevărată constituție a țărilor românești potrivit cu dorințele arătate de dănele”, cf. *Istoria Românilor*, vol. 8, București, 1938, p. 136).

** Remarcăm cu acest prilej că în interpretarea care s-a dat caracterului acestor documente o notă discordantă o constituie poziția din anii '60 a istoriografiei din fosta URSS. În persoana lui V.I. Seliah, *art. cit.*, p. 201) ea a considerat hatîşerifurile și celelalte documente ale perioadei ca reprezentând un acord sau un tratat diplomatic ruso-turc (?). Marea majoritate a istoricilor care s-au ocupat de acest eveniment, amintiți de noi la începutul studiului, le apreciază însă — poziție căreia ne alăturăm și noi — mult mai judicios, drept acte cu finalitate internă, emanând de la autoritatea sultanală și destinate nemijlocit celor două principate românești.

THE PROMULGATION BY THE PORTE OF THE HATTI-SHERIF OF SEPTEMBER 1802 AND THE ACTION TAKEN BY RUSSIA

Abstract

In an attempt to provide an adequate image of the organic integration of the Romanian Principalities into the European historical context at the beginning of the 19th century, circumstances which led to the issuing of the two hattı-sharif of privileges on 12/24 September 1802 as well as the corresponding action taken by Russia are highlighted.

The author begins by outlining the current internal backdrop in Moldavia and Wallachia — systematic spoliation of the population, internal political instability, corruption and venality of the Phanariot system, soaring of the obligations toward the Porte, all of which fostered a general discontent among the inhabitants.

The petitionary campaign of the Romanian boyards is being reviewed and the action taken by Russia which succeeded in turning to good account the dissatisfaction rooted in the Romanian society and her own influence on the rise in the relations with the Ottoman Porte is being investigated.

Developments resulted in the appointment of a prince inclined to protect Russia's interests in the area (C. Ipsilanti in Wallachia) and the promulgation of the two hattı-sharif of privileges on 12/24 September 1802 which indisputably improved the status of the principalities within their relations with the Turks but concurrently gave Tsarist Russia an excellent means to interfere with the internal affairs of the Ottoman Empire.

PUTERE, AUTORITATE, IDEOLOGIE

DE LA DOMNIA PĂMÂNTEANĂ LA DINASTIA DE HOHENZOLLERN (1859—1866). PREROGATIVELE ȘI ÎNSEMNĂTATEA DOMNIEI ÎN EDIFICAREA STATULUI ROMÂN MODERN (I)

GRIGORE CHIRIȚĂ

La noi, întocmai ca și la alte popoare, domnia — în diferite ipostaze prin care a trecut de-a lungul veacurilor — a fost, fără nici o îndoială, cea mai veche și mai însemnată dintre toate instituțiile statului din însuși momentul apariției acestuia.

Mult timp chintesență și, în același timp, expresie a atributelor esențiale ale statului cu care inițial se confunda, domnia s-a statornicit în țările române în secolul al XIV-lea, odată cu constituirea statelor feudale românești sub sceptrul Basarabilor în Țara Românească și al Mușatinilor în Moldova. De la început, Domnul era un monarh autocrat ce dispunea de o imensă putere personală, nepartajabilă, însă până la un punct limitată de legi și obiceiuri intrate în obișnuință. Deși aparținea unei monarhii feudale ereditare, Domnul era totuși ales pe viață dintr-un grup restrâns de eligibili, principiul electivo-ereditar (al „osului domnesc”) fiind respectat, și, ca atare, menținându-se până către sfârșitul secolului al XVI-lea. După instaurarea dominației otomane, Domnul a început să fie numit de Poartă, inițial din rândurile membrilor familiilor domnitoare, apoi și dintre alți boieri români, ulterior înlocuiți — în epoca fanariotă — de cei de origine greacă recrutați din capitala Imperiului otoman. În acest fel, domnia și-a pierdut caracteristicile de bază avute la început: ea nu mai era ereditară și nici măcar pe viață¹. Încă din ultima parte a secolului al XVIII-lea, boierimea românească — sub impulsul concepțiilor luminate dominante, a redeșteptării conștiinței naționale —, ridicându-se împotriva domniilor fanariote, a revendicat „vechile privilegii ale țării”: instituirea domniei pe viață și ereditară prin alegerea unui domn din rândurile sale. Restabilirea domniei pământene — înscrisă și în programul revoluției de la 1821 — a fost admisă de Poartă și pusă în aplicare în 1822, pentru că în 1827, prin Convenția de la Akermann, să i se stabilească durata la 7 ani. Însă după numai doi ani, tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829) a înlocuit domnia limitată cu aceea pe viață. Consacrând acest principiu, Regulamentul organic a restabilit întrucâtva caracterul esențial al domniei: alegerea Domnului pe viață dintr-un număr relativ restrâns de mari boieri autohtoni, fără a-i asigura însă continuitatea prin ereditate. Pro-

¹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Editura Academiei, București, 1988, p. 168—172 (autori: Petre Strihan și Nicolae Stoicescu).

movând în forme incipiente concepția modernă a separării puterilor în stat, Regulamentul organic a îngădit (cel puțin legislativ) într-o oarecare măsură puterea absolută a Domnului exercitată autoritar până atunci. I s-au încredințat totuși o sumă de prerogative în conducerea efectivă a statului, el devenind șeful puterii executive (numea și revoca pe miniștrii și funcționarii publici), având, în același timp, însemnate atribuții legislative (participa, împreună cu Adunarea obștească, la elaborarea legilor pe care apoi le promulga) și judecătorești (sanționa hotărârile ce rămâneau astfel definitive ale Divanului domnesc ca instanță supremă de justiție)². Dar, peste numai un deceniu, Puterile suzerană și protectoare (adică Poarta și Imperiul țarist) au înlăturat abuziv de pe tronul Munteniei pe Domnitorul Al. D. Ghica, încălcând astfel statutul legal al domniei pe viață, pentru ca, apoi, prin Convenția de la Balta-Liman (19 aprilie/1 mai 1849) să se revină din nou la numirea Domnilor din ambele Principate doar pe 7 ani. Aceasta era, într-o expunere sumară, evoluția instituției domniei în momentul când se inaugura efectiv campania pentru Unirea Principatelor. La temelia acesteia a fost așezat un program impus deopotrivă de necesitatea afirmării răspicată a aspirațiilor și tendințelor seculare spre unitate național-statală ale neamului nostru, dar și de învățămintele rezultate din vitregiile și vicisitudinile la care Domnia fusese supusă în cursul secolelor. De aceea nu întâmplător una din cele mai importante probleme avea în vedere tocmai restructurarea instituției domniei în acord cu conceptele și practicile moderne, pentru a-i conferi stabilitate și continuitate în țară, prestigiu peste hotare. Ea se încadra astfel organic procesului de reformare a întregii societăți care urma să treacă aproape fără tranziție — după observația pertinentă a lui Gh. I. Brătianu — „de la tradițiile medievale ale unui regim patriarhal la viața complexă a unei țări cârmuite și gospodărite după modelul marilor națiuni din Europa occidentală”³.

Pentru atingerea acestui obiectiv de cea mai mare însemnătate, oamenii politici din Principate s-au pronunțat, într-o unitate impresionantă de cuget și cu o fermitate neîntâlnită în abordarea oricărei alte probleme, pentru aducerea pe tronul noului stat a unui principe străin aparținând uneia din casele domnitoare ale Europei. Ideea în sine nu constituia o noutate, nu era o inovație a românilor; ea fusese însușită și pusă în aplicare în urmă cu câteva decenii de alte popoare aflate în procesul constituirii statelor moderne naționale (Belgia, Grecia ș.a.) și, într-un răstimp scurt, dăduse bune rezultate. La noi, ea a apărut „îngemănată” (după fericita expresie a lui A. D. Xenopol) cu necesitatea Unirii Principatelor încă din epoca războiului ruso-turc din 1829, pentru ca, ulterior, mai ales odată cu izbucnirea războiului Crimeii, să fie amplu dezbătută, temeinic argumentată în toate scrierile și luările publice de poziție, încorporată în numeroase memorii înaintate marilor puteri conținând dorințele românilor. În programul unionist adoptat

² *Istoria României*, vol. III, București, Ed. Academiei, 1964, p. 942—943 (autor: acad. Andrei Oțetea). Evocând epoca regulamentară, Vasile Alecsandri printr-o sugestivă imagine îl asemăna pe Domnul „ieșit din monstruoasa împreunare a suzeranității turcești cu protectoratul rusesc” cu „un arbore mehanic de la care atârnav toate ramurile administrative, financiare, judecătorești și chiar bisericesti, ramuri destinate a hrăni trunchiul prin sucul ce absorbea din vinele țării” (Vasile Alecsandri, *Introducere*, la *Scrierile lui Constantin Negruzzi*, volumul I. *Păcatele tinereților*, București, 1872, p. VII—VIII).

³ Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în „Revista istorică română”, 1932, vol. II, fasc. II—III, p. 142.

separat, însă identic în conținut, de cele două Adunări ad hoc în octombrie 1857, ca un corolar al Unirii Principatelor, o condiție *sine qua non* a existenței noului stat, se cerea „Printz străin cu moștenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare de-ale Europei și a cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării”⁴. Cum se ajunsese la această încheiere și, mai important decât atât, care era motivația ei? Într-o epocă în care, cu excepția Elveției, toate statele europene erau monarhice, când republicile instaurate prin revoluțiile izbucnite periodic datorită maselor oprimite aveau o existență precară, de scurtă durată, instituția monarhiei constituționale era cu adevărat singura în măsură să asigure existența și unitatea mai cu seamă a unor state naționale — cum era cel român — aflat în curs de constituire și de afirmare a propriei identități. Situat geopolitic și strategic la frontierele celor mai reacționare imperii din Europa — otoman, țarist și habsburgic — care își disputau de secole sferile de dominație în această parte a continentului, și care, în plus, dețineau suprafețe însemnate ale patrimoniului străbun locuit majoritar de milioane de români, poporul nostru nu-și putea constitui un stat puternic, unitar și modern, decât recurgând la căile și metodele utilizate de alte popoare, compatibile cu nivelul general de dezvoltare a societății, în acord cu concepțiile și instituțiile vremii unanim acceptate. Înăbușirea brutală a revoluției române de la 1848 de către trupele țariste și otomane evidențiasse cu claritate faptul că o construcție statală de sorginte revoluționară având caracteristici democrat-republicane⁵ — cum era cea preconizată de unii fruntași politici români înrâuriți de revoluționarii francezi și italieni, care contravenea îndemnuirilor anumitor compatrioți clarvăzători⁶ — nu era posibilă, nefiind realistă și, ca atare, viabilă. Numai în lumina acestor împrejurări istorice se poate înțelege de ce cunoscuți lideri politici liberal-radicali care exprimaseră până atunci opinii republicane s-au simțit nevoiți să le reconsidere, expunând public noile opțiuni. Astfel, C. A. Rosetti — care în martie 1856 i se destăinuia lui M. Kogălniceanu că „sunt ș-o să mor republican, da *rastăzi* sunt roialist *enragé*”⁷ — explica într-un articol din 1865 apărut sub semnătura sa că „în *teorie* credințele mele . . . nu sunt monarhice. În *practică sunt slăbiți* a mă conforma totdeauna cu spiritul zilei dominatoriu în Europa”. El adăuga că monarhia constituțională, atât de necesară statelor europene de mult timp constituite, nouă ne era „imperios neapărată” pentru a consolida existența statului național⁸. La rândul său, Ion C. Brătianu declara în Cameră la 10/22 mai 1877 la dezbaterea proiectului de lege pentru crearea decorației „Steaua României” că „nu m-am sfiit a declara că

⁴ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, vol. VI, partea I, p. 74; *Ibidem*, vol. VI, partea II, p. 44 (În continuare se va cita *Acte și documente* . . .).

⁵ În proclamația de la Islaz se preconiza o formă de stat insuficient elaborată, ambiguă, mai degrabă republicană decât monarhică, și anume „Domn responsabil, ales pe cinci ani, și căutat în toate stările societății” (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 537).

⁶ Din Pesta la 8/20 iulie 1848 E. Murgu adresa lui N. Bălcescu între alte îndemnuri și pe acela de a se feri „deocamdată de numirea de republică”, pentru că și așa „tiranii se uită cu pizmă la starea libertății de acum și prejurul nostru este cu mult mai critic decât să ne putem lăsa numai în seama oarbei întâmplări” (Eftimie Murgu, *Scrieri*, Ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suci, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 452).

⁷ C. A. Rosetti, *Correspondență*, Ediție îngrijită, prefată, note și comentarii de Marin Bucur, Editura Minerva, București, 1980, p. 304 (Sublinierile aparțin lui C. A. Rosetti).

⁸ „Revista Dunării”, București, nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 2 (Sublinierile aparțin periodicului).

într-adevăr sunt republican și aș dori pentru țara mea sistemul republican” ; dar — continua el — „fiindcă văd că nu se poate, de aceea păstrez acele convicțiuni în fundul inimii mele și voi face tot pentru ca să prospere țara mea sub regim monarhic”⁹. Motivația acestei atitudini de principiu o găsim într-un discurs rostit în Adunarea Deputaților la 11/23 februarie 1863 în care cunoscutul lider liberal arăta că la începuturile mișcării de regenerare națională el fusese împotriva ideii principelui străin „fiindcă cel mai mare om, mai cu seamă într-un timp de creațiune, trebuia nu numai să înțeleagă ci să și simtă o națiune” iar „un străin, ori cât de eminent ar fi, nu ar putea să înțeleagă nimic”. Ar fi stăruit în acel simțământ al său dacă, odată cu redeschiderea „chestiunii orientale” prin dezlănțuirea războiului Crimeii, s-ar fi prăbușit Austria, Rusia și Turcia ori ar fi suferit transformări esențiale, lucru care nu s-a întâmplat. În consecință, constituirea statului român s-a făcut „într-un moment când o parte din România era în mâinile Rusiei și alta în ale Austriei; când aceste state au rămas la porțile noastre și cu toate aspirațiunile lor”. În acele împrejurări, românii, căutând mijlocul care ar fi putut „să le facă o pozițiune sigură în viitor”, au ajuns la concluzia că singura condiție posibilă era „fondarea unei dinastii” prin luarea unui principe „dintr-o familie de acelea care are tot prestigiul și care e legată cu toate interesele europene”¹⁰. Aceste mărturii a doi dintre cei mai însemnați lideri politici ai vremii rămân semnificative pentru capacitatea de înțelegere a situației geopolitice a țării, a descifrării raporturilor de forțe pe planul relațiilor internaționale, în funcție de care trebuia acționat spre a pune temeliiile statului român și în continuare a-l consolida pe aceleași baze pe care ființau cele din Europa occidentală¹¹.

Înlăturată opțiunea pentru republică — susținută mai mult în plan doctrinar de tinerii liberali radicali crescuți la școala romantismului revoluționar european — și acceptată ideea monarhică (conservatorii din convingere iar liberalii, îndeosebi radicali, mai mult din necesitate) s-a mers mai departe în sensul înlocuirii domniei pământene cu o dinastie străină, care însă, din motive evidente, nu trebuia să aparțină uneia din casele domnitoare ale imperiilor limitrofe spre a anihila astfel străvechile lor țeluri anexioniste. Odată cu lenta modernizare a societății din Principate care presupunea ruperea cu structurile și mentalitățile feudale, frontul confruntărilor dintre cercurile conducătoare vechi și noi (cu caracteristici proprii conflictului dintre generații) s-a extins pe toate planurile vieții social-economice și politice, generalizându-se și, totodată, căpătând o acuitate deosebită. În atari condiții, a apărut imperios necesar ca în fruntea noului stat să fie înscăunat un dom-

⁹ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*. Publicate de C.C. Giurescu, vol. III (1 mai 1877 — 30 aprilie 1878), București, Cartea Românească, 1930, p. 16. Și totuși, în epoca Unirii, în pofida tuturor evidențelor, I.C. Brătianu era suspectat pe nedrept de a fi acționat pentru instaurarea republicii! La 9 iulie (st. n.) 1861 consulul Franței la București, H. Tillos, informa Parisul — tot talmente eronat — că liberalii radicali urmăreau „formarea unei republici sub dictatura lui Ion Brătianu” (Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 9 (vol. 21) c. 334).

¹⁰ *Lui Ion C. Brătianu, 1821—1921. Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu*, București, 1921, p. 462—463.

¹¹ Într-o „declarație de principii” a grupării politice conservatoare din februarie 1866, A.N. Lahovary, referindu-se la revendicarea prințului străin căreia i se atribuia caracterul unei dogme, fiind pentru noi „o chestiune de existență, de viață”, preciza în termeni categorici: „Europa monarhică și constituțională este o mare familie. Vrem și noi să intrăm în această familie, să trecem... în rândul națiunilor civilizate și europene” („Desbaterile”, București, an I, nr. 1, 24 februarie 1866, p. 1).

nitor care, întemeiat pe principiul „regele domnește dar nu guvernează”, să exercite prin prerogativele încredințate și autoritatea personală o influență pozitivă asupra continuității vieții politice, să mențină stabilitatea internă într-un relativ echilibru de concordie și conlucrare între diverse forțe sociale, să vegheze la unitatea și consolidarea statului mai înainte de toate prin corecta implementare și funcționare a instituțiilor sale. Cum la noi nu exista o familie care — ridicându-se deasupra celorlalte — să aibă prestigiul conferit prin asocierea la mari împliniri istorice și nici autoritatea morală îndeobște recunoscută pentru a împlini această misiune (ceea ce nu însemna — pe alt plan — că românii erau incapabili să se autoguverneze), nu era posibilă decât varianta înscăunării cu drepturi ereditare a unui principe luat dintr-o dinastie occidentală. Soluția oferea multiple avantaje. Mai întâi, pune capăt electivității Domnului dintre pământeni, stare ce întreținuse adânci frământări în cercurile conducătoare, din cauza instabilității domniei¹², exacerbarii rivalităților dintre numeroșii pretendenți aparținând unor familii princiare care supralicitașu tronul cu mari sume¹³, dezvoltând în lanț corupția și nepotismul. Or, era învederat că această situație avusese efecte dezastruoase asupra stabilității vieții de stat, cu consecințe păgubitoare în planul propășirii generale a societății, crease condiții prielnice exercitării influenței străine în Principate, slăbind rezistența țării în fața pericolelor externe. În al doilea rând, se sconta că principele străin avea să aducă, cu ajutorul țării de unde venea și a dinastiei căreia aparținea, mai multă siguranță în privința consolidării și afirmării de sine stătătoare a statului ce avea să fie edificat, să contribuie la modernizarea tuturor structurilor societății, la emanciparea și asigurarea existenței libere a națiunii române¹⁴. Sintetizând considerațiile de mai sus, M. Kogălniceanu în raportul prezentat Adunării ad-hoc a Moldovei în 1857 sublinia trebuința „de a se institui un guvern tare, stabil, respectat înlăuntru de toți și sprijinit în afară de marea familie a caselor domnitoare”¹⁵. În planul

¹² În intervalul 1800–1859 se perindaseră pe tronul Munteniei 14 Domni, iar pe al Moldovei — 12 (*Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică română, 1971, p. 456, 460).

¹³ Într-un memoriu prezentat în 1855 consulilor Franței și Angliei N. Krețulescu — pleddând pentru unire sub un prinț străin ereditar — releva că domnia electivă „a ruinat și a demoralizat țara”: numai numirea celor trei Domnitori din ultimii douăzeci de ani costase mai mult de 600.000 de galbeni (A.D. Xenopol, *Nicoloe Krețulescu. Viața și faptele lui. 1812–1900*, București, 1915, p. 158).

¹⁴ În iunie 1859 D. Bolintineanu nu ezita să releve cu cutezanță adevăratul cuget de care erau stăpâniți românii: „unirea cu principe străin este pentru români independența absolută a țării lor, adică un rigat, cu toate celelalte, este încă asigurarea contra invaziunilor de armii străine” („Dâmbovița”, București, an I, nr. 70, 17 iunie 1859, p. 279; vezi și an II, nr. 14, 2 decembrie 1859, p. 53; an III, nr. 47, 2 aprilie 1860, p. 180). Într-un alt articol, polemizând cu presa austriacă, el preciza că „românii când au cerut principe străin au înțeles un rege independent cu totul de orice altă putere, de protecțiune sau garanție străină” (D. Bolintineanu, *Opere*, vol. X, *Publicistica*, București, Ed. Minerva, 1988, p. 134). În articolul „Programa cea mare” („Românul”, IV, nr. 118, 29 aprilie 1860, p. 357–358), nesemnat însă aparținând lui C.A. Rosetti, confirmându-se cele înfățișate de D. Bolintineanu, se adăuga că deși tratatul de la Paris înălțurase revendicarea principelui străin, totuși s-a stăruit în împlinirea acelei dorințe pentru că „eram în drept a crede că acel principe nu va voi să domnească fără a dobândi, cel puțin, unirea și independența Principatelor și pentru că n-aveam atunci alte mijloace spre a atrage în favoare — ne susținerea vreunei din puterile cele mari”.

¹⁵ *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, p. 66. Actul dezvoltător: al votului Adunării ad hoc din 9/21 octombrie 1857 din Țara Românească, adoptat la 6/18 noiembrie 1857, exprima și el credința că principele străin prin legăturile sale de sânge avea „să înlesnească introducerea României în marea familie a statelor europene și să asigure mai bine al lor sprijin” (*Ibidem*, vol. VI, partea II, p. 140).

vieții politice interne adeziunea la proiectul înscăunării unui principe străin înlătura acel „măr al discordiei” care era domnia, în persoana sa prefigurându-se (prin naștere, nume și instrucție) omul de prestigiu care se putea impune tuturor fără a se simți cineva umilit. Nefiind amestecat în luptele politice din societatea românească de până atunci, fără rude sau protejați în noua țară, principele străin putea inaugura astfel o nouă epocă de ordine și stabilitate așezată pe principiile de guvernare specifice monarhiilor constituționale existente în Europa occidentală. Toate cele înfățișate reprezentau chestiuni fundamentale asupra cărora românii, în cazul înscăunării principelui străin, se angajau să dea chezașie Europei că „sunt hotărâți să meargă în cel mai deplin ordin pe drumul ce însuși ea urmează”¹⁶. Acestea erau concepțiile politice din epoca Unirii care trebuie negreșit avute în vedere când se analizează procesul constituirii statului modern, considerentele și argumentele în favoarea instaurării pe tronul noului stat al dinastiei străine¹⁷. Este important de reținut, în concluzie, că modul acesta de a privi lucrurile, convertit în program politic, se înrădăcinase atât de puternic în mințile și sufletele patrioților români încât se transformase într-un viguros curent de opinie care a raliat pe toți factorii politici reprezentativi din Principate ce urmăreau întărirea naționalității române.

În împrejurările opoziției tot mai ferme a Porții și altor Puteri garante în eventualitatea (neplăcută lor) apariției unui stat român având în fruntea sa un Domnitor dintr-o dinastie străină ce avea negreșit să aspire puternic la un statut internațional propriu, de sine stătător cu consecințe grave asupra imperiilor multinaționale¹⁸, Franța — căutând o cale de conciliere — a îndemnat la abandonarea temporară a revendicării principelui străin¹⁹, susținând însă în continuare principiul unirii care putea fi acceptat. În pofida presiunilor exercitate, ea n-a putut însă împiedica exprimarea irezistibilă a sentimentului național și nici adoptarea programului unionist așa cum acesta se închegase în gândirea politică românească. Trebuie totuși reținut faptul că formal textul adoptat de Adunările ad-hoc n-a mai stabilit ca până atunci o reciprocitate (= solidaritate), o conexiune inextricabilă între cele două revendicări principale: unirea și principele străin, lăsând astfel să

¹⁶ Ibidem, p. 33. Argumentele privind necesitatea aducerii în fruntea noului stat a principelui străin au fost sintetizate în actele supuse dezbaterilor Adunărilor ad hoc (*Acte și documente...*, vol. VI, partea I, p. 66—67, 72—75; *ibidem*, vol. VI, partea II, p. 33—37, 139—140), reluate și trecute prin filtrul învățămintelor trase din domnia lui Cuza Vodă în memoriul din 3/15 aprilie 1866 înaintat Conferinței de la Paris (D.A. Sturdza). *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad hoc în 7/19 și 9/21 octombrie 1857*, în „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice”, seria II, tom XXXIV (1911—1912), București, 1912, p. 819—833). (În continuare se va cita *Însemnătatea...*)

¹⁷ Pentru această problemă a se vedea mai ales A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 59—63; idem, *Istoria partidelor politice*, București, 1910, vol. I, p. 309—317; P. Henry, *L'Abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 33—34; R.V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 170—178; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 3, p. 350—355; *România în relațiile internaționale 1699—1939*, Edit. Junimea, Iași, 1981, p. 199—203 (autor: V. Russu).

¹⁸ Această temere era limpede formulată în „Le Journal de Constantinople” din iunie 1856: „Ideea Unirii este legată cu aceea a principelui străin și aceasta din urmă atrage numai decât pe aceea a unei desmădulări nu numai a Turciei, dar și a Austriei” (Citată după A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice...*, vol. I, p. 315—316).

¹⁹ *Acte și documente...*, vol. V, p. 624—625.

se înțelegea că, pentru acel moment și în acele împrejurări, principele străin nu constituia o condiție a Unirii ²⁰.

Conferința reprezentanților Puterilor garante de la Paris din mai-august 1858, examinând dorințele românilor, a respins prin Convenția adoptată la 7/19 august reorganizarea Principatelor cum fusese preconizată de Adunările ad-hoc, adică unirea lor într-un stat unitar sub numele de România pe tronul căruia să fie înscăunat cu drepturi ereditare un principe aparținând unei case domnitoare din Europa occidentală. În schimb, pe temeiul aceluiași program unionist, noul act având un caracter constituțional, a introdus o sumă de instituții, principii și norme specifice statelor moderne, a stabilit măsuri vizând reorganizarea Principatelor, — toate acestea favorizând procesul unificării lor ²¹.

Înlăturată, așadar, Unirea Principatelor sub un principe străin din cauza opoziției Porții, Angliei și Austriei care nesocoteau astfel opțiunea poporului nostru liber exprimată într-un cadru legal, Convenția de la Paris a menținut separația celor două Principate, în fiecare dintre acestea urmând a fi ales un Domn pământean. Dar instituției domniei i s-au adus transformări, creându-i-se întrucâtva un nou statut, o altă poziție în stat față de reglementările anterioare, în acord cu tendințele vizând unificarea și modernizarea structurilor statului, precum și a societății românești. Astfel, domnia a fost din nou încredințată pe viață în fiecare Principat unui Domnitor autohton ales de o Adunare electivă, Convenția excluzând, de o manieră implicită, posibilitatea ca domnia să capete ulterior un caracter ereditar, dinastic. Ca Domnitor al unuia din cele două Principate putea fi aleasă orice persoană (deci indiferent de mediul social din care provenea) în vârstă de 35 de ani, născut din tată moldovean sau valah care justifica un venit funciar de 3 000 galbeni și îndeplinesc funcții publice timp de zece ani (art. 13). Investitura, cerută ca și în trecut Porții în virtutea drepturilor ei de putere suzerană, trebuia acordată cel mai târziu într-o lună, cerință care în 1859 nu va fi respectată. Lista civilă a Domnitorului era votată de Adunare o singură dată, în momentul alegerii sale. În condițiile operării unei relative separări a puterilor în stat, Domniei îi revenea locul cel mai important în exercitarea efectivă a puterii, un rost esențial în mecanismul statului. În consecință, atribuțiile Domnului nu se limitau doar la a *domni* (așa cum se preconiza teoretic și se întrupa uneori în fapt în regimul monarhiilor constituționale occidentale), ci, fiindu-i încredințată și exercitarea puterii executive, *el guverna* cu ajutorul miniștrilor pe care îi numea (art. 14). Din această stipulație a derivat particularitatea domniei așa cum a fost ea exercitată de noul Domn ales, Cuza Vodă, și anume implicarea efectivă a acestuia cu o pondere precumpănitoare în fina-

²⁰ *Ibidem*, p. 732. Disocierea ideii Unirii de aceea a principelui străin (ultima cerință fiind respinsă de Puterile garante) a favorizat neîndoiește aderarea marilor boieri (îndeosebi a foștilor domni, a beizadelor) la principiul unionist, în speranța dobândirii domniei în statul ce avea să fie creat.

²¹ Pentru analiza Convenției de la Paris a se vedea: T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866*, București, [1944], p. 205—231; Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 134—137; idem, *Epoca Unirii*, București, 1979, p. 69—72; L. Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856—1859)*, Edit. Junimea, 1978, p. 231—242; N. Corivan, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la conférence de Paris (1858)*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, București, vol. II, 1960, p. 379—390.

lizarea actelor de unificare, reformare și restructurare a bazelor societății, în opera de guvernare propriu-zisă. Altfel spus, nici măcar din punct de vedere teoretic, al dreptului constituțional, așa cum elemente ale acestuia fuseseră încorporate Convenției, nu exista un echilibru între cele trei puteri ale statului, de la început balanța înclinându-se decisiv de partea Domniei. Inutil de adăugat că necesitatea soluționării stringente a unor probleme ce nu mai sufereau amânare va accentua în anii următori și mai mult această tendință, ceea ce va contribui la încordarea raporturilor cu opoziția.

Potrivit Convenției, Domnitorul numea — la recomandarea miniștrilor care erau răspunzători de încălcarea legilor — pe cei care ocupau funcții publice. De asemenea, întocmea regulamentele pentru aplicarea legilor. În domeniul legislativ, Domnitorul avea însemnate prerogative: pregătea legile, inclusiv bugetul, pe care le supunea dezbaterii Adunării și, după caz, Comisiei centrale de la Focșani, iar, apoi, după adoptare, le promulga sau nu potrivit opiniilor sale. Tot el convoca Adunarea deputaților în sesiune ordinară cu o durată de trei luni, la nevoie putând s-o prelungească. Totodată, avea dreptul de a convoca Adunarea în sesiune extraordinară și chiar s-o dizolve sub obligația întrunirii noii Camere ieșite din alegeri într-un răstimp de trei luni. Domnitorul desemna o parte din membrii Comisiei centrale de la Focșani, căreia îi putea trimite propuneri care să fie convertite în legi de interes comun ambelor Principate. În ce privește puterea judecătorească, aceasta se exercita în numele dar și fără amestecul Domnului de către magistrați pe care îi numea, fără a putea interveni în administrarea justiției. (Avea, totuși, dreptul de a grația și de a comuta pedepsele în materie criminală). În fine, prerogative importante avea și în calitate de comandant al armatei din ambele Principate ce urma să primească o organizare identică: desemna pe inspectorii generali, iar în caz de reunire în tabere a oștirii numea pe comandantul șef al acesteia ²².

Dacă se au în vedere prerogativele acordate Domnului în chip explicit prin Convenție — așa cum au fost sintetizate mai sus — se conturează aproape de la sine concluzia că, în noua structură de organizare statală impusă Principatelor, instituția domniei deținea rolul central, având o pondere esențială atât datorită posibilității efective de a contribui decisiv la restructurarea statului și reformarea societății potrivit principiilor înnoitoare ale civilizației moderne, cât și prin promovarea acțiunii concertate a tuturor instituțiilor statului a cărei rezultată se regăsea în însăși opera de guvernare curentă a țării. Din aceste motive, nu trebuie să surprindă faptul că în epoca respectivă aproape în întregime atenția cercurilor politice era acaparată de problema desemnării Domnitorilor — ca principal centru de deținere și exercitare a puterii reale — în detrimentul altor instituții ale statului.

Despre dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza ca Domnitor al Principatelor Unite Române, mai întâi în Moldova la 5/17 ianuarie 1859, apoi în Muntenia la 24 ianuarie/5 februarie 1859 s-a scris mult, mai ales în ultimele decenii, pe baza unor bogate surse documentare ²³. A expune într-un tablou cuprinzător

²² *România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, Edit., Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 274—289.

²³ Pentru tratarea de ansamblu a problemei conținând documentația de bază, a se vedea mai ales: A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 32—59; Constantin C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 347—386; idem, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Edit. Științifică, București, 1970, p. 46—59; N. Corivan, *Alegerea ca domn*

tor acele împrejurări cu motivațiile aferente ar depăși, fără îndoială, cadrul și tematica acestui studiu, fără a-i aduce un folos evident. Totuși, câteva fapte, constatări și încheieri se cuvin a fi subliniate pentru înțelegerea corectă a configurației instituției domniei în acel moment de răscruce al istoriei noastre naționale. Ele pot fi ordonate în perimetrul a două direcții esențiale care nu erau izolate, ci se întrepătrundeau, se influențau și se condiționau reciproc.

Prima dintre acestea are în vedere acțiunea îndrăzneată și inteligentă a alegerii pe tronurile celor două Principate, în locul a doi Domni, a unuia și aceluiasi Domnitor, lucru care a creat o unire (=uniune) personală, ce a schimbat dintr-o dată și într-un mod radical coordonatele esențiale ale „chestiunii române”. Această neobișnuită soluție, întrevăzută cu puțin timp înaintea producerii ei de câțiva diplomați și oameni politici clarvăzători, a impulsionat decisiv îndeplinirea imperativului național de „respingere a vechiului regim” și ridicare a „edificiului viitorului”²⁴. Într-o atmosferă generală caracterizată printr-un puternic avânt unionist ce însuflețea în egală măsură toate straturile societății²⁵, ideia ajungerii la Unirea Principatelor prin alegerea Domnului Moldovei A. I. Cuza (întâmpinată pretutindeni cu entuziasm tocmai pentru că intruchipa aspirația către unire, spre transformări structurale înnoitoare) și ca Domn al Țării Românești plutea în aer, sau — cum scria sugestiv un martor al acestei epoci — „mugurea deja în toate inimile românilor”²⁶. Alegându-l pe Al. I. Cuza — patriot înflăcărat, unionist convins, promotor al concepțiilor liberal-moderate, om energic și hotărât, totodată ager la minte, cuminte și ponderat, capabil să înfăptuiască un stat român nou, modern, din contopirea Principatelor și, în același timp, să reformeze societatea românească — contemporanii au optat nu atât pentru o personalitate, cât mai ales pentru marele principiu al unirii și frățietății românești. A spus-o limpede la 29 ianuarie/10 februarie 1859 C. A. Rosetti în numele deputaților Adunării electivă a Munteniei venite la Iași pentru a prezenta Domnului actul alegerii: „românii munteni au coronat în Măria Ta nu un individ, ci marile principii de viață ale naționalității noastre”²⁷. Speculând cu abilitate lacunele și impre-

a lui Al. I. Cuza, în vol. *Cuza Vodă. În memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 101–110; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 80–93; idem, *Trăsături definitorii ale începuturilor procesului de constituire a statului român modern*, în „Revista de istorie”, tom 37, nr. 1, 1984, p. 7.

²⁴ *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 446.

²⁵ Atribuind meritul dublei alegeri tuturor concetățenilor și relevând adevărul că principiul Unirii a ferit țara „de o catastrofă”, Ion Ghica conchidea: „Alegerea de la 24 ianuarie a fost un act îndrăzneț, [...] o cutezare de aceea care recomandă o națiune și-i dă dreptul de a fi” („Independența”, IV, nr. 16, 16 octombrie 1861, p. 50).

²⁶ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă. Memoriu istoric*, ed. V. București, 1873, p. 19. (Într-un articol din februarie 1861 Ion C. Brătianu, evocând evenimentele de la București din ianuarie 1859, sublinia și el că „alesul Moldovei trebuia să fie ș-alesul nostru. Această necesitate fu atât de invederată încât deveni voință națională, ș-atunci toate partidele se inchinaseră ei ș-o decretară” („Românul”, V, nr. 51–52, 21 februarie 1861, p. 123).

²⁷ *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 720. În cuvântul de răspuns, Al. I. Cuza aprecia că „actul ce l-ați săvârșit... este triumful unui principiu mântuitor ce viază cu tărie în inimile românilor — principiul frăției românești. El ne-a scăpat de perzare în trecut, el ne reinvie în timpul de față, el ne va duce la bine și la mărire în viitor” (*Ibidem*, p. 722). De altminteri, Cuza Vodă însuși se denumea în glumă „omul-principiu” (Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, București, 1925, p. 78). Iar mai târziu, prin martie 1861, C. Negri îl îndemna pe Domnitorul Cuza să fie în continuare „Principiul Unirii, fără de care noi nu vom fi niciodată nimic” (*Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență*. Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de Emil Boldan, Edit. Minerva, București, 1980, p. 202).

ciziile din Convenție referitoare la alegerea Domnilor, românii au pus astfel Puterile garante în fața unui fapt împlinit care — dat fiind sprijinul Franței și disensiunile dintre marile puteri europene—nu putea fi ignorat ori modificat fără grave și imprezvedibile consecințe. De aceea, Puterile garante, după ce au depășit momentele de surpriză și dezorientare, au recunoscut încă din primăvara anului 1859, unele de bună voie, altele constrânse de împrejurări, prezența aceluiași Domnitor pe tronul ambelor Principate ca pe un simbol al unirii ce a avea să vină.

A doua direcție viza împlinirea cerinței esențiale din programul unionist adoptat de ambele Adunări ad-hoc în 1857 respinsă de Puterile garante și anume consacrarea Unirii Principatelor prin înscăunarea pe tronul noului stat cu drepturi ereditare a unui principe dintr-o casă domnitoare a Europei occidentale. Această convingere izvorând — după cum s-a văzut — dintr-o nevoie organică de închegare și afirmare a statului modern român, nu numai că continua să sălășluiască în cugetele și inimile patrioților din ambele Principate²⁸, dar în chip deliberat ei vreau să se știe clar, atât în țară cât și peste hotare, că erau hotărâți să acționeze în continuare pentru împlinirea ei. Din aceste motive, la 4/16 ianuarie 1859 (deci cu o zi înaintea alegerii Domnului), cinci deputați în frunte cu M. Kogălniceanu au prezentat Adunării electivă a Moldovei propunerea de a se da „un vot foarte lămurit”, care „să facă cunoscut țării și Europei că noi persistăm a voi unirea sub un principe străin” Și deoarece condițiile pentru înfăptuirea unei asemenea uniri nu erau prielnice, Domnul ce avea să fie ales trebuia să considere „cea mai sacră a sa datorie a grăbi înfăptuirea acestei uniri, pentru a se justifica speranțele noastre și pentru ca ziua cea mai frumoasă a domniei sale să fie aceea când se va scobori de pe tron, după ce va fi pus cea de pe urmă peatră la edificiu”²⁹. A doua zi, la 5/17 ianuarie 1859, înaintea alegerii Domnului, Adunarea — dând curs propunerii din ziua precedentă — a adoptat cu 47 din cele 49 de voturi ale deputaților prezenți (doi s-au abținut) o adresă de mulțumire către Puterile garante în care, exprimându-se grațitudinea pentru „recunoașterea și garantarea drepturilor Principatelor române”, se reitera într-o manieră categorică declarația că „Unirea Principatelor într-un singur stat și sub un principe străin... este și va fi dorința cea mai vie, cea mai aprinsă, cea mai generală a nației române”³⁰. În încheiere, Adunarea

²⁸ Unii fruntași ai românilor din Transilvania stabiliți în Principate, cunoscând privațiunile stăpânirilor străine, n-au agreat ideea principelui străin, însă s-au abținut să intervină în dezbaterile publice pe această temă. Așa, de pildă, Ioan Maiorescu consemna într-o scrisoare că mulți români din Austria și chiar unii dintre cei aflați în țară „sunt cu totul în contra unui principe străin”, pentru că „ei bieții știu ce înseamnă a fi sub străini” („Convorbiri literare”, XLII (1908), nr. 8, p. 180). Mai târziu, prin anii 60, alții, dintre care cel mai reprezentativ a fost și a rămas Simion Bărnuțiu, latiniști inveterați, care considerau poporul român nu un urmaș ci un continuator al anticilor tradiții ale poporului roman, declarându-se fățiș împotriva străinilor (fără a îmbrățișa un xenofobism extremist exclusivist), se pronunțau pentru domnia pământeană ca incununare firească a dreptului natural de autoconducere a fiecărui popor (În afara lucrărilor lui Simion Bărnuțiu a se vedea: *Teoria lui Simeon Bărnuțiu despre domnul străin*, în: „Columna lui Traian”, I, nr. 8, 26 martie 1870, p. 3; nr. 9, 30 martie 1870, p. 3; nr. 10, 2 aprilie 1870, p. 2—3; nr. 11, 6 aprilie 1870, p. 2—3; nr. 12, 9 aprilie 1870, p. 2—3; nr. 13, 16 aprilie 1870, p. 3. Argumente împotriva acestei teorii la Titu Maiorescu, *Contra școlii Bărnuțiu*, Iași, 1868, 107 p. Pentru ansamblul problematicii, vezi Corneliu Albu, *Simion Bărnuțiu*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

²⁹ *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 315—316.

³⁰ *Ibidem*, p. 341.

spera că Europa „va ține seama de dorințele rostite, în atâtea rânduri și cu stăruință, de o întreagă nație”³¹. Colonelul Al.I. Cuza împărtășea fără rezerve acest mod de a privi lucrurile și se pare că înainte de a fi ales Domn dăduse asigurări că va respecta acea dorință (care, de altfel, corespundea convingerilor sale intime) și va acționa în sensul împlinirii ei³². De aceea, nu întâmplător în chiar ziua îndoitei sale alegeri ca Domn al Țării Românești (adică la 24 ianuarie/5 februarie 1859) el a redactat din proprie inițiativă și a înaintat Puterilor garante o notă — tipărită a doua zi în „Monitorul Oficial” al Moldovei, deci adusă în acest fel la cunoștința publică — în care aprecia că dubla sa alegere avea „o semnificație îndestul de vederată pentru toți, adică unirea completă a Principatelor, pe care nația română a voit a o întemeia”. În continuare, el ținea să precizeze că „întemeindu-mă din nou pe votul Adunărilor ad hoc”, reafirmat de Adunarea Moldovei la 5/17 ianuarie, „constat încă odată că țara a cerut unirea cu un prinț străin”, el însuși lucrând „la succesul acestei combinații”. În consecință, „nedorind alta decât binele țării mele așa precum ea îl înțelege și îl cere, nu am trebuință de a declara că voi fi totdeauna gata de a mă întoarce la viața privată” dacă Puterile garante „ar consfinți, prin a lor hotărâre, o combinație ce, pentru această nație, ar îndeplini toate sperările ei”³³. Din documentele înfățișate rezultă fără putință de tăgadă că din însăși momentul alegerii lui Cuza Vodă pe tronurile întrunite ale Principatelor, domnia sa era considerată de quasi-unanimitatea contemporanilor ca provizorie, limitată în timp, purtând evident semnele caracteristice oricărui mandat într-o epocă de tranziție³⁴. Ea avea ca principală menire înfăptuirea Unirii și efectuarea reformelor structurale înnoitoare, ambele obiective — odată îndeplinite — așezând temelii trainice înscăunării dinastiei străine ereditare ca instituție fundamentală ce urma să încununeze întreaga opea de renaștere a României independente. Aceste convingeri politice — de cele mai multe ori izvorâte din cugete impregnate de un curat patriotism, însă câteodată asociate de cei care au vrut dar n-au putut fi aleși Domni unor proiecte sedicioase, vindicative — vor

³¹ *Ibidem*.

³² Într-o telegramă către Consiliul de Miniștri al Moldovei din 2 aprilie 1859, Cuza Vodă reamintea „profesia noastră de credință”: „Desăvârșita Unire a Principatelor sub un prinț străin este una din cele mai vii dorinți a noastră, privind-o ca o tărie mântuitoare țărilor surori”. A solicitat-o Puterilor garante și „nu ne vom opri a o cere la tot prilejul ce ne se va face favorabil”, având convingerea că „cererea de către noi a îndeplinirii acestei dorinți ni se pare a fi o adevărată putere morală ce devine legitimă”. Reînnoind „jurământul solemn de a face tot ce este în putință spre desăvârșirea unei uniri întemeiate și întreagă a țărilor surori”, Domnitorul conchidea că n-avea „alte dorințe decât adevărata fericire a Principatelor” („Arhiva”, Iași, an XII (1901), nr. 1—2, p. 72; text republicat în *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*. Vol. I (1859—1861). Volum întocmit de Dan Berindei, Elisabeta Opreșcu și Valeriu Stan, Edit. Academiei, 1989, p. 34.

³³ *Acte și documente* . . . , vol. VIII, p. 639—640. Nota a fost adusă oficial și la cunoștința Adunării Moldovei în ședința din 26 ianuarie / 7 februarie 1859 (*Ibidem*, p. 665). Pentru datarea notei și versiunea în lb. franceză înaintată Puterilor garante, a se vedea *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, București, 1980, p. 578. Mai adăugăm că, potrivit unor ecouri consemnate în presa timpului, Cuza Vodă i-ar fi declarat deputațiunii muntene care i-a transmis mandatul alegerii ca Domnitor al Țării Românești că „dacă Puterile se conformează dorinței de nestins a națiunii și ar vrea să întemeieze un imperiu daco-român sub un prinț străin el este gata să se retragă imediat” (Gr. Ploșteanu, *Ecoul luptei românilor pentru Unirea Principatelor în „Heidelberger Journal”*, în *România în istoria universală*, vol. II, Iași, 1987, p. 41—42; era după o corpondeață din București publicată în „Kronstädter Zeitung”).

³⁴ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 269; V. Russu, „Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Al. I. Cuza, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 506—507.

apărea mereu în forme variate în anii domniei lui Cuza Vodă, sfârșind prin a oferi justificarea organizării conspirației care îi va pune capăt Domniei.

În celebrul discurs, rostit imediat după alegerea de la Iași, M. Kogălniceanu, sintetizând imperativele vremii în sintagma inspirată „la legi noi, om nou”, îndemna pe Domnitorul Al. I. Cuza să fie „Domn cetățean”, adică om al epocii care să facă legea tare pentru a înlocui arbitrarul³⁵. Noul spirit, eminent modern, ce însuflețea neamul românesc, se regăsea și în cele două jurăminte aproape identice rostite la înscăunarea sa separat, în fața fiecărei Adunări, prin care noul Domnitor se angaja să păzească „drepturile și interesele Principatelor Unite”, să respecte legile „pentru toți și în toate” și să nu promoveze decât „binele și fericirea nației române”³⁶. Trebuie relevat faptul semnificativ pentru modul cum Principatele înțelegeau să se conducă în temeiul dreptului secular la autonomie, că Domnitorul — înlăturând cele două căimăcămii — a început să-și exercite efectiv prerogativele imediat după alegerea sa, fără a mai aștepta recunoașterea de către Puterea suzerană³⁷.

FROM NATIVE PRINCES TO THE DYNASTY OF THE HOHENZOLLERN, (1859—1866). THE PREROGATIVES AND THE IMPACT OF THESE INSTITUTIONS ON THE CREATION OF THE MODERN ROMANIAN STATE (I)

Abstract

The creation of the national Romanian state through the Union of the Danubian Principalities in 1859 has been thoroughly screened over by Romanian historiography. There have also been attempts by foreign historians who nevertheless laid their focus mostly on the international echoes of the “Romanian issue”. Actually, the problem of royal authority — among other state institutions the most important one by far — hasn’t been yet devoted a survey liable to highlight the circumstances under which the translation from native princes to the foreign dynasty of the Hohenzollern-Sigmaringen was performed or the contribution of the royal institution to the coming into being of modern Romania. Based on documentary sources already issued as well as on information yet unissued or even undisclosed to scientific circles so far, the present study aims at bridging the gap.

After a review of historical conditions deriving from the geo-political backdrop of the Principalities (a scene of confrontations at the disposal of the Tsarist, Habsburg and Ottoman empires) and which were actually ruling off any possibility of creating a republic in these parts of Europe, arguments

³⁵ *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 345.

³⁶ Barbu B. Berceanu, *Aspecte ale luptei juridico-politice pentru Unire (II)*. *Jurămintele de înscăunare ale Domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în „*Revista de istorie*”, LX (1987), nr. 1, p. 84—88. Jurământul prevăzut în Regulamentul organic, precum și solemnitatea depunerii lui, fuseseră înlăturate ca anacronice.

³⁷ Aceasta n-a venit într-un răstimp de o lună — cum stabilea Convenția — ci tocmai în toamnă, firmele separate de investitură fiind înmănate, în cadrul unor ceremonii restrânse, la 21 septembrie / 3 octombrie la Iași și la 26 septembrie / 8 octombrie la București (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, p. 283—285, 378—380).

by politicians of the time are provided, advocating for the proclaiming of a constitutional monarchy under the authority of a member of the ruling Royal Houses in West Europe. Along this option, the foreign monarchy would have yielded good influence on the internal political life, it would have put an end to all squabbles and foster cooperation among the social and political forces while, on the other hand, it would have been an excellent warranty abroad as for the existence of the new state, steadily easing its way toward national independence and unification of all the Romanian territories the neighbouring empires had helped themselves to. Nonetheless, the seven European powers which had acquiesce at the Congress of Paris in 1856 to collectively serve as guarantors for the Principalities rejected through the Convention of August 1858 the idea of a Union under the authority of a foreign prince and maintained the separation along the principle of the rulership of native princes in each principality. A review is accordingly made of the prerogatives of the princely rulership set against other powers within the state and of circumstances having led in January 1859 to the election in both principalities of the one and same Prince, that is Colonel Al. I. Cuza, with the open mission to undertake their fusion into a modern state and to launch the renewing structural reforms. But the luring idea of a well-timed enthronement of a foreign prince was only waiting to be rekindled.

ÎNCORONAREA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. PRINCIPII, ATITUDINI, SIMBOLURI

RADU G. PĂUN

E demonstrată suplețea realităților bizantine care, odată alungate dintr-un domeniu, se refugiază și se manifestă pregnant în altul. Chiar în plină decădere a Imperiului, funcțiunile sale de conducere a lumii ortodoxe erau preluate de Biserica bizantină¹.

Mobilitatea tradiției bizantine este unul din elementele ce caracterizează destinul culturii românești până în secolul XIX, căci influențele sale, manifeste încă de la primele conturări de civilizație medievală în spațiul nostru, nu vor înceta să existe pendulând mereu între real și imaginat și evadând — în momente de constrângere — în domeniile cele mai conservatoare ale unei civilizații: arta și ceremonialul. Nu trebuie să mire faptul că ceremonialul de încoronare este un domeniu prin excelență conservator. Conotațiile sale sacrale, de netăgăduit până în plină epocă modernă, îl fac să rămână, într-un anume sens, un vestigiu care depune mărturie pentru tradiții și semnificații politice apuse, unele din ele fără acoperire istorică într-o imediată realitate. Și nu e numai cazul Țărilor Române. O analiză a ceremonialului de încoronare a regilor Franței i-a dat prilejul lui R. Mousnier să constate că nu există schimbări marcante de la Henric III la Ludovic XIV, bunăoară².

Această „suplețe” a tradiției bizantine de care N. Iorga vorbea încă în 1926 este unul din fenomenele care ne interesează în studiul de față. Și, pe cât este de adevărat că pretențiile de conducere a Orientului ortodox trec de la statul bizantin (desființat la 1453) la Biserica Ortodoxă, pe atât de adevărat este că puterea temporală era lipsită de brațul solid al unei autorități laice și depindea în existența sa de nesigura bunăvoință a unui stăpânitor străin și păgân. Soluția trebuia găsită și a fost găsită, căci, chiar vasali fiind, principii Valahiei și Moldovei erau totuși singurii conducători laici creștini din sfera vechii lumi bizantine și s-au considerat mereu, într-o anume măsură, moștenitori ai basileilor bizantini³.

Situația nu cunoaște modificări marcante nici în veacul al XVIII-lea, domnii din Țările Române fiind, în continuare, cei care erau chemați, prin

¹ N. Iorga, *L'Église autocéphale de Roumanie, ses origines et son rôle parmi les églises nationales d'Orient*, în „L'Europe Nouvelle”, Paris, 1926, (Conférence à la Sorbonne), p. 1.

² R. Mousnier, *Les conséquences politiques des sacrés du XVI-e siècle au XVIII-e siècle*, în *Le Sacré des Rois*, „Actes du Coloque International d'Histoire sur les sacrés et couronnements royaux”, Reims, 1975, Paris, 1985, p. 249—255.

³ St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, p. 206, respectiv p. 365.

tradiție, să mențină moștenirea bizantină. Vom încerca deci să urmărim și să reliefăm o serie de principii și mecanisme ale ceremonialului încoronării, modul în care se integrează ele tradiției politice românești, în care răspund principiilor de subordonare politică față de Poartă. Intenționăm de asemenea să analizăm mecanismele de convertire a simbolurilor precum și forma concretă a „supleții” de care pomenea Nicolae Iorga; „evadarea” simbolurilor și principiilor tradiționale de combinare a lor în pictura religioasă, care reflectă mai bine o serie de elemente de mentalitate politică.

Documentele de care dispunem formează o serie aproximativ omogenă până la 1762, anul elaborării „Condicii” lui Gheorgachi al doilea logofăt, pentru a marca o oarecare întrerupere până la 1818, anul publicării „Istoriei” lui Dionisie Fotino. Facem mențiunea că ne referim la documente originale, care nu preiau automat relatări mai vechi, deși similitudinea izbitoră care există între ele ne fac să credem că textul liturgic de încoronare — ca discurs — și ceremonialul însuși — ca ritual — nu au suferit modificări esențiale până la domniile regulamentari. Un alt element de remarcă și pe care analiza noastră va căuta să-l evidențieze, este asemănarea dusă până la suprapunere dintre documentele românești („Rânduiala la încoronarea domnilor”, copiată de Axinte Uricariul la 1705; fragmentul binecunoscut din „Descriptio Moldaviae (1716); relatarea lui Gh. Papadopol din anii 20—30 ai veacului și fragmentul din „Istoria” lui D. Fotino (1818))⁴, cu tratatul de ceremonii atribuit lui Pseudo-Kodinos (sec. XIV) care ne relatează ritualul de încoronare a lui Manuel Paleologul, la 1391.

Trebuie făcută însă o distincție clară, pentru veacul XVIII, între planul politicului (al realului) și cel religios (al imaginariului), al tradiției. Pe plan politic, ceremonialul e cu totul otomanizat și prin aceasta străin de tradiția politică românească. Nu mai e vorba de o încoronare, de o consacrare, ci de o numire, o investitură care nu mai are nimic de-a face cu dimensiunea sacrală, centrală în încoronare⁵. De aceea nu vom intra în analiza sa, studiul nostru fiind interesat de încoronare și nu de investitură.

Pe plan religios însă, avem de-a face cu o „evadare” a tradiției bizantine; gonită din planul politic imediat de dominația otomană ea „se refugiază în Biserică”, după cum afirma Iorga. Simbolistica și liturgia de sorginte bizantină se mențin și se consolidează în ceremonialul sacru de încoronare, în texte și în pictura religioasă ce înfățișează portretele domnilor români.

Prof. Andrei Pippidi, stabilește o serie de principii generale ce caracterizează puterea domnească⁶. Ele sunt în esență patru: *funcția charisma-*

⁴ Trebuie adăugată la acestea „Περιγραφὴ τῆς ἀυτευτείας ὅταν γινέται”, o relatare contemporană, greu de datat cu precizie, care descrie miruirea și investitura domnitorului la Constantinopol. Documentul se află la biblioteca Muzeului Etnografic din Atena (mss. nr. 24) și, deși fusese semnalat încă din 1935 de Marcu Beza (*Urme românești în Răsăritul ortodox*, p. 166 și urm.), e amintit numai în lucrarea prof. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 37, nota 164, toate celelalte demersuri de specialitate ignorându-l. O editare critică a acestui document ar fi, fără îndoială, de dorit. Mai adăugăm la acesta alte două molitve de încoronare, pe care le-am identificat recent la Biblioteca Academiei Române; Mss rom 1839 f. 1—2 și Mss rom. 3567, f. 3v—5v (unde avem de-a face cu o molitvă în lb. greacă; descrierea ritualului fiind în românește) de care o să ne ocupăm într-un articol viitor.

⁵ Idee evidențiată și în tratatul de *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 251.

⁶ A. Pippidi, *op. cit.*,

tică a Domniei⁷; dubla funcțiune: militară și autocratică (dată de titlurile de „voievod”, respectiv de „samodârjeț”), apoi suveranitatea („singur stăpânitor”)⁸ și caracterul sacru⁹.

Pe lângă acestea ne îngăduim a preciza și patru derivate: funcția sacerdotală, misionarismul, dreptul de citorie și filantropia (milostenia).

Constatăm deci, preluarea aproape fără modificări teoretice a „lötului” de virtuți imperiale bizantine, așa cum e el prezentat în numeroase texte juridice, dintre care multe cu circulație intensă în Țările Române¹⁰.

De remarcat că fiecăruia dintre aceste elemente, expuse mai sus, îi corespunde un moment sau o precizare textuală din ritualul încoronării.

Funcția charismatică a Domniei e confirmată de numele teoforic „Io” și de formula *божью милостию* („Dei gratia”), care subliniază că puterea domnească derivă direct de la Dumnezeu și nu de la vreo instanță intermediară, oricare ar fi aceasta¹¹.

Ceremonialul bizantin ne oferă un punct de plecare. În textul liturgic oficiat la încoronarea lui Manuel Paleologul, păstrat în protocolul anonim Laurentinus VIII, 17, ne atrage atenția fraza: „αὐτός κῦριε βασιλεῦ ἄγιε ἐξαποστειλον τὴν δύναμιν σου ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου δια τῶν κειρῶν ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτολοῦ καὶ χριστον τόν δοῦλον σου Μανουήλ Βασιλέα καὶ ἄρχοντα ἡμῶν τοῦ πιστοῦ λαοῦ σου¹²”. Această frază, ca de altfel întregul text, cu mici modificări, se regăsește în „Rânduiala ce se face la încoronarea domnilor”, copiată de Axinte Uricariul la 1705, evident din considerente ce țineau de utilizarea unui atare text¹³. „Rânduiala” era practic textul slujbei ce se citea la încoronarea domnilor la Mitropolia Moldovei. Interesant este că tocmai anul 1705 aduce o nouă schimbare de domnie în țară, în locul lui Mihail Racoviță venind la tron Antioh Cantemir. Dar iată pasajul care ne interesează: „Și pe credinciosul robul tău: cutare (numele domnului) pre carele bine ai voit a-l pune domn preste norodul tău cel sfântu ce l-ai căștigat cu pre scumpu sângele unuia născut fiului tău...”. Și continuă: „Învrednicește-l pre el a să unge cu untul de lemn al bucuriei, / Îmbracă-l pre el cu putere de sus; / Pune preste capul lui cunună de piatră scumpă”¹⁴.

După cum ușor se poate observa, asemănarea e izbitoare și comparația nu face decât să confirme caracterul charismatic al puterii domnești. Într-un mod similar ni se prezintă textul liturgic și de către D. Cantemir și

⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁸ *Ibidem*, p. 35.

⁹ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰ Cf. Val. Al. Georgescu, *Continuitate elenistico-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale*, în „Studii Clasice”, XI/1969, p. 187—219, passim; „Tot de la Bizanț, domnii au adoptat doctrina virtuților imperiale: datoria de a face „tuturor dreptate”, și datoria de filantropie și generozitate față de supuși”, *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 252.

¹¹ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 19—20.

¹² Pseudo-Kodinos, *Traité des Offices*, introduction, texte et traduction par Jean Verpeaux, Paris, 1966, p. 353.

¹³ Publicat de P. Mihail și I. Caproșu. *Despre ceremonialul domnesc*, în „A.I.I.A.”, Iași, VIII/1971, p. 397—399.

¹⁴ *Ibidem*, p. 3 98.

Dionisie Fotino¹⁶. Cităm din ultimul autor: „Darul lui Dumnezeu prin smerenia noastră te înalță Domn stăpânitor al toatei Țări Românești”¹⁶.

Putem considera deci că e vorba de un text-șablon al așa-numitei „mofiftve de încoronare”, de care pomenesc cronicile noastre și care era copiat și recopiat din timp în timp, fiind utilizat ca atare. Totodată, similară e și formularea pe care Gh. Papadopol, profesor la Școala Domnească, o pune pe seama Patriarhului la încoronarea ce are loc la Biserica Patriarhiei din Constantinopol: „... privește din locașul tău de sfânt asupra credinciosului tău rob: cutare (numele domnului), căruia bine ai voit după bogata famală să încredințezi cârma domniei...”¹⁷.

Semnificațiile sunt multiple. Dacă alcătuim o serie omogenă de documente de la toți principii fanarioți vom observa că formula „Dei gratia” e o prezență de o constanță edificatoare. Iată numai câteva exemple. Mihaif Suțu, domn al Țării Românești, în documentul din 1 iulie 1784: „Domnii și oblăduitorii..., ca unii ce de la Dumnezeu sunt aleși și înălțați la acea înaltă stăpânire a Domniei...”. Formularea e aproape identică cu a lui Al. Ipsilanti (21 martie 1777): „... domnii și oblăduitorii cei aleși de Dumnezeu, cărora s-au încredințat stăpâniri de țări și de noroade...”, și N. Caragea (1 ian. 1783): „... de când Domnul Dumnezeu Ni-a încredințat norodul acestei creștinești țări sub alu Domniei mele oblăduire...”¹⁸.

Domnii fanarioți aveau deci conștiința că puterea lor derivă în primul rând de la Divinitate, de care au fost aleși, persoana lor fiind numai numită de Sultan. Edificatoare este o remarcă a lui N. Mavrocordat: „Întrucât orice domnie vine de la Dumnezeu și împărații pe pământ nu sunt decât umbrele lui Dumnezeu...”¹⁹.

La acest moment câteva priviri comparative se impun. Să precizăm că titlul pe care îl au domnii este asemenea cu cel al Patriarhilor și Mitropoliților, subliniind că domnul e la fel de „sfânt” precum însuși conducătorul spiritual al ortodoxiei²⁰.

Urmând însă ideea sugerată de N. Mavrocordat, vom sesiza o situație similară și în cazul regilor Franței, bunăoară. E un motiv de mândrie pentru aceștia că puterea lor vine, prin St. Rémi, direct de la Dumnezeu, fapt simbolizat de mirul sfânt și etern cu care regii au fost unși de secole la Reims²¹. Prin aceasta, regele este mediator între cer și pământ, între Dumnezeu și supușii pe care îi are de la Dumnezeu²². Deci, regele e prima persoană sacră din regat dedicată lui Dumnezeu care i-a dat întreaga majestate. Tot ritua-

¹⁶ Cf. *Descrierea Moldovei*, ed. bilingvă latino-română, trad. de Gh. Guțu, Intr. de Maria Holban, București, 1973, p. 161–163.

¹⁶ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Românești și a Moldovei*, Epoca a IV-a, Partea a VIII-a, Cap. 6, p. 244, București, 1859, Trad. de G. Sion.

¹⁷ „Orânduiala obișnuită la încoronarea domnului”, alcătuită de Gh. Papadopol, profesor la Școala Domnească, trad. de G. Murnu, în Hurmuzaki, *Documente*, XIII/2 (traduceri), p. 481.

¹⁸ Cf. V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 380–381, p. 61, p. 261, respectiv p. 428.

¹⁹ Hurmuzaki, XIII/2, p. 445, din „Manualul...” lui N. Mavrocordat către fiul său Constantin.

²⁰ *Ibidem*, p. 355, 352, 358–359 și p. 360 (titlurile patriarhilor Calinic, Iacov și Rafail).

²¹ Cf. R. Cazelles, *Société politique, noblesse et couronne au temps de Jean le Bon et Charles V*, Gênevê, 1982, p. 515–516 și 528–530.

²² *Ibidem*, p. 528.

lul de ungere e în fapt unul de trecere ce-l va face să trăiască o nouă viață, cu un nou nume și un nou chip²³.

Revenind la textele de ceremonial propriu-zise, să remarcăm că multe din elementele lor sunt identice, cum ar fi spre exemplu, referirea la regii/profeții biblici Samuel și David (ce apar și în textele franceze)²⁴.

Simbolul corespondent acestei valențe a puterii domnești este desigur *crucea*, analizată în semnificațiile sale profunde în lucrarea amintită a prof. A. Pippidi²⁵. Autorul îi alătură și semnificația victoriei — obținută tot „prin mila lui Dumnezeu”²⁶. După exemplul constantinian, la Bizanț „ὁ πατριάρχης αὐτοῦ τὸν σταυρὸν δίδωσι αὐτῷ ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ”²⁷. Peste câteva secole, patriarhul rostea în Constantinopolul ocupat de turci, „... ridică dreapta lui...” (a domnului), la încoronarea domnilor fanarioți, tot în Biserica Patriarhiei, chiar dacă aceasta nu mai era Sf. Sofia²⁸. Nu deținem deocamdată, date despre înmânarea crucii de către Patriarh, domnului. E foarte posibil ca obiceiul să nu fi existat sau să se fi pierdut. El se regăsește însă, cu mare constanță, în pictura bisericească. Portretele domnilor din secolul XVIII ne prezintă personaje figurate cu coroana pe cap și crucea patriarhală în mâna dreaptă. Este deci imaginea sacră a monarhului, probabil așa cum ar fi trebuit să arate în momentul încoronării. Dacă o atare reprezentare nu poate mira în cazul lui C. Brâncoveanu (Popești, Cotroceni), ea e edificatoare pentru susținerea ideii noastre în cazul lui C. Mavrocordat (M-rea Valea, Biserica Buna-Vestire din Rm. Vâlcea); M. Racoviță (Cotroceni) sau C. Racoviță (Râmnic)²⁹. Imaginea e de regăsit în documentele sigilografice — chrysobulele ce pecetluiesc actele de danie către Locurile Sfinte³⁰. Aceași imagine ne este oferită de către heraldică. Crucea apare pe coroană (pecete de la Scarlat Ghica, 1758³¹, de la Al. Mavrocordat-Delibey, 1784³²;

²³ R. Mousnier, *Monarchies et royautes, de la prehistoire à nos jours*, Paris, 1989, p. 94.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 42. Crucea este elementul pe care îl considerăm definitoriu pentru puterea monarhică, planul religios neputând fi separat în mod tranșant de cel politic, sacral de profan, așa cum fac unii autori; vezi, spre ex. M. Romanescu, *Despre schiptru*, „R.I.R.”, XVI, 1946, p. 288—294 sau Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, R.E.S.E.E.”, XV, 2, p. 1977, p. 233—258; crucea timbrează cele multe armoriale iar prezența ei ca ornament — deloc lipsit de semnificații — al coroanei sugerează foarte clar originea divină a puterii domnești.

²⁶ *Ibidem*, p. 20—22. Putem considera că, crucea preia — pe un alt plan — dimensiunile de „Nikephoros” ale suveranului, pe care, inițial, le întruchipa lancea. Odată cu Constantin cel Mare, victoria militară devine în același timp o victorie a dreptei credințe creștine; lancea și crucea capătă o semnificație comună — temeiul substituiri primei de către aceasta din urmă, cf. Corina Nicolescu, *loc. cit.*, p. 248.

²⁷ Pseudo-Kodinos, *ed. cit.*, p. 355.

²⁸ Gh. Papadopol, *ed. cit.*, p. 482.

²⁹ N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, planșele: 138, 139, 158, 159, 160, 168; vezi și P.Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée imperiale byzantine chez les Roumains*, dans „Byzantina”, tome 5, 1973, p. 401.

³⁰ Cf. O. Iliescu, *L'héritage de l'idée imperiale byzantine dans la numismatique et la sigilographie roumaine au Moyen Age*, dans „Byzantina”, tome 3, 1971, p. 253—277; din păcate, analiza se oprește la 1700.

³¹ Cf. D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 313, pl. LIII, fig. 4.

³² *Ibidem*, fig. 5.

Al. Ipsilanti, 1768³³; precum și în steme de familii: Callimachi³⁴, Mavrocordat, etc.)³⁵, sau în amprentele în chinovar, în care uneori domnul apare cu sceptrul sau/și crucea în mâna dreaptă (documente de la I. Caragea 1815; Al. Moruzi, 1800; C. Hangerli, 1798 sau M. Suțu, 1801)³⁶.

Toate acestea ne îndreptățesc să credem că simbolurile au ca spațiu de refugiu nu numai pictura religioasă, cum precizam deja, dar și celelalte modalități de figurare, în fapt, cu toate de certă tradiție bizantină. E vorba deci, de o conștientizare a unei stări de fapt în măsura în care depășim simpla inerție a formularisticii și ne raportăm la acte și imagini dictate și executate din directă inițiativă a Domniei³⁷.

E momentul să facem o nouă precizare de metodă, care ne va orienta în întreg demersul de față. De cele mai multe ori — cum vom vedea — un simbol nu are o singură semnificație și numai una, pe un singur plan. Semnificațiile sunt multiple, complexe și trebuie analizate ca atare. Și aceasta în virtutea a cel puțin trei factori ce acționează simultan. În primul rând interferența funcțională și implicit semnificativă între diferitele însemne ale puterii domnești, ceea ce face ca ariile lor de exprimare să se intersecteze, iar în unele cazuri să se suprapună. Apoi, întrepătrunderea permanentă și constantă între planurile de existență și legitimare a puterii monarhice; între profan și sacru, politic și religios, la nivelul prerogativelor domnești. În fine ambiguitatea în materie de reprezentare heraldică, lipsa unor reguli strict de combinare a mobilelor în blazon, încă de la origini, de la Bizanț, de unde provin majoritatea acestora, ceea ce duce la frecvente modificări în armoriale, modificări ce nu se supun nici pe departe unor reguli obiective, stricte, ci unor factori pe care azi cu greu i-am putea bănuși și pe care îi putem numi subiectivi. De asemenea, trebuie să reflectăm serios și la ideea după care, relativ la frescele din biserici „... nu avem siguranța că aceste picturi sunt reproducerea realității, sau nu cumva reprezintă figuri convenționale”^{37a}

Dubla funcțiune: militară și autocratică e relevantă, cum spuneam, chiar de intitulăția oficială a domnilor — „voievod și domn”. În ceremonial, momentele asociate sunt oarecum îndepărtate în timp. La Bizanț, valența militară a încoronării era subliniată de ridicarea pe scut³⁸ ceea ce la noi nu se întâlnește decât cu totul accidental, prin așa numita „încoronare în câmp”, atestată, pentru Ștefan cel Mare și — dacă-i dăm crezare lui Aurel Golimaș — la Despot Heraclidul (caz care cu greu ar putea fi înseriat omogen)³⁹. Simbolul se mai păstrează, dar va fi ocultat cu vremea de echivalentul său oto-

³³ *Ibidem*, p. 314, pl. LIV, fig. 4.

³⁴ *Ibidem*, p. 363, pl. LXXVII, fig. 1—3. Aceași situație și pentru fam. Caragea (fig. 4—6)

³⁵ *Ibidem*, p. 369, pl. LXXXI, fig. 1—6.

³⁶ *Ibidem*, p. 445, pl. LXIX, fig. 1—6. Este interesantă crucea ce aparținuse lui C. Brâncoveanu, din aur, împodobită cu smaralde și rubine, cu numele domnului înscris pe ea (aflată în tezaurul Muzeului Național de Istorie) și despre care se poate presupune că era purtată de domn la marile ceremonii, cf. Corina Nicolescu, *loc. cit.*, p. 247, nota 95.

³⁷ Vezi și D. Ionescu, *Contribution à la recherche des influences byzantines dans la diplomatie roumaine*, în „R.H.S.E.E.”, XI, nr. 1/1934, p. 128—150.

^{37a} Cf. P.P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, în „Studii”, XIV, 1961, fasc. 1, p. 84.

³⁸ Cf. Corina Nicolescu, *Le couronnement — „încoronăția” — Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în „R.E.S.E.E.”, XIV, nr. 4/1976, p. 654—655.

³⁹ Cf. A. Golimaș, *Un vechi obicei în Moldova; ceremonia încoronării domnilor în câmp*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 271—277; vezi și Corina Nicolescu, *loc. cit.*, *passim*.

man. Este vorba de *sceptru*, înlocuit de „sangeac”, steagul de domnie pe care Poarta îl acorda domnilor⁴⁰. Ceea ce nu înseamnă că *sceptru* (uneori în formă de cruce) dispăre total. El însoțește crucea și coroana în reprezentări sigilografice, mai ales în amprențele în chinovar⁴¹. E interesantă totuși modificarea care apare în textul lui Gh. Papadopol, față de cel copiat de Axinte Uricariul:

Axinte Uricariul:

„Dă-i în dreapta lui
schiptrul mântuirii...”⁴²

Gh. Papadopol

„... întinde în dreapta lui
steagul mântuirii...”⁴³

Această modificare ne amintește de imaginea sfinților războinici, reprezentăți în bisericile noastre cu un stindard în mână (ceea ce, evident, nu are nici o legătură cu „sangeacul” otoman). Funcția militară însă, este evidentă. Pentru că, urmează imediat o altă frază identică în ambele texte: „Întărește brațul lui și supune picioarelor lui orice dușman și potrivnic...”. Ca urmare, prin victoria împotriva dușmanilor ortodoxiei Domnul, ca odinioară suveranii bizantini, își va câștiga mântuirea. Victoria e dată însă de la Dumnezeu (ca orice altceva, de altminteri), după cum ne sugerează și un text de la Naum Râmnicianul, care citează în acest sens din „Psalmii” lui David: „Ci întru numele Domnului i-au biruit, dreapta Domnului s-au înălțat, dreap-

⁴⁰ Cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 40—41. Problema existenței și rolului pe care l-ar avea *sceptru* în ceremonial și în simbolistica puterii domnești nu e încă pe deplin elucidată. M. Romanescu, *loc. cit.*, și Corina Nicolescu, *Les insignes...*, consideră că avem de-a face cu o identificare „schiptru” = „sceptru” = „steag” = „sangeac”, pe baza confuziei de termeni permisă de valențele termenului grec „σκηπτρόν”. Aceasta duce la concluzia că obiectul ca atare nu a existat niciodată în Țările Române. Profesorul A. Pippidi sugerează existența unui *sceptru* în formă de cruce și a unui în formă de buzdugan, fiind de acord cu identificarea propusă de autorii citați dar admitând că obiectul ca atare e totuși prezent (*op. cit.*, p. 40—1 și urm.). Noi am opta mai degrabă pentru combinarea și apoi identificarea *sceptru*-cruce. O comparație cu reprezentările țarilor bulgari și sârbi ne arată că, dintre diferitele tipuri de *sceptru* pe care le deține împăratul bizantin, aceștia preiau numai pe acela în formă de cruce (cf. *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, Band III, fasc. 19, p. 488—490). Identificarea pe care o propunem se bazează și pe importanța relativ modestă din punct de vedere funcțional a *sceptrului* în ceremonialul bizantin. Pseudo-Kodinos face o distincție clară între însemnele purtate permanent de basileu (corbana, crucea și spada) și *sceptru* care nu apare decât ca un simbol destul de comun. Autorul tratatului folosește același termen: „δικωνικλον” și pentru însemnele corespondente unor demnitari (cf. *ed. cit.*, X, 27, 282 și 12, 283) și pe care editorul le traduce prin „bâton” = baston, toiag (acest însemn îl găsim la marele postelnic, marele vornic și marele hatman în Moldova după M. Costin, *Dregătoriile Țării Moldovei*, în „Opere”, ed. îngrijită de P.P. Panaitescu, 1965, p. 268—270). Oricum, discuția nu trebuie considerată închisă. Promitem să revenim asupra problemei într-un studiu special consacrat însemnelor puterii domnești.

⁴¹ Cf. D. Cernovodeanu, *op. cit.*, cazurile de la nota 36.

⁴² Cf. P. Mihail, I. Caproșu, *loc. cit.*, p. 398.

⁴³ *Hurmuzaki*, XIII/2, p. 481. Acceptând interpretarea lui M. Romanescu și Corina Nicolescu (vezi nota 40), înseamnă că nu avem la Papadopol decât dovada că „schiptru” = „steag” (termenul folosit e foarte clar; „σημαίαν”). Dar sintagma e mult mai semnificativă: „σημαίαν ἀπολυτρόσεως” = „Steagul mântuirii,” ceea ce recuză în bună măsură semnificația profană pe care i-o atribuie Corina Nicolescu, *loc. cit.*, p. 235. Mai degrabă e vorba de rezultatul unui sincretism ce concretizează în stindard semnificațiile *lâncii* și *crucii* — însemne ale victoriei, respectiv mântuirii (vezi notele 26 și 94). O derivare din steagul înfățișând pe Sfântul Gheorghe — obișnuit la Bizanț — (vezi Pseudo-Kodinos, IV, 4—11, 196) o considerăm foarte posibilă; mântuirea nefiind decât victoria finală a dreptei credințe (vezi supra nota 25). De altminteri, o parte din cele 12 stindarde („φλάμουλα”) imperiale sunt chiar în formă de cruce și reprezintă sfinți războinici, modele de urmat.

ta Domnului au făcut putere...⁴⁴. Textul citat, prin izbitoarea sa asemănare cu cele de ceremonial, confirmă total reflecția lui N. Mavrocordat că „... împărații pe pământ nu sunt decât umbrele lui Dumnezeu...”.

Funcția militară mai are însă și un alt simbol: *spada*, element de bază în lotul simbolistic al încoronării. Mănerul ei în cruce reiterează și valorile exprimate de aceasta și o pune implicit în lupta împotriva dușmanilor Bisericii și ortodoxiei. În texte apare însă sporadic, doar Gheorgachi o menționează, la 1762: „... sabia cea împărătească...⁴⁵, purtată pe umăr de marele spătar care în biserică stă imediat în dreapta Domnului⁴⁶. Se poate crede că semnificația sa e preluată — măcar parțial — de *topuz*, însemn otoman ce confirmă funcția militară. Dar, încă înainte de dominația otomană, exista în lotul-tip de simboluri *buzduganul* și putem crede că atributele sale sunt preluate de *topuz* (măcar în realitatea imediată, căci în sigilografie și heraldică ele continuă să apară, în diferite variante și combinații). Bunăoară, spada și buzduganul apar pe un supralibros cu inițialele lui I. Th. Callimachi⁴⁷; o pecete de la Scarlat Ghica, din 1758⁴⁸; o alta a lui Al. Mavrocordat Delibey, din 1784⁴⁹; ca și în aproape toate amprente în chinovar de care am pomenit mai sus⁵⁰.

Pe de altă parte, Dapontes, relatând despre încoronarea lui I. Mavrocordat, afirmă că acesta ar fi primit *topuz*, și nu *sabie*⁵¹, fapt care poate sugera confundarea simbolurilor investiturii cu cele ale încoronării.

Problema autocrației este, poate, problema centrală a încoronării, atât prin momentul ritual care-i corespunde cât și prin simbolul aferent, *coroana*. Momentul cel mai semnificativ din textul liturgic ar fi acesta: după ce Patriarhul/Mitropolitul realizează încoronarea, rostește: „... capetele voastre Domnului să închinați”. Avem de-a face cu un îndemn la supunere: pe plan pământesc — cu referire la Domnitor — și ceresc, atunci când arhiereul rostește „Ție, singurul împărat al veacurilor de la care vin stăpânirile pământ-

⁴⁴ Naum Râmniceanu, *Cronica inedită de la Blaj*, ed. de St. Bezdechi, partea I, București, 1944, p. 99.

⁴⁵ Cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 43.

⁴⁶ D. Simionescu, *Literatura română de ceremonial. Condica lui Gheorgachi (1762)*, București, 1939, p. 59–60.

⁴⁷ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 271, pl. XXXII, fig. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 313, pl. LIII, fig. 4.

⁴⁹ *Ibidem*, fig. 5.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 445, pl. CXIX, fig. 1–6. O definiție exactă a originilor acestui însemn este foarte greu de realizat; inclinăm să optăm pentru o derivare din simbolurile militare tătaro-otomane. Corina Nicolescu consideră că apare prima dată abia pe lespedea de mormânt a lui Radu de la Afumați („*Les insignes*, p. 249) și îl definește ca pe „un fel de sceptru”, pornind și de la opinia similară a lui D. Cantemir. Prof. A. Pippidi îl numește „buzdugan-sceptru”, cum am văzut (nota 40). Semnificațiile sale sunt însă și mai greu de desprins. Prezența sa cvasiconstantă în reprezentările heraldice, sigilografice și numismatice ne face să credem că se asociază unor prerogative capitale pentru autoritatea domnească, asupra cărora sperăm să avem ocazia să revenim în detaliu. Să sugerăm acum doar ipoteza după care buzduganul se circumscrie — în opinia noastră — autocrației. Și aceasta ne-o sugerează permanenta sa alăturare în reprezentări cu spada, timbrând în acest mod numeroase armorii care se întind până în sec. XIX. Cum spada are clare funcțiuni militare ne permitem să credem că buzduganul semnifică autocrația, mai exact dimensiunea justițiară a acesteia, fără să-i lipsească însă și valențele militare, deținând semnificații judiciare în plan militar, după cele trei principii expuse anterior (vezi p. 7).

⁵¹ Cf. H.Dj. Siruni, *Domniile români la Poarta Otomană*, București, 1941, p. 52; este vorba de „Istoria Geografică”, a lui Dapontes editată de E. Légrand în „Bibliothèque hellénique”, vol. III.

tești, capetele noastre plecăm". E practic un jurământ sacru de credință, de fidelitate față de Dumnezeu și de mandatarul puterii acestuia pe pământ — Domnul. De unde și atributele care dau această autocrație: *justiția, clemența, mântuirea*⁵². Prin cumulara atributelor autocratice ale lui Dumnezeu pe pământ, date „ex grația Dei”, Domnul nu poate fi decât „autocrator”, întocmai ca împărații bizantini, iar ceremonialul de încoronare reflectă perfect acest lucru. Cât privește jurământul de fidelitate al supușilor, el continuă să rămână necontestat teoretic până foarte târziu. Analizele lui R. Mousnier și Jean de Viguerie, relative la problema fidelității față de regii Franței, duc la concluzia că aceasta slăbește considerabil de la Henric IV înainte, mai ales în vremea guvernării prin miniștri (de la Ludovic XIII la Ludovic XV), de unde legitimarea revoltei împotriva unui rege care a devenit tiran⁵³. Pentru Țările Române nu știm să existe nici o contestare teoretică de acest gen, dincolo de unele critici pe care un cronicar sau altul le fac asupra vreunui domn. Totul pare a îndreptăți afirmația lui D. Fotino: „în statul monarhic al Țării Românești cea dintâi persoană este Domnul”⁵⁴. Aceasta ne aduce aminte de reacția mai veche — e adevărat — a lui Miron Costin după asasinarea lui Gașpar Grațiani: „Scârnăvă și groadnică faptă și neauzită în toate țări creștine. Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritu trebuiește, că, oricum este, de la Dumnezeu este”⁵⁵.

Referitor la titlu, el se păstrează în forma „voievod și domn stăpânitör”, până târziu, fie că apare în românește, slavonește sau grecește ca în legenda portretului lui Scarlat Callimachi („*HETEMON AYTON*”)⁵⁶.

Mai mult, Domnul e perceput adesea și pe plan internațional ca atare: „Orice domn, atât timp cât domnește, este tot atât de suveran cât poate fi un principe în Europa...” și totodată „își asumă și pretinde (...) rangul de principe creștin și suveran care i se recunoaște de toți monarhii” (Weismantel)⁵⁷. Uneori, aceste recomandări fac aluzie la „vechile obiceiuri”, precum tratatul dintre Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare de la Luțk (13 aprilie 1711). „După vechile obiceiuri ale Moldovei, toată puterea Statului va fi în mâna Domnului” sau „Nobilii și toți supușii Principatului Moldovei vor fi supuși ordinelor Prințului fără vreo excepție sau pretexte...”⁵⁸,

Cum remarcam anterior, simbolul autocrației este *coroana*, simbol-căre, în creștinism aduce evident aminte de coroana de spini a lui Isus, regele

⁵² Cf. Val. Al. Georgescu, *L'idée imperiale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIV-e—XVIII-e siècles). Idéologie politique, structuration de l'État et du droit*, dans „Byzantina”, tome 3/1971, p. 312—340.

⁵³ R. Mousnier, *Les conséquences politiques...*, p. 250—252 și J. de Viguerie, *Le serment du sacré des Rois de France à l'époque moderne, et plus spécialement le „serment du Royaume”*, dans *Le Sacré de Rois*, p. 208—213.

⁵⁴ D. Fotino, *op. cit.*, p. 239.

⁵⁵ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace în Opere complete*, vol. I, (ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1965, p. 43.

⁵⁶ Portretul în Hurmuzachi, X, pl. LIV; reproduș și la N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 226—227.

⁵⁷ E.H. Schreider von Weismantel, *Scurtă descriere a ținuturilor moldovene*, în *Căldători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 341 și p. 344.

⁵⁸ Cf. D.A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, vol. I, București, 1900, p. 15, art. VI și art. III, combinat cu art. IX. Nu putem fi de acord cu ideea că domnii români, deși erau reprezentați încoronați nu aveau în realitate nici coroană nici sceptru, așa cum aveau suveranii independenți, după cum susține Em. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 28.

iudeilor, ceea ce poate trimite și la ideea de mântuire. Prin ceremonialul de încoronare, Domnul, ca și împărații Bizanțului sau alți monarhi ai Europei, prelua țara și supușii cu tot ceea ce aveau ei bun sau rău, având menirea de a le fi „oblăduitor” sau „mântuitor”, după cum pomenesc deja citate.

Coroana ca atare dispăre din ceremonialul de încoronare propriu-zis, în timpul dominației otomane, dar reprezentarea sa nu încetează în secolul al XVIII-lea în pictura religioasă și nu numai. Prof. A. Pippidi pomeneste chiar de o intensificare a reprezentărilor chiar dacă: „Paralel cu această intensificare a reprezentărilor artistice ale coroanei obiectul însuși a ieșit din folosință, fiind înlocuit cu un acoperământ din blană, *cuca* sau *gugiumanul*...”⁵⁹. Într-adevăr, N. Mavrocordat apare reprezentat cu coroana pe cap la Văcărești, la Mitropolie, la Biserica cu Sfinți, Stravropoleos⁶⁰; la Văcărești apărând încoronată și doamna Pulcheria (m. 1716)⁶¹. Mai mult, la Mitropolie apare încoronat și unul dintre fiii săi, probabil Ioan, ceea ce sugerează clar sensul dinastic al reprezentării⁶². Imagini similare mai avem pentru C. Mavrocordat (Văcărești, Valea, Buna-Vestire din Râmnicu-Vâlcea), Mihai Racoviță (Cotroceni), C. Racoviță (Râmnic)⁶³. Din nou deci observăm retragerea simbolisticii tradiționale „în Biserică” unde se conservă vreme îndelungată. Aceeași situație e întâlnită în cazul reprezentărilor heraldice, unde coroana e un simbol nelipsit din stemele lui Ștefan Racoviță⁶⁴, C. Hangerli⁶⁵, I. Th. Callimachi⁶⁶, Scarlat Ghica⁶⁷, Al. Mavrocordat Delibey⁶⁸, Al. Ipsilanti⁶⁹, Grigore II Ghica⁷⁰, M. Suțu⁷¹ etc., sau din stemele princiare, de familie (Callimachi, Caragea, Mavrocordat⁷² etc.).

Pe de altă parte tradiția coroanei e atât de puternică încât, chiar atunci când textele de ceremonial nu mai pomenesc de prezența ei, ele continuă să se numească „de încoronare”, lucru valabil de la Axinte Uricariul la Gheorghici. Dar ce e mai important este că textul liturgic menționează coroana în continuare: „Pune peste capul lui cunună de pietre scumpe”, după care, mai jos, „Și luând arhiereul *gugiumaca* după sfântul prestol o blagoslovește și o pune pe capul domnului...” (Axinte Uricariul) deși o sursă ceva mai târzie (Gh. Papadopol) relatează: „Și luând coroana (= Τῆν κορωνίδα) o pune în capul domnului și zice...” (p. 481), ceea ce ar presupune existența nemijlocită a simbolului în cult^{72a}. Oricum două observații se impun. Prima

⁵⁹ Cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 46.

⁶⁰ Cf. N. Iorga, *Domnii români* ..., pl.: 143, 144, 145, 146.

⁶¹ Cf. I.C. Filitti, *Chipurile lui Nicolae Vodă Mavrocordat și familiei sale în bisericile bucu-reștene*, în „Convorbiri literare”, LVIII, 1926, p. 421–426; vezi și Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, B.C.M.I., XVIII, fasc. 42, oct.-dec. 1924, p. 148–149.

⁶² A. Pippidi, *op. cit.*, p. 46.

⁶³ N. Iorga, *op. cit.*, pl. 157–160 și 168.

⁶⁴ Cf. D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 233, pl. XIII, fig. 6.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 253, pl. XXIII, fig. 2.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 271, pl. XXXII, fig. I.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 313, pl. LIII, fig. 4.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 313, pl. LIII, fig. 5.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 314, pl. LIV, fig. 4.

⁷⁰ *Ibidem*, fig. I.

⁷¹ *Ibidem*, fig. 6.

⁷² *Ibidem*, p. 363, pl. LXXVIII, fig. 1–3, respectiv pl. XXXI, fig. 1–6.

^{72a} Autorul folosește doi termeni pentru a desemna coroana: „στέφανος” și „κορωνίδα”

ar fi că elementele cele mai conservatoare: pictura religioasă, heraldica, sigilografia și textul liturgic, nu se modifică conform conotațiilor politice ci rămân pe mai departe conform unor realități originare. A doua observație se referă la noul simbol — cuca sau gugiumanul — care la rândul său avea o semnificație politică importantă, deși străină de tradiția românească. După H.D. Siruni, sultanul acorda acest semn distinctiv numai comandantului ienicerilor și Domnilor noștri⁷³. Diferența de semnificație e totuși evidentă; de o parte coroana ce simbolizează autocrația iar de alta cuca care, cel puțin către sfârșitul secolului XVIII, individualiza doar un simplu funcționar — marcant, e adevărat — al Imperiului Otoman.

Relativ la *suveranitate*, ea decurge direct din funcțiunile pe care le-am expus anterior, în măsura în care, puterea domnească fiind dată direct de la Dumnezeu era răspunzătoare numai în fața acestuia „Căci a ta e împărăția și puterea și slava Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt. Amin” (Gh. Papadopol). Simbolurile sunt și ele foarte clare: *coroana* și *sceptrul*, ulterior înlocuite de cucă și sangeac, toate menționate mai sus.

Problema *caracterului sacru al Domniei* nu e numai o consecință a ceea ce am analizat mai sus, ci mai cuprinde o serie de elemente care îi amplifică semnificația, toate regăsindu-se sau, mai exact, derivând din ritualul de încoronare.

Documentul cel mai interesant e o însemnare de cronică de la 1766, care pe lângă faptul că reia o serie de elemente de ritual prezente în toate textele prezentate anterior: întâmpinarea viitorului Domn de către Mitropolit cu toți arhierii la ușa Bisericii, ducerea lui la altar de către acesta de mână, faptul că se cânta „Isaie dântuiește”, citirea molitvei de domnie în timp ce domnul e îngenunchiat în fața arhierelui care-i pune omoforul pe cap, sărutarea „sfântului prestol la patru cornuri”, menționează și faptul că, prin toate acestea „... l-au hirotonit după obiceiul Domnilor...”, după care „... i-am dat dar de domnie creștinească și i-au cântat „ἄγιος” „după obicei”⁷⁴.

Hirotonisirea e, după cum se știe, ungera unui arhieru, a unui slujitor al Bisericii și, prin semnificațiile textului, ne aducem aminte de ungera regelui Franței ca un episcop, de care amintea R. Mousnier (vezi supra)⁷⁵. Pe de altă parte îndrăznim să lansăm ipoteza că prezența psalmului „Isaie dântuiește” care se cântă de obicei la cununia religioasă ar putea sugera ideea de cununie a Domnului cu țara ce i se dă de la Dumnezeu, întocmai cum în cazul Franței acest fapt există și e simbolizat de înmânarea unui inel proaspătului rege⁷⁶.

Oricum, hirotonisirea angrenează alte două funcțiuni ale Domniei, cea *sacerdotală* și *misionarismul*, care nu pot fi interpretate separat.

Dimensiunea sacră a domniei ca instituție și a Domnului ca persoană derivă evident din Bizanț. O frază a lui Pseudokodinos e revelatoare în acest sens. După ce împăratul era încoronat și primea de la Patriarh și ciucea (în

⁷³ Cf. H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 51—52.

⁷⁴ Cf. N. A. Gheorghiu, *Însemnări de cronică munteană din secolul al XVIII-lea*, „Revista Istorică”, XX, nr. 1—3, p. 14—15; textul e reluat integral de I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 298—299.

⁷⁵ Cf. R. Mousniér, *Monarchies...*, p. 95.

⁷⁶ *Ibidem*.

mâna dreaptă) și o baghetă (în mâna stângă), „Ἐπεχει γοῦν τότε τάξιν ἐκκλησιαστικὴν ἣν καλοῦσι τοῦ δεποτάτου”, iar Patriarhul rostea: „... μνησθεὶς κύριος ὁ θεὸς τῆς ἀρχιερωσύνης σου, πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων”⁷⁷. Momentul cel mai semnificativ al slujbei este miruirea/ungerea Domnului cu sfântul mir: Acum, practic, ungerea se face de două ori, o dată la Patriarhie, de către Patriarh și o dată de către Mitropolit, în țară. Semnificativ este faptul că, treptat, și datorită diminuării și apoi dispariției momentului încoronării propriu-zise și a coroanei ca simbol efectiv în ritualul concret, miruirea/ungerea ajunge să devină cel mai important moment al ceremonialului⁷⁸. Se accentuează astfel caracterul sacru al Domniei, pe de o parte, iar Biserica, cu tot ce ea implică pe plan material și spiritual, devine singurul bastion de rezistență în fața unei dominații politice în expansiune care devenise nu numai incomodă dar și opresivă la un moment dat. E vorba în fapt de un ritual de trecere cu semnificații inițiatice.

Dacă Domnul e uns/hirotonit de către Patriarh și Mitropolit, nu e mai puțin adevărat că el are și dreptul, ba chiar obligația, să numească la rândul său pe Mitropolit, fiind astfel, după Patriarhul de la Constantinopol, al doilea arhieru al Bisericii ortodoxe. La 1786 ierarhii bisericii Moldovei protestează la numirea Mitropolitului de către Patriarh afirmând: „Noi știm că dinu vechiu și dinu începutu (...) rânduiala și obiceiulu pământului iaste acesta: alegere și așezare arhieruulu nostru se face de cătră Domnu după rugăciunea și cerirea pământului”⁷⁹.

Iată deci că, crucea patriarhală, care face parte din lotul-tip de însemne ale puterii conferite prin încoronare, are și acest sens, sacerdotal, care dă dreptul Domnului să împlinească și funcțiuni de arhieru, în spiritul tradiției bizantine. Tradiție pe care chiar Poarta — măcar la începutul domniilor fanariote — se îngrijea să fie respectată. Porunca lui Ahmed III la înscăunarea lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, la 1711 îl îndemna: „... să aranjezi astfel încât să se facă alai (ceremonie) potrivit vechiului obicei și datinei dintotdeauna...”⁸⁰.

Abia după sacralizarea sa de către mandatarul pe pământ al lui Dumnezeu, arhieru, fie el Patriarh sau Mitropolit, candidatul la demnitatea sacră a domniei poate să-și intre în funcțiune pe ambele planuri: laic și temporal. Este exact ceea ce exprimă sintagma : „... i-am dat dar de domnie creștinească...” din textul prezentat sau alte formulări ale lui Neculce: „... l-au blagoslovit spre domnia Moldovei...” (cu referire la C. Mavrocord-

⁷⁷ Pseudo-Kodinos, *ed. cit.*, p. 264–266.

⁷⁸ Cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 35–36.

⁷⁹ Cf. N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, B.C.I.R., vol. 3, 1924, p. 14. Pentru aceeași idee pledează și documentul datat 1750, publicat la p. 3. Vezi și mărturia lui D. Fotino privitoare la începutul sec. XIX, *op. cit.*, p. 240.

⁸⁰ V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984, p. 80–81, doc. nr. 7. E important să precizăm din nou unghiul din care înțelegem și prezentăm aceste realități. Nu căutăm să susținem că Domnul participă activ — ca oficiant — la un ritual sau altul, ci că între prerogativele sale o deținea — teoretic — și pe aceasta, conștientiza acest lucru, chiar dacă renunțase de mult să-l concretizeze. Prin urmare, el era considerat ca atare, fapt dovedit și de ceremonialul de încoronare. Este în fapt, vestigiul — acum scos din funcțiune — al unei moșteniri originare, bizantine. Aspectul acesta al puterii regale se întâlnește de fapt și la monarhii catolici (vezi A. Pippidi, *op. cit.*, p. 39 și R. Mousnier, *op. cit.*, *passim*). Un caz aparte îl reprezintă Șt. Cantacuzino, cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 40, n. 175.

dat) și „... l-au încununat spre domnie...” (cu referire la Grigore Ghica)⁸¹. Odată cu sacralizarea sa, domnul își intră în rolul de *model* pentru poporul pe care-l conduce, un model ales și dat de către Dumnezeu.

Problemei *misionarismului* nu i se poate de asemenea nega originea bizantină⁸². Textele liturgice de la încoronarea domnilor „fanarioți” mențin la rândul lor ideea: „... fă-l pe el păzitor al sfintei tale obștești și apostolicești biserici, apărător al poruncilor tale de suflet izbăvitoare...” și „... grăiește în inima lui (a Domnului) de biserica ta și de întreg poporul tău, ca în limanul lui viața senină și liniștită să ducem în toată evlavia și cinstea” (Papadopol).

Fără îndoială că nu e vorba de o caracteristică valabilă numai pentru Țările Române; regate catolice ca Ungaria sau Spania fiind și ele declarate misionare. Bunăoară Franța, unde o obligație esențială a regelui este de a servi și onora pe Dumnezeu și de a proteja Biserica, după cum prevede jurământul sacru depus la Reims⁸³. Prin aceasta, regele Franței își permite să se autointituleze „Rege Preacreștin”, după cum Filip II al Spaniei se va numi „Rege Preacatholic”, dar tot prin aceasta Domnul Țărilor Române e numit permanent în documente cu titlul de „cucernic” sau „preacucernic”, și asta nu numai în scrierile apologetice, cum s-ar putea crede la o primă vedere. O deosebire însă există; misionarismul Domnilor din Țările Române, așa cum îl vedem răzbind din textele liturgice, e unul „*defensiv*” — ideea de păstrare a credinței ortodoxe, de întărire a ei și de apărare a Bisericii⁸⁴. Numai așa pot fi interpretate, credem noi, reforma lui C. Mavrocordat pe plan religios⁸⁵ sau interesanta „Carte deslegată către locuitori ca să păzească Sfânta Biserică și să se ispedească și să se grijească la vreme”, dată la 8 august 1785 de Mihail Suțu⁸⁶. Domnul trebuia să aibă în grijă țara nu numai din punct de vedere material dar și din punct de vedere moral, spiritual.

Ideea „misionarismului defensiv” se circumscrie altor urări și îndemnuri ce se fac Domnului, conform principiilor virtuților creștine. I se urează deci, să aibă parte de la Dumnezeu de *putere* („... întărește brațul lui...”); „... sprijină-l pe el în scaunul dreptății tale...” *izbândă* („... supune picioarelor lui orice dușman și potrivnic”), *statornicie* („... fă temeinică domnia lui...”), *sănătate* („dăruiește-i îndelungare de zile...”), *cucernicie* (astfel încât, prin Domn, Dumnezeu „în cucernicie să domnească peste poporul său cel sfânt...”), *pace* („... hărăzește-i adâncă și nelipsită pace...”), *ocrotire divină* („... adumbrește-i capul în ziua războiului...”) și *mântuire*

⁸¹ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. critică de G. Ștrempel, București, 1982, p. 696 și 730.

⁸² Cf. P. Christou, *The Missionary Task of the Byzantine Emperor*, în „Byzantina”, vol. 3/1971, p. 277—286.

⁸³ Cf. R. Cazelles, *op. cit.*, p. 528.

⁸⁴ „Demnitățile lor le conferea domnilor un caracter aproape sacerdotal, ca și împăraților bizantini sau, de altfel, regilor „taumaturgi” din Occident”. Vezi în acest sens și P. Ș. Năsturel, *loc. cit.*, p. 40. Desigur, termenul de „misionarism defensiv” conține „stricto sensu” o contradicție funciară, date fiind conotațiile prin excelență ofensive ale oricărui gen de misiune. Sugerăm însă o receptare nuanțată a termenului, care, în fapt acoperă o realitate la fel de dinamică și subordonată acelorași scopuri dar al cărei sens de materializare e de semn contrar.

⁸⁵ Cf. Gh. Ghibănescu, *Ponturile religioase ale lui Constantin Neculăe Vodă Mavrocordat (1742)*, extras din „Anuarul Școlii Normale «Vasile Lupu»”, nr. 5, Iași, 1931, p. 10—15.

⁸⁶ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 372—373.

(„...învrednicește-l pe el și de împărăția cerului”). Toate aceste îndemnuri și urări nu sunt altceva decât punctele esențiale pe care, în rugăciunea lor, atât arhieriei cât și poporul aflat de față le cer de la Dumnezeu, pentru a înfrunghia în cel ce e uns un suveran perfect conform cu principiile creștine.

Care ar putea fi simbolul funcției sacerdotale și misionarismului? După părerea noastră, pe lângă *cruce*, care are multiple valențe în simbolistica creștină, fie ea și politică, ar mai fi *tronul*. El apare în textele de care ne-am ocupat desemnând locul Domnului în Biserică (κάθεδρα), un loc special, evident; „...l-au pus în Scaunul Măriei Sale în Sfânta biserică domnească București...”⁸⁷, sau, după cum relatează Papadopol, arhierul „... îl ia pe domn de subțiori și-l duce la scaunul (= θρόνον) domnesc zicând: «...în scaun prea înalt te va ridica Domnul pe tine care ceri toate în credință și adevăr...»”. Gheorgachi pomenește doar de „domneasca strană”, dar D. Fotino menționează că în Biserica de la București, Domnul e așezat pe tronul lui de către arhierie⁸⁸. Putem crede deci, că funcției sacerdotale pe care o deținea Domnul i se asocia un *loc* pe măsură, similar cu scaunul sau tronul pe care îl are Patriarhul și azi rezervat în acea biserică, fiind un însemn al poziției sale în ierarhia bisericească.

Tronul însă mai are și semnificații justițiare, și aici intrăm într-o altă problemă care face obiectul unei atenții aparte în textele liturgice de încoronare: problema Domnului ca *sursă a legii și dreptății*. Tot Papadopol ne comunică o nouă sintagmă liturgică: „sprijinește-l pe el în *scaunul dreptății tale*...” care ne face să credem că e o formulare ce indică originea divină a justiției pe care domnul o emană, pentru care tronul sau scaunul e un simbol care s-a răspândit apoi și în sens profan; „scaun de judecată”, cum apare adesea în documente, asocierea cu rezidența domnului, pe care o remarca prof. A. Pippidi nefăcând decât să întărească ideea noastră, existând principiul că acolo unde era Domnul era și instanța supremă de judecată⁸⁹. Documentele interne (cronicile de la Neculce la „Istoria” lui Fotino, actele domnești), ca și relațiile călătorilor străini sunt unanime în a sublinia acest aspect. Și textele liturgice relevă locul important pe care-l ocupă conceptul de *justiție*. Divinitatea este implorată să-l facă pe suveran „...judecător nepărtinitor al popoului tău ales...” și să-l înarmeze „...cu arma adevărului” (Papadopol). Judecata trebuie să fie dreaptă, dar și umană. De aici, o altă valență a Domnului: *filantropia* sau *milostenia/milosârdia* în fapte dar și în tălmăcirea legilor („...încunună-l pe el cu arma bunăvoinței...”). Ideea e conformă dreptului bizantin după care basileul trebuia să interpreteze legea „φιλάνθρωπος” și să decidă în sensul clemenței⁹⁰. „Molitva” copiată la 1705 menționa: „Ca să giudece pe norodul tău în dreptate și pre săracii tăi întru judecată. Să mântuiască pe fii celor sărmani”.

O comparație cu încoronarea regilor Franței ne relevă faptul că mila/clemența erau virtuți centrale în jurământul prestat de către viitorul monarh în fața lui Dumnezeu⁹¹.

⁸⁷ Cf. N. A. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 14, documentul se referă la încoronarea lui Al. Ghica, la 1766.

⁸⁸ D. Fotino, *Istoria...*, p. 258.

⁸⁹ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 47. Funcționează aici exact principiile expuse anterior (vezi p. 8). În consecință, pe lângă tron putem susține că și buzduganul are funcțiuni justițiare, preluate ulterior de topuz.

⁹⁰ Cf. Val. Al. Georgescu, *Continuitate elenistico-romană...*, p. 208.

⁹¹ Cf. J. de Viguèrie, *loc. cit.*, p. 207; vezi și R. Cazelles, *op. cit.*, p. 506.

Problema existenței unui jurământ în cazul domnilor Țărilor Române în secolul XVIII este de discutat⁹². Documentele de care dispunem nu pomenesc de așa ceva. Textele lui Papadopol și Cantemir par mai degrabă a sugera ideea unui pact făcut de către Patriarh/Mitropolit cu Divinitatea. Pactul este bivalent: pe de o parte se solicită un set de virtuți pentru Domn, pe de alta, prin chiar acest fapt, monarhul se vede obligat să se comporte ca atare. Fapt este că, de oricine ar fi rostit, legământul există și angajează în egală măsură monarh, arhieriei și supuși. Ca și în cazul regilor Franței, el se exprimă în termeni pozitivi. Nu e prezentă nici o formulă de tip „non facere”; prin aceasta jurământul în sine e unic și superior oricărui altuia în semnificații.

Referindu-se la cazul francez, Hervé Pinoteau semnala prezența unui lot-tip de simboluri în ceremonial. Lotul se conservă aproape neschimbat pe o lungă perioadă chiar dacă, în timp, apar noi simboluri. În cazul Franței, lotul-tip e constituit din așa-numitele „insigne ale lui Carol cel Mare” a căror semnificație se păstrează constantă⁹³. Pentru Țările Române, lotul cuprinde: *coroana*, *sceptrul*, *crucea*, *spada*, *tronul*, la care s-ar adăuga și *lancea* despre care însă, în cursul secolelor XVI—XVIII nu avem nici o știre (posibil să se fi confundat cu crucea)⁹⁴. După accentuarea dominației otomane, acest lot originar „evadează” în imaginar. Singurul element care mai apare — sporadic — este *spada*, alături de *tron*, ale cărui semnificații se largesc și se laicizează. Lotul simbolic „de substituție” este total otomanizat și deci fără conotațiile sacrale originare. Analiza textelor liturgice dovedește foarte clara disjuncție între *text* ca atare și *gestul* asociat. Bunăoară, termenului „*coroană*”/„*cunună*” îi corespunde gestul arhierelui raportat la *cucă*, iar mantiei — caftanul (vezi textul lui Papadopol, spre exemplu). Ca urmare, deși „Moltva” normează atât cuvântul cât și gestul, în practica rituală ele se referă la obiecte diferite. Aceasta demonstrează nu numai gradul ridicat de inerție în sens tradițional al textului liturgic, dar și interferența dintre real și imaginar care se constată în ceremonial ca atare. Motivația ideologică a tuturor acestor elemente trimite după părerea noastră la ideea prezenței unui „bizantinism întârziat” a cărui componentă centrală este *autocrația* și nu veleitățile expansioniste, de „refacere a Imperiului”, cum s-a afirmat adesea^{94a}.

Revenind la prerogativele puterii domnești, vom analiza acum problema *dreptului de ctitorie*.

⁹² Corina Nicolescu, *loc. cit.*, p. 660—661, susține existența unui astfel de jurământ care ar fi semnificat recunoașterea superiorității și autorității domnitorului. Documentele de care dispunem nu ne permit însă argumentarea acestui punct de vedere.

⁹³ Cf. H. Pinoteau, *Les insignes du Pouvoir en France*, dans *Le Sacré des Rois*, p. 77.

⁹⁴ Cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 44. Derivarea sa din lancea bizantină e indubitabilă. Dar, încă de la origini, are loc o combinare a sa cu crucea — datorită numitorului lor comun, semnificația victoriei (vezi supra, notele 26 și 43). Pseudo-Kodinos nici nu o mai pomeneste. Ea se păstrează în prapur de stindard în felul acelor *φλάμουλα* imperiale, în formă de cruce având simpla funcțiune de *σχηματόν* = „băț” (vezi nota 43). Ca urmare nu trebuie să mire totala sa absență din reprezentări.

^{94a} Faptul este foarte bine relevat de observatorii străini care remarcă „aspectul bizantin” al puterii domnești și al ceremonialului; vezi Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations sur l'histoire, la phisique et la politique...*, traduit de l'italien par J. M. Lejeune, Paris, 1822, p. 89—95; și T. Thornton, *The Present State of Turkey...*, London, 1809, vol. II, p. 338/341; autorul utilizează adesea informații din „Descrierea Moldovei”, ed. engleză, pe care o și citează.

În Bizanț titlul de ctitor era oferit de către Patriarh și Împărat, singurii deținători deplin „de jure” ai acestuia. În Țările Române sistemul pătrunde pe calea lucrărilor juridice bizantine⁹⁵, fiind reflectat și în ceremonial. Domnul accede nu atât din punct de vedere laic la deținerea dreptului absolut de ctitorie, cât din punct de vedere sacral. Conotațiile religioase ale poziției sale care-l fixează alături cu patriarhii în ierarhia Bisericii (căci putea numi mitropoliții) se regăsesc în textele de ceremonial. Monarhul trebuie să fie „...păzitor al sfintei tale obștești și apostolicești biserici...”, nu numai prin lupta împotriva necredinței dar și prin adăugirea de noi lăcașe de cult. Mai mult, el poate înzestra cu acest privilegiu (ce trebuie perceput însă și ca o datorie) pe aceia dintre supușii săi care se fac demni de așa ceva. În pictura murală însă, Domnul apare reprezentat în postura de ctitor de multe ori chiar atunci când fondatorul efectiv este altul. Ilustrativ este cazul lui N. Mavrocordat reprezentat astfel la Stavropoleos — lăcaș ctitorit „de facto” de către preotul Ioanichie. Dincolo de sprijinul material pe care domnul îl dăduse, fenomenul se poate explica, credem noi, și prin intenția (deloc străină unui anumit gen de propagandă) de a afirma o dată în plus caracterul atotcuprinzător al puterii domnești, prezența permanentă a domnului în toate planurile vieții publice⁹⁶.

Evident, elementele tradiționale de ceremonial care se conservă în veacul „fanariot” sunt mult mai numeroase. De la urările de laudă și viață lungă adresate domnului la binecuvântarea pe care i-o dă arhierul întreg ritualul (cu rare excepții) imită pe cel bizantin⁹⁷.

Ceremonialului de încoronare nu-i lipsește deloc solemnitatea. Dimpotrivă, el devine și mai fastuos, nu numai dintr-o dorință (motivată ideologic) a unui domn sau altul, cât mai ales dintr-un efort-reflex de a compensa și în acest mod limitarea efectivă a mijloacelor de exercitare a puterii și evidentă fragilitate a acesteia, supusă unui control strict din partea Porții. Paradigma funcționează în toate cazurile ce verifică ipoteza de mai sus, cel analizat de R. Cazélles pentru epoca lui Ioan cel Bun și Carol V putând constitui un model de cercetare⁹⁸.

Odată acest ritual săvârșit, din punct de vedere sacral, Domnul își poate intra în funcțiuni având toate atributele pe care Biserica de Răsărit le prevedea și Bizanțul le transmisese. Era deci consacrat ca domn și stăpânitor, „umbră a lui Dumnezeu pe pământ” — după formula lui N. Mavrocordat. Încoronarea domnilor țării românești în biserica patriarhală din Constantinopol nu avea prin urmare numai o semnificație de prestigiu. Se consacrau astfel singurii urmași veritabili ai împăraților din Bizanț, păstrătorii cei mai fideli ai unor tradiții și simboluri de capitală importanță pentru formula politică a ortodoxiei. Constrângerile politice imediate erau astfel — măcar la nivelul aparenței și desigur al dezideratelor — puse între paranteze.

⁹⁵ Cf. Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova; constituirea și natura juridică a fundațiilor în Evul Mediu*, „S.M.I.M.”, IV/1960, p. 82 și 87.

⁹⁶ Gh. Nedioglu, *op. cit.*, p. 148–149.

⁹⁷ Dintre elementele de ceremonial care se mențin mai menționăm: urarea de laudă („engomion”), urarea de viață lungă („polihronion”), precum și binecuvântarea finală cu sens de consacrare — „vrednic este” („ἀγτός”), dată de arhieru. Atât sursele interne — deja amintite — cât și cele externe (Raicevich, Thornton, Wilkinson, etc...) le constată ca atare.

⁹⁸ Cf. R. Cazélles, *op. cit.*, p. 505 și urm.

Continuitatea tradiției se manifestă și prin ritualul (absolut similar) ce are loc în „Biserica țării”. E în fapt o a doua cale de transmitere a tradiției bizantine în forma ei adaptată de Țările Române. Pe de altă parte, însă, se marca astfel prelungirea unui sentiment de autonomie caracteristic Principatelor în raport cu Poarta; ba mai mult, a unor pretenții / dorințe de suveranitate⁹⁹.

E adevărat că, în anumite cazuri, originea greacă a domnilor „fanarioti” și idealurile lor naționale i-au îndepărtat oarecum de punerea în practică a coordonatelor menționate mai sus¹⁰⁰. Dar, pentru analiza noastră, dimensiunea aceasta e mai puțin importantă. Ceea ce contează este esența ceremonialului de încoronare și semnificațiile sale. Acestea toate nu fac, în fapt, decât să întărească contururile conceptului de „Byzance après Byzance” definit de Nicolae Iorga.

CORONATION IN WALLACHIA AND MOLDAVIA IN THE 18th CENTURY. PRINCIPLES, ATTITUDES AND SYMBOLS

Abstract

Aspects linked to the ceremonial haven't been studied in Romanian historiography until quite recently, while connection to the political area is still a task to be tackled, especially for the 18th century.

The present study assumes the existence of a correspondence between the traditional prerogatives of the voivodal authority, key-moments in the crowning ritual, the specific passages in liturgical texts and the due symbols of voivodal authority. At a time when the classical attributes of the princely dignity somehow fade away while obscured by the Ottoman domination, a thorough analysis is liable to gather evidence on the „flight” of symbols into fantasy, as well as on the quite meaningful conservation of the „crowning prayers” (molitvă de încoronare). The latter will go through no significant changes until the early 19th century, while exhibiting extraordinary similitudes if compared to corresponding Byzantine texts. Meaningless as they would be, not only do these elements fail to sink into oblivion, but get asserted with ever increasing energy and consistency — a typical effort to conceal a void of effective power. The phenomenon is quite deliberate. By joining the previous Byzantine ideological inheritance bestowed upon native voivodes to the genuine self-pride of an ascending social class, the Phanariots embody a solution of continuity, at least from this point of view. Heraldic, sigillographic and iconographic documents back up the assumption, while the Byzantine inner layer becomes quite apparent in the line of „Byzance après Byzance”.

⁹⁹ Vezi în acest sens și concluziile lui D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. II, București, 1939, p. 533, care făcea apropierea cu tratatul lui Pseudo-Kodinos fără a duce însă mai departe analiza. Tratatul a circulat dealtminteri intens în Principatele fiind copiat la 1691 de Hrisant Notaras pentru C. Brâncoveanu (și tradus în greaca vernaculară). La 1741 e din nou copiat din voința lui C. Mavrocordat care-i pune la dispoziție lui Dapontes (autorul copiei) un exemplar din biblioteca proprie; vezi D. Simonescu, *op. cit.*, p. 66. Un exemplar original deținea și socrul Domnului — C. Rosetti (cf. R. Nicolescu, *Jean-Étienne Liotard à Jassy, 1742—1743, extrait de „Genava”, tome XXX, nr. 3, Genève, 1982, p. 142*).

¹⁰⁰ Cf. St. Runciman, *op. cit.*, p. 378.

CURENTE ALE IDEOLOGIEI POLITICE ÎN EUROPA SECOLULUI XVII. INTERFERENȚE ROMÂNNO-POLONE

VENIAMIN CIOBANU

„Dacă trăsătura caracteristică a secolului al XVI-lea o constituie Renașterea, iar a celui de al XVIII-lea, „Iluminismul și Revoluția”¹, cea a secolului al XVII-lea a fost definită ca fiind „criza generală”. Ceea ce trebuie reținut, în perspectiva subiectului pe care mi-am propus să-l abordez, este constatarea că „the problem of the crisis is therefor the problem of absolutism”². Căci, „those symptoms of crisis that may be demonstrated lead to an already well-known phenomenon; the growing power of the State, frequently characterized by the introduction of absolutism”³. Sub acest din urmă aspect, fenomenul a fost marcat de atribuirea, în această perioadă, a unui „caracter sacrosant” marilor familii domnitoare europene. Ca urmare, „even the existence of these dynasties was considered not only as necessary but as part of the divine order of things”⁴, concepție ce a fost sintetizată în *teoria eredității de drept divin* care a cunoscut cea mai amplă dezvoltare în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Astfel că, dintr-o instituție, monarhia s-a transformat într-o „religie”⁵. În teorie, deci, monarhia dobândise o poziție „transcendentală și inaccesibilă, la adăpost de orice atac”⁶. În *practica politică*, însă, situația era puțin diferită, îndeosebi în ceea ce privește poziția monarhiei în sistemul instituțional al Imperiului habsburgic și în cel al Republicii Nobiliare Polone.

După cum se știe, Imperiul habsburgic a fost o federație de regate și landuri, fiecare cu individualitatea sa istorică⁷, având în fruntea lor un monarh electiv. „Bula de Aur” din anul 1356 a fixat numărul electorilor la șapte, și anume, arhiepiscopii de Mainz, Köln și Trier, ceilalți patru, electori laici, fiind margravii de Saxonia și de Brandenburg, electorul palatin de Rin și regele Boemiei. Deciziile majore erau luate de dieta imperială (Reichstag), ale cărei lucrări se desfășurau, de obicei, la Ratisbona, formată din electori, principii și reprezentanți ai orașelor. Fiecare dintre cele trei stări delibera separat, dar calitatea de legi generale ale Imperiului era dobândită numai de acele decizii

¹ Niels Steensgaard, *The Seventeenth-century Crisis*, in “The General Crisis of the Seventeenth Century”, edited by Geoffrey Parker and Lesley M. Smith, London, [f.a.], p. 26 (vezi și bibliografia).

² *Ibidem*, p. 44.

³ *Ibidem*, p. 48.

⁴ David Ogg, *Europe in the Seventeenth Century*, Eight Edition, London (1960), p. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 10.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Heinrich Benedikt, *Die Casa d’Austria, das Reich und Europa. Entwicklung des österreichischen Universalismus bei 1866*, in „Spectrum Austriae”. Österreich in Geschichte und Gegenwart, Wien (1980), p. 75.

care obțineau aprobarea unanimă. Tratatul din Westphalia din anul 1648, a introdus, însă, o inovație și în acest domeniu. Este vorba de acel *jus eundi in partes*, adică dreptul membrilor dietei de a se separa în două corpuri, atunci când problemele în discuție erau de natură religioasă, privind fie interesele catolicilor, fie pe cele ale protestanților, ceea ce a agravat antagonismele din Imperiu. Pe de altă parte, Războiul de 30 de ani a mai provocat o translație instituțională, în sensul că, din „cap” al Imperiului, împăratul a devenit „capul secular al partidei catolice”⁸. În noua ipostază, monarhul a devenit ținta criticilor publiciștilor care îl acuzau că își arogase o putere absolută. Unul dintre aceștia, Philip Chemnitz, declara într-o lucrare apărută în anul 1640 sub pseudonimul Hippolithus a Lapide (*Dissertatio de ratione status in imperio nostro Germanico*) că puterea imperială era mai curând onorifică, de vreme ce, în realitate, suveranitatea aparținea fiecărui stat german, în parte. Mai mult chiar, autorul atribuia Casei de Habsburg întreaga responsabilitate pentru toate nenorocirile Germaniei. De aceea el nu a ezitat să sugereze înlăturarea dinastiei de Habsburg și alegerea împăratului dintr-o altă familie domnitoare; un împărat ale cărui prerogative trebuiau să fie, însă, similare cu cele ale dogelui Veneției; o veritabilă „blasfemie” deci, care nu putea fi trecută cu vederea, motiv pentru care cartea a și fost arsă, în public, în Viena⁹. Ceea ce nu a împiedcat, totuși, dezvoltarea ideilor sale de către alți publiciști care au scos și mai pregnant în evidență contradicția flagrantă dintre *interpretarea juridică* a instituției monarhice și *practica politică*, în care nu se regăsea, adică dintre *suveranitatea reală*, exercitată de principii locali, și pretențiile desuete ale împăratului în acest domeniu. Nu au lipsit, ce-i drept, nici vocile care s-au pronunțat în favoarea menținerii pe tronul imperial a dinastiei de Habsburg. Cea mai autorizată a aparținut fără îndoială, lui Leibnitz. Or, argumentul forte al opțiunii sale îl constituia invocarea rolului de contraponderare al Casei de Austria atât față de puterea otomană, cât și față de cea, în vădită creștere, a Franței și a Suediei în Europa¹⁰.

Totuși, în pofida limitelor impuse prerogativelor lor și a ostilității numeroșilor teoreticieni, Habsburgii și-au exercitat autoritatea asupra întregului Imperiu, iar electorii au continuat, cu o singură excepție, să-i aleagă pe împărați doar din Casa de Austria, până în anul 1806, când instituția electorilor a fost abolită¹¹. Nici teoria originii divine a puterii monarhice nu a putut fi înlăturată. În calitate de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, purta pe umerii săi datoria de a apăra „ordinea divină” a lumii, motiv pentru care avea să dea socoteală pentru faptele sale nu pe pământ, ci în Ceruri¹². Această concepție este ilustrată, de altfel, și de intitularea împăraților: „*Dei gratia (Divina favente Clementia) electus Romanorum Imperator semper Augustus...*” (s. Ven. C.)¹³.

⁸ David Ogg, *op. cit.*, p. 33.

⁹ *Ibidem*, p. 33–34.

¹⁰ *Ibidem*, p. 34.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Cf. Heinrich Benedikt, *op. cit.*, p. 75.

¹³ Cf., pentru ilustrare, Szilágyi Sándor, *Okmánytar II. Rákóczy György diplomái és összeszótetéseihez*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1874, *passim*; în domeniul regimului instituțional al Imperiului habsburgic există, firește, o bogată bibliografie, dar care nu a putut fi utilizată în limitele acestei intervenții; de aceea, am apelat, îndeosebi, la foarte buna sinteză a lui David Ogg.

„*Dei gratia Rex Poloniae*” se intitulau, și erau apelați, și monarhii acestui stat, deși caracterul electiv al instituției monarhice a Republicii Nobiliare Polone era mult mai pronunțat decât în cazul Imperiului habsburgic. Deoarece factorul cel mai activ al sistemului politico-instituțional al Republicii Nobiliare Polone îl constituia șleahța, în totalitatea ei, care se manifesta prin intermediul seimicurilor (adunări provinciale) sau ale seimului general (dieta). În această calitate orice șleahțic putea, *teoretic*, să concureze pentru ocuparea oricărei funcții sau demnități în stat, *inclusiv pentru cea de rege*. În plus, dreptul de alegere a monarhului aparținea fiecărui nobil în parte și celor mai mari orașe regale ¹⁴.

Totuși, deși regalitatea era privată de dreptul la succesiunea ereditară, aceasta era asigurată, *de facto*, astfel că doar în două cazuri prinții regali au fost excluși de la tron ¹⁵. Pe de altă parte, până în prima jumătate a secolului XVIII, regele a întrucipat, în doctrina nobiliară, *rațiunea de stat* ¹⁶. Prin urmare, prerogativele sale erau pe cât de largi, pe atât de eficiente. În primul rând, el era prima dintre cele trei *stări deliberative* ale seimului, celelalte două fiind reprezentate de senat și camera deputaților. Mai mult chiar, în *litera* și în *spiritul* Actului Uniunii de la Lublin din 1 iulie 1569, monarhul era *liantul* care îmbina cele două corpuri ale Republicii Nobiliare Polone, și anume Coroana Polonă (adică Polonia, propriu-zisă) și Marele Ducat al Lituaniei, îndeplinind, în același timp, atât o funcție „reprezentativă”, cât și una „organică” ¹⁷. Era, ce-i drept, privat de inițiativă legislativă, în schimb, nu numai că avea dreptul de a convoca seimul general, ci și pe cel de a sancționa deciziile acestuia care numai astfel dobândeau putere executorie, constituțiile simurilor fiind publicate doar în numele său. Regele deținea, însă, și alte importante mijloace de influențare a vieții politice a Republicii Nobiliare, între care și dreptul de a distribui aproape toate funcțiile și demnitățile statului. Acestea erau contrabalansate, totuși, de o serie de restricții, cum era, de exemplu, cea de a purta război ofensiv fără consimțământul Republicii, astfel că regele „*completa starea nobiliară, era suveranul Republicii Nobiliare și nu ea însăși*” (s. Ven.C.) ¹⁸. Ceea ce l-a îndreptățit pe unul din reprezentanții ideologiei nobiliare polone, Lukasz Opalinski, să afirme că „*regele este dat cetățenilor și nu cetățenii regelui*” (s. Ven.C.) ¹⁹. Prin urmare, „principalul purtător al suveranității” a fost întrucipat, datorită numeroaselor sale prerogative, de seimul general, „cel mai înalt organ al puterii” în Republica Nobiliară ²⁰, înțelegându-se ca o „monarhie aristocratică și democratică temperată” ²¹.

Din motive deja bine cunoscute, gândirea politică românească a secolului al XVII-lea, cu precădere cea dezvoltată în Moldova, a fost puternic influențată tocmai de ideologia nobiliară polonă. Or, esența acelei ideologii con-

¹⁴ Cf. Henryk Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI – XVII wieku*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1978, p. 81 și urm.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Cf. Henryk Olszewski, *Reflections on the Theory and Practice of Sejm Debate in Poland from the 16th to the 18th Centuries*, în „*Acte Poloniae Historica*”, XLVIII, 1983, p. 64; idem, *Über die Träger der Souveränität in Polen in der Ära der Wasa-Könige 1587–1668*, în „*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*”, Neue Folge, Band 36, 1988, Heft 4, p. 499.

¹⁷ Cf. Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 15, 65.

¹⁸ *Ibidem*, p. 103.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 20–22.

²¹ Henryk Olszewski, *Über die Träger*, p. 503.

stă nu în contestarea instituției monarhice, ca atare, ci, în primul rând, a tendinței reprezentanților acesteia de a-i asigura caracterul absolutist, nu numai în teorie, ci, mai ales, în practica politică. După cum se știe, absolutismul monarhic a fost fundamentat teoretic, încă în primul sfert al secolului al XVI-lea, de către domnul de atunci al Țării Românești, Neagoe Basarab, în binecunoscutele sale *Învățăături* către fiul său Teodosie (1520), prin intermediul cărora justifica domnia absolută, invocând *originea ei divină*²². Concepția era, însă, mult mai veche, reliefată, între altele, și de lipsa din intitulăția, chiar a celor dintâi domni, a invocării alegerii lor de către „țară”, pe când menționarea calității de aleși ai lui Dumnezeu constituie o prezență constantă²³. Această preocupare, devenită trăsătură fundamentală a ideologiei absolutismului monarhic, a căpătat noi valențe îndeosebi de la sfârșitul secolului al XVI-lea, semnificând opoziția, în plan ideologic, față de tendința manifestată de Poarta otomană de a reduce, la minimum posibil, conținutul autonomiei interne a celor două țări române²⁴. Și nu numai ale Porții, în egală măsură, și ca o reacție la ignorarea de către capetele încoronate ale Europei a *esenței divine* a instituției monarhice din spațiul carpato-danubian, în scopul de a deveni — este cazul mai ales al Imperiului habsburgic și al Poloniei — unica sursă de drept a acelei instituții și a-și însuși toate avantajele ce decurgeau din această calitate. Iată, deci, o altă explicație a faptului că, în pofida reducerii Moldovei, în urma celor două omagii de vasalitate depuse de Ieremia Movilă, în anul 1595 și, respectiv, în anul 1600, la rangul de palatinat al Coroanei Polone, el nu a renunțat, totuși, la apelativul „din mila lui Dumnezeu” cu care semna acte destinate și regelui, nu numai unor înalți funcționari ai Coroanei²⁵. Iar dacă se are în vedere și gradul mare de implicare a Scaunului Apostolic în planurile de modificare a statutului juridic al Moldovei și al Țării Românești, din primele două decenii ale secolului al XVII-lea, apelativul „*Dei gratia Palatinus et Princeps*”, cu care au semnat domnii din această perioadă corespondența cu Curia papală²⁶, poate fi interpretat tot ca un argument ideologic în sprijinul recunoașterii pe plan internațional a identității politice a statelor lor.

La fel de evidentă a fost, totodată, și tendința de a folosi *filiația divină* a domniei, în scopul transformării ei în monarhie *ereditară și autocratică*. Singurul care a reușit să obțină consacrarea *de drept internațional public* a acestui program a fost Ieremia Movilă, a cărui domnie, *pe viață și ereditară*, a fost confirmată de sultan, în urma demersurilor domnului român, susținute de regele polon, prin *ahdname*-ul din 4 august 1598, cu care reconfirma tratatul

²² Cf. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369–1878)*, München, 1987, p. 136.

²³ Cf. Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (Până în secolul al XVI-lea)*, Editura Academiei, București, 1960, p. 218.

²⁴ Valentin Al. Georgesco, *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe – XVIIIe siècles). Idéologie politique structuration de l'Etat et du droit*, în „Byzantinia”, Tom 3, Thessalonique, 1971, p. 328.

²⁵ Pentru exemplificare, vezi Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Editura Academiei, București, 1983, p. 18–19, 27–28, 31–33.

²⁶ Cf., de exemplu, Virginia Vasiliu, *Il Principato moldavo e la Curia papale fra 1606–1620*, în „Diplomatarium Italicum”. Documenti raccolti negli archivi italiani, Vol. II, Roma — București, 1930, p. 54 și urm.

de pace cu Polonia ²⁷. De aceea el nu forța nota atunci când semna scrisoarea adresată papei, la 13 noiembrie 1605, „*Hieremias Movila Dei Gratia Palatinus et Princeps hereditarius Terrarum Moldaviae*” (s.Ven.C.) ²⁸. În schimb, atribuirea aceleiași calități de către domnul Țării Românești, Constantin Șerban ²⁹, deși nu avea nici o bază juridică, pledează și mai convingător în același sens. Totuși, tendința autocratică a domniei pe plan intern a fost o realitate, fiind reafirmată de Matei Basarab în Țara Românească ³⁰, iar Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei și Grigore I Ghica, cel al Țării Românești, erau convinși că numai ascendentul categoric în stat al instituției domnești față de boierime constituia garanția stabilității politice interne și a redresării statutului internațional al țărilor lor ³¹. Ambiții nedisimulat autocrate manifestat și Șerban Cantacuzino care nu a ezitat să solicite Curții vieneze sprijinul pentru instituirea în țară a unui regim autocratic atât de sever, încât a fost categoric refuzat ³².

În cazul țărilor române, forța politică care a urmărit, constant, să țină sub control instituția monarhică a constituit-o boierimea. Căci, preferințele ei se îndreptau către „monarhia aristocratică”, în care „voievodul să fie numai un *primus inter pares*”, un reprezentant al clasei feudale. Curentul acesta s-a dezvoltat cu precădere în Moldova, unde „boierii puternici, energici și de cultură europeană găseau model și încurajare în exemplul Poloniei în raporturile dintre turbulenta ei nobilime și puterea centrală” ³³. Or, perioada de maximă dezvoltare a amintitului curent ideologic s-a înregistrat în secolul al XVII-lea.

Grava criză politică internă și externă prin care trecea Moldova la întretăierea primelor două decenii ale secolului al XVII-lea, generată, pe de o parte, de abuzurile comise de exponenți ai boierimii moldave, cât și de numeroșii polonezi stabiliți în Moldova, în umbra domniei lui Constantin Movilă, iar pe de alta, de intenția manifestă a Porții otomane de a întări controlul politic asupra țării, a determinat pe principalii beneficiari ai domniei Moveștilor, sub tutela polonă, să caute soluții apte să le salveze pozițiile pe care le dețineau în stat. Cu acel prilej, au fost dezvăluite noi opțiuni în domeniul organizării instituționale a Moldovei, formulate de o grupare boierească care îl avea în frunte pe marele vornic de atunci al Țării de Jos a Moldovei, Nestor Ureche.

Bun cunoscător al mecanismelor politico-instituționale ale Republicii Nobiliare Polone, al cărei „cetățean” devenise, ca urmare a indigenatului ce i se acordase la 13 iunie 1607, Nestor Ureche a încercat să adapteze sistemului instituțional moldav acele elemente ale regimului nobiliar polon care puteau contribui la crearea unei poziții favorabile boierilor, beneficiari ai acelei calități, în raporturile cu domnia. Generic, amintitele elemente erau cunoscute ca „*libertățile Republicii și ale Coroanei*” care, constatau cei avizați, nu puteau fi transferate, *en gros*, și în Moldova, datorită incompatibilității flagrante

²⁷ Cf. Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri (Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea)*, Editura Junimea, Iași, 1991, p. 175.

²⁸ Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 54.

²⁹ Szilagyí Sándor, *op. cit.*, p. 461, 525.

³⁰ Valentin Al. Georgesco, *op. cit.*, p. 326.

³¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 136.

³² Valentin Al. Georgesco, *op. cit.*, p. 326—327.

³³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 138.

dintre o parte a acestora și „*datina țării*”, de fapt, *interesele de atunci* ale aminatei grupări boierești. Astfel, nu se putea admite știrbirea unuia din prerogativele esențiale ale domniei, și anume cel de șef suprem și singurul îndreptățit să recruteze și să întrețină armata țării. Interzicerea constituirii decătre particulari a unor cete militare viza, fără îndoială, evitarea situației din Polonia, unde mari magnați, adversari ai regelui, provocau, adeseori, conflicte militare ce degenerau în războaie civile, ca cel din anii 1606—1607, evenimentul cel mai apropiat de data la care își expunea părerile Nestor Ureche, cu repercusiuni negative și asupra Moldovei. Mai mult chiar, în scopul punerii la adăpost a instituției domnești de pericolul unei agresiuni interne, ale cărei consecințe nu le puteau fi, în împrejurările de atunci, decât defavorabile, Nestor Ureche și partizanii săi au sugerat regelui polon instituirea *protectoratului* Coroanei asupra Moldovei. În cazul transpunerii în practică a ideii, prima instituție ce urma a fi grav afectată era, însă, *domnia*. Deoarece conducerea *efectivă* a țării ar fi fost preluată de un protector care ar fi exercitat-o în numele Coroanei polone, ca pe o simplă provincie a acesteia, domnul urmând a fi doar *nominal*, până când ar fi fost înlăturat. Un scenariu conturat, de altfel, de însăși concepția lui Nestor Ureche, potrivit căreia regele întruchipa, în ultima instanță, autoritatea supremă în Moldova, de vreme ce reprezenta, alături de voința divină, cealaltă sursă de drept a instituției monarhice moldovenești. De aceea, îi atribuia *dreptul legal* de a-i scoate de sub jurisdicția domniei pe toți cei care aveau sau urmau să dobândească indigenatul Coroanei și să le asigure, astfel, exercitarea tuturor drepturilor ce decurgeau din „*libertatea nobiliară*” polonă.

Totuși, Nestor Ureche nu era reprezentantul unui curent ideologic care să vizeze translația puterii în stat dinspre instituția monarhică spre cea a stării nobiliare, în parametrii în care fusese ea operată în Republica Nobiliară Polonă. Și aceasta tot din motivul că așa ceva nu era compatibil cu „*legile și vechile obiceiuri ale țării*” care reclamau, de fapt, respectarea și chiar consolidarea autorității domnești, dar numai în domeniile în care nu punea în discuție calitatea lor de *indigeni* ai Coroanei polone. Cu alte cuvinte, nu se urmărea *modificarea organică* a sistemului politico-instituțional al Moldovei, ci, doar, includerea unor elemente preluate din cel al țării vecine. Ceea ce, în *practica politică*, ar fi creat doar o *situație de fapt*, și nu una *de drept*, care ar fi scos de sub incidența *autocrației domnești* un segment foarte restrâns al societății moldovenești, reprezentat, cum am precizat, de beneficiarii calității de *indigen* al Republicii Nobiliare Polone³⁴.

Natura raporturilor boierime-domnie avea să fie, însă, *fundamentată ideologic* în deceniile următoare. În *practica politică*, marea boierime s-a străduit să încorseteze puterea domnească în legile și reglementările „*adunărilor de stări*” și a o obliga, astfel, să împartă puterea cu ea. Rezultatele înregistrate nu au avut, totuși, amploarea și durabilitatea celor asigurate de instituția similară din Polonia. Și nu le-a putut produce, tocmai datorită discrepanțelor *de esență* dintre sistemul politico-instituțional polonez, prezentat în linii foarte generale în rândurile anterioare, și cel românesc.

Teoretic, „*adunările de stări*” la români erau eligibile. În realitate, însă, alegerele fie că erau simple simulacre, fie că, de cele mai multe ori, membrii

³⁴ Pentru detalii, vezi Veniamin Ciobanu, *Ideii politice la Nestor Ureche, determinări, surse, motivații*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Iași.

acestora erau desemnați direct de către domnitori. Or, așa cum s-a demonstrat, acest procedeu se baza pe „anumite principii feudale”³⁵. Căci, „dans la mesure où l'intervention de l'assemblée était une forme du droit personnel que le prince avait au conseil et à l'aide de ses vassaux et sujets, rien de plus naturel que le prince fût maître de l'exercice de ce droit, en s'adressant à qui il jugeait à propos”³⁶. Prin urmare, „demander conseil et recevoir l'aide constituait aussi un devoir”, în timp ce „pour le vassal et le sujet une certaine participation directe ou par représentation à une assemblée d'états constituait l'exercice d'un droit fondamental”³⁷. Fără a intra în detalii, care nici nu s-ar justifica în cadrul acestei intervenții, voi reaminti că și în secolul XVII „adunările de stări” cu *funcții electivă* au constituit o excepție, în această categorie fiind incluse cele din Moldova, desfășurate în anii 1633, 1653 și 1693, precum și cele din Țara Românească, din anii 1654 sau 1688³⁸. Cele mai multe au fost convocate, însă, din necesități fiscale, sau în scopul reabilitării unui membru al clasei dominante, executat, de regulă, în timpul uneia din domniile precedente sau, cum a fost cazul celei din Țara Românească din anul 1631, în scopul obținerii din partea domnului a unei *cărți solemne* (charte solennelle) „qui accordait des garanties aux grands boyards et à certaines catégories de petits privilégiés contre les empiétements du pouvoir princier”³⁹.

Apoi, dacă seimul general polonez era singura instanță care decidea în problema războiului, îndeosebi a celui ofensiv, în secolul al XVII-lea se cunoaște la români doar o singură „adunare de stări” cu o asemenea motivație. Este vorba de cea din anul 1659, convocată de domnul de atunci al Țării Românești, Mihnea al III-lea, pentru a consulta asupra deciziei sale de a declanșa războiul de eliberare de sub dominația otomană⁴⁰.

Statutul politico-juridic al țărilor române a constituit cauza fundamentală care a împiedicat dezvoltarea și, mai ales, transpunerea în *practica politică* a curentului ideologiei nobiliare, în parametrii celui care a dominat viața politică a Republicii Nobiliare Polone. Și nu numai a acestuia, ci, în egală măsură și a celui al monarhiei autocrate, de factură europeană. Căci, așa cum s-a constatat, ori de câte ori titulatura a mai fost invocată în secolul al XVII-lea (Leon Tomșa, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino — domni ai Țării Românești) ea nu sugera altceva decât un „veritabil program politic”⁴¹ și nu a semnat „ni candidature, ni ambition, ni rêve au niveau impérial”⁴². Cu toate acestea, „ideea de stat boieresc a cunoscut epoca sa de maximă înflorire”⁴³ tocmai în secolul al XVII-lea. Ideile formulate de Nestor Ureche au fost preluate și dezvoltate de fiul său, Grigore, cunoscutul cronicar mol-

³⁵ Valentin A. Georgesco, *Types et formes d'Assemblées d'états en Droit féodal roumain* în „Liber memorialis G. de Lagarde”, London, 1968, p. 129.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 129—130.

Ibidem, p. 122.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 124.

⁴¹ Idem, *La structuration du pouvoir d'état dans les Principautés Roumaines (XVIe — XVIIIe siècles). Son originalité. Le rôle des modèles byzantins*, în „Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen”, Bulletin, XI, 1—2, 1973, București, p. 109.

⁴² *Ibidem*, p. 108; vezi și idem, *L'idée impériale byzantine*, p. 325—326.

⁴³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 140.

dav. Așa cum am subliniat și cu alt prilej⁴⁴, Grigore Ureche a fost unul din cei mai străluciți susținători ai ideii adoptării și în Moldova a sistemului politico-instituțional al Republicii Nobiliare Polone, pe care îl considera ca fiind singurul mijloc, *posibil și eficace*, în împrejurările de atunci, de redresare, pe toate planurile, a situației Moldovei. De aceea, potrivit convingerii sale, *monarhia electivă*, bazată pe principiul domniei ereditare, era forma de guvernământ ideală și pentru țara sa. Cu condiția, însă, ca domnia să cârmuiască țara doar în colaborare cu „sfatul țării” și în spiritul și litera legilor, a căror lipsă constituia, după convingerea sa, sursa tuturor abuzurilor comise de cei ce ajungeau în scaunul domnesc. Opoziția față de aceștia trebuia, însă, strict reglementată — reglementare care, în Polonia, fusese inserată în renumita constituție promulgată de seim în anul 1607 — „*articulus de non prestanda obedientia*”, în care erau enumerate cazurile în care supușii erau dérogați de la obligația de a da ascultare monarhului⁴⁵, pe care, probabil, că o cunoștea — regicidul fiind acceptat doar în cazuri extreme⁴⁶.

Mult mai circumspect, inițial, față de „virtuțile” sistemului politico-instituțional polonez, datorită unei mai profunde cunoașteri a realităților din statul vecin, al cărui indigen devenise din anul 1638⁴⁷, celălalt mare cronicar moldav, Miron Costin, a sfârșit prin a deveni ideologul cel mai fervent al statului nobiliar de factură polonă. Azeziunea sa la sistemul politico-instituțional polonez s-a datorat și faptului că, în deceniul opt al secolului al XVII-lea, Poarta otomană își manifesta, fără echivoc, hotărârea de a retrage boierimii autohtone dreptul de a participa, efectiv, la acțiunea de desemnare a domnilor, cu toate consecințele pe care la antrena în planul intereselor economice și politice ale acesteia. Prin urmare, Miron Costin viza crearea unui alt *raport* de forțe dintre boierime și instituția monarhică a țării, pe care cea dintâi să o fi controlat, în exclusivitate. Realitățile politice interne și internaționale erau, însă, departe de a favoriza programul său politic, elementul esențial constituindu-l perpetuarea statutului politico-juridic al țărilor române, aflate sub suzeranitatea Porții și în obiectivele anexioniste ale Imperiului habsburgic și ale Poloniei⁴⁸. De aceea, câștig de cauză a avut ideologia absolutismului monarhic, întruchipată, atunci, de domnitorul Moldovei, Constantin Cantemir. Căci, în împrejurările în care Polonia se dovedise incapabilă să justifice speranțele celor ce credeau în *eficacitatea politică* a ideologiei nobiliare polone, singura alternativă o constituia consolidarea poziției în stat a instituției monarhice. Aceasta este, de altfel, și *esența ideologică* a refuzului lui Constantin Cantemir de a da curs „sfatului” venit din partea regelui Jan Sobieski de a se supune „protecției” sale. Deoarece, motiva el, „din

⁴⁴ Cf. Veniamin Ciobanu, „Modelul polonez” oglindit în literatura istorică medievală românească (secolele XV -- XVII), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, XXIV, Iași, 1987, p. 590 — 591.

⁴⁵ Cf. Henryk Olszewski, *The Essence and Legal Foundations of the Magnat Oligarchy in Poland*, în „Acta Poloniae Historica”, LVI, 1987, p. 37.

⁴⁶ Cf. Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Ediția a II-a revăzută, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, *Introducere*, p. 10 — 12; text, p. 121 — 124, 135, 160, 191; Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 139.

⁴⁷ Cf. Ilie Corfus, *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*, în „Studii”, 2, 1971, p. 239.

⁴⁸ Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Miron Costin și „modelul polonez”*. (*Schiță de portret politic*), mss. (depus spre publicare Redacției „Anuarului Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Iași).

mila Domnului, am stăpânii mei osebiți, sub a căror protecție și putere fiind, pot să mă apere și pe mine și această țară" (s. Ven. C.)⁴⁹. Prin urmare, invocarea, în context, a otomanilor — căci ei erau acei „stăpâni” ai săi — în calitate de a doua *sursă de drept* a domniei sale — caz întâlnit foarte rar și în acel secol — avea, se poate crede, și rostul reliefării incompatibilității flagrante dintre două sisteme politico-instituționale care nu puteau colabora, cu șanse reale de victorie, într-o acțiune de anvergură a celei reprezentate de planurile și ambițiile regelui și ale Republicii Nobiliare Polone. Este tocmai ceea ce a ignorat Miron Costin, greșeală pentru care a trebuit să plătească cu capul.

TRENDS OF POLITICAL IDEOLOGY IN 17TH CENTURY EUROPE. ROMANIAN — POLISH LINKS

Abstract

The Romanian political thinking in the 17th century, especially in Moldavia, was under the strong influence of the Polish nobiliary ideology. At the very core of it, this ideology rejected not so much monarchy in itself but the tendency exhibited by its representatives toward endowing it with an absolutist character, and this not only theoretically but mainly in political action. In the Romanian countries, the boyards embodied a political force which constantly strived to wield influence on the monarchic institution. They were largely favouring an "aristocratic monarchy" under the terms of which the voivode would have merely been a *primus inter pares*. Nestor Ureche, who had a keen insight of the political and institutional mechanisms in Poland having received his "citizenship" on 13 June 1607, tried to fit into the Moldavian institutional system the specific elements from the Polish nobiliary regime which would have strengthened the boyards' position. The nature of the relationship between the boyards and the prince was established during the decade to follow. By political action, the high-ranking boyards sought to restrain the prince's power through laws and regulations promulgated in the "assembly of the estates". Chronicler Miron Costin became the fiercest ideologist of the nobiliary state of Polish inspiration. His adhesion was also attributable to the Ottoman Porte's determination in the 8th decade of the century to deprive the autochthonous boyards of their right to participate in the appointing of princes. Owing to the suzerainty of the Porte and to the policy of annexations carried out both by the Habsburg Empire and Poland, the scales of fate were tilted in favour of monarchic absolutism with Constantin Cantemir, Prince of Moldavia, as its epitome.

⁴⁹ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României*, XVII, p. 330.

IDEOLOGIA PUTERII CENTRALE ÎN MOLDOVA LUI BOGDAN CEL ORB

OVIDIU PECICAN

Așa cum se configurează astăzi în ochii noștri peisajul istoriografiei moldovene din sec. XV—XVI, *Cronica moldo-rusă (CMR)*¹ ne apare ca un produs insolit în contextul celorlalte creații de gen ce-l alcătuiesc. Scrisă la un deceniu sau două după *Letopisețul de la Bistrița (LB)* și *Cronica moldo-germană (CMG)*, nu cu mult înainte de *Cronica sârbo-moldovenească (CSM)* și de *Letopisețele de la Putna (LP)* — poate la nici un deceniu distanță² —, *CMR* se alimentează în partea sa analitică din aceleași tradiții și pomelnice, din aceleași liste domnești (mereu reluate, comparate, completate și rectificat) ca și celelalte scrieri pe care le-am enumerat³. Prin aceea ce este însă prima ei parte — anume cea narativă — *CMR* își configurează un profil inconfundabil.

În fapt, această secțiune „introdactivă” reprezentând mai bine de două treimi din totalul textului provine dintr-un izvor narativ cu circulație independentă. Datorită faptului că el unifică — destul de neglijent, de altfel⁴ — legenda originii românilor cu legenda întemeierii Moldovei, ca și pentru motivul că ambele narațiuni legendar-istorice au anumite particularități ținând

¹ Textul în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV — XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 152—161.

² Pentru datarea *CMR* vezi Leon Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. I. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în „AIIAI”, XXI, 1984, p. 119—135; Idem, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. II. Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV*, în „AIIAI”, XXII/2, 1985, p. 567—578. Ipoteza că *CMR* aparține epocii lui Bogdan III cel Orb a fost lăsată de Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, ed. II-a, p. 55. Mai recent, discutând identitatea cronicarului Eftimie, Gh. Pungă opinează că, în ce privește *CSM*, ediția P. P. Panaitescu e defectuoasă, dând un text amputat (*Adevărata identitate a cronicarului Eftimie*, în „AIIAI”, XXV/1, 1988, p. 280, n. 49), fiind, deci, necesară o nouă ediție a cronicii. Firește că, într-un asemenea caz, va trebui reluată și discuția privitoare la datarea acestei scrieri. În ce ne privește, considerăm că și sbornicul scris de către ierodiaconul Ielarian de la Neamț anterior lui 1 august 1557 — sbornic ce conține *CSM* — e alcătuit pe baza unor texte anterioare, așa-numita *CSM* fiind un produs al deceniilor 2—3 ale secolului XVI moldovenesc. Argumente în acest sens sunt: ultima știre a *CSM*, care se referă la anul 1512; cele patru știri ce preced cronică în mss. slav 636 de la Academie (dar care, probabil, în original, erau notate marginal, toate de aceeași mână), care recapitu-lează cronologia mitropoliților moldoveni între 1453—1511, până la instalarea mitropolitului Theoctist al II-lea. Ambele indicii trimit la deceniul doi al veacului XVI și la atmosfera de susținute preocupări istoriografice din preajma mitropolitului Theoctist al II-lea.

³ L. Șimanschi, *op. cit.*

⁴ Situația vânătorii lui Dragoș în vremea lui Ladislau — cel Sfânt (1077—1095) sau al IV-lea, zis și Cumanul (1272—1290) — pare să fie un argument în acest sens. Doar dacă nu cumva asemenea inadvertență istorică va fi fost făcută cu un scop mai precis; ceea ce e mai puțin probabil.

de o altă vârstă istoriografică, am numit izvorul la care ne referim *Gesta legendară unificată (GLU)*⁵. Ea a fost alcătuită, după toate probabilitățile în Moldova mijlocului de secol XV sau în intervalul dintre acesta și anul 1489. Împrejurările care i-au dat naștere erau, desigur, cele ale unei puternice influențe politico-culturale maghiare în Moldova (cum e cazul expedițiilor de instalare a pretendenților pe scaunul Moldovei întreprinse de maghiari la jumătatea veacului XV) ori cele ale unui curent din nou favorabil unei apropieri de coroana maghiară (cum e cel ce se face simțit la curtea ștefaniană cu puțin înainte de încheierea tratatului de pace moldo-maghiar din vara lui 1489)⁶. Aparent am avea de a face cu un text alcătuit pe baza unor tradiții orale. De fapt, lucrurile stau altfel.

GLU este, la rândul ei, o compilație de izvoare scrise. Pentru legenda originilor românilor, autorul anonim din Moldova a utilizat o scriere legendar-istorică sosită de peste munți, din Ardeal⁷. E vorba despre ceea ce am îndrăznit să numim *Gesta lui Roman și Vlahata (GRV)*, text conceput în Bihor sau Maramureș cândva între 1390—1425 și ajuns în Moldova în împrejurări necunoscute. Nu e nimic uimitor în trecerea acestei scrieri la est de Carpați, știute fiind strînsele legături dintre românii ambelor țări. Secunosc astfel mai multe cazuri de asemenea relații cu consecințe în plan cultural. Participând la campania organizată de Iancu de Hunedoara în Moldova, pentru a-l instala pe tron, în locul lui Roman II, pe Petru II (ianuarie-februarie 1448), Lațcu-Ladislau Cânde, nobil hațegan, vizitează mănăstirea Neamț. Ulterior o va înzestra cu ferecătura de argint pentru evngheliarul scris de Gavril Uric⁸. La 1435, însă, cnejii Costea și Stanciu, împreună cu preotul-cnez Vâlcu din Rușor, după ce s-au situat în fruntea răsculaților împotriva castelanilor cetății Deva, iau drumul Moldovei⁹. Nu e improbabil să credem că preotul nobil putea avea printre bagajele sale și textul *GRV*. În fine, nu e imposibil ca scrierea ce ne interesează să fi ajuns la curtea lui Ștefan cel Mare cu prilejul sosirii ambasadei maghiare ce a încheiat tratatul de alianță moldo-maghiar din 1475, ținând seama că din delegație făcea parte și nobilul român Mihail de Peșteana. El poate fi regăsit într-un act moldovenesc din 1 noiembrie (1475?), împreună cu alți doi soli ai lui Mathias Corvin, ca mijlocitor între domnul Moldovei și brașoveni¹⁰. Sunt doart trei dintre prilejurile cu care putea ajunge *GRV* în Moldova, toate trei din Hațeg. Vor fi fost, cu siguranță, și altele, ținând de legăturile monahilor ortodocși din Ardeal și Moldova. În actualul stadiu al cercetării investigarea lor mai amănunțită n-a fost posibilă.

Dar nici legenda întemeierii Moldovei nu este așternută în scris pentru întâia oară odată cu *GLU*. Textul care ni s-a păstat prin transcrierea din *CMR* reprezintă prelucrarea unui produs mai vechi, așa-numita *Legendă a*

⁵ Vezi și Ovidiu Pecican, *Roman și Vlahata. O gestă slavo-română scrisă în Bihor (sec. XIV)*, în „Familia”, nr. 5, mai 1992, p. 2—3.

⁶ Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV — XVI*, București, 1985, *passim*.

⁷ Ovidiu Pecican, *Roman și Vlahata...*, *loc. cit.*

⁸ Adrian Andrei Rusu, *Datarea ferecăturii evangheliarului lui Lațcu Cânde de la mănăstirea Neamț*, în „AIIAI”, XXII, 1985/2, p. 743—746.

⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, București, ed. I, 1980, p. 272.

¹⁰ Ioan Drăgan, *Un român ardelean în solie la Ștefan cel Mare la 1475*, în „AIIAI”, XXIV, 1987/2, p. 357—362.

lui Dragoș (LD). Aceasta a fost concepută în ambianța domniei lui Petru I Mușat, în anii apropierea acestuia de coroana maghiară (mai precis: 1375—1382), fiind un produs istoriografic și propagandistic moldovenesc¹¹.

Având, deci, o „ereditate” notabilă, *CMR* se agregă ca o nouă compilație — de astă dată una hibridă din punct de vedere formal —, unificând mecanic¹² *GLU* cu lista domniilor moldovene de la întemeiere la zi; listă încă nedefinitivă, pe care harnicii cărturari moldoveni o vor relua peste câțiva ani în *LP*, dându-i forma definitivă.

La crearea sa — cândva în domnia lui Bogdan III cel Orb (1504—1517) —, *CMR* era prima cronică a țării și a poporului de la origini până în stricta contemporaneitate, o *cronică totală*. Această compilație de legende și date analistice trebuie văzută drept ceea ce a fost, anume expresia unei ideologii conștientă de sine, elaborată de pe poziții ortodoxe și cu indiscutabile accente „naționale”. *GRV* conținea prima teorie românească articulată despre originea neamului. *GLU* adăugase la aceasta, încercând o sudură ideologică, versiunea moldovenească asupra începuturilor statului. Încă acolo nașterea statului de la est de Carpați era derivată din narațiunea mitică a nașterii poporului însuși, devenind astfel continuarea necesară, firească a acesteia. În *CMR* toate acestea sunt legate de prezentul imediat prin șirul întregit al domnilor Moldovei.

Ce se afirmă prin teoria acreditată de *GRV*? Mai întâi originea italică, romană a românilor. Roman și Vlahata sunt venețieni^{12a}, dar ei se vor stabili în „Roma veche” (= Imperiul bizantin). Pe de altă parte, prin faptul că eroii eponimi sunt frați se subliniază frățietatea celor două mari ramuri românești: din sudul și din nordul Dunării. Amintirea acestei idei — actuală în cel mai înalt grad în cursul sec. XIII, în vremea țaratului Asăneștilor — s-a estompat în bună măsură pe traseul parcurs până la *GRV*¹³, astfel încât nu e sigur că autorul necunoscut al acesteia mai percepea clar realitățile istorice la care se făcea trimitere în sursele sale. Pentru autorul *CMR*, însă, această frățietate simboliza fără echivoc originea comună și frățietatea dintre moldoveni și munteni. Așezându-i pe români în Maramureș ca urmare a victoriei lor asupra tătarilor, autorul *GRV* urma o scriere anterioară, *Legenda originii maramureșenilor (LOM)*¹⁴, dar mai cu seamă se străduia să legitimizeze prezența lor acolo într-o dispută cu istoriografia maghiară din a doua jumătate a sec. XIV. Pentru autorul *CMR*, care-l urma pe compilatorul moldovean al *GLU*, prezența românilor în Maramureș era premisa ce-i permitea să vadă în expediția lui Dragoș nu cucerire pe teritorii străine, ci revenire

¹¹ Concluzia de față reprezintă rezultatul unei cercetări întreprinse de autorul prezentului text. Investigația este încă inedită.

¹² Că e vorba de o unificare mecanică rezultă de la prima privire din caracterul diferit al celor două texte unificate: unul e narativ și amplu, amănunțit (*GLU*), celălalt e scurt și lapidar (analul).

^{12a} În *Alexandria* sunt pomeniți „frâncii de la Troada care, după ce au mers la Râm, făcură Veneția (subl. O.P.), iar la Râm fu întâi Roman (sic!) și pe numele lui se cheama Râmul [...]” (citată după Dan Horia Mazilu, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984, p. 400, n. 15; de reținut pentru unele interesante sugestii și comentariul la *CMR* de la p. 255—261).

¹³ V. Ovidiu Pecican, *Arme și litere*, în „Pagini transilvane”, Cluj, 1993 (în curs de apariție); Idem, *Românii și cultura bizantină*, în „Tribuna”, an. V, nr. 7 (2.063), 18—24 februarie 1993, p. 9.

¹⁴ Idem, *Scrieri istorice româno-slave din Maramureș (sec. XIV—XV)*, Baia Mare, 1992 (în curs de apariție).

la matcă. Fiindcă autorul *CMR*, ca și cel al *GLU*, identifica cetatea Roman din *GRV* cu Romanul din Moldova, când pentru anonimul ardelean acel reper spațial nu era decât încă o exprimare simbolică a realităților de la sudul Dunării, anume a țaratului Asăneștilor.

Scrisă în Ardealul aflat sub stăpânirea regilor maghiari, *GRV* nu-și putea pune problema lipsei de autenticitate a colonizării din vremea lui Ladislau cel Sfânt sau a oportunității prezentării acestei teze într-o scriere românească. Rigorile polemicii în care se angajase îl determinau pe autorul ei să țină seama de această teză, câte vreme ea era acceptată de istoriografia maghiară, iar românii o credeau și ei. Scrisă într-o vreme când influența maghiară se resimțea cu putere în Moldova, nici *GLU* n-avea de ce se formaliza sub acest aspect. *CMR*, în schimb, avea toate motivele pentru a o respinge, ca un purtător de ideologie românească, ortodoxă, independentă ce era. Dacă n-a făcut-o, cum n-a eludat nici afirmația că Moldova dinainte de Dragoș era „loc pustiu”, e deoarece izvoarele utilizate de autorul ei se bucurau de creditul autenticității și al prestigiului.

Lectura actualizantă a unui text mai vechi a funcționat și în cazul legendei întemeierii Moldovei. Nu putem ști cum arăta *LD* în varianta elaborată în vremea lui Petru I Mușat. Nu știm nici dacă autorul *GLU* a cunoscut — aproape un secol mai târziu — textul ei într-o copie fidelă, în original sau într-o prelucrare ulterioară. Avem la dispoziție doar textul conservat în *CMR* care, după toate probabilitățile, reproduce fidel *GLU*. Dar putem susține cu șanse mari de a nu ne înșela că, dacă autorul *GLU* reactualiza imaginea lui Dragoș ca întemeietor în ideea de a reaminti că începuturile statului se făceau sub tutela regalității maghiare (v. transformarea lui Dragoș într-un vasal al lui Ladislau cel Sfânt și solicitarea acordului numelui rege pentru așezarea în Moldova), *CMR*, dimpotrivă, avea toate motivele să preferे să vadă în Dragoș pe urmașii unor oameni ai locului (plecații din Roman), ce revine pe moșia strămoșească. În *GLU*, Dragoș e vasalul lui Ladislau. În *CMR* accentul cade pe faptul că el întemeiază o țară de sine stătătoare. El își conduce statul împreună cu „drujina” sa, căreia îi cere încă dintru început asentimentul și fără de care nu ia decizii („Și le a venit de la Dumnezeu în inimă gândul să-și caute loc de trai și s-au așezat aici și s-au unit într-un singur gând și au hotărât cu toții să rămână aici”). Accentul pus pe rolul boierimii în conducerea statului — comun atât lecturii *GLU*, scrisă într-o epocă de criză a puterii centrale moldovene, cât și lecturii contemporanilor *CMR*, când boierimea avea tot interesul să atragă atenția asupra „pactului” inițial, într-o domnie ce se anunța la fel de autoritară ca și cea a lui Ștefan cel Mare — nu era deloc inocent¹⁵. Membrii drujinei „l-au ridicat domn și voievod al lor”

¹⁵ Leon Șimanschi, *Confruntări ideologice, în Petru Rareș*, București, 1978, p. 280 atrage atenția asupra unui aspect al confruntării de opinii din epoca lui Petru Rareș, anume: discuția privitoare la limitele puterii domnești. Dacă e adevărat că primele ei reflexe scrise mai clare sunt cele din a doua parte a primei jumătăți a veacului XVI (trecurte cu pertinentță în revistă de cercetătorul ieșean), trebuie, totuși, să spunem că prima discuție a limitelor puterii domniei o întreprinde *CMR*. Însuși faptul de a relata vânătoarea de întemeiere a lui Dragoș insistând asupra rolului drujinei în reușita acțiunii e de natură să sugereze modificarea de optică produsă, distanța dintre notarea laconică a episodului în primele letopisețe (cele ștefaniene: *Letopisețul de la Bistrița (LB)* și *Cronica moldo-germană (CMG)* și cea bogată în detalii luminând contribuția „drujinei” din *CMR*. A fost, așadar, suficient ca marele Ștefan să închidă ochii pentru ca autoritatea domniei să fie iarăși contestată mai mult sau mai puțin fățiș.

pe Dragoș care, altminteri, nu era decât unul dintre ei („Și între ei era un bărbat înțelept și viteaz...”; „Și au ales din drujina lor pe un bărbat înțelept, anume Dragoș, și l-au ridicat domn și voievod al lor.”).

Prin urmare, conform *CMR*, domnia moldoveană era la origini electivă și se sprijinea pe boierime, afirmându-se în relațiile cu alte state ca suverană și independentă (sau cel puțin cu asemenea veleități).

Care erau, așadar, punctele principale ce pot fi identificate în programul ideologic din *CMR*? Într-o recapitulare succintă: credință ortodoxă, origine romană, unitate moldo-munteană, suveranitate statală, domnie electivă, acord între domn și boierime. Așternerea pe hârtie a acestui autentic punctaj programatic — desigur, în formula narațiunii istorice familiare epocii — în anii domniei lui Bogdan III cel Orb dobândește pregnanță suplimentară odată cu investigarea condițiilor concrete legate de momentul istoric în cauză. Fiu al marelui Ștefan rezultat din căsătoria cu Maria-Voichița, fiica lui Radu cel Frumos, Bogdan-Vlad — cum apare el într-o vreme în documentele cancelariei de stat moldovene — era predestinat, în viziunea tatălui său, tronului muntean¹⁶. Prin această măsură s-ar fi consolidat uniunea dinastică a statelor surori, iar Țara Românească — care se sustrăsese mereu, mai întâi prin Laioță Basarab, apoi prin Basarab cel Tânăr, frontului antiotoman inițiat de Ștefan — ar fi devenit un bastion de nădejde îndreptat împotriva turcilor. Dacă, însă, lucrurile nu s-au petrecut astfel este doar pentru că, la moartea moștenitorului tronului moldovean (fiul mai mare, Alexandru), Ștefan s-a văzut nevoit să-și modifice planurile, cumpănind că dintre toți fiii săi, legitimi și nelegitimi, încă în viață, Bogdan e cel mai nimerit succesor al său pe tronul de la Suceava. Cum convingător demonstrează C. Burac, acesta e momentul când viitorul Bogdan al III-lea încetează să mai fie pomenit în acte cu ambele prenume, Vlad dispărând pentru totdeauna, odată cu proiectele de uniune dinastică ale tatălui său¹⁷. De aici, însă, nu rezultă în mod necesar că odată abolirea prenumelui moștenit de la bunicul dinspre mamă (Vlad Dracul) și unchiul său muntean (Vlad Țepeș), Bogdan va renunța și la planurile de uniune dinastică ale tatălui său. Modificările în structura sfatului domnesc din vremea celei de a doua părți a domniei lui Ștefan, corelate atât de sugestiv de același C. Burac cu onomastica fluctuantă cu care apare Bogdan în hrisoavele momentului îi permiteau cercetătorului să conchidă că schimbările operate de Ștefan cel Mare în componența sfatului au avut, probabil, în vedere și atitudinea manifestată față de planurile de uniune moldo-munteană

De altfel, însuși finalul domniei lui Ștefan cel Mare, cu opoziția nedisimulată a unei părți a marii boierimi la alegerea ca domn a lui Bogdan cel Orb și intervenția bătrânului „leu” bolnav evocă atmosfera frământată a momentului.

Rămâne de adăugat că, *CMR* preluând textul *GLU*, care, la rândul ei, adoptase — nu putem ști cu câtă fidelitate sau cu câte modificări — *LD*, e posibil ca, deja în *GLU* considerațiile menite să precizeze rolul „drujinei” în alegerea domnului și elaborarea strategiei domniei, să fi fost prezente. N-a fost epoca de la mijlocul sec. XV și până la preluarea domniei de către Ștefan cel Mare (1457) o etapă de slăbiciune a puterii centrale? Ba mai mult, însuși începutul guvernării acestuia — până prin 1479, când încheie în linii mari etapa consolidării domniei — confruntarea dintre domn și marea boierime înregistrează încă, în diverse forme (V. *Istoria României*, II, 1962, p. 534–535).

¹⁶ Cf. Constantin Burac, *Bogdan-Vlad urmașul lui Ștefan cel Mare*, în „AIIAI”, XXV/1, 1988, p. 247–252.

¹⁷ *Ibidem*, p. 251.

prin Bogdan¹⁸. Sprijinit, la urcarea pe tron, de adepții acestei formule, nu e de mirare că Bogdan va prezida alcătuirea unui document ideologic de importanță *CMR*. Nu trebuie înțeles de aici că domnul se va fi preocupat în mod expres de alcătuirea cronicii în cadrul cancelariei sale. E de crezut că autorul a fost un cărturar ortodox, foarte probabil chiar un membru al clerului. Importanța conferită — poate încă din *GRV* ori *GLU*, dar poate abia odată cu *CMR* — târgului Roman în economia faptelor narate, insistența asupra legăturii submerse între Roman, eroul eponim, Roma veche și cetatea Roman ne-ar îndreptăți, eventual, să credem că textul e un elaborat al curții episcopale din Roman. Dacă s-ar dovedi că mențiunea privind cetatea fondată de Roman și Vlahata după așezarea lor în „Roma veche” (= Bizanț) era prezentă și în izvorul *CMR*, atunci îndreptățirea raționamentului nostru ar fi problematică. Totuși, chiar și așa, ar exista un argument pentru localizarea scrierii *CMR* la curtea episcopală din Roman. Cum s-a precizat deja, *CMR* e scrisă după inaugurarea domniei lui Bogdan III cel Orb (1504), ceea ce rezultă din ultima însemnare din text, dar înainte de *LP II* (ultima știre a acestuia se referă la bătălia cu tătarii din 9 august 1518), așadar tocmai în timpul fiului lui Ștefan cel Mare. Mitropolit al Moldovei în vremea respectivului domnitor a fost Theoctist al II-lea (cca. aprilie 1508 — 15 ianuarie 1528) care, călugărit la mănăstirea Neamț și rămas egumen al acesteia vreme de 13 ani (1487—1500), după moartea episcopului Vasile al Romanului a fost ales succesor al aceluia în scaunul episcopal (1500—1508)¹⁹. De numele acestui mitropolit se leagă și alte realizări istoriografice remarcabile, precum *CSM*, *LP*. De fapt, formându-se la Neamț, în ambianța cărturărească de acolo, Theoctist al II-lea s-a format într-un context fertil creației istoriografice. Urmele atmosferei inetelectuale de acolo — neinvestigate încă sistematic — s-au păstrat prin cărțile aparținând mănăstirii chiar în perioada luată în discuție. Așa e notița lui Gavriil monahul, înscrisă pe una din filele *Mărgăritului* său, care vorbește despre uciderea lui Ștefan al II-lea²⁰. La fel procedează și pisarul Dimitrie când notează pe un tetraevanghel terminat în 1512, într-o însemnare destul de amplă, evenimentele din Moldova anulului 1497²¹. În fine, nu trebuie uitat că Macarie, cronicarul de mai târziu, s-a format la Neamț și își datorează interesul pentru istorie maestrului său, Theoctist al II-lea (îl numește chiar „învățătorul Moldovei”, mărturie a orizontului larg al ierarhului²²). Adăugând acestor două nume ilustre pe acelea, mai modeste, dar meritorii, al monahului Gavriil și al pisarului Dimitrie, ale căror notițe aparțin tocmai epocii egumenatului nemțean și episcopatului de Roman al lui Theoctist, vedem cum începe să se contureze în fața ochilor profilul a ceea ce am

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, ed. I, p. 447—449; ed. II-a, p. 470—471.

²⁰ Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958, p. 26.

²¹ *Ibidem*.

²² P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV — XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 95 (în traducerea lui G. Mihăilă, *Literatura română veche (1402—1647)*, București, 1969, I, p. 177, sintagma e tradusă „dascălul Moldovei”). Există în textul lui Macarie o frază ce pare să trimită cu precizie la cunoștințele istorice ale lui Theoctist; „Era bărbat învățat ca nimeni altul, cele vechi și cele noi le-a învățat până la capăt (subl. O.P.) și a îndeplinit multe înainte de plecarea lui către Dumnezeu” (trad. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 95). Aceeași frază în versiunea lui G. Mihăilă, *Literatura...*, *loc. cit.*: „Era bărbat știutor ca nimeni altul, căci a învățat până la capăt și pe cele vechi (subl. O.P.) și pe cele noi și multe fapte a săvârșit înainte de plecarea sa către Dumnezeu”.

putea numi *școala analitică de la Neamț*²³. Dacă vom avea în vedere și tradiția conform căreia ucenicia cărturărească a lui Ștefan cel Mare s-a făcut tot la Neamț, sub atenta îndrumare a lui Theoctist I²⁴, vom înțelege mai bine, poate, că efortul lui Theoctist al II-lea și al apropiaților săi nemțeni era, mai cu seamă, de a continua o mai veche tradiție, nu de a inaugura una. Căci același simț istoric îl mărturisește domnitorul însuși, atât în corespondența sa diplomatică, cât și în acțiunea de restaurare a mormintelor familiei sale, ori în pisaniile bisericilor și mănăstirilor înalțate de sine (cum evidenția I. C. Chițimia²⁵).

Nu știm câte anale se vor fi scris la Neamț în jumătatea de secol care ne interesează (1480—1528, durata aproximativă a activității lui Theoctist II). E cert însă că ambele manuscrise ale CSM provin de la această mănăstire²⁶. Datând, primul, din întâia jumătate a secolului XVI, iar al doilea de la 1557, n-ar fi exclus să avem de-a face chiar cu originalul (inserat într-un Sbornic slav, alături de o Pravilă slavă, o listă a patriarhilor și un cronograf prescurtat al împăraților bizantini) și o copie cvasi-identică a sa. Vedem, așadar, în CSM unul din produsele *schola-ei historica* nemțene.

Nu tot ce a însemnat scris istoric în Moldova acelei vremi trebuie însă văzut ca emanând de la Neamț. Așa cum curriculumul cărturarilor nemțeni putea antrena deveniri spectaculoase — am văzut ce a ajuns Theoctist și știm că Macarie a urcat la treapta de episcop de Roman —, la fel trebuie văzută și răspândirea scrisului istoric în Moldova epocii. Trecând peste faptul că, aproape sigur, listele de domni s-au alcătuit pornindu-se de la pomelnicele mănăstirilor moldovene și de la însemnările, mai mult sau mai puțin disparate, ale monahilor, putându-se, prin urmare, vorbi despre mai multe centre ale istoriografiei moldovenești medievale incipiente, locurile unde s-a scris istorie au fost, desigur, locurile pe unde i-au purtat împrejurările vieții pe istorici.

Theoctist al II-lea, maestrul istoricilor oficiali din perioada următoare, s-a format într-unul din centrele unde interesul monahilor pentru realitățile istorice și codificarea lor scrisă e atestat indubitabil. Pe de altă parte, el s-a aflat la cârma bisericii moldovene exact în etapa definitivării listei domnilor moldovene de la origini până la zi (*LP*) și a tentativei de racordare a istoriei țării cu cea zonală (*CSM*). Prin poziția sa de mare ierarh Theoctist al II-lea era, care va să zică, patronul firesc al oricărei realizări cărturărești

²³ Dan Horia Mazilu, în *op. cit.*, p. 266—350 dedică un grupaj de capitole „Școlii literare” a lui Macarie de la Roman și principalilor săi discipoli (Eftimie și Azarie). Cum Macarie, însă, e un produs al Neamțului și, mai ales, discipol — autodeclarat! — al lui Theoctist al II-lea, ne permitem să atragem aici atenția, pe de o parte, asupra unei tradiții a cultivării scrisului istoric moldovenesc trecută de la o generație la alta, iar pe de altă parte, asupra relației existente între un centru de emanație istoriografică și altul din Moldova sec. XVI. Chesiunile se cer reluate într-o abordare mai largă.

²⁴ Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 19.

²⁵ I. C. Chițimia, *Ștefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 13—28.

²⁶ Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 188.

izvorată din mediul ecleziastic autohton; cu atât mai mult al produselor istoriografice ²⁷.

Fostul egumen al Neamțului capătă cărja episcopală la 1500, păstrând-o până în 1508. Devenind ulterior mitropolitul țării, el este oricum cel la umbra personalității căruia s-a alcătuit *CMR* (1504—1517). Cum ultima știre a *CMR* notează abia începutul domniei lui Bogdan cel Orb, e de crezut că textul cronicii a fost compilat exact în perioada păstoririi la Roman al lui Theoctist (1504—1508) ²⁸. Prezența Romanului în *CMR* e sau o dovadă în plus că lucrarea a fost concepută aici, sau o dovadă că izvorul narativ al *CMR* — anume *GLU* — a fost alcătuit la Roman, sau, pur și simplu, o coincidență (referirea venind din *GRV*).

Oricum, e de crezut că *CMR* este ori opera directă a lui Theoctist al II-lea, deocamdată doar episcop de Roman, ori o lucrare colectivă patronată

²⁷ Să mai consemnăm un fapt de cultură a cărui inițiativă îi aparține, aparent, lui Theoctist al II-lea. Încă P. P. Panaitescu nota în studiul său *Cultura feudală (în Contribuții la istoria culturii românești)*, București, 1971, p. 56—57) că: „Existența unor biblioteci încă din secolul al XVI-lea se vede din următoarea însemnare pe un Tipicon slav de la Neamț scris la 1523: Iar cărțile cele vechi ale mănăstirii le-au dus la mitropolie”. Așadar, dacă însemnarea e databilă între 1523—1528, inițiativa ducerii cărților la mitropolie i se datorează lui Theoctist. Chiar dacă notița s-ar dovedi ulterioară anului 1528 — când mitropolitul noare —, tot ar rămâne știrea că în vremea sa mănăstirea Neamț avea o colecție (cât de mare, nu știm) de cărți *vechi*. E plauzibil să credem, totuși, că anonimul autor al însemnării scria la puțină vreme de la copierea Tipiconului slav, căci altminteri acesta putea risca să fie considerat el însuși o carte veche, trecând în custodia mitropoliei și nemaipucând să fie adnotat. Dacă, deci, Theoctist al II-lea a ordonat mai sus menționatul transfer de cărți de la Neamț la Suceava — supoziție ce pare confirmată de marcatul interes al mitropolitului pentru „cele vechi”, reținut de Macarie (v. mai sus nota 22) — trebuie, probabil, să vedem aici mai răult decât mărturia existenței unei biblioteci. Operațiunea se putea face și din nevoi documentare în vederea operei istoriografice începută cu *CMR*, continuată cu *LP* și cu *CSM*.

²⁸ V. George Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în „Romanoslavica”, XV, București, 1967, p. 157—196. La p. 188 autorul precizează: „...singurul fapt pozitiv pe care-l putem spune este că *CMR* (abrev. O.P.) a ajuns în Rusia curând după 1504, în timpul domniei lui Bogdan III (1504—1517), care a continuat politica tatălui său în raporturile cu Rusia, trimițând soli marelui cneaz al Moscovei și încercând să organizeze o expediție comună cu rușii și polonezii împotriva tătarilor. În 1514 el a încercat să împace pe marele cneaz Vasiliu Ivanovici cu regele Poloniei Sigismund, căci aceștia se aflau în război, oferindu-se să medieze pacea”. Momentul trecerii în Rusia a *CMR* trebuie situat, așadar, între 1510—1514. Cf. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1892, p. 14, o solie comună moldo-polonă a mers la Moscova, în 1511, după ce, în prealabil, solul moldovean așteptase la curtea Poloniei și sosirea reprezentanților regelui maghiar. În 1513, Bogdan III solicita drum liber spre Moscova pentru solii săi, dar regele Sigismund, care se afla între timp în război cu „ducele” moscovit, refuză (*Ibidem*, p. 72). Oricum, probabil pe un alt traseu, solii lui Bogdan ajung la curtea țarului, reușindu-se păstrarea contactelor moldo-ruse. Altminteri ar fi greu de înțeles propunerea lui Bogdan făcută regelui polon de a media între el și țar pentru încheierea păcii (în 1514; *Ibidem*, p. 146). E sigur, deci, că între Moldova lui Bogdan și Moscova au avut loc schimburi de solii de-a lungul perioadei 1511—1514, dintre care *sigur* două trmise de Bogdan. Pe lângă acestea trebuie luată în considerare și posibilitatea ca demersul mediator propus în 1514 să fi avut loc, o terță delegație moldovenească deplasându-se, așadar, la rându-i, la curtea țarului. E de bănuț că acesta a trimis și el la Suceava curteni ruși, așa cum cereau uzanțele diplomatice ale vremii.

Dusă la Moscova cu prilejul uneia dintre aceste delegații diplomatice, *CMR* a fost așadar, scrisă în perioada 1504—1510. Dar *CMR* nu notează nici un eveniment important al domniei lui Bogdan III cel Orb: nici luptele cu polonezii din 1506 și 1509, nici expediția pretendentului Roman pribegul (1507), nici atacul tătăresc din 1510. Scrierea *CMR* trebuie, așadar, împinsă către începutul intervalului.

de el și realizată la curtea episcopală²⁹. În ambele cazuri, Theoctist rămâne „maestrul CMR”.

Dar CMR nu este o scriere istorică „inocentă”, am văzut-o. Ea vedește, la o privire atentă, tendințe ideologice foarte clare. Indiferent dacă la alcătuirea ei au trudit mai mulți condeieri sau unul singur, dacă printre ei s-au aflat și laici ori numai monahi, ideologia exprimată în cuprinsul ei nu reprezintă punctul de vedere al unei singure persoane și nici o luare de poziții exotice. În dosul său trebuie văzută o întregă categorie socială, iar aceasta nu putea fi decât una interesată în afirmarea Moldovei ca stat puternic, independent și centralizat, cu o domnie a cărei autoritate să se întemeieze pe sprijinul clasei feudale. Purtătorii acestei ideologii nu puteau fi decât marii boieri moldoveni; dar nu toți, ci doar partida angajată în sprijinirea lui Bogdan al III-lea³⁰. Eventualitatea ca Theoctist al II-lea să fi fost purtătorul de cuvânt al acestei grupări e de natură să lumineze consecvența urmăririi unei linii politice interne și externe cu debutul în vremea marelui Ștefan și continuată de Ștefăniță și chiar de Petru Rareș.

Acordarea rolului de „eminență cenușie” lui Theoctist al II-lea nu e atât de hazardată pe cât ar putea părea la prima vedere. Chiar făcând abstracție de posibila interpretare a sintagmei „dascălul Moldovei” (Macarie) nu doar într-un sens cultural, ci și într-unul *politic* al Moldovei, mai rămâne un pasaj din compilația lui Simion Dascălul *Letopisetul Țării Moldovei* (aprox. 1645—1665) să ne rețină atenția. „După moartea lui Ștefan vodă cel Tânăr, strânsu-s-au boierii și țara de s-au sfătuit pre cine vor alge să puie domnu, că pre obiceiul țării nu să cădiau altuia domnia, fără carile nu vrea fi sămânță de domnu. Și iscodindu unul de la altul, aflatu-s-au unul de au mărturisit că au înțeles din rostul mitropolitului, carile s-au fostu săvârșit mai nainte de Ștefan vodă și fiindu Ștefan vodă bolnav la Hotin, au lăsat cuvântu, ca de să va săvârși el, să nu puie pre altul la domnie,

²⁹ O lecție încă insuficient asimilată de istoriografia noastră este cea privitoare la înțeleșurile diferite ale condiției de *autor* al unei lucrări istorice în evul mediu și epoca modernă. Datorită specificului muncii sale, autorul medieval de lucrări istorice e prin excelență un compilator de izvoare. V. în acest sens Bernard Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1991, ed. II-a, p. 44—77. Adeseori, atunci când obiectivele erau prea ambițioase iar izvoarele prea multe, istoricul devenea coordonatorul muncii unei întregi echipe de scribi ce făceau excerpte și-i pregăteau „dosarele” în vederea comparării colajonării, relaborării ce conduceau la textul cel nou. Așa făcea, de pildă, în Franța sec. XIII Vincent de Beauvais atunci când își alcătuia faimoasa enciclopedie istorică *Speculum historiale* sau *Miroir historial* (*Oglinda istoricească*). Știm că Macarie, viitorul cronicar, a fost discipolul lui Theoctist al II-lea încă de pe vremea când acesta păstora la Roman. E posibil ca viitorul cronicar al domniei lui Petru Rareș să fi făcut parte din echipa de istorici care-l ajuta pe Theoctist în munca de documentare. Pe atunci tânărul Macarie era simplu călugăr. Cum se știe, a ajuns egumen la Neamț cu puțin înainte de 1523 (v. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 525), rămânând în această postură până la 23 aprilie 1531, când, călcând pe urmele dascălului său, e ales episcop al Romanului. Dacă raționamentul nostru de la n. 27 s-ar dovedi corect, ar însemna că transferul fondului de carte manuscrisă veche de la Neamț la mitropolia Moldovei a fost o acțiune făcută la cererea lui Theoctist sub supravegherea și cu incuviințarea egumenului Macarie. Să fie una dintre operațiile menite să ducă la concluzia colaborării documentare a celor doi cărturari în sfera istoriei? E posibil, deși nu am mărturii clare în acest sens.

³⁰ Pentru o imagine întregită asupra evoluției gândirii ideologice din Moldova sec. XV—XVI, v. cap. III. *Ideologia și mentalitatea epocii — în aspectele lor principale — și cultura scrisă moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare* din Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în vol. colectiv *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 9—47. V. și n. 15.

ci pre Pătru Măjariul. . . ”³¹. Dincolo de inadvertența ce ni-l arată pe mitropolit trecând în rândul dreptilor înainte de Ștefăniță — ceea ce nu cores-punde adevărului, Theoctist al II-lea murind, am spus-o deja, la 15 ianua-rie 1528 — , e limpede că în alegerea lui Petru Rareș la succesiunea Moldovei mitropolitul a jucat rolul principal (chiar dacă abil disimulat). Nici ca egu-men la Neamț Theoctist nu ocupase o poziție marginală, în ierarhia ecle-zistică a statului moldovean locul său venind îndată după cele ale mitro-politului și episcopilor de Roman și Rădăuți. Ascensiunea sa către această treaptă a ierarhiei e coincidentă, în linii mari, cu perioada când viitorul Bogdan al III-lea apare în documente cu numele „Bogdan-Vlad” (indiciu al interesului ștefanian pentru realizarea uniunii dinastice moldo-muntene în vederea unui front românesc antiotoman). Garanție a întăririi statale moldovenești în contextul asalturilor marilor puteri zonale — și mai cu seamă ale Imperiului otoman — , politica de menținere a Țării Românești în sfera de influență a Moldovei nu putea fi abandonată definitiv la moartea lui Alexandru, întâiul născut al lui Ștefan, numai pentru că formula insta-lării pe tronul muntean a lui Bogdan se dovedea neviabilă. Alte căi urmau să se țeasă în același scop, iar Theoctist, ajuns între timp episcop de Roman, deci și mai integrat ambianței aulice ca unul ce participa la sfatul domnesc, devenea și mai apt să contribuie la conturarea lor. Acum, între 2 iulie 1504, când urcă Bogdan III pe tron, și aprox. aprilie 1508, când Theoctist trece în jilțul metropolitan, trebuie, am constatat-o, plasată scrierea *CMR*, pro-gram politic al domniei moldovene și, totodată, instrument de propagandă în favoarea uniunii moldo-muntene. Nu e de mirare, în aceste condiții, expediția din 1507 a pretendentului Roman în Moldova, incursiune pornită din Țara Românească și cu oaste „cerșită” de la Radu vodă (Radu Popescu), a cărei explicație nu trebuie căutată numai în dorința recuperării teritoriului Putnei, ci poate și în dorința lui Radu vodă de a pune capăt proiectelor amenințătoare pentru sine ale Moldovei. La fel, riposta lui Bogdan nu se va fi vrut doar acțiune punitivă, ci și — cine știe — prilej de înfăptuire a unor vechi planuri în vreo formă nouă. Fapt semnificativ, împăcarea ce urmează — mijlocită de călugărul Maxim din neamul despoților Brancovici — se datorează, conform izvoarelor narative interne, argumentului că „. . . Bogdan vodă să facă pace cu Radu vodă pentru că sunt creștini și de o seminție. . . ”³², ceea ce e mai mult decât simptomatic pentru atmosfera ideologică în care s-au purtat tratativele.

Aplanarea conflictului moldo-muntean la 1507 nu marchează, însă, și renunțarea la planurile vizând Muntenia. După tentative de căsătorie faimoase la timpul lor, care l-au purtat prin Polonia și l-au târât în răz-boaie, Bogdan al III-lea se va căsători cu Ruxandra, fiica lui Mihnea cel Rău (ceea ce urma, desigur, să dea urmașului său rezultat din această căsă-

³¹ Grigore Ureche [de fapt, Simion Dascălul — *n. O.P.*], *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1987, p. 90.

³² C. C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 204. Tra-ducere puțin diferită la P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române. . .*, p. 23: „. . . Bogdan voievod. . . ca să se împace cu Radul voievod, pentru că sunteți creștini și rude”. În fine, o terță traducere a fragmentului în cauză aparținându-i lui G. Mihăilă (*Literatura română veche*, I, p. 39): „. . . Bogdan voievod. . . să se împace cu Radul voievod, fiindcă sunteți creștini și de același neam”.

torie noi temeuri de a revendica, într-o formă oarecare, uniunea moldo-munteană). Considerându-se o dată în plus îndreptățit să se amestece în situația încâlcită din Țara Românească, adăpostind la curtea sa o parte dintre boierii lui Vlăduș și sprijinindu-l pe cumnatul său Mircea (Miloș), Bogdan cel Orb și Grozav „s-a vârat într-un război împotriva voievodului Munteniei”³³, cum precizează surse polone din vara anului 1512. În lumina celor de mai sus sensurile noii strategii devin transparente. Tot astfel îi apăreau, probabil, și lui Neagoe Basarab de vreme ce acesta ajunge să-i dea ajutor, în 1514, unui pretendent pe nume Trifăilă „ce se numea fecior de domn”³⁴. Bătut la Vaslui, prins și decapitat (27 februarie 1514), Trifăilă rămânea, totuși, un avertisment că Țara Românească nu e dispusă să admită ingerințele moldovenesti.

Față de asemenea desfășurări, continuate și în domnia lui Ștefăniță, CMR are valoarea unui act programatic valabil atâta vreme cât încă presiunea otomană n-a devenit preponderentă în această parte a Europei: deplină inițiativă și independență a Moldovei în politica externă, controlul situației din Țara Românească în vederea alcătuirii unui front comun împotriva turcilor. În acest scop, argumentarea ingerințelor moldovene în Muntenia prin afirmarea originii romane și comune a celor două state părea, din pridvorul curții domnești de la Suceava, cea mai eficientă armă spirituală,

IDEOLOGY OF THE CENTRAL POWER IN MOLDAVIA DURING THE REIGN OF BOGDAN THE BLIND

Abstract

The author provides a thorough analysis of *Cronica moldo-rusă* (The Moldo-Russian Chronicle) which must have been compiled in Moldavia by the middle of the 15th century or from the middle of the 15th century and up to 1489 under circumstances given by strong political and cultural influences exerted by Magyars eastward of the Carpathians. According to *Cronica moldo-rusă* the access to the Moldavian throne was initially ensured by election and voivodes enjoyed the support of the boyards, the relations of the Moldavian Principality with other states being established from a position of sovereignty and independence on the part of the former. *Cronica moldo-rusă* is either attributable entirely to Theoctist II or to an editing team he must have headed, the work being completed at the Episcopal Court. The chronicle clearly exhibits the ideological tendencies of a social class highly interested in the self-assertion of Moldavia as a powerful, independent and centralized state, with a voivode whose authority should be grounded on support by the feudal class.

³³ C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 228.

³⁴ *Ibidem*.

ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU CEL BUN

ȘTEFAN S. GOROVEI

În ultima vreme a fost reactualizată o mai veche controversă, în legătură cu data când trebuie socotit că a început domnia lui Alexandru cel Bun: la 23 aprilie 1399 sau la 23 aprilie 1400? Pentru anul 1399 au optat câțiva istorici, începând cu B. P. Hasdeu (1896) și Ilie Minea (1919)¹, fără argumentări; această opțiune a împărțășit-o, în lucrările sale cele mai noi, și profesorul C. Cihodaru, argumentând-o întâi în două articole, tipărite în 1979² și 1980³ și, mai pe larg, în monografia pe care a închinat-o marelui domn, în 1984⁴. Detaliul acesta nu privește, însă, doar începutul propriu-zis al domniei lui Alexandru, ci are implicații mult mai largi. Pe de o parte, așa cum am mai arătat⁵, restabilirea cronologiei principilor moldoveni din veacul al XIV-lea prin „numărătoarea inversă” are unul din piloni tocmai în acest an de început al domniei lui Alexandru cel Bun; pe de altă parte, acceptarea datei de 23 aprilie 1399 duce, în chip obligatoriu, și la acceptarea unor domnii paralele, cel puțin pentru cursul anului 1399, dat fiind că din 28 noiembrie 1399 există un document emis de Iuga vodă.

Trebuie să spun de la început că, personal, sunt adeptul a ceea ce, în derădere, cineva a numit „cronologia liniară”⁶: nu cred că în cronicile noastre s-a înregistrat altceva decât domnia „oficială”, cea recunoscută de țară; nu cred că, în ceea ce privește veacul al XIV-lea, se pot detecta, în cronici sau în documente, urmele vreunor asocieri sau domnii paralele (chiar dacă acestea vor fi existat în realitate): și cronicile, și pomelnicile, și documentele exprimă numai „cronologia liniară”.

Controversa referitoare la începutul domniei lui Alexandru cel Bun se întemeiază pe un singur element pozitiv, anume consemnarea din *Cronica anonimă* (sau *de la Bistrița*): „În anul 6907 luna aprilie 23 s-a ridicat domn în Țara Moldovei Alexandru voievod iar pe Iuga voievod l-a luat Mircea voievod”⁷. Față de această consemnare cronicărească, poziția majorității istoricilor a fost rezultatul unei logici elementare: întrucât în ianuarie 1432 documentele atestă ca domn al Moldovei pe Iiaș I, pe de o parte, și întrucât, pe de altă parte, cu data de 28 noiembrie 1399 există documentul lui Iuga vodă pentru Țiban (necontestat ca autenticitate sau datare), domnia lui Alexandru cel Bun nu se poate fixa decât între 23 aprilie 1400 și 1 ianuarie 1432, adică pe o durată de 31 de ani și opt luni, și nu de 32 de ani și opt luni, cum consemnează aceeași cronică. Această așezare cronologică prezenta (prezintă!) avantajul că permite cuprinderea fără dificultăți a celorlalte informații până azi cunoscute, fără a mai fi necesară interpretarea lor în felurite chipuri, prin șiruri de presupuneri mai mult sau mai puțin întemeiate, mai apropiate sau mai îndepărtate de logică.

¹ Cf. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 56–58.

² Idem, *Din nou despre Iurg Coriatovici și Iuga vodă*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, I, Vaslui, 1979, p. 146–149.

³ Idem, *Rectificarea unor date privind istoria Moldovei la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, *Istorie*, tom XXVI, 1980, p. 37–40.

⁴ Idem, *Alexandru cel Bun*, p. 58–61.

⁵ Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în „Revista de Istorie”, 32, 1979, nr. 2, p. 337–345.

⁶ Radu Constantinescu, în notele la N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 160, n. 19.

⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 14.

Prezentând argumentele d-sale pentru stabilirea începutului domniei lui Alexandru cel Bun la 23 aprilie 1399, profesorul C. Cihodaru remarca în 1979: „Durata domniei lui Alexandru cel Bun, de 32 de ani și 8 luni, între data de mai sus [23 aprilie 1399 — *n.s.*] și cea de 1 ianuarie 1432, este prezentată cu atâta precizie de vechiul letopiseț moldovenesc, încât e de mirare cum istoricii din trecut nu au putut să stabilească începutul acestei domnii”⁸. E, însă, tot așa de drept că nu se poate repropoza cercetătorilor faptul că suspectează elementele cronologice din „vechiul letopiseț”, întrucât, așa cum tot profesorul C. Cihodaru a arătat acum un sfert de secol, „vechile însemnări privind durata domniilor nu s-au păstrat nealterate. Din această cauză, îndeosebi cifrele s-au citit cu greutate și au fost confundate”⁹.

Trebuie să se observe, însă, din capul locului, că, de fapt, în letopisețul anonim se arată că Alexandru cel Bun a preluat domnia la 23 aprilie 1399 prin înlăturarea lui Iuga voievod, pe care „l-a luat Mircea voievod” — *fără să fie, deci, vorba de vreun condominiu sau de vreo asociere*, ci de o succesiune efectivă — și că „a stăpânit [...] Țara Moldovei 32 de ani și 8 luni”, iar moartea îi este fixată nu la 1 ianuarie 1432, ci la 1 ianuarie 1434¹⁰. Or, între 23 aprilie 1399 și 1 ianuarie 1434 nu sunt 32, ci 34 de ani și opt luni... Afirmatia despre „durata domniei lui Alexandru cel Bun [...] prezentată cu atâta precizie de vechiul letopiseț moldovenesc” nu se poate, așadar, susține. „Precizia” începe să apară numai *după corectarea* letopisețului, prin explicarea vâleatului 6942 (1434) ca provenind din anexarea, la vâleatul corect 6940 (1432), a literei B (în context, prepoziție), cu valoarea cifrică 2¹¹.

Dar în problemele controversate discuția nu se închide decât foarte greu — și, de foarte multe ori, nici chiar un *consensus omnium* nu înseamnă că s-ar fi ajuns la soluția corectă. De aceea, cred că nu poate fi lipsită de interes și de folos încercarea de a revedea, *în întregimea lor*, argumentele în baza cărora s-a propus și se susține data de 23 aprilie 1399 pentru începutul domniei lui Alexandru cel Bun, cu atât mai mult cu cât unele obiecții, aduse acum 12 ani¹², au putut părea neîntemeiate, insuficiente și neconvingătoare.

Izvoarele care stau la dispoziția istoricului, în această problemă, sunt prea bine cunoscute: cronică anonimă și câteva vechi documente din anii 1399—1400. Știrea din cronică am citat-o deja, dar în folosul demonstrației trebuie s-o repet: „În anul 6907 luna aprilie 23 s-a ridicat domn în Țara Moldovei Alexandru voievod iar pe Iuga voievod l-a luat Mircea voievod”. Și repet și observația dintr-un paragraf anterior: în litera și în spiritul cronicii, domnia lui Alexandru *succede* domniei lui Iuga, începutul uneia *coincide* cu sfârșitul celeilalte. Nu se afirmă — nici măcar nu se *sugerează* — o domnie asociată sau domnii paralele.

În ceea ce privește documentele, unul singur de la Iuga vodă poate să intereseze, anume cel datat 28 noiembrie 1399 (6908), emis de acest principe împreună cu frații săi Alexandru și Bogdan pentru boierul Țiban¹³. Dintre documentele emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun, primul a cărui autenticitate e în afară de orice îndoială datează din 29 iunie 1400 (6908)¹⁴. Ambele sunt datate nu numai cu vâleatul, luna și ziua, dar și cu sfântul zilei respective: Sfântul Mucenic Ștefan și, respectiv, Sfinții Apostoli Petru și Pavel¹⁵.

În afară de aceste două documente, a căror datare nu contravine fixării la 23 aprilie 1400 a începutului domniei lui Alexandru cel Bun, s-au mai adus în discuție alte două documente, unul fals, datat 11 februarie 1400 (6908)¹⁶, și altul, a cărui autenticitate nu a fost contestată, din 1 septembrie 1400 (6908)¹⁷.

⁸ C. Cihodaru, *Din nou despre Iuga Coriatovici și Iuga vodă*, loc. cit., p. 149.

⁹ Idem, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, V, 1968, p. 20, n. 36.

¹⁰ *Cronicile slavo-române*, cit., p. 14.

¹¹ D. Onciul, *Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun* (1905), în: idem, *Scriseri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968, p. 185; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 63.

¹² Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XIX, 1982, p. 660 (*Indiccionul unor acte moldovenești*).

¹³ *DRH*, A, I, nr. 9, p. 11—13.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 10, p. 13—15.

¹⁵ Această modalitate de datare nu e excepțională în primele acte — v. *Ibidem*, nr. 17, p. 25 („la soborul Sfântului Ioan Botezătorul”) și nr. 18, p. 27 („în ziua Sfântului Mucenic Macavei”).

¹⁶ *Ibidem*, Documente false III, p. 418—419.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 12, p. 18.

Aceste documente au trei elemente comune: toate patru au ca pisar pe Iațco, toate patru sunt lipsite de datarea topică și toate patru au vâleatul 6908. Din interpretarea acestor elemente comune, s-a crezut că se pot obține argumente care să sprijine atât data de 23 aprilie 1399 ca început al domniei lui Alexandru cel Bun, cât și, implicit, ideea domniilor paralele.

S-a pornit de la o particularitate a documentului emis de Iuga vodă pentru boierul Țiban. Actul acesta are o istorie a lui; el e cunoscut după două traduceri lacunare, din veacul trecut, din original păstrându-se doar un fragment. Elementele de datare nu sunt cuprinse în fragmentul de pergament iar traducerea editată are numai datarea cronologică: „anul 6908, indiction 8, luna lui noemvrii, în 28, a Sfântului Mucenic Ștefan”¹⁸.

Transpunerea datei acestui document a provocat discuții. Dacă se socotește că s-a folosit stilul de la 1 ianuarie — după obișnuința cunoscută a cancelariei princiare din Moldova — atunci el ar trebui să fie 1400 noiembrie 28, ceea ce — toată lumea e, aici, de acord! — e o imposibilitate absolută: fie că Mircea „I-a luat” la 23 aprilie 1399, fie că „I-a luat” la 23 aprilie 1400, Iuga nu mai domnea la 28 noiembrie 1400! Este clar că, din motive care trebuie explicate, pisarul Iațco a folosit, în acest document, stilul de la 1 septembrie: numai în acest caz vâleatului 6908 îi poate corespunde anul de la Hristos 1399.

S-a crezut că această constatare poate avea influență și asupra datării actului emis de Alexandru cel Bun (cu fratele, jupanul Bogdan), pentru boierul Mogoș de la Vilna, la 6908 septembrie 1¹⁹. Întrucât actul a fost scris de același Iațco, s-a socotit că și aici s-a putut folosi stilul de la 1 septembrie, și atunci vâleatul 6908 a fost și el echivalat cu anul de la Hristos 1399²⁰. Astfel s-a fundamentat opinia că, o vreme, Iuga și Alexandru au domnit simultan, în două părți diferite ale Moldovei.

Raționamentul pare logic — „trebuie să se admită că același calendar s-a folosit de același pisar și la datarea actului de la 1 septembrie 6908”²¹ — dar și obiecțiunea care se poate ridica nu e mai puțin logică: „e foarte greu — dacă nu imposibil — de admis că, domnind fiecare în câte o parte a țării (Alexandru cu Bogdan într-o parte și Iuga în alta, ca *adversari*), după 23 aprilie 1399, s-ar fi folosit, totuși, la ambele curți, același pisar”²². La această obiecțiune, s-a făcut observația că „în toamna anului 1399 dușmănia dintre domnii asociați la tron se afla într-o stare latentă”, după cum poate să sugereze actul din 28 noiembrie 1399, în care Alexandru și Bogdan apar ca asociați ai lui Iuga. „Ruptura între cele două tabere s-a produs în primăvara anului următor. În cazul când Iuga cărmuia în toamna anului 1399 din Suceava, iar Alexandru își avea reședința [cu fratele Bogdan — *n.ns.*] în orașul tatălui său, la Roman, nu putea exista o imposibilitate ca Iațco să fi fost la 1 septembrie în curtea celor din urmă, iar la 28 noiembrie în preajma celuilalt”²³.

Mărturisesc că mi se pare greu de imaginat că în Moldova anului 1399 se va fi aflat un singur știutor de carte, un singur om capabil să scrie acte domnești, așa încât acela să fie obligat a face „naveta” între presupusele reședințe de la Suceava și Roman: să nu se fi găsit, în unul din aceste orașe, încă un știutor de scris slavonesc?!

Dar, dincolo de această ciudățenie, trebuie să se observe și remarc din nou acest amănunt — că amândouă actele care se presupun a fi emise în același an 1399 sunt lipsite de datarea topică (nici celelalte documente din 1400 nu au acest element!). A face, deci, o presupunere cu privire la reședințele în care s-au emis aceste documente, în lipsa datării topice în ambele documente, mi se pare cu totul nepotrivit. Astfel, o presupunere — că actul din 1 septembrie 6908 folosește stilul de la 1 septembrie — e legată de o altă presupunere — privind cele două reședințe — pentru a o susține pe a treia: domniile paralele și, implicit, începutul domniei lui Alexandru la 23 aprilie 1399. Or, critica istorică nu se împacă prea bine cu asemenea lanțuri de presupuneri, care să se sprijine și să se argumenteze una pe alta. (Trec peste faptul că întreaga discuție pornește de la premisa că ambele acte au fost corect tălmăcite, căci nici actul din 1 septembrie 6908 nu s-a păstrat în original...).

Pentru a se susține mai puternic începutul domniei lui Alexandru cel Bun la 23 aprilie 1399, s-a mai luat în discuție un document, datat 11 februarie 1400 (6908), având ca emitent pe Alexandru voievod (fără fratele Bogdan) iar ca pisar pe același Iațco²⁴. Acest document

¹⁸ *Ibidem*, p. 12.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 12, p. 18.

²⁰ C. Cihodaru, *Din nou despre Iurg Coriatovici și Iuga vodă*, p. 149; *Rectificarea unor date privind istoria Moldovei*, p. 38; *Alexandru cel Bun*, p. 60.

²¹ Idem, *Din nou despre Iurg Coriatovici și Iuga vodă*, p. 156.

²² Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea*, loc. cit., p. 660.

²³ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 61.

²⁴ DRH, A, I, Documente false III, p. 418—419.

are și el o situație mai . . . specială: „După grafie, ortografie, limbă, formular, mod de atârnare a pecetii și conținut”, el a fost declarat „un fals, probabil din sec. al XVI-lea, alcătuit în vederea acaparării unora din satele indicate în text. De la un act autentic s-a împrumutat însă sigiliul falsului, al cărui text corespunde peceților întrebuițate de cancelaria lui Alexandru cel Bun începând cu anul 1409”²⁵. Verdictul acesta de falsitate — fals parțial, mai precis²⁶ — nu-l poate contesta nimeni; s-a obiectat, însă, că în cuprinsul actului sunt anumite elemente care pot să probeze că plâsmuitorul din veacul al XVI-lea a avut sub ochi un document autentic, emis chiar pentru Dan vameșul (care e și „beneficiarul” actului fals); e o presupunere cât se poate de logică. Dar a merge mai departe, pentru a presupune că actul original a avut, și acela, data de 11 februarie 1400²⁷, mi se pare a forța, într-o pledoarie *pro domo*, datele reale. Aceasta este o simplă *presupunere*, care în nici un caz nu poate fi prezentată ca fiind „concluzia care rezultă”²⁸ din constatarea elementelor de autenticitate! Această „concluzie” se întemeiază, desigur, și pe credința că Iașco ar fi fost „folosit de domn ca atare [= ca pisar — *n.ms.*] numai în 1400”²⁹. Or, avem dovada că Iașco a trăit și după 1400, rămânând în slujba lui Alexandru cel Bun ca pisar: între martorii aflați la Cămenița la 1 august 1404 se află și „pan Iașco pisar”³⁰, actul fiind scris, „după arătarea a însuși voievodului”, de către „pan Iașco și Bratei” (scrisul aparținând, însă, celui de-al doilea: „cea mai frumoasă uncială a lui Bratei”)³¹.

Se vede, din toate acestea, că fixarea începutului domniei lui Alexandru cel Bun la 23 aprilie 1399 este o *ipoteză* care se sprijină exclusiv pe *presupuneri* și pe *interpretarea* unor izvoare în lumina acestor presupuneri. Atâta timp cât avem letopisețul anonim, care *sugerează*, cel puțin — dacă nu chiar afirmă răspicat . . . — *simultaneitatea* sfârșitului domniei lui Iuga și începutului domniei lui Alexandru, o disocieră între aceste evenimente nu mi se pare întru nimic întemeiată.

Explicații, totuși, trebuie să se dea pentru două fapte; pentru folosirea indictionului și a stilului de la 1 septembrie în actul lui Iuga vodă din 28 noiembrie 6908 și pentru înscrierea văleatului 6907, ca început al domniei lui Alexandru, în Cronica anonimă.

La primul punct, mențin explicația dată acum 12 ani: „Obișnuit, probabil, cu stilul de la 1 septembrie, Iașco a scris văleatul 6908, care, însă, nu corespundea anului 1399 în condițiile în care în Moldova se folosea stilul de la 1 ianuarie. Cum se putea corecta această greșeală? O ștersătură ar fi putut face ca, ulterior, asupra actului să planeze îndoiala (și așa, actul va fi bănuț mai târziu ca fals!). *Menționarea indictionului era, însă, de natură să atragă atenția asupra faptului că în actul respectiv s-a folosit era bizantină și că, deci, trebuie să se scadă 5509 pentru a se afla anul de la Hristos*”³².

Oricum, dat fiind faptul — asupra căruia D. Onciul a atras atenția încă din 1886 — că „indicțiunea începe la 1 septembrie, ca și anul bisericesc de la facerea lumii”³³, menționarea indictionului în actul din 28 noiembrie 6908 nu poate avea altă semnificație decât aceea de a atrage atenția asupra folosirii erei bizantine. *Absența unei mențiuni similare în actul din 1 septembrie 6908 nu poate să însemne decât că în acest caz nu s-a folosit era bizantină*. Acest act rămânând între cele ale anului 1400, el nu poate fi invocat în sprijinul ipotezei despre începutul domniei lui Alexandru cel Bun la 23 aprilie 1399.

La al doilea punct — referitor la însăși această dată înscrisă în letopisețul anonim — explicația trebuie să țină seama de faptul că „anii cronicii sunt greșiți pentru toată această epocă”³⁴, ceea ce e deja unanim acceptat și nu mai necesită argumentări. O listă care înseamnă anul 1359 pentru venirea lui Dragoș, care face din Iașco vodă un fiu al lui Sas și un predecesor al lui Bogdan I și care dă lui Ștefan I o domnie de șapte ani, o listă al cărei autor a crezut că de la 1359 până la 1399 s-ar putea număra 44 ani de domnie — o asemenea listă nu poate fi *întotdeauna și fără verificări* un martor și un izvor credibil. Studiind amănunțit ansamblul vechii istoriografii moldovenești, dl. Leon Șimanschi a ajuns la concluzia că «nici momentul înscăunării lui Alexandru cel Bun: 23 aprilie 1399 (6907) nu a fost preluat dintr-o consemnare analitică aproximativ contemporană, ci reprezintă o

²⁵ *Ibidem*, p. 419–420.

²⁶ Cf. L. Șimanschi, *Falsificarea parțială a unui act din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista Arhivelor”, 1971, nr. 3, p. 479–488

²⁷ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun* p. 59.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 625.

³¹ *Ibidem*, p. 626.

³² Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea*, loc. cit., p. 660.

³³ Cf. D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, I, București, 1946, p. 47.

³⁴ N. Iorga, *La cronologia vechilor domni moldoveni*, în *ARMȘI*, s. III, t. XII, 1931, p. 1.

deducție din durata de „32 de ani, 8 luni”... »⁸⁵. Cu alte cuvinte, dacă într-o primă fază letopisețul a putut consemna începutul domniei lui Alexandru la 23 aprilie 6908 și sfârșitul ei la 1 ianuarie 6940, un copist a putut face calculul pentru durata domniei, scăzând întâi vâleaturile ($6940 - 6908 = 32$) și adăugând cele opt luni, de la aprilie până la ianuarie (dintr-un an care, de fapt, fusese *deja luat în calcul!*). Într-o altă fază, alt copist a încercat să pună de acord *durata* domniei cu *începutul* ei și a făcut calculul invers, scăzând cei 32 de ani și opt luni de la 1 ianuarie 1432; așa a ajuns la data de 23 aprilie 1399 (6907). În final, a venit contribuția altui copist, care a transformat, din neatenție, vâleatul 6940 în 6942, fără să mai observe că de la 23 aprilie 6907 până la 1 ianuarie 6942 nu se pot *în nici un caz* număra 32 de ani și opt luni!

Repet: un martor care afirmă că de la 1359 până la 1399 sunt 44 de ani iar de la 1399 până la 1434 sunt 32 de ani nu poate fi, *în nici un caz*, crezut în tot ceea ce spune.

Pentru toate aceste motive, cred că *nu există nici un temei de a muta începutul domniei lui Alexandru cel Bun la 23 aprilie 1399.*

⁸⁵ Leon Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova*. II. *Lista domnilor din prima jumătate a secolului XV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XXII/2, 1985, p. 576.

GORAN LOGOFĂTUL DIN OLĂNEȘTI ȘI „LETOPISEȚUL CANTACUZINESC”

ȘTEFAN ANDREESCU

Teza lui Nicolae Iorga, potrivit căreia autorul „Letopisețului Cantacuzinesc” a fost logofătul Stoica Ludescu, a căpătat cu timpul temeieri din ce în ce mai solide¹. Numai că, după părerea noastră, această paternitate nu-i poate fi atribuită decât pentru secțiunea din textul letopisețului ce începe cu înscăunarea lui Mihnea III Radu². Pentru perioada anterioară, de la „descălecat” și până la anul 1658, el a preluat și prelucrat o scriere preexistentă, cronica oficială a Țării Românești, elaborată la început, în vremea lui Alexandru vodă Mircea, în limba slavonă³, tâlmăcită apoi în românește și completată în mai multe etape.

Cea din urmă asemenea etapă, de care ne-am ocupat de curând, poate fi plasată cronologic în anii 1643–1644, adică în plină domnie a lui Matei Basarab. Atunci s-a socotit de cuviință să se facă, în cronică, „bilanțul” celor dintâi zece ani de domnie ai lui vodă Matei, prin consemnarea atât a ctitoriilor și binefacerilor lui — din țară și străinătate —, cât și a războaielor purtate de el. Dar tot atunci, pe de altă parte, a fost refăcută și mult amplificată introducerea la cronică, în care astfel și-a putut găsi locul „teoria” asupra identității dintre vechea dinastie a Basarabilor și neamul boierilor Craiovești, din care provenea de fapt Matei vodă. În fine, ultima operație efectuată în acel moment trebuie (că a fost înlocuirea în cronică a succintelor pasaje închinat domniei lui Neagoe Basarab cu tâlmăcirea românească a *Vieții Sf. Nifon* de Gavril Protul, operă în care era pe larg evocată vasta acțiune de ctitor a lui Neagoe, fără egal până la... Insuși Matei Basarab! Această comparație între cele două domnii, realizată prin intermediul cronicii țării, a fost probabil gândită și sugerată de învățatul Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab. Însă tâlmăcirea din grecește a *Vieții Sf. Nifon* a fost datorată altcuiva, un boier de origine greacă, Sima logofătul⁴.

În chip vădit a mai urmat cel puțin o etapă din „faza pre-Cantacuzină” o cronicii Țării Românești. Ținând seamă de modul în care se intervenea în cronică spre sfârșitul veacului al XVI-lea — anume atunci când se producea o schimbare la tron⁵ —, putem presupune cu suficientă îndreptățire că o nouă completare a textului cronicii a devenit necesară îndată după suirea în scaunul domnesc al Țării Românești a lui Constantin vodă Șerban, la 9 aprilie 1654 (st. v.). Într-adevăr, toate versiunile și variantele cunoscute ale *Letopisețului Canta-*

¹ Vezi, de pildă: Liviu Onu, *Date noi cu privire la Stoica Ludescu. Din nou problema paternității Letopisețului Cantacuzinesc*, în „Limba Română”, an. XXI (1972), 1, p. 17–26; aceeași este și opinia lui Damaschin Mioc, expusă în ediția N. Iorga, *Despre cronici și cronicari*, București, 1988, p. 133 (crede, însă, în chip exagerat, că Stoica Ludescu ar fi scris și cronica domniei lui Matei Basarab, ba poate și fragmentul începând cu anul 1618!); cf. I. Ionașcu, *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii „Isăria Țării Românești”*, în „Analele Universității C. I. Parhon București”, Seria științelor sociale, *Istorie*, 5, 1956, p. 261–295 (deși concluzia studiului este negativă, autorul are meritul de a fi îmbogățit considerabil informația documentară despre Stoica Ludescu).

² Împărtășim astfel punctul de vedere al lui N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de D. Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, 1980, p. 430, către care înclină, de altfel, și Liviu Onu (*op. cit.*, p. 26).

³ Ștefan Andreescu, *Cronica Țării Românești din veacul al XVI-lea: elemente pentru datare*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, an. XXXIX (1991), 3–4, p. 341–349.

⁴ Idem, *Despre „faza Matei Basarab” din cronica Țării Românești*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, an. XXXVII–XXXVIII (1989–1990), 3–4, și 1–2, p. 244–250.

⁵ Idem, *Despre mânăstirea Plumbuita și un fragment din cronica Țării Românești*, în „Revista de Istorie”, t. 42 (1989), nr. 12, p. 1201–1202.

cuzinesc, din confruntarea cărora încercăm să delușim straturile cronicărești mai vechi, ne arată că povestirea domniei lui Matei vodă Basarab a fost întreruptă pentru mai mulți ani. Firul a fost reînnoțat printr-un „salt” la evenimentele de la sfârșitul domniei lui, conflictul din 1653 cu Vasile vodă Lupu al Moldovei, tulburările cauzate de cetele de dorobanți și seimeni, boala și sfârșitul bătrânului domn. Or, această istorisire a încheierii lungii domnii a lui Matei vodă are un caracter retrospectiv, ea slujind drept preambul pentru introducerea în cronică a evenimentului proclamării ca domn a lui Constantin Șerban, precum și pentru înregistrarea primelor sale fapte și gesturi. Este vorba deci de un fragment de text compact, care a ieșit desigur din pana unuia din sistinatorii noii domnii. Dar cine a putut fi acesta?

Spre a putea îndruma discuția pe un asemenea tărâm este nevoie, mai întâi, să restabilim înfățișarea originară a unui crâmpai din *Letopisețul Cantacuzinesc*, care privește tocmai împrejurările începutului domniei lui Constantin vodă Șerban. Ediția critică din 1960 a *Letopisețului*, după descrierea alegerii lui Constantin și înmormântării lui Matei vodă în biserica domnească din Târgoviște, oferă spre lectură următorul pasaj, dedicat relațiilor proaspătului domn cu Poarta:

„Iar Costandin vodă împreună cu toți boiarii lui începură a căuta de rândul țării și de așazămintul domniei. Și îndată trimiseră de olac de dederă veste împăratului, sultan Mehmet și vezirului Derviş pașa și tuturor prietenilor, căți avea, pentru întâmplarea ce scrie mai sus. Și tuturor le-au părut bine. Și degrab alăseră pre o seamă de boiari și roșii, și popi, de i-au trimis la Poartă, făcând mare rugăciune la toți ca să le hărăzească pre Costandin vodă să le fie domn. Și numaidecât le-au făcut pre voe, precum l-au pohtit și țara. Și-i dederă steag de domnie noao, trimitându-l cu terzi Mustafa aga Tahalgiul împreună cu boiarii.

Iar Costandin vodă înțelegând de aceasta, pogorât-au la București. Iar când au fost joi, iunie 1 deni 7162, eșit-au Costandin vodă cu toți boiarii, cu toate oștile, înaintea steagului, la podul Plumbuitei și acolo să împreună cu aga turcul și cu boiarii. Și cu mare cinste intrară în scaun în București. Și preste puținea vrème gătit-au Costandin vodă haraciul și poclonul de domnie. Și l-au trimis la împăratul cu aga turcul și cu mulți boiari. Și așa ș-au așazăt domnia cu bună pace, dăspre turci și dăspre hanul și dăspre Racoți Gheorghie craiul Ardealului și dăspre Ștefan vodă al Moldovei. Și cu toată vecinătatea s-au așezat”⁶.

Fragmentul reprodus evocă un demers politic de însemnătate capitală pentru noua domnie: obținerea recunoașterii de către Poarta otomană a alegerii lui Constantin Șerban, alegere care fusese făcută dinlăuntrul țării, de către o adunare a Stărilor. Or, acesta era atributul major al autonomiei politice a Țării Românești în raporturile cu „super-puterea” de la miazăzi, pierdut înaintea de Matei Basarab și redobândit de acesta, în anii 1632—1633, atât cu sabia, cât și prin mlădiere diplomatică. Avem deci de-a face, în circumstanțele din 1654, cu încercarea — izbutită! — de a păstra acest privilegiu. Cum s-au desfășurat lucrurile o vedem din textul de cronică citat: mai întâi a fost trimis la Stambul un emisar care a dus știrea despre alegerea lui Constantin Șerban; apoi a plecat într-acolo o delegație oficială, a tuturor Stărilor, care a cerut autorităților otomane să-l recunoască și confirme pe noul domn; după ce această delegație s-a întors în țară, cu un agă turc și „steagul de domnie”, o a doua delegație, alcătuită din „mulți boiari”, s-a îndreptat iarăși spre țărmurile Bosforului, cu cel dintâi haraci achitat de proaspătul domn, precum și cu „poclonul de domnie”. Faptele s-au succedat după un „scenariu” identic celui de la începutul domniei lui Matei Basarab⁷. Cu singura deosebire că, de astă dată, alesul țării nici măcar nu a fost nevoit să se deplaseze în persoană la Poartă, în fruntea delegației Stărilor, cum se întâmplase în 1632—1633. Semn că turcii, în acest moment, nu erau pregătiți să reacționeze și să încerce să-și impună propria voință⁸!

Autorii ediției critice din 1960 au avut cunoștința de o versiune a *Letopisețului Cantacuzinesc* în care figurau și numele membrilor delegației Stărilor muntene ce au tratat și obținut recunoașterea lui vodă Constantin Șerban⁹. Au preferat, însă — nu știm din ce ra-

⁶ Vezi *Istoria Țării Românești (1290—1690)*. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 118—119.

⁷ Pentru cele ce s-au întâmplat atunci, vezi Ștefan Andreescu, „*Costea Chihaiia*” și *Înscădunarea lui Matei Basarab*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, t. XXVI/1, Iași, 1989, p. 535—539.

⁸ Abia în anii 1658—1659 vor izbuti turcii să restabilească, cu forța, controlul politic asupra tuturor celor trei state de la Dunărea de Jos.

⁹ Este vorba de grupul de manuscrise desemnat de editori prin sigla O (*op. cit.*, p. LI—LV și p. 118, aparat). Dintre aceste manuscrise, vezi pe cel editat de St. Nicolaescu, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, XI—1, București, 1910, p. 153.

țiune! —, să semnaleze respectiva înșurire de nume doar în aparatul critic, cu toate că, în chip evident, aceasta nu putea fi decât o consemnare strict contemporană. Altminteri spus, ea făcea parte neîndoiește din textul original al cronicii. A ieșit ulterior la iveală versiunea de la Neamț a *Letopiseșului*, în care, de altfel, apare nu numai această listă de nume, ci și o alta, a celei de-a doua delegații muntene, care a fost trimisă cu haraciul, precum și alte amănunte absente în restituirea din ediția critică pomenită. Se poate spune, așadar, că încă o dată ediția din 1960 se dovedește departe de țelul pe care și l-a propus, acela de a reconstitui înfățișarea inițială a textului cronicii muntene!

Prima întregire pe care o oferă versiunea de la Neamț privește identitatea emisarului expedit la Poartă cu vestea alegerii petrecute în Țara Românească: „hagi Dumitru”. Iată acum și lista boierilor aleși de Constantin Șerban însuși pentru delegația Stărilor (în ediția din 1960 chiar și aici textul a fost alterat, reieșind că a avut loc o selecție... impersonală: „degrab alăseră”): „...o seamă de boiari mari, anume jup(an) Stroe biv vel vist(iiar) Leurdeanu, i jupan Pană Filipescu vel stolnec, i Gherghe cliuc(er) Băleanu, i Drăghici Cantacuzino logof(et) i Danciu vel logof(et) Perianul (<sic! — Păraianul), i Gorgan log(ofet) Olănescul, i Ghinea logof(et) i Negoii cliuc(er) Tătariul, i Preda comisl Bocșan, i Tănasiu cap(i)t(an) și cu o seamă de roșii, popi și din toate cătele”. Acești boieri și ceilalți reprezentanți ai Stărilor muntene, ne mai spune în plus versiunea de la Neamț a *Letopiseșului*, au izbutit „fără de zăbavă” să scoată „buiurdum înpăratesc”, adică o poruncă, un ordin scris prin care Constantin Șerban căpăta numirea în scaunul domnesc (*buyuruldu*)¹⁰.

Cea de-a doua delegație munteană, plecată la Poartă puțin după 1/11 iunie 1654, a avut — potrivit aceleiași versiuni — următoarea componență: „Și peste puțină vreme gătit-au haraciul Costandin vodă ca să-l trimită împreună cu Gherghe cliuc(er) Băleanu și Necula slug(er) Glogovean și Drăghici Cantacuzino vel log(o)f(et) Mărgineanu, i Radul logof(et) Crețulescu, i Ghinea logof(et) ot Mănești și Goran logof(et) și i-au trimis și și-au așăzat domnia despre toate părțile cu pace...”¹¹. Cum se observă ușor, boieri ce au figurat în amândouă delegațiile au fost patru la număr: Gheorghe Băleanu, Drăghici Cantacuzino din Mărgineni, Ghinea din Mănești și Goran din Olănești (întâia oară amintit în manuscrisul de la Neamț în chip ușor deformat: „Gorgan”). Dintre aceste nume, unul ne-a atras cu deosebire atenția, cel al lui Goran logofătul din Olănești. Și asta nu întâmplător, ci din două motive.

Mai întâi ne-a venit în minte o semnătură și o dată ce apar pe coperta de la urmă — fața interioară — a unui manuscris slavon ce a aparținut mănăstirii Bistrița (Vâlcea), *Sintagma lui Matei Vlastares*. Semnătura este precedată de două cuvinte slavonești, obișnuite în asemenea cazuri de însemnări de lector: *Pisah az* (= Am scris eu). Urmează apoi numele propriu-zis al autorului însemnării, însă scris nu oricum, ci în... alfabet latin: „Goran logofăt”. Iar la sfârșit se distinge lesne anul: „7160” (= 1652)¹². Cu alte cuvinte, Goran logofătul era nu numai știutor de slavonă, ceea ce-i îngăduia să citească manuscrisul de la Bistrița al acestei celebre pravile bizantine — care tocmai atunci, în anul 1652, apărea și în tălmăcire românească, în cadrul *Îndreptării legii*, voluminoasa compilație legislativă patronată de Matei Basarab¹³ —, ci, mai mult, cunoștea și caracterele latine, cu care îi plăcea să exerseze, scriindu-și propriul nume. Sunt indicii că avem de-a face cu un cărturar „subțire” și de aceea ne-am gândit că nu este exclus ca tocmai el să fie autorul povestirii sfârșitului domniei lui Matei Basarab, precum și al începutului celei a succesorului său.

¹⁰ Prof. I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseșului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an XIII (1961), 7–9, p. 545. Identificarea marilor boieri din fruntea listei se poate face lesne cu ajutorul lucrării lui N. Stoicescu, *Dictionar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (Sec. XIV–XVII)*, București, 1971. Despre Tănasiu căpitanul un act din 1 iunie 1656 ni-l arată drept „ispravnicul de la scaun ot București” (I. Ionașcu, *op. cit.*, anexa 20, p. 292).

¹¹ I. I. Georgescu, *op. cit.*, loc. cit. Pentru Necula Glogoveanu, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 185–186.

¹² Biblioteca Academiei Române, *ms. slav. 286* (vezi și P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, București, 1959, p. 385). Manuscrisul cu pricina a fost citit și de Udriște Năsturel, în anul 1636.

¹³ Nu este deloc exclus ca exemplarul de la Bistrița, de care Udriște Năsturel știa, să fi fost adus la Târgoviște în vederea pregătirii pentru tipar a acestei monumentale lucrări. Aceasta ar însemna că Goran logofătul l-a avut în mână și l-a cercetat în orașul de reședință domnească.

Celălalt motiv care ne-a îndemnat să ne oprim și să reflectăm asupra numelui lui Goran din Olănești a fost că l-am întâlnit menționat, în chip cu totul neașteptat, în cuprinsul marelui hrisov al Buzeștilor, din 10 iunie 1656, prin care vodă Constantin Șerban le-a întărit stăpânirea peste imensele lor averi. La un moment dat, domnul a confirmat și stăpânirea Buzeștilor peste posesiunile Drăgoieștilor, vechi neam de boieri ce se stinsese în pragul veacului al XVII-lea¹⁴. Or, aceste moșteniri au fost revendicate în mai multe rânduri, începând din vremea lui Leon vodă Tomșa (1629—1632), de Preda clucerul Bârseșcu și, apoi — după moartea lui —, de fiul său, Vlad logofătul Bârseșcu. Procesul s-a judecat ultima oară acum, sub Constantin vodă Șerban. Și, de astă dată, au venit „cu pără” în divan pentru moșiile și țiganii Drăgoieștilor „Vladul logofătul Bârseșcu cu Goran logofătul Olănescu cu fiii săi și cu toată ceata sa”¹⁵. Este singura dată când găsim numele lui Goran logofătul amestecat în acest proces¹⁶. Judecata pronunțată în 1656 vedește că s-a ajuns, în final, la un compromis, adică „să se aleagă și lor” — lui Vlad din Bârsești și Goran din Olănești — „din aceste moșteniri ale Drăgoieștilor și din țigănie, ca să nu aibă turburare și gâlceavă între dânsii și în viața lor prigoniri și nici în viața copiilor lor”¹⁷. Implicarea lui Goran din Olănești într-un proces cu o asemenea miză ne arată, fără putință de tăgadă, dimensiunea personajului.

O sumă de date cu privire la Goran logofătul din Olănești — cu excepția, însă, a celor înfățișate mai sus! — au fost reunite anterior de preotul Dumitru Bălașa¹⁸. Domnia sa are și meritul de a-l fi deosebit de un boier omonim, tot logofăt, care poate fi surprins în documente în a doua jumătate a aceluiași secol XVII. Aceasta din urmă și-a adăugat la nume patronimul: „Stancioviți”. A fost, deci, fiul lui Stanciul logofătul din Olănești, activ în primele decenii ale veacului¹⁹. Observăm, în plus, că, spre deosebire de boierul nostru, acest Goran Stancioviți din Olănești a lucrat și în cancelaria domnească²⁰. Dintre elementele puse în lumină de pr. Bălașa vom reține cu precădere pe cele oferite de un hrisov domnesc din 28 ianuarie 1625, care i-a fost dăruit lui Goran logofătul pentru ocine în Olănești, vecini, vaduri de moară în satele Sărăcinești și Păușești, o „vatră” în satul Bujorani — „unde a făcut casele lui” —, precum și țigani.

Actul pomenit începe prin a întări stăpânirea lui Goran în satul Olănești peste „partea din funia lui Mănescul a treia parte... cât a fost partea unchiului său Radul Mănescul”.

¹⁴ Pentru care vezi studiul monografic al lui Ion-Radu Mircea, *Un neam de ctitori olteni: boierii Drăgoești*, Craiova, 1944, 44 p. (extras din „Revista de Istorie Bisericească”, 1943, 3).

¹⁵ Vezi G. r. G. Tocilescu, *Documente inedite privitoare la istoria română: Chrisovul Buzeștilor*, în „Revista «Tinerimea Română»”, Noua serie, I—1, București, 1898, p. 125 (subl.n. — Șt. A.). Asupra lui Vlad din Bârsești, vezi N. Stănculescu, *op. cit.*, p. 119.

¹⁶ În ultima lună de viață a lui Matei Basarab, mai exact în 15 martie 1654 (st. v.), Vlad din Bârsești a izbutit să obțină un hrisov în întregime favorabil, în aceeași pricină. Ca atare, el, care era „fiul Predei clucer Bârseșcul, nepotul lui Manea, fiul jupaniței Dumitra Drăgoiasa”, primea atunci întărire peste toate ocinele, satele și țiganii ce aparținuseră cândva boierilor Drăgoiești (actul a fost editat de I. Ionașcu, *Documente inedite din perioada 1517—1774*, în „Studii”, VIII (1955), 4, p. 160—109). Să reținem faptul că Vlad din Bârsești își susținea pretenția asupra acestor averi prin descendența lui din Manea, fiul Dumitrei Drăgoiasa. Iar, pe de altă parte, în hrisovul pomenit numele lui Goran nu figurează.

¹⁷ Vezi mai sus nota 15. Hrisovul din 10 iunie 1656 arată că moștenirile Drăgoieștilor proveneau de la un mare boier din a doua jumătate a secolului al XV-lea, jupanul Dan Durduț vornicul, anume prin „jupanița Neaga, fata lui Durduca, și... fiul ei Manea Ghizdăvăț și... surorile lor, jupanițele Dumitra și Vlădaia” (am folosit traducerea revizuită de I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 8, n. 38).

¹⁸ Dumitru Bălașa, *Oameni și fapte din istoria localității Olănești*, în „Buridava”, 4., Râmnicu Vâlcea, 1982, p. 105—106.

¹⁹ *Ibidem*, p. 103—105 și 106—107.

²⁰ La hrisoavele scrise de el și citate de D. Bălașa mai adăugăm unul, datat 22 noiembrie 1682, București, (I. Luțaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599—1699). Cluj-1940, nr. 168, p. 398—401). În acest caz, ca și în altele, acest boier nu a mai introdus adaosul „Stancioviți”. Acest fapt face dificilă stabilirea momentului când Goran I din Olănești dispărea din documente și, deci, și-a încetat existența. De pildă, nu putem ști dacă zapisul din 11 aprilie 1662, scris de „eu Goran logofătul Olănescul”, aparține primului sau celui de-al doilea boier cu acest nume (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, p. 122—124).

Acest unchi, neavând moștenitori, „l-a făcut fiul lui” pe Goran și „i-a dat toată ocina lui și toate averile lui”. În schimb, Goran l-a îngrijit „ia vreme de bătrânețe”, până ce Radul Mănescul s-a stins din viață „în casa nepotului său”, în timpul domniei lui Alexandru vodă Iliș (1616—1618)²¹. Se poate așadar desprinde încheierea că Goran logofătul își începe existența documentară către sfârșitul celei de-a doua decade a veacului al XVII-lea. De altminteri, cel dintâi act scris de mâna lui, un zapis în limba română cu privire la vânzarea unui „codru de loc” din satul Bujorani (Vâlcea), poartă data 1 aprilie 1623²². Or, ținând seamă de aceste repere cronologice, putem aproxima că treizeci de ani mai târziu, în anul 1654, când a îndeplinit cele două misiuni la Poartă, în slujba lui Constantin vodă Șerban, el era un boier destul de înaintat în vârstă, oricum trecut de jumătatea vieții. Fapt confirmat și de un zapis din 15 mai 1654, în care printre martori figurează un Mihul postelnicul și fratele său Dima spătărelul, „feciorii lui Goran logofăt ot Olănești”²³. În fine, un alt act târziu ne vadește cine a fost socrul lui Goran: Manole comisul din Topoloveni, un boier de origine greacă²⁴.

Trecerea în revistă a tuturor informațiilor de care dispunem acum despre boierul nostru ne arată limpede un lucru: a ieșit o singură dată din umbră în prim-planul vieții politice, atunci când, la dispariția lui Matei vodă Basarab, s-a numărat printre cei care, în competiția pentru scaunul domnesc rămas vacant, l-a susținut ferm pe Constantin din Dobreni, fiul natural al lui Radu vodă Șerban²⁵. Neîndoielnic, acestui fapt i s-a datorat includerea lui în cele două delegații trimise la Stambul. Dar ni se pare deosebit de semnificativ faptul că Goran din Olănești nu a profitat în nici un fel de poziția lui pe lângă noul domn, spre a pătrunde în rândul marilor dregători din sfatul domnesc. Din acest punct de vedere, se poate spune că a avut o atitudine identică celei a vestitului Udriște Năsturel, cumnatul, și sfetnicul de taină al lui Matei Barasab, care și el a refuzat să ocupe vreo dregătorie înaltă preferând să păstreze neconținut modestul titlu de logofăt (al doilea). Credem a întrezări aici încă un element ce ține de profilul spiritual și psihologic al personajului nostru...

Revenind la secțiunea din textul cronicii care ne preocupă, observăm că manuscrisul de la Neamț al *Letopiseșului Cantacuzinesc* inserează în mijlocul ei — mai exact între consemnarea prăstăvirii lui vodă Matei și descrierea convocării la curte, de către mitropolitul Ignatie Sârbul, a reprezentanților Stărilor, în vederea alegerii altui domn — un așa-numit „pamflet” la adresa a doi boieri care au comis mari abuzuri în ultimii ani ai domniei lui Matei Barasab, Ghinea vistierul Țucala și Radu armașul Vârzarul, prinși și uciși de seimeni

²¹ *Documente privind istoria României, B, Țara Românească, veac. XVII, vol. IV, nr. 497, p. 480—482. Toponimul „funia lui Mănescul”, precum și însuși numele unchiului care l-a „înfiat” pe Goran trimit la un antecesor Manea. Dar am văzut mai sus (nota 16) că Vlad din Bârsești era „nepotul lui Manea” și în virtutea acestui fapt își argumenta dreptul la stăpânirea averilor rămase de la boierii Drăgoiești. Pe de altă parte, de curând a fost semnalat un act din 9 decembrie 1649, prin care Goran logofătul vinde lui Nicola pârcălab din Glogova jumătate din stul Broscari, localizat în județul Mehedinți (*Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. VI (1645—1649), întocmit de Marcel Dumitru Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan, București, 1993, nr. 1554, p. 569 și indice). Or, satul Broscari este menționat în hrisovul din 15 martie 1654 printre posesiunile Drăgoieștilor din județul Mehedinți. Aceasta înseamnă că Vlad din Bârsești și Goran din Olănești stăpâneau efectiv, către sfârșitul domniei lui Matei Barasab, aceste moșteniri. Manea, înaintașul comun al Bârseștilor și Olăneștilor din secolul al XVII-lea, a fost fiul rezultat din căsătoria Dumitrei din Drăgoiești cu boierul Manea al lui Moșog (pentru care vezi Dan Pleșa, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al cititorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XVII (1965), no. 5—6, p. 407—408, precum și arborele genealogic aferent acestui studiu — inedit —, comunicat nouă de către autor).*

²² *DIR, B, XVII—4, nr. 255, p. 238—239.*

²³ Șerban Răzeșul (= Aurelian Sacerdoțeanu), *Despre mitropolitul Ignatie Sârbul*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LXXVIII (1960), 11—12, anexa 8, p. 1071.

²⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 122. Pentru Manole comisul se pot consulta indicii de persoane ai colecției *Documenta Romaniae Historica*, seria B.

²⁵ Asupra partizanilor alegerii lui Constantin, vezi observațiile lui Radu Crețeanu *Cine era Lușu Buliga, ctitorul schitului Topolnița și ceva despre sfârșitul lui*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XXI (1969), 11—12, p. 942—943. De asemenea, vezi și Nicolae Stoicescu, *Constantin Șerban*, București, 1990, p. 15—16, dar mai ales W. Zekely, *Unele precizări cronologice privind mișcările social-politice desfășurate în ultimul an al domniei lui Matei Barasab*, în „Istros”, II—III (1981—1983), Brăila, 1983, p. 316—323.

și dorobanți în 1653²⁶. Un alt grup de manuscrise, însă, reproduce același text într-un loc diferit, anume mult mai târziu, după domnia lui Grigorie vodă Ghica (1660—1664). Iar editori din 1960 ai *Letopiseșului* au plasat respectivul text după modelul oferit de acest grup de manuscrise²⁷. În ce ne privește, credem că această așezare este nepotrivită, ea fiind de fapt opera unor copisti ai *Letopiseșului*, care au socotit „pamfletul” o anomalie față de „canoanele” cronicărești și au căutat, în consecință — fără a-l omite! —, să-l îndepărteze oarecum de firul povestirii. Sau poate chiar Stoica Ludescu a efectuat această operație, în momentul în care a început să prelucreze, pentru stăpânii săi, *Cantacuzinii*, cronică țării.

În restituirea din ediția critică din 1960 citim la un moment dat, în acest text, că „Radul armașul era de moșie rumân. Și tată-său era grădinarul de verze la Ploești”. Dar îmbinarea de cuvinte „de moșie rumân”, care nu are în chip vădit nici un sens, nu este altceva decât încă o alterare a textului original. Forma primă, autentică, a textului ne-o redă iarăși manuscrisul de la Neamț: „...era din moșiia lui *de la Râmnic*”²⁸. Este un amănunt pe care — ne grăbim s-o spunem — putea foarte bine să-l cunoască un boier precum Goran din Olănești, trăitor el însuși în părțile de mieznoapte ale județului Vâlcea, nu departe de orașul Râmnic! În plus, același prețios manuscris mai scoate la iveală o notație de câteva cuvinte, care îndrumă spre concluzia că autorul „pamfletului” este unul și același cu autorul paginilor de cronică asupra sfârșitului domniei lui Matei Basarab. Într-adevăr, acolo fusese deja descrisă succint moartea celor doi. Iar în ultimele fraze ale „pamfletului” se face trimitere la acel pasaj, prin cuvintele: „dup(ă) cum înapoi am însemnat”²⁹.

Evident, la capătul acestor rânduri trebuie să subliniem că intervenția lui Goran logofătul din Olănești în redactarea cronicii Țării Românești este doar o ipoteză de lucru. Ceea ce este sigur de pe acum este că această figură de cărturar se detașează net din noianul de logofeți menționați în izvoarele de la mijlocul secolului al XVII-lea. Rămâne ca cercetări viitoare să-i întregască profilul spiritual. Pe de altă parte, încercarea de față îndeamnă din nou, în chip hotărât, la revizuirea ediției critice din 1960 a *Letopiseșului Cantacuzinesc*. Numai astfel cercetările și interpretările cu privire la straturile cronicărești mai vechi vor putea fi reluate pe o temelie cu adevărat solidă.

²⁶ Au fost asasinați înainte de 23 iunie 1653, de când datează un act al lui Matei Basarab prin care îl absolvă de orice vină în această acțiune pe Negoită clucerul din Pătârlage (publicat de I. Ionașcu, în „Arhivele Olteniei”, an. XV (1937), p. 191—192). P. P. Panaitescu consideră că acest text polemic, cu caracter de „pamflet”, a circulat și independent (*Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, București, 1962, p. 230 și 250—251).

²⁷ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 153—155; vezi și p. 114, aparat. În introducere, editorii au remarcat, totuși, că în unele manuscrise avute la dispoziție povestirea lui Ghinea vistierul și Radu armașul se găsește „la sfârșitul domniei lui Matei Basarab:” (*Ibidem*, p. LV).

²⁸ I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 544.

²⁹ *Ibidem*.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

UN „STRĂLUCIT AGHIOTANT” AL LUI IONEL BRĂTIANU: I. G. DUCA ȘI NOTELE SALE DESPRE CONFERINȚA DE LA LAUSANNE DIN 1922 (III)

GEORGETA PENELEA-FILITTI

Partea finală a *Notelor* lui I. G. Duca acreditează ideea că eforturile diplomaților adunați la Lausanne erau concentrate spre determinarea Turciei de a intra în rândul statelor civilizate. I se cerea adoptarea unui statut al naționalităților după standardele internaționale, acceptarea controlului traficului prin Strâmători — efectuat de o comisie a Marilor Puteri și a riveranilor — și, în fine, intrarea în Liga Națiunilor. Felul de a negocia al turcilor, tergiversările, revenirile, retractările, refuzul obstinat, care aveau darul să agaseze mai cu seamă pe lordul Curzon, președintele Conferinței, sunt consemnate cu înțelegere de diplomatul român. O practică multidentenară îi învățase pe conașionarii săi că în orice moment al discuțiilor cu turcii trebuia să fii gata a o lua de la început și încă cu perspectiva unui rezultat incert. Astfel, deși la un moment dat părea a fi acceptat propunerile Marilor Puteri (Kemal Atatürk dându-și acordul pentru o cât mai grabnică încheiere a tratativilor), la 18 decembrie 1922, delegația turcă, susținută de sovietici, venea cu un contraproiect care în realitate arunca peste bord tot programul de până atunci al Conferinței cu privire la regiunile Strâmtoarelor.

Duca rămâne într-o expectativă plină de neliniște; și totuși nu-și poate ascunde încântarea când discută cu Ismet, delegatul turc: „are un surâs atât de dulce, atât de sincer, atât de cald, încât, vrând, nevrând, te farmecă”, scrie el mulțumit.

Libertatea circulației prin Strâmători, vitală pentru România, păruse câștigată — mai rămânea consfințirea ei printr-un act internațional, lucru anevoie de dobândit, după cum dovedeau meandrele diplomației turce. În plus, ca o concesie față de Ankara, controlul zonelor demilitarizate în Anatolia urma să se facă doar de către atașajii militari ai Marilor Puteri. Era o formulă brutală, de excludere a unor țări interesate, între care și România, și în același timp o confirmare a principiului că soarta statelor mici era hotărâtă numai de interesele Marilor Puteri.

Conferința de la Lausanne prilejuiește deopotrivă contacte însemnate între membrii delegațiilor participante. Emisarii Sovietelor, conduși de Cicerin, erau priviți de mai toată lumea cu vie curiozitate. În afara unui comportament străin uzașelor diplomatice, a arborării unor uniforme cel puțin ciudate, bolșevicii ofereau și spectacolul incredibil al convenției cu o parte a emigrației albe. I. G. Duca reține conșternat felicitările primite de Cicerin de la Mihail Giers, fost diplomat țarist, pentru felul cum a apărat interesele Rusiei la Conferință. „Tirania roșie e mai străns înrudită cu dictatura albă decât se pare”, scrie el uimit.

Românii îi urmăreau pe ruși cu îngrijorare deoarece, în afara litigiilor aduse spre soluționare la masa Conferinței, se adăuga contenciosul cu privire la Basarabia și la tezaurul țării aflat în mâna sovieticilor. Într-o „conversație de explorare” cu Diamandi, celălalt delegat român la Conferință, Cicerin sugerase că sovieticii ar fi putut recunoaște Basarabia în schimbul păstrării tezaurului. Și ca peceteluire a înțelegerii s-ar fi putut iscăli, într-un viitor nedefinit, un pact bilateral de neagresiune. Circumspect, Duca comentează doar atât pe marginea întrevederii celor doi: „Cu Sovietele e bine să nu fii niciodată prea sigur”.

Așteptând ca la Conferință „să se întâmple ceva”, ministrul român e preocupat de ceea ce mai târziu va deveni o adevărată obsesie pentru guvernanți și anume „imaginea României în lume”. „Gazette de Genève”, condusă de hârșitul ziarist Chapuisat, cădea și ea în păcatul mai tuturor publicațiilor de a oglindi partizan realitatea românească, după grupurile politice din țară pe care le frecventau corespondenții ei...

Subiectul major al Conferinței a fost, indiscutabil, stingerea diferendului greco-turc și găsirea unei formule apte să ofere garanții atât foștilor beligeranți cât și celor care, ase-

meni României, prin poziția geografică, reclamau libertatea totală de circulație și controlul asupra Strămtorilor. Paralel însă, în culise, s-au abordat teme care își păstrau stringenta actualitate. Ele aveau să fie aduse curând la masa tratativelor internaționale, ca o dovadă că lumea diplomatică nu se afla în șomaj.

11 decembrie (luni). Iarăși o zi liniștită, însă cu vești — până la noi dispozițiuni — bune. În sub comisia Strămtorilor se înaintează. Weygand e mulțumit și optimist. În comisia capitulațiilor, în care mersese atât de rău sâmbătă, Contzescu a venit să ne spuie că a fost azi o completă schimbare de atitudine din partea turcilor. Spre mirarea tuturor, turcii au fost concilianți, au admis mai multe propuneri și a rămas ca punctele cele mai delicate să se studieze de juriștii ambelor părți. Parcă mi-e frică să și trag concluziile ce aș fi îndrituit să trag din aceste înviorătoare premise. După dejun, lungă plimbare pe jos de-a lungul lacului cu Diamandy și cu Lindley. Lindley, ministrul Angliei, care a plecat din Atena în urma execuției miniștrilor și pe care Curzon l-a oprit aici, e un om foarte simpatic și plăcut. Nu cred că e vreo capacitate deosebită, dar are un spirit de observație, un simț ironic și o dulce filosofie, plină de un netăgăduit farmec.

Seara, al doilea dinea. Poftisem pe Barère, Garoni, Montague Tyrell, Nicholson, Leeper, Forbes, Adam Serrys Lindley și ai noștri. Barère, foarte vesel și amuzant. Icrele inoii ale lui nenea Alecu au făcut minuni. Din punctul de vedere politic, nimic deosebit.

12 decembrie (marți). După o dimineață liniștită, iarăși o ședință interesantă. Lord Curzon ne convocase la 4 pentru chestia minorităților. Nobilul lord scrisese un discurs în care rezuma vederile lui și ale Aliaților asupra acestei chestii: clauzele din tratatele noastre ceva mai accentuate. Barère a citit și el un discurs în esență identic cu al lui Curzon, însă scris într-o limbă, vorba lui Eminescu, „ca un fagure de miere”. Garoni, în italienește, cu multe fraze goale, a confirmat în numele Italiei spusele colegilor săi și pe urmă Ismet a scos din buzunar și ne-a citit un interminabil memoriu menit să ne dovedească cu nenumărate citațiuni din Lavisse și Rambaud, din Debidour, din Enciclopedia Britanică și din alți autori, printre care figura și Voltaire, că de la Mahomet II și până azi n-a fost pe lume popor mai tolerant decât turcii. Concluzia acestei lecții de istorie a fost că nu e nevoie să se ia măsuri împotriva minorităților, căci turcii au grijă de ele. Nobilul lord și-a ieșit din răbdări și l-a scuturat tare pe turc. Ne-a fost dat astfel să cunoaștem pe lord Curzon sub aspectul său dezagreabil. Trebuie să spun că e perfect în acest gen — poate vorbesc fără răutate — mai impresionant decât sub celelalte ipostaze ale bogatei sale personalități. Gura lui se lasă în jos, buzele îi devin subțiri și ascuțite, figura lui ia înfățișarea răutății, vocea lui e uscată și cuvintele lui sunt tăioase ca o spadă. La nevoie întărește nemulțumirea lui și cu un pumn în masă. Venizelos, firește, s-a asociat la punctul de vedere aliat, iar americanul a ținut să intervină și el în dezbateri; a înaintat deci o cuvântare scrisă colonelului Heywood, care, în lipsa vestitului Camerlyng, făcea funcțiune de traducător și bietul colonel, cu toată buna lui voință, nu a putut să dea un înțeles cuvintelor primului delegat american. Precum îmi spunea spiritual după ședință: „Que voulez-vous, je ne comprends pas assez l'américain”. Adevărul e că nimeni n-a putut pricepe ce a vrut Child. Toate notele lui sunt atât de încalcite încât mă sfiesc să spun că dacă n-ar reprezenta Statele Unite, președintele l-ar invita să-și corecteze notele înainte de a le supune Conferinței. Barère a zis de el „qu'il a l'air d'être son propre troisième secrétaire”. Eu zic „qu'il est moins que son propre troisième secrétaire”. Spalaikovici a spus și el câteva cuvinte; mai bine nu le spunea. Eu am tăcut; atitudinea noastră trecută în chestia naționalităților nu mă indica ca unul din vorbitorii zilei.

Discuția s-a amânat pe mâine dimineață.

Seara a sosit Cuțarida cu curierul din București. Nimic deosebit. Mă plictisesc agitațiile studențești. Dimineața primisem vizita lui Mozelewski, ministrul Poloniei la Berna, care a venit să-mi comunice că Litvinoff se arată dispus să recunoască Barasabia în schimbul aurului Băncii Naționale. Hotărât, am ajuns la un stadiu în care un pas înainte trebuie făcut cu Rusia. Declarațiile lui Cicerin aici, ale lui Litvinoff la Moscova, toate ne duc spre această cale. Văd că și la București au aceiași impresii și dorință. Vom pune deci la cale întrevederea Cicerin Diamandy.

13 decembrie (miercuri). La 11, ședință. Ieșirea lui lord Curzon de ieri n-a fost nimic pe lângă cea de azi. Deși Ismet a declarat astăzi că primesc clauzele ce există în celelalte tratate cu privire la minorități, sub pretext de a răspunde lecției sale de istorie de ieri, lord,

Curzon l-a scuturat în timp de o oră fără cruțare și fără milă. De astă dată nu s-a mai mulțumit să fie tăios, a fost melodramatic — între noi mărturisesc că îl prefer ironic și *House of Lords like*. Toată această scenă, începută ieri și sfârșită azi, avea însă un scop: să adreseze turcilor din partea Aliaților un fel de somație generală. Într-adevăr, de câtva timp ne cam învărtim într-un cerc vițios. Turcii ne poartă cu vorba și pe nici o chestie n-am făcut progrese hotărâte. Această stare de lucruri nu poate să ție la infinit. Nu ne putem eterniza la Lausanne în discuții sterile. Turcii trebuiau s-o știe și trebuiau s-o știe cu atât mai lămurit cu cât telegramele venite din Angora par a indica că Kemal își găsește delegații prea împăciuitori. Desigur că lord Curzon nu putea găsi o ocazie mai prielnică decât chestia minorităților ca să adreseze turcilor somația trebuincioasă. Chestia aceasta e populară mai pretutindeni. În jurul ei opinia publică engleză e strâns unită. Desigur, de asemenea, că lord Curzon și-a îndeplinit misiunea cu toată autoritatea ce îi o dă înalta sa poziție și cu toată puterea ce îi o asigură talentul său personal, dar să vedem ce impresie va produce asupra turcilor. Cuvintele nobilului lord vor impune ele turcilor sau lui Mustafa Kemal și ai lui, care din nenorocire știu că Aliații sunt mai tari în vorbe decât în fapte? Vor nesocoti însă amenințarea, în realitate platonice? Mă întreb. Deocamdată Ismet s-a mulțumit să spuie-că își va da răspunsul mâine în sub comisie.

14 decembrie (joi). Am mers toți azi la ședință cu o deosebită curiozitate. Ce vor răspunde turcii? Că nu va fi ruptură, eram sigur, dar mă întrebam în ce fel vor reacționa turcii față de somația de ieri. Ismet pașa a citit un răspuns foarte bine făcut, îndrăzneț, pe alocurea chiar aspru, dar plin de demnitate și de mândrie națională. Rezultatul însă a fost că a primit cererile Aliaților, adică regimul minorităților impus celorlalte țări, că a făgăduit să intre în Liga Națiunilor și că a afirmat dorința lor sinceră și hotărâtă de a ajunge la încheierea unei păci. De astă dată, lord Curzon a fost cel scuturat și a răspuns foarte slab, aproape umil. Un spectacol care ar fi făcut plăcere lui Vintilă Brătianu, Nu e vorba, m-a înveselit și pe mine. Acum, ca să fim dreپți, poate că și Curzon a fost atât de domol fiindcă, în definitiv, își atinsese scopul, și n-a vrut, în aceste condițiuni, să-și mai puie mîntea cu turcii pentru chestii de formă. Barère și Garoni au subliniat nota împăciuitoare a turcilor. Precum vedeți, frontul aliat funcționează cu o perfecțiune mecanică. Venizelos, cu o voce de Eduard Reineck și cu o gesticulație de Colaso, a ținut să precizeze că nu el este autorul propunerii de a transfera populațiile, ca merelle dintr-un coș într-altul. E curios cum acum toți se lea-pădă de această monstruoasă concepție, care pe noi ne-a revoltat din primul moment. Totu-bine că s-au dezmeticit și că Conferința va fi scutită de rușinea unei atari barbare rezolvări a problemului oriental. Din ce în ce rezultă mai lămurit că această idee a pornit din cre-ierul lui Nansen. Nu mă miră de loc că acest neîntrecut „încurcă lume” să fi găsit-o și pe-asta, dar nu mă pot împiedica de a-mi exprima surprinderea că i s-a dat ascultare, fie măcar-o clipă. Toată chestia a fost înaintată sub comisiei.

De la Moscova vine știrea că conferința dezarmării s-a spart. Mă întreb încă dacă e bine sau e rău și rămân de dumerit. Pe de altă parte, Rosenthal a vorbit cu rușii; mâine, la 5, Diamandy se va întruni cu Cicerin la Montreux Palace. Rosenthal afirmă că se va arăta sinceri dispuși să ajungă cu noi la o înțelegere pe bazele acceptabile de noi.

Acum, două curiozități, sau mai bine două manifestațiuni simptomatice:

1. În toate prăvăliile din Lausanne se vând cărți poștale reprezentând pe Cicerin în uniformă, o uniformă de operetă, cu un coif ascuțit pe cap, cu trei lampasuri pe piept. Ceva de neînchipuit. Și aceasta este fotografia pe care și-a făcut-o la Lausanne zilele trecute conducătorul politice externe a primului guvern comunist. Proletariatul pacific îmbrăcându-și demnitarii civili în uniforme militare — mărturisesc că e surprinzător, peste măsură de surprinzător. Deși de la Soviete nimic n-ar trebui să ne mai surprindă. În orice caz, această fenomenală exhibițiune fotografică confirmă vechea mea „marotă”, că nimic pe lume nu e mai fantastic decât istoria rușilor. Cel mai extraordinar basm rămâne o palidă operă a închipuirii omeneste, pe lângă realitățile din viața Romanoffilor și a demnilor lor urmași, sovieticștii de azi.

2. Am aflat, dintr-un izvor cu totul serios, că Michel de Giers, fostul ambasador țarist și unul din fiii răposatului cancelar rus, a telegrafiat lui Cicerin ca să-l felicite de modul cum a apărât în chestia Strămtorilor interesele unei Rusiei. Asasini și victimele lor fraternizează în jurul Sf. Sofiei. Spectacol curios, fără îndoială, dar mai cu seamă plin de învățăminte. Tirania roșie e mai strâns înrudită cu dictatura albă decât se pare și decât se crede. Să n-o uităm niciodată.

Mă cam plictisește că chestia restituțiilor noastre nu e încă rezolvată. Sub comisiile o trimit de la una la alta. Am vorbit azi cu Bompard; trebuie hotărât odată în competența căreia cade și trebuie să ni se recunoască ceea ce ni se cuvine. Impresia generală — pe ziua de azi — mai bună. Se crede tot mai mult că vom reuși să încheiem pacea mult dorită. Eu nu mă tem de Angora, dar recunosc că și optimismul meu e în creștere.

15 decembrie (vineri). O zi care ar fi putut fi însemnată și n-a fost decât monotonă. Diamandy trebuia să se întâlnească la Montreux cu Cicerin. În ultimul moment Cicerin s-a scuzat sub cuvântul că e indispus. Rosenthal afirmă că nu e un pretext. Vom vedea...

Dimineața, vizita lui Ismet, încolo nimic. Ismet a venit cu secretarul său Reşid și a stat mai mult de un ceas. Hotărât că Ismet e simpatic. Are un surâs atât de dulce, atât de sincer, atât de cald, încât, vrând, nevrând, te farmecă. Orice s-ar zice, farmecul Orientului este de o esență superioară. Conversația s-a întins asupra tuturor chestiunilor de la Conferință și a fost foarte amicală. Dintr-însa am putut deduce un singur lucru prețios: turcii vreau să ajungă la pace. Au făcut concesii, vor mai face. Pentru ei nimic nu e mai însemnat decât chestiile economice. Regimul de amestec al străinilor în afacerile lor interne nu vor să-l primească cu nici un chip. Turcia cea nouă reclamă independența economică după cea politică, sau mai bine zis nu poate concepe una fără cealaltă. Și, să fim dreți, au dreptate. Ascultând pe Ismet, aveam mereu impresia că aud pe Vintilă Brătianu. Puterile ar trebui să priceapă aceste adevăruri. Tot vor sfârși prin a învinge, de ce să li se opuiе inutile rezistențe? Se întârzie sau se compromite opera păcii atât și nimic mai mut Firește, Ismet ne-a vorbit călduros de raporturile turco-române. Cu această ocazie am aflat cine redactează notele turcești pe care le-am găsit mereu atât de bine întocmite. Ele sunt opera lui Munis bey și mai ales a lui Reşid. Acest Reşid a fost pe vremuri la București, ca secretar al lui Kiazim. Sărmanul Kiazim și-a sfârșit zilele anul trecut, căzând într-un puț. N-am îndrăznit să întreb pe Reşid dacă era consecința unei noi aventuri amoroase. Dar nu mă pot împiedica de a constata, încă odată, logica vieților omenești. Căderea în puț nu e ea urmarea logică a aventurii cupeului? Sărmanul Kiazim, cu delicioasele lui gesturi orientale, a murit „comme il avait vécu”.

16 decembrie (sâmbătă). Suntem în plină monotonie. N-avem ședințe, chestii care nu ne interesează se discută în sub comisii; toată lumea așteaptă și toată lumea suspină după un sfârșit care nu se întrezărește încă. Tar peste toate, o vreme monotonă și ea. Întunerici, ceață și umezeală. Citesc toată ziua. Sophie Arnould, La Guimaraund și alte vieți dispărute le dezgrop din uitarea lor ca să mai treacă un timp, pe care am intuiția precisă că-l pierd în aceste zile de așteptare. Dealtminteri vreau să se ajungă la ceva hotărât în chestia Strămtorilor și pe urmă mă gândesc să plec. Nu mă pot degeaba eterniza aci. Când atâtea mă așteaptă la București.

17 decembrie (duminică). Vestea morții lui Narutovici m-a impresionat mult. Ce soartă ciudată a avut acest om! Sper că din punctul de vedere politic, consecințele nu vor fi prea grave. Am telegrafiat lui Florescu cerându-i lămuriri. La 11 1/2 am plecat cu automobilul la Geneva.

Dejun la Beau Rivage cu consulul nostru, bătrânul Fazy și cu directorul Gazetei de Genève, d-nul Chapuizat. Fazy e tipul elvețianului cult, a cetățeanului crescut în tradițiile cele mari și frumoase ale liberalismului și ale democrației. Chapuizat mi-a făcut foarte bună impresie, serios, foarte la curent cu toate chestiunile și preocupat să menție prestigiul moral al ziarului său. O notă caracteristică: A refuzat să primească pe lord Northcliff, în apogeul puterii sale, ca o protestare împotriva mercantilismului său ziaristic. Am profitat de ocazie ca să fi atrag atenția asupra unor lucruri răuvoitoare ce apar câteodată în ziarul lui cu privire la România și am insistat că ziarul lui nu ar trebui să se facă ecoul luptelor de partid și a rivalităților personale ale unora din oamenii noștri politici. A recunoscut că am dreptate și mi-a mărturisit că făcând și el această constatare s-a despărțit de un redactor al său, care slujea interesele personale, în loc să exprime obiectiv chestiile românești, iar că acum, în urmă, a înlocuit și pe corespondentul lor din România, pe care l-a găsit alunecând pe același povârniș. Mi-a mărturisit însă cât de greu e pentru ei să fie imparțiali și cu acest prilej mi-a spus că în ajunul încoronării a primit de la Vaida et Co. un întreg rechizitoriu, pe care bine înțeles l-a aruncat la coș, dar care îi pune câteodată în situația de a nu mai ști ce să creadă. Mi-a făgăduit că va veni la țară și mi-a oferit coloanele ziarului său pentru toate chestiile cu adevărat românești. Îl cred un prieten sincer al nostru și mai

prieten decât românii care merg cu o lipsă de patriotism revoltătoare să se plângă pe lângă redacțiile străine de nemulțumirile lor interne.

Ne-am întors seara la Lausanne, după un ceai la m-me Fazy. M-me Fazy e surdă, urâtă și rea. Prea multe defecte adunate într-o singură persoană. Mi-ar fi indiferent dacă n-ar fi româncă. Nu prea reușim cu personagiile noastre de export.

18 decembrie (luni). Am fost sculat din somn printr-o telegramă ditirambică a lui Skrzynski, ajuns ministru de externe în locul bietului Narutovici. După discursul meu din săptămâna trecută, am primit o telegramă de la Dissescu, o telegramă sibilică, cum îi plac inteligenței sale încălcite. Glăsuia astfel: „*Félicité Roumanie et vous deux*”. Îmi venea să îi răspund lui Skrzynski: „*Ne félicite pas la Pologne et vous deux*”. Dar mai știi? În orice caz, pentru raporturile cu noi cred că Skrzynski va fi un bine.

Dimineața am examinat cu de-amănuntul împreună cu Diamandy, Contzescu și colonelul ultimul proiect privitor la Strâmțori. Ne convine în totul, afară de două trei puncte de detaliu.

La 4, ședință. Turcii și rușii au venit cu contra proiecte. Aliații s-au supărat. E netăgăduit că turcii îndeosebi abuzează de răbdarea noastră, dar vina originară e a amicilor noștri Aliații. Dacă chestia ar fi fost trimisă într-o sub comisie, până azi era lămurită. Pe când așa, cu sistemul de a circumscrie discuția între experții tehnici ai Turciei și al Marilor Puteri, scenele de azi erau fatale. În genere, Cicerin a bătut câmpii, dar a avut și o vorbă bună: vorbind de Liga Națiunilor, a numit-o „*une impuissance organisée*”. E cea mai bună definiție ce i s-a dat până azi. Măine, continuarea.

Aliații sunt hotărâți să grăbească lucrurile. Barère nu se sfia după ședință să-și ex prime simțimăntele într-un limbaj energetic și foarte puțin diplomatic. Dealtmintrelea, simțul meu de dreptate mă obligă să recunosc că dacă la simpaticul nostru ambasador se observă câteodată o subțire pojghiță de zahariseală, sunt și zile în care pojghița crapă și dispăre. Azi, spre pildă, ne-a citi o mică cuvântare minunat făcută și a intervenit în dezbateri cu o energie și cu un tact străine desigur de orice fel de zahariseală.

Pe la 6 1/2 m-am pomenit cu vizita lui Venizelos. Îmi cerea sprijinul în chestia Patriarcatului de la Constantinopole. Chestia aceasta face mare zgomot și e într-adevăr inadmisibil ca în vremurile noastre să se distrugă ceea ce toate tiraniile trecutului au respectat. Ne vestejin noi înșine în fața istoriei subscriind asemenea măsuri. Sper că turcii vor sfârși prin a o înțelege.

Seara, masă cu americanii și o parte din japonezi. Nici un interes politic.

19 decembrie (marți). Ședință importantă. Lord Curzon a răspuns contra proiectului turcesc arătând că nu-l poate primi (afară de două, trei puncte de amănunt) fiindcă el tinde să facă cu totul iluzorie libertatea Strâmțorilor. Lord Curzon a declarat în concluzie că e cu neputință Aliaților să meargă mai departe pe calea concessiilor.

Declarațiile lui au fost făcute în numele celor trei Puteri invitante. Ismet a spus că își rezervă dreptul de a răspunde la viitoarea ședință, iar Cicerin, într-o cuvântare lungă și cu vocea lui care este o adevărată fluierătură stridentă, a repetat cunoscutele argumente ale tezei lui. Pe urmă eu, Spalaikovici, Venizelos și Stancioff am arătat că ne raliem la propunerile aliate, care singure asigură o libertate efectivă a Strâmțorilor. Ședința s-a ridicat rămânând ca turcii să dea mâine răspunsul lor definitiv. Am ajuns în această chestiune la un punct mort. Și mărturisesc că sunt cam îngrijit. Turcii sunt influențați indirect de ruși. Declarațiile lui Cicerin fac impresie la Angora. Și Angora tulbură bunele dispoziții ale lui Ismet aici.

După dejun, Noradunghian, reprezentantul armean, a venit să mă vază. E un bătrân foarte tipic oriental, trist, inteligent și subțire. A fost pe vremuri ministru de externe al Imperiului otoman. Venise, firește, ca să-mi ceară intervenția în chestia armenescă dar mi-a spus ceva foarte interesant. El pretinde a ști în mod cu totul sigur prin însuși unul din membrii delegației turcești, că acum trei zile turcii au primit o telegramă din Angora prin care erau rugați să ajungă absolut la încheierea unei păci, fiindcă nu mai pot răspunde de armata lor. Soldații nu mai vor să stea sub arme, cer să se întoarcă la căminurile lor. Iar în fața acestei armate turcești, care se descompune, se ridică zilnic mai puternică, armata grecească din Tracia occidentală, care reinvie și va avea în curând 120 000 oameni bine organizați. Noradunghian pretinde că a comunicat această veste și lui lord Curzon. Numai de ar fi adevărată.

La 5 am fost câteva minute la conferință pentru a apăra în sub comisie chestia reparațiilor. Cred că vom reuși s-o trecem așa precum o cer interesele noastre. Diamandy s-a întors de la Montreux, unde a avut o întrevvedere cu Cicerin. Întrevvederea a fost foarte amicală. Po-

trivit, desigur, și cu principiile sovietice, Diamandy a plătit consumațiile. Ea a durat aproape două ceasuri. Cicerin a început prin a se arăta îngrijorat de intențiile agresive ale României și mai ales de faptul că am consimți să fim instrumentele planurilor ostile ale Marilor Puteri în contra Rusiei (s-a plâns mereu de Take Ionescu și de sprijinul dat lui Petliura). Diamandy i-a răspuns tot ce se putea răspunde în această privință și l-a redus la tăcere. Pe urmă au convenit și unul și altul că nu ar fi bine să ajungem la negocieri dacă nu suntem dinainte înțeleși. O conferință n-ar trebui să aibă alt caracter decât acela de a consfinți printr-un acord prealabil stabilit pe chestiile esențiale și în special pe chestia Basarabiei. Cicerin a vorbit de autonomia ei. Văzând însă că pe acest teren orice discuție ar fi imposibilă, l-a părăsit iute spre a veni la miezul chestiunii. A propus: 1. Recunoașterea Basarabiei în schimbul aurului și bijuteriilor Coroanei (ceea ce înseamnă că nu mai există); 2. Aranjament general financiar. 3. Aranjamente pe celelalte chestii pendinte, prizonieri etc. Și, ca consecință a înțelegerii, iscălirea unui pact de neagresiune pe un termen ce s-ar determina. O dată înțeleși pe toate aceste chestii, o conferință la Roma sau la Berlin, pentru redactarea și definitivarea încheiere. Precum se vede, condiții acceptabile. Nu e vorba, Cicerin a spus că toate acestea nu constituie deocamdată decât o conversație de explorare. El neavând mandat a angaja guvernul său fără a-i mai cere avizul. Diamandy, firește, s-a grăbit să declare și el că conversația aceasta nu poate lega guvernul român întrucât nici el nici chiar eu nu putem să ne legăm în această chestie fără aprobarea formală a guvernului din București. Dar Diamandy a avut impresia că aceste declarații ale lui Cicerin nu constituiau decât o manevră de negociator. Cu Sovietele e bine să nu fii niciodată prea sigur. În două cuvinte: Înțelegerea a fost bună și dădătoare de speranțe. Înainte de a se despărți, Diamandy și Cicerin au vorbit de Petrograd. Cicerin i-a spus ce au devenit diferitele muzee și palate și cu acest prilej i-a expus foarte interesant considerațiuni asupra simțului artistic sub diferite domnii, de la Caterina II, căreia Rusia îi datorează Hermitajul, și până la Maple de *mauvais goût* al lui Nicolae II și al Alexandrei Feodorovna. Petrogradul, după spusa lui Cicerin, e plin de îmbogățiri care cheltuiesc și petrec și de hoteluri tot atât de bune ca cele din Lausanne. Cicerin a adăugat: „Ce qui est curieux c'est que tous ces gens qui font du commerce et qui gagne gros, ne mettent rien de côté, ils dépendent follement”. Din gura unuia din corifeii bolșevismului aceste cuvinte sunt delicioase. Îți vine să și spui: „Ba bine că nu, au să puie bani la o parte ca să-i confiscă când vă va veni pofta!” Deși pericolul acesta a dispărut și Cicerin trăda adevăratul spirit din ce în ce mai capitalist și mai burgez al bandei de dictatori ce a pus mâna pe guvernământul Rusiei. Cu acest prilej îmi vine în minte o minunată vorbă a lui Barère. I se vorbea de un tânăr gazetar quasi bolșevic. „Quel âge a-t-il? — 22 ans! Si à cet âge il n'était pas socialiste, il prouverait qu'il n'a pas de coeur et si a 40 ans il n'était pas conservateur, eh bien, il prouverait qu'il n'a pas de tête”.

20 decembrie (miercuri). Am chemat pe Nicholson ca să fi comunic unele observații ale noastre, în special în privința staționarelor. M-am pomenit cu un Nicholson complect descompus. Primiseră vestea că turcii vor respinge orice nouă concesie și că vor părăsi ședința azi după prânz. Mărturisesc și eu că eram cam îngrijorat, dar precum am spus-o lui Nicholson, păstram totuși puțin optimism. Poate că era inconștient influența celor dezvăluite de bătrânul Nora-dughian.

În hall-ul hotelului, o fierbere neobișnuită și semnificativă. Rugasem după dejun pe Diamandy să comunice lui Tyrell înțelegerea cu Cicerin. Nu voiam ca englezii să creadă că ne ascundem de ei, cu atât mai mult cu cât Cicerin ne adresase în public invitațiunea de a ajunge la o înțelegere. Când am aflat astfel că la 3 Ismet vine la Tyrell, am priceput îndată că turcii vor ceda. Când am sosit la conferință, amiralul La Caze ne-a spus că turcii cedează, că în urma înțevederilor cu ei au obținut totul afară de câteva amănunte care li s-ar putea concede. Ni le-a enumerat. Într-adevăr se pot concede fără pericol prea mare. Cum s-a deschis ședința, Ismet a citit o declarație foarte conciliantă și ca formă și ca fond și care cuprindea tot ce ne spusese La Caze. Energia lui Curzon de ieri și conciliabilele de azi dimineată au dat roadele dorite. Se poate spune acum că libertatea Strămtorilor este asigurată. Firește, soluția nu este ideală, dar cred cinstit că nu era omenește posibil a se obține mai mult în împrejurările de față, în condițiile în care lucrările Conferinței se desfășurau. Interesele esențiale ale României sunt salvardate prin regimul stabilit. După Ismet, Curzon, Barère, Garoni, Spalaikovici, Hayadin și cu mine am arătat, cu cuvinte deosebite, mulțumirea noastră de a se fi făcut acest însemnat pas înainte, pas care ne îndrituiește să nădăjduim că vom reuși să încheiem în genere pacea așteptată. În timpul acesta, rușii surădeau, dar cum zice francezul, galben, și nu au spus nici un singur cuvânt. De două ori Curzon, întorcându-se spre Cicerin, a spus: „Personne ne demande plus la parole?” Cicerin continua să suradă mefistofelic. Contrastul dintre surăsul lor forțat și mulțumirea sinceră a tuturilor celorlalte delegații era pe

cât de interesant pe atât de elocvent. Un lucru mai merita să fie relevat din această decisivă ședință: subtilitatea lui Curzon. Cu dubla lui morgă aristocratică și britanică nobilul lord voia să cedeze turcilor pe unele mici chestii, dar în același timp nu voia să pară că cedează, și atunci a fost de o subtilitate și de o ipocrizie admirabilă. Să îi reproduc cuvintele, ar fi să le răpesc tot farmecul lor indescrisibil, să nu redau impresia lor, ar fi o nedreptate pentru talentul lui lord Curzon. Și nu mă simt în stare să fac nici una, nici alta.

Seara, masă la Barère. Ce masă? Nu o mază, ci două mese. Aproape o sută de inși. Un menu kilometric, mai lung decât bun. Câteva doamne, între altele d-na Venizelos. Un tip antipatic de grecoaică urâtă, ambițioasă și rece. Sunt sigur că trebuie să aibă asupra lui Venizelos o influență deplorabilă. Mi se spune dealtminteri că în Grecia această căsătorie cu o urâțenie multimilionară i-a făcut cel mai mare rău.

După masă am convenit cu Barère și La Caze să-mi comunice când au de gând să refnească discuțiile cu privire la Strâmători, căci, cum se vor sfârși, vom pleca.

21 decembrie (joi). Dimineața am primit o scrisoare de la La Caze. Francezii ar dori să sfârșească chestia Strâmătorilor până la Crăciun. Ce bine ar fi! Curzon își va da răspunsul până diseară asupra planului și mersului discuției. Singura greutate este controlul comisiei Strâmătorilor asupra zonelor demilitarizate. Mă tem că francezii, în dorința lor de a ajunge la o înțelegere, să nu împingă concesiile atât de departe încât să facă iluzorie aplicarea libertății Strâmătorilor. Am vorbit cu englezii, care sunt hotărâți să nu sacrifice în nici un caz pozițiile care asigură această libertate. Am spus de ieri lui Nicholson că nu putem primi să se ia hotărâri definitive între-o chestie care ne privește atât de mult fără ca /să/ ne spunem și noi cuvântul. Mi-a comunicat azi din partea lui lord Curzon că nobilul lord găsește cererea mea absolut înțemeiată, că vor avea conversațiuni particulare cu turcii dar că nu vor supune turcii nici un text definitiv înainte de a ni-l fi comunicat și nouă și de a fi luat notă de toate observațiile mele. Și englezii ar vrea să sfârșească această chestie până la Crăciun. S-ar redacta astfel un tratat al Strâmătorilor care s-ar iscăli imediat și s-ar incorpora ulterior în tratatul general. Am prevenit și pe Barère și pe italieni de conversația cu Cicerin.

Continui să primesc felicitări pentru comparația mea cu liniile paralele din cuvântarea de alaltăieri. Și când mă gândesc că eu mă temeam să fie banală și în contradicție cu Einstein. Se vede că lumea de aci e încă credincioasă geometriei lui Euclid.

Din ce în ce mă conving mai mult că d-ra Stancioff e inteligentă. A găsit o definiție a vocii lui Cicerin mai bună decât toate cele pe care ne-am străduit să le găsim. „On dirait entendre le bruit d'une scie”. E minunat. A mai avut o expresie fericită zilele trecute. Ata o tachina că tot dansează. „Mais non, je n'aime pas la danse et je ne sais pas danser, je tourne simplement autour de quelques jeunes anglais indulgents”. Tot ea mi-a mărturisit că macedonenii au hotărât să-l omoare pe Stambuliski și că Stambuliski e convins că nu va scăpa.

După dejun, fiind vreme frumoasă și având răgaz, am plecat cu Diamandy la Coppet ca să vizităm castelul d-nei de Stael și al lui Necker. E interesant, plin de amintiri, de cărți frumoase și de portrete ale celor ce i-au făcut faima pe vremuri. Sunt și câteva mobile vechi de toată frumusețea. Castelul aparține azi contelui l'Haussonville, academicianul, care e strănepotul d-nei de Stael și bunicul lui Jean le Marois, bărbatul lui Marie Filipescu. Un detaliu caracteristic: castelul e iluminat cu lămpi de petrol deși în parc e cadere de apă care dă lumina electrică întregului târgușor Coppet. D'Haussonville dă astfel electricitate tuturilor colibelor din Coppet și rămâne singur și cu îndărătnicie credincios lămpilor împuțitate de petrol. Adăugați la aceasta că d-na d'Haussonville — răposată acum câteva luni — s-a opus cu aceiași îndărătnicie căsătoriei lui Maria, fiindcă era ortodoxă și divorțată, dar că ea o viață întreagă a trăit și a fost întreținută de faimosul Maurice Ephussi, ginerele lui Alphonse de Rothschild — și veți pricepe mentalitatea nobleței franceze. Incapacitatea ei organică de a se adapta vieții și năzuințelor moderne.

La întoarcere ne-am oprit ca să vizităm o vilă de lângă Rolle, care e absolut rotundă, stil Empire. Ne intriga dispoziția odăilor, într-adevăr o babilonie arhitectonică. Colțuri, coridoare, iar colțuri și răscolțuri. câteva camere ovale, alte[le] rotunde, cele mai multe diforme. Eram convins că trebuie să fi fost clădită de vreunul din acei englezi nebuni ce seamănă prin toate colțurile lumii fantezia lor morbidă. Dar mi se pare că e opera unui rus. Ce e drept, când se pun rușii, nu se lasă mai prejos de englezi în domeniul dezeciliului. Parcul, frumos.

Seara, masă oferită de Garoni. Mai mult un bălci decât un prânz. Vreo o sută de persoane; mâncare proastă. O apariție însă senzațională. O italiancă levantină căsătorită de 3 luni cu medicul spitalului italian din Constantinopole, chemat aci ca expert sanitar. O frumusețe cu adevărat excepțională. În plus, inteligentă și vorbind minunat franțuzește și engle-

zește. A fost evenimentul seratei. Bărbatul ei, tip de *vieux beau*, are 48 de ani, ea mai puțin de 24. Ceea ce e fatal nu se poate înlătura.

După masă am vorbit mult cu Garoni și am aflat spre marea mea surprindere și mahnire că pentru a înfrânge rezistența turcilor, care nu vor să audă de un control al zonelor demilitarizate, Aliații ar fi dispuși să le propuiă controlarea acestor zone prin atașajii militari ai celor trei mari Puteri. Aceasta n-o putem primi. Oricare ar fi regimul Strămtorilor, noi trebuie să figurăm cu drepturi egale cu toți. E cu neputință să facem parte din comisia Strămtorilor dar să fim excluși de la întocmirea /sic!/ însărcinată cu controlul zonelor demilitarizate. Am vorbit imediat cu Diamandy și am hotărât să facem chiar mâine dimineață și cât mai energic demersurile cuvenite.

De la Nicholson am aflat încă amănunte interesante pentru complectarea fizionomiei lui lord Curzon. Nobilul lord de fapt e un violent. Nu-și poate stăpâni nervii dar are inimă bună și regretă repede scenele pe care le face. Din această cauză secretarii și colaboratorii lui de la Foreign Office îl preferă cu mult lui Balfour, care era de o politeță rafinată și de o delicateță rară în raporturile zilnice, dar incapabil de un avânt sufletesc sincer. Curzon lucrează în fiecare seară până la 2—3 noaptea. La 9 1/2—10 sosește în fiecare zi curientul de la Londra, așa încât, după o zi obositoare de ședințe, de convorbiri, de negociațiuni, seara pe la 11 începe să despoaie curierul și nu se culcă decât după ce a rezolvat tot ce i-a venit de la Londra. Suferind de insomnii, se scoală devreme. La 9 e gata, după ce și-a făcut toată corespondența privată, care e nesfârșită și după ce a citit cu ometiculozitate pedantă 30 — nu mai puțin de 30 — de ziare. Balfour nu citea nici unul. Toată această activitate e, desigur, de prisos, o recunosc și secretarii lui, dar așa vrea și așa face nobilul lord. Dacă Cel Atot Puternic a vrut să-i complice viața, nu e nimic de făcut.

22 decembrie (vineri). Fiindcă întrunirea primilor delegați aliați cu Ismet trebuia să aibă loc la 11, la 10 eram deja la Barère. I-am explicat punctul nostru de vedere. A recunoscut imediat că avem dreptate și ne-a făgăduit că ne va susține. Ne-a spus însă că la proporțiile la care Aliații se gândesc să reducă controlul atașajilor militari, acest control e cu totul iluzoriu și în orice caz mai puțin eficace decât cel pe care îl propune Ismet, adică controlul de fapt ce derivă din atribuțiunile obișnuite și normale ale funcțiilor tuturilor atașajilor militari. Noi i-am arătat lui Barère că bine înțeles am preferi controlul exercitat de comisia Strămtorilor sau controlul atașajilor militari ai Marilor Puteri și ai riveranilor Mărei Negre formulei lui Ismet, dar că între formula lui Ismet și formula controlului exercitat numai de reprezentanții Marilor Puteri Franța, Anglia și Italia, preferim hotărât formula lui Ismet care, cel puțin, e egală pentru toți interesații. În genere Barère a fost de o prietenie mișcătoare. S-a plâns amarnic de intransigența de caracter a lui Curzon. Trebuie o răbdare îngerească ca să eviți conflictele și spărturile cu procedările lui lord Curzon, Barère mi s-a mai plâns de atitudinea într-adevăr scandaaloasă a lui „Le Temps”, care vizibil a luat bani de la bolșevici și de la turci și care, când sunt în joc interese franceze, nu se sfiște să susție interesele potrivnice Franței. Întotdeauna a luat „Le Temps” bani din toate părțile, dar de câtva timp ziarul a depășit orice margine și după părerea mea merge cu pași siguri spre un scandal răsunător. O simt din tot ce aud pretutindeni în jurul meu aici la Conferință.

De la Barère ne-am repezit la Garoni și am ținut același limbaj. Ne-a făgăduit și el concursul. Dar și el ne-a spus că turcii, după informațiile lui, nu vor primi mai mult decât formula lui Ismet. Curzon fiind ocupat, am rugat pe Diamandy să vorbească imediat cu Tyrell sau cu Nicholson. N-a găsit decât pe Nicholson, care i-a declarat că avem perfectă dreptate și că va preveni pe lord Curzon înainte de a pleca de la Barère.

După un dejun mai mult plicticos cu d-na Nicoltozi [?], această engleză care a fost astă toamnă în țară și care a asistat la Atena la toată tragedia procesului și a tragicului său epilog, ceea ce da oarecare interes conversației ei, am venit înapoi la hotel, nerăbdător să aflu ce s-a hotărât în conciliabulul intens de azi dimineață. Dar, ca niciodată, hotelul era gol, imposibil să găsim măcar pe vreunul din cei ce ar fi putut să ne dea o indicație. Din ce în ce mai nerăbdător, am ieșit să mă plimb pe cheu, mânât parcă de presimțirea că trebuie să întâlnesc pe cineva și într-adevăr nu făcusem 20 de pași de la ușa hotelului și am dat de Nicholson. Pe celelalte puncte înțelegerea se poate face; pe chestia controlului turcii rezistă cu înverșunare și lord Curzon, plictisit și necăjit că n-a putut obține ce a vroit, a lăsat d-lui Barère sarcina să ajungă el cu Ismet la hotărârea ce va voi. Totul depindea deci de amicul Barère; m-am repezit la el. Foarte prietenos, mi-a spus: „Tocmai voiam să-ți comunic cum stau lucrurile. Azi după prânz m-am închis în timp de aproape două ceasuri în odaia asta singur cu Ismet și cu gl. Weygand. Am uzat de toate mijloacele. Ismet e ireductibil, mi-a declarat categoric că pentru nimic în lume nu va primi un control formal și special; că e hotărât mai bine să rupă negocierile și să plece chiar mâine de la Lausanne decât să consimtă

la o asemenea dispoziție jignitoare pentru suveranitatea lor națională". Singura soluție, a adăugat Barère, e deci formula de ieri a lui Ismet: controlul rezultând din exercitarea normală a atribuțiunii tuturor atașajilor militari: „Chestia dumneavoastră cade, deci, prin forța însăși a lucrurilor. Nu pot spune că soluția e foarte mulțumitoare, dar mai mult nu se poate obține și pe această chestie Franța nu poate lua răspunderea de a rupe negocierile. În definitiv lucrurile esențiale, în privința Strămtorilor, sunt câștigate. Eu îi voi spune lui lord Curzon că trebuie să ne mulțumim cu aceasta și am să i-o spun cu toată hotărârea. I-am trimis pe Weygand să-l previe, cât despre Garoni, nu știe încă nimic, de aceea, vă rog să rămână cu totul confidențial ceea ce v-am spus”.

La rândul meu zic și eu ca Barère, soluția nu e bună dar nu se poate pierde restul din cauza ei. Precum am telegrafiat lui Brătianu încă de alaltăieri, regimul ce se instituie în Strămtori nu e desigur ideal, dar când mă gândesc în ce condiții anormale și pot zice ridicole pentru noi toți tratăm aci, parcă nu am dreptul să fiu nici nemulțumit.

Experții juriști mai discută formula garanției. Pe chestia garnizoanei Galipoli, turcii cedează. Pe chestia Lemnos, Tenedos, Aliații pot ceva. După toate probabilitățile deci mâine dimineată înțelegerea va fi definitivă în privința Strămtorilor.

Spuneam mai sus că situația noastră aci în fond e ridicolă. Niciodată n-am simțit-o mai puternic decât la masa de aseară. Să fi văzut ce curte făceau toți, în special italienii delegaților turci, era ceva scârbos. Când mă gândesc că toți păcătoșii aceștia de turci, care acum o iau atât de sus și în fața căroro Aliații se umilesc fără nici o demnitate, au fost aliații nemților, că din pricina lor războiul a ținut cu siguranță cel puțin o jumătate de an mai mult decât ar fi trebuit să ție, că la 1919 Puterile îi aveau în palma mâinii și puteau face cu ei ce voiau și că au manevrat în așa fel și au săvârșit astfel de greșeli încât acum ei se ploconesc și se milogesc în fața lor, te cuprinde o ciudă nespūsă. Am o singură mângâiere, că cel puțin în această chestie România nu are nici o vină, prin urmare că ori cât de neplăcute ar fi pentru noi unele din consecințele acestei situații noi o putem privi în chip senin, cu conștiința împăcată și cu mândria noastră națională nepătată și neumilită.

23 decembrie (sâmbătă) Iarăși o zi însemnată. După o dimineată liniștită, petrecută în așteptarea știrilor de care totul atârnă, o după prânz hotărâtoare.

A început cu Nicholson.

Imediat după dejun Nicholson a venit în hall-ul hotelului să-mi spuie că nu s-a ajuns la nici un rezultat cu Ismet și că lord Curzon e așa de plictisit și de deprimat încât m-ar ruga să caut să-l văd ca să-l mai îmbărbătez puțin. I-am răspuns imediat că nu mă cred în măsură să pot îmbărbăta pe lord Curzon. „Non, non, croyez-moi, voyez-le, vous rendriez un réel service à la Conférence. Il a beaucoup de considération pour vous. Vous lui ferez du bien et vous ferez de bien à tous”. Am protestat; Nicholson a insistat însă atât și cu atâtea amănunte încât m-am hotărât să cer lui lord Curzon o întrevvedere. După 10 minute Leeper îmi comunică că lord Curzon mă așteaptă la 6. Nu am putut afla însă precis de la Nicholson cum stau lucrurile și care sunt intențiile Aliaților. Vor să se iscălească? Când? Acum? mai târziu? La sfârșit de tot? Cred că Nicholson nu prea știa nici el. Și totuși aceasta trebuie s-o știu eu și s-o știu precis că de aceasta atârnau toate planurile mele. Am rugat deci pe Diamandy să se ducă la Barère și să afle tot adevărul. Barère îmi făgăduise în ajun că ne va ține în curent cu totul; vizita lui Diamandy era deci foarte firească. Barère l-a lămurit complet. Azi dimineată n-a mai conferit cu Ismet fiindcă era inutil, după convorbirile de ieri, dar s-a dus să convingă pe lord Curzon că trebuie și el să se mulțumească cu controlul rezultând din exercitarea normală a atribuțiilor atașajilor militari, deoarece nu se poate rupe Conferința pe acest punct și după lungi eforturi l-a convins pe nobilul lord așa că chestia e închisă. Vorbisem cu Diamandy să atragă lui Barère atenția asupra a două chestii: 1. Să se specifice lămurit în tratat că membrii comisiei Strămtorilor sunt cu drepturi egale, fiindcă în anteproiect s-a pus „... se composera des représentants de la Grande Bretagne, France, Italie, Japon ainsi que Roumanie, Turquie, Bulgarie etc.”. Barère a consimțit imediat și a recunoscut că redacția era nerferică. 2. Să se dea controlul sanitar al navigațiunii prin Stămtori comisiei, adică unei instanțe internaționale iar nu turcilor fiindcă știu din experiență ce abuzuri se pot face cu chestia sanitară. Lăsată în voia ei, Turcia poate oricând transforma libertatea navigației într-un ce iluzoriu pe motive sanitare. Barère ne-a dat și aci dreptate, i se semnalase deja pericolul de membrii delegației sale și era hotărât, după Crăciun, s-o ridice cu deosebită energie.

Între timp am primit vizita bulgarilor Teodoroff și Stancioff. Scopul vizitei: Să intervin pe lângă Venizelos să le acorde o fâșie de teritoriu până la Dedeagaci. Le-am arătat de ce nu cred că Venizelos poate încuviința o atare cerere și de ce nu cred că Marile Puteri o pot consfinți și i-am sfătuit să se mulțumească cu ce li se oferă căci e deja un frumos succes pentru

bulgari, trei ani după pacea de la Neuilly. Bineînțeles, toate acestea îmbrobodite în multe amabilități și poleială așa că au înghițit perfect hapul și au plecat mulțumiți.

La 6 eram la lord Curzon. Lord Curzon a fost cum nu se poate mai amabil. Mi-a spus unde au ajuns lucrurile cu Strămtorile, însă cu morgană lui nu vroia să mărturisească pe față că a renunțat la control. O spunea și n-o spunea, învăluia adevărul în fel de fel de perifrize și mergea la aceeași stratagemă de subterfugii și de subtilități ca și în ședința de acum câteva zile. Pricepeam de ce Nicholson îmi spusese că e deprimat. Cedase și îi era necaz că fusese silit să o facă. În răstimp găsisse însă o scuză pentru el și pentru opinia publică engleză: dacă nu primesc controlul nici eu nu le dau garanții. (Vorbe). M-am căznit să-l consolez arătându-i că, firește, Conferința merge greu dar că și condițiile în care suntem chemați să tratăm sunt așa de anormale încât să fim mulțumiți că am putut obține și atâta. A convenit că am dreptate. I-am mai spus că turcii nu trebuiesc bruscați dar nu trebuie nici să li se facă prea multe temenele fiindcă au fost crescuți în atmosfera bazarului și dacă văd că clientul aleargă după ei, urcă neîncetat prețurile. Aici a sărit în sus de bucurie: „Da, mereu o spun, cu Barère tot mai merge, dar „les italiens s'appatissent devant les turcs et abiment tout”. De m-ar lăsa pe mine singur să tratez cu turcii sunt sigur că negocierile ar merge mai repede și mai bine. Eu mi-am petrecut o bună parte de viață în Orient și am pretenția că cunosc mentalitatea și psihologia orientalilor”.

Mi-a ceurt părerea în chestia controlului. I-am spus deschis că soluția la care s-a ajuns nu e bună dar că cred că ar fi fost și mai rea să se rupă negocierile pentru această chestie. Și am profitat de ocazie ca să îi spun că în genere puterile comisiei nu sunt cele ce ar trebui să le aibă. Am insistat asupra nevoii ca comisia, adică o instanță internațională, să aibă controlul sanitar. Mi-a răspuns că e de aceeași părere și că va susține acest punct de vedere cu toată energia. M-a rugat să vorbim și noi cu Barère, ceea ce și făcusem. I-am arătat că sunt silit să plec, că mă voi întoarce peste 8—10 zile numai pentru 2—3 zile în drumul meu spre țară. I-am arătat că mergând la Paris voiam să merg și la Londra. Mi-a zis: „Je vous remercie pour votre attention, mais vraiment vous vous dérangeriez inutilement car personne n'est à Londres de tout ceux que vous auriez intérêt à voir”. Și pe urmă mi-a mulțumit pentru ajutorul pe care l-am dat Conferinței. Mi-a mulțumit în termeni așa de elogioși și cu atâta căldură încât mă simt jenat să-i reproduc cuvintele dar așa minți dacă n-aș spune că mi-a părut bine pentru mine și mai ales că am fost fericit pentru țară. Fiindcă contam să-i spun că e prea binevoitor, a adăugat: „non, croyez-moi, je ne vous le dit pas pour vous faire un compliment, je vous le dit parce que c'est la vérité et que je l'ai dit à tout le monde. C'est pourquoi je regrette sincèrement que vous ne puissiez pas rester avec nous jusqu'à la fin. Vous pourriez les derniers jours nous être peut être du plus grand appui”.

Ne-am despărțit cu felicitări de *Christmas* și cu făgăduiala de a-l revedea la trecerea mea prin Lausanne, când vom vorbi și de situația generală a României. Trebuie să mărturisesc că l-am părăsit cu o adâncă impresie de melancolie fiindcă vorbind cu el am priceput că în dosul fațadei strălucitoare pe care o reprezintă e o viață omenească plină de mizerii, de griji și de necazuri. Sănătatea lui e precară, sufletul lui e zbuciumat. Aci la Lausanne el joacă soarta lui politică și Conferința merge greu, toți adversarii lui din Anglia cu Lloyd George în frunte, îl pindesc și jubilează și pe când toți pleacă vioși să petreacă Sărbătorile, el, lordul încărcat de onoruri, lordul cu cele cinci castele și cu cele zeci de milioane își va petrece Sărbătorile singur într-o cameră de hotel cu piciorul său bolnav, cu gândurile negre care-l copleșesc și cu ambițiile lui amenințate. *Les pauvres grands de ce monde!* În asemenea condiții nu pot nădăjdui că am fost în stare să-i ridic moralul, să fiu tonicul cerut de Nicholson. Problema depășea prin proporțiile lui modeste mele puteri.

Măine plec deci la Paris 8—10 zile, iar două trei zile Lausanne și prin Roma lui Mussolini, la București, Las tot ce este sau va mai fi pe mâna lui Diamandy, adică pe mâini bune.

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

DANIIL CIUGUREANU ȘI UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA

MIHAI OPRITĂSCU

La 27 martie 1918 Sfatul Țării proclama la Chișinău unirea Basarabiei cu România, deschizând seria actelor de unire ce vor consfinți la 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, constituirea României Mari.

Actul de la Chișinău marca nu numai înlăturarea unci agresiuni înfăptuite de Rusia la adresa integrității teritoriale a Moldovei în 1812 dar și triumful luptei naționale a românilor basarabeni.

Evenimentele din anul 1917 derulate în Rusia, care au dus la dispariția vechiului regim țarist, au contribuit în mod hotărâtor la dezvoltarea și maturizarea mișcării naționale românești din Basarabia.

Perioada dintre 2 decembrie 1917, când Sfatul Țării proclamă ținutul dintre Prut și Nistru, Republica Democrată Autonomă Moldovenească, și 27 marie 1918, când se realiza unirea cu România, s-a ilustrat printr-o intensificare a activității politice. Pe scena politică basarabeană s-au conturat două tendințe: una militând pentru menținerea Basarabiei ca republică autonomă în cadrul Rusiei sovietice, o alta ce se pronunța pentru unirea cu Regatul României.

Printre personalitățile politice ale Partidului Național Moldovenesc ce au militat în mod hotărât pentru unirea cu România, s-a remarcat și doctorul Daniil Ciugureanu.

Născut la 9 decembrie 1885 în comuna Bălcăuți, județul Hotin, în familia preotului Alexandru Ciugureanu, viitorul prim-ministru al Basarabiei independente urmează studii liceale la Bălți și Chișinău, apoi în 1908 este student la facultatea de medicină din Kiev¹.

Din anii studenției Daniil Ciugureanu aderă la mișcarea națională fiind printre întemeietorii Asociației studențești cultural naționale „Deșteptarea” alături de Alecu Matveevici, Dimitrie Bogas, Simion Murafa, Ștefan Ciobanu. Devenit președinte ale Asociației, studentul medicinist Ciugureanu atrage atenția poliției secrete țariste Ohrana, care îl arestează în mai 1912 trimițându-l pentru câteva luni în Siberia². Revine la Kiev după detenție, terminându-și studiile universitare, continuându-și activitatea cultural politică prin încadrarea sa în grupul intelectualilor români ce editează începând din luna mai 1913 revista și apoi gazeta „Cuvânt moldovenesc” cu sprijinul financiar al marelui patriot român Vasile Stroescu³. Se reîntoarce în Basarabia în același an începându-și activitatea de medic mai întâi la Vorniceni și apoi la Hâncești, fiind permanent urmărit de autoritățile țariste pentru apartenența sa la mișcarea națională românească⁴.

Revoluția din februarie 1917 a dus la intensificarea activității politice și în Basarabia, în lunile martie și aprilie punându-se bazele Partidului Național Moldovenesc. Nucleul conducător al noii formațiuni politice este reprezentat de intelectualitatea românească grupată în redacția și colaboratorii ziarului „Cuvânt moldovenesc”.

În luna mai 1918 doctorul Ciugureanu revine în prim planul vieții politice prin organizarea în ziua de 16 mai la Lăpușna a unei mari adunări în scopul organizării „partidului

¹ Alexandru Chiriac, *Mic dicționar al membrilor Sfatului Țării din Chișinău* (21 noiembrie 1917 — 27 noiembrie 1918), în „Patrimoniul”, 4/1991, p. 32.

² *Ibidem*, vezi și D. Bogos, *La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917—1918*, Tip. „Glasul țării”, Chișinău, 1924, p. 28.

³ Al. Chiriac, *op. cit.*, p. 33, Onisifor Ghibu, *Vasile Stroescu în Oameni între oameni*, Edit. Eminescu, București, 1990, p. 474.

⁴ Alexandru Chiriac, *op. cit.*, p. 33.

național”⁵. În lunile următoare îl întâlnim în conducerea Partidului Național Moldovenesc și președinte al Uniunii zemsvei din ținutul Chișinău⁶.

Hotărârea ostașilor moldoveni din 20–26 octombrie 1917 de a se întemeia Sfatul Țării ca organ conducător al țării a fost urmată de crearea unui Birou de organizare a Sfatului Țării condus de V. Țanțu la lucrările căruia a participat ca reprezentant al Partidului Național și doctorul Daniil Ciugureanu⁷. El se afla printre cei propuși pentru Sfatul Țării din partea partidului său alături de Pan Halipa, I. G. Pelivan, T. Ioncu⁸.

Cele două curente politice principale din viața politică basarabească se vor regăsi și în Sfatul Țării. Astfel grupul social-revoluționar în frunte cu Ion Inculeț, venit de la Petrograd cu misiunea de a menține Basarabia în cadrul Marii Rusii, de a „adânci revoluția”, s-a confruntat cu Partidul Național Moldovenesc ce urmărea unirea cu România. După cum va remarca mai târziu Dimitrie Bogoș în lucrarea cu accente autobiografice „*La răspântie*”, „pe când moldovenii naționaliști cereau autonomie pentru a parveni mai apoi la unirea cu România, social-revoluționarii luptau pentru autonomie cu ochii ațintiți la Petrograd”⁹.

Autoritățile moldovene constituite după proclamarea Republicii autonome, Sfatul Țării în frunte cu Ion Inculeț și guvernul (Consiliul directorilor), condus de Pantelimon Erhan erau confruntate cu o situație internă deosebit de grea. Dificultăților de ordin economic și financiar li se adăugau cele legate de elementele militare din fosta armată rusă ce se retrăgeau de pe frontul român ca urmare a armistițiului de la Brest-Litovsk. În aceste condiții „Blocul Moldovenesc” obține în Sfatul Țării să se autorizeze guvernului de a cere sprijin militar guvernului de la Iași¹⁰, fapt ce constituie un pas semnificativ în direcția unirii.

Acțiunile de apropiere de România provoacă reacția elementelor bolșevice din Frontotdel care la 6 ianuarie 1918 dezarmează voluntarii transilvăneni în gara Chișinău și arestează pe Ion Inculeț și Pan Erhan care sunt salvați de intervenția colonelului Popa¹¹.

În aceste condiții în noaptea de 6 ianuarie 1918 se ține o consfătuire secretă la Chișinău sub președenția doctorului Ciugureanu unde se discută trimiterea unei delegații la Iași pentru a se grăbi intervenția armatei române și refugierea membrilor Sfatului Țării la Iași unde să se continue lucrările. Delegația condusă de I. Pelivan, ministru de externe, pleacă la Iași în noaptea următoare¹².

La 8 ianuarie 1918 trupele române comandate de generalul Broșteanu trec Prutul dând curs cererii basarabenilor sosiți în aceeași zi la Iași, iar în ziua de 13 ianuarie 1918 intră în Chișinău. Intrarea trupelor române în Basarabia a acutizat lupta dintre unioniști, între care o poziție din ce în ce mai puternică are doctorul Ciugureanu și fracția țărănească în frunte cu Inculeț. Este relevant faptul că în ziua de 12 ianuarie 1918 Inculeț se va prezenta la comandamentul diviziei Broșteanu pentru a cere explicații în legătură cu venirea trupelor române și dacă se are în vedere intrarea în Capitală.

Reîntors la Chișinău el transmite informații bolșevicilor despre întâlnirea avută și lansează un manifest locuitorilor arătând că trupele române vor părăsi Basarabia după consolidarea sa militară existând în acest sens garanția francezilor¹³. Deși a avut ca efect retragerea bolșevicilor din Chișinău, deci evitarea unor confruntări militare în oraș, atitudinea sa precum și a șefului guvernului Pan Erhan a nemulțumit pe reprezentanții Blocului Moldovenesc. Aceștia reușesc să obțină în ședința Sfatului Țării din 14 ianuarie 1918 aprobarea demisiei înaintate de Pan Erhan cu 36 de voturi contra 25 în ciuda puternicei opoziții a re-

⁵ D. Bogoș, *op. cit.*, p. 50.

⁶ „Ardealul” din 12 noiembrie 1917.

⁷ D. Bogoș, *op. cit.*, p. 83.

⁸ El se află pe locul patru în lista numărul 6 rezervată Partidului Național Moldovenesc (D. Bogoș, *op. cit.*, p. 85).

⁹ D. Bogoș, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰ În telegrama adresată ministrului de război român, gen. Iancovescu, se solicită „trimiterea în Chișinău a unui regiment ardelenesc cu posibilă urgență. Totodată vă rugăm să dispuneți ca acest regiment să stea la dispoziția consiliului de directori generali (D. Bogoș, *op. cit.*, p. 102).

¹¹ În aceste condiții se redactează acea telegramă în care cei doi conducători basarabeni protestează împotriva întăririi trupelor române în Basarabia, cerând retragerea lor pentru a se evita un război civil. Telegrama pare a fi menită să inducă în eroare elementele bolșevice, mai ales că Inculeț asigură că s-au cerut și demisiile miniștrilor separatiști ceea ce nu era real (vezi pe larg D. Bogoș, *op. cit.*, p. 105–108); în legătură cu poziția lui Pan Erhan vezi Al. Boldur, 1918 *L'Union de la Bessarabie avec la Roumanie*, Edit. Nagárd, Roma, 1983, p. 44.

¹² D. Bogoș, *op. cit.*, p. 107, I. Pelivan, *Amintiri*, în „Patrimoniul” nr. 2/1992, p. 127–132.

¹³ D. Bogoș, *op. cit.*, p. 113.

prezentanților fracțiunii țărănești care doreau amânarea rezolvării crizei după Congresul țărănesc din 18 ianuarie 1918¹⁴. Blocul Moldovenesc obține o victorie politică majoră deoarece reușea să impună în fruntea guvernului pe un unionist convins, doctorul Daniil Ciugureanu¹⁵.

Guvernul format de doctorul Ciugureanu și aprobat în zilele următoare după îndelungă dezbateri de Sfatul Țării are în componență pe V. Cristi la interne, I. Pelivan la externe, T. Iancu la finanțe, colonelul Brăescu la Ministerul de război, N. Bosie Codreanu la Ministerul lucrărilor publice, Sovenco la justiție, Podvinschi, director general al controlului¹⁶.

Din vechiul guvern își mențineau funcția miniștrii de interne, externe, finanțe, comunicații, iar P. Erhan primește alt departament.

Noul guvern avea rolul de a calma opinia publică, fapt relevat de noul premier Ciugureanu în cuvântarea program, în care după ce a evidențiat criza prin care trecea țara a precizat că guvernul stăpânește situația. Referindu-se la prezența trupelor române premierul a declarat că ea este legată de protejarea căilor ferate și a depozitelor de alimente¹⁷.

Proclamarea independenței Ucrainei la 20 noiembrie 1917 a precipitate venimintele din Republica autonomă moldovenească, ea fiind despărțită de Rusia printr-un alt stat ale cărei intenții anexioniste față de Basarabia nu vor întârzia să se manifeste. În aceste condiții la 22 ianuarie 1918 Sfatul Țării proclamă independența țării.

În proclamația de independență susținută în numele guvernului de Pan Erhan se arată că dacă Ucraina este independentă Republica Moldova, nu poate fi decât independentă, căci dacă ea nu devine independentă ea va fi anexată¹⁸.

D. Ciugureanu citește în aceeași ședință declarația din 15 ianuarie 1918 de la Iași a ministrului Franței în România declarație remisă autorităților moldovenești de consulatul francez la Chișinău, Sarret. În acest document diplomatul francez afirmă că intrarea armatelor române nu poate să aibă nici o influență atât asupra situației interne politice a țării, cât și influență asupra viitorului politic al Basarabiei¹⁹, ea fiind efectuată din rațiuni militare.

Intervenția premierului era menită a ralua independenței gruparea țărănească și minoritățile, de a reafirma neimplicarea armatei române în viața politică de la Chișinău.

Doctorul Ciugureanu și ceilalți conducători ai Blocului Moldovenesc erau conștienți că vecinul de peste Nistru, Ucraina, tinde să devină moștenitorul țarismului în această zonă și va ridica pretenții teritoriale asupra Basarabiei. Confirmarea va veni la 2 februarie 1918 când Ucraina va adresa un ultimatum României cerându-i să-și retragă trupele din Basarabia în decurs de 48 de ore²⁰.

Pentru Daniil Ciugureanu singura soluție pentru a salva țara de pericolul bolșevic este de a accelera procesul de unire cu România. În acest sens guvernul cooperează cu guvernul român pentru a se apăra bunurile; armatei române din Basarabia și solicită sprijin pentru organizarea armatei moldovenești și a ministerului de război și a anihilării tentativei generalului Vebel de a recruta voluntari ruși pe teritoriul basarabean. În aceste condiții premierul Ciugureanu se adresează noului premier român, generalul Averescu și el un fiu al Basarabiei, cerând concursul armatei române pentru a anihila manevrele generalului rus²¹.

Un moment semnificativ în acțiunile ce preced unirea cu România se derulează în ziua de 8 februarie 1918 când guvernul condus de dr. Ciugureanu dă un banchet în onora reprezentanților aliaților din Chișinău și a armatei române. Iau cuvântul alături de dr. Ciugureanu, Pan Halipa vicepreședinte Sfatului Țării, I. Pelivan, ministru de externe, V. Cristi,

¹⁴ „Ardealul” nr. 5 din 16 ianuarie 1918; D. Bogos, *op. cit.*, p. 117.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Alexandru Boldur, *op. cit.*, p. 50; Al. Chiriac, *op. cit.*, p. 35.

¹⁷ Al. Boldur, *op. cit.*, p. 50.

¹⁸ Al. Boldur, *op. cit.*, p. 51.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ C. Kirițescu analizând evenimentele din ianuarie 1918 aprecia că păstrarea unei independențe desăvârșite a țării era o soluție în care nu credea nimeni. Republica Basarabeană era cu desăvârșire lipsită de resurse financiare și fără bani, era imposibil să se înjghebeze o întocmire de stat solidă. Secătuită după patru ani de război și de devastări, ar fi trebuit să treacă mulți ani până ce finanțele statului să fie în stare să susțină nevoile țării. Afară de aceasta era evident că Basarabia independentă era să devină curând obiect de ispită pentru țările vecine, un mare teritoriu de război și de ocupație. Ucraina își mărturisise intențiile, iar Austria ținea sub ocupație Hotinul (*Istoria războiului pentru întregirea României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1988, vol. II, p. 254).

²¹ D. Bogos, *op. cit.*, p. 124. Este reprodusă și telegrama adresată de dr. Ciugureanu generalului Averescu.

ministru de interne, O. Ghibu, D. Bogos vice-ministru la ministerul de război, generalul Broșteanu din partea armatei române, diplomatul francez Villoumin din partea aliaților²². La acest banchet unii participanți vor pune mai deschis sau mai discret problema unirii cu România.

Peste câteva zile la 22 februarie se întâmplă un alt eveniment care pune chestiunea unirii prin invitarea Moldovei de a participa la tratativele de pace dintre România și Puterile Centrale. În urma deliberărilor din aceeași noapte Sfatul Țării îl desemnează pe președintele său Ion Inuleț, iar guvernul, în ziua următoare, pe doctorul Ciugureanu²³.

Plecată la 23 februarie delegația republicii moldovenești ajunge la Iași la 26 februarie. În capitala vremelnică a României fruntașii basarabeni sunt primiți cu multă căldură, vizitează Universitatea unde asistă la cursurile de la Facultatea de Medicină și iau prânzul cu Constantin Argetoianu și C. Sărăteanu miniștrii în guvernul Averescu. În ziua următoare oaspeții basarabeni sunt primiți în audiențe succesive de regele Ferdinand și prințul moștenitor Carol. În 28 februarie vizitează Școala normală iar în ziua de 1 martie sunt primiți la Academia Română²⁴.

Într-o discuție avută cu un redactor al ziarului „România Nouă” după reîntoarcerea la Chișinău, premierul Ciugureanu declară că în convorbirea cu regele „am mai atins și chestia financiară atrăgând luare aminte suveranului asupra stării noastre grele din care nevoie poate că va trebui să ne scoată tot România. Regele — preciza premierul — a răspuns că deși însăși România în clipa de față este într-o stare destul de grea ajutorul frățesc de care avem nevoie întotdeauna ne va fi dat”²⁵.

Abordând problema reformelor regele „a spus că recunoaște dreptul nostru de a ne ocârmui singuri și a ne face acele reforme sociale de care avem nevoie. În privința reformei agrare suveranul român a arătat că România împărtășește principiile noastre în privința drepturilor țaranului de a căpăta pământul care-l muncește”²⁶.

Primirea la Academia Română a fost un nou prilej pentru D. Ciugureanu de a-și arăta sentimentele unioniste și a se distanța de poziția lui Ion Inuleț. În cuvântarea ținută în fața înaltului for Daniil Ciugureanu a spus: „în cei 106 ani de robie ne-a fost oprit tot. Ne-a fost oprit și dreptul de a ne îmbrățișa cu frații noștri de peste Prut de a asculta chemările mamei noastre România”²⁷.

În aceeași cuvântare marele patriot român vorbește deschis de unirea nu numai cu România dar și Transilvania elogiind țaranul român: „dacă astăzi suntem gata în viitor unirea cu neamul de peste Prut și din Transilvania aceasta o datorăm țaranului român din Basarabia”²⁸. La aceeași întrunire Ion Inuleț se mulțumește a remarca „aici noi care întâia oară venim prin aceste locuri am înțeles că suntem neamuri și neamurile cele mai apropiate”²⁹.

Criza de guvern din România de la începutul lui martie 1918 amână tratativele de pace și delegația basarabească se reîntoarce la Chișinău.

Acțiunile de apropiere continuă la începutul lunii martie 1918 când Sfatul Țării aprobă o propunere a ministrului Comunicațiilor N. Bodie-Codreanu de a încheia o convenție cu România în domeniul feroviar prin cele 70 de voturi ale Blocului Moldovenesc împotriva votând fracțiunea țărănească (46 de voturi)³⁰.

La 16 martie 1918 în Sfatul Țării doctorul Daniil Ciugureanu are o confruntare hotărâtoare cu adversarii unirii în probleme de politică externă răspunzând unei interpelări a deputatului Țigancu unul din liderii fracțiunii țărănești. În cuvântul său, premierul, înlocuind pe titularul externelor, Pelivan ce era bolnav, arată că țara se află în raporturile cele mai bune cu România după cum se poate vedea din recenta vizită făcută la Iași, că România se consideră o soră mai mare și că primejdia vine din Orient din partea Ucrainei ce râvnește două ținuturi Akerman și Hotin. Își întărește afirmația citind o telegramă semnată de premierul și ministrul de externe ucrainean, Golubivici, adresată guvernului român în care acesta își argumentează pretențiile teritoriale prin faptul că „partea de nord a teritoriului Basarabiei este locuită în cea mai mare parte de ucrainieni, iar în partea de sud (între gurile Du-

²² „România nouă”, nr. 18 din 10 februarie 1918.

²³ Ibidem nr. 33 din 28 februarie 1918; D. Bogos, *op. cit.*, p. 129.

²⁴ „România nouă”, nr. 35 din 2 martie 1918.

²⁵ Ibidem din 8 martie 1918. Articolul „Basarabia și România. De vorbă cu ministrul președinte al republicii noastre”.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, Cuvântarea dr. D. Ciugureanu la Academia Română.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, Cuvântarea d-lui Inuleț.

³⁰ D. Bogos, *op. cit.*, p. 131.

mării și a Nistrului ei au o majoritate relativă și astfel Basarabia în privința stării etnografice, economice și politice alcătuiește o parte nedespărțită din teritoriul Republicii Democratice Ucrainiene³¹.

După citirea documentului, primul ministru precizează că acesta a fost motivul real al neparticipării delegației moldovenești la tratativele de pace, pentru a nu da ocazie Ucrainei să insiste în cererile sale.

Deși puternic marcată de intervenția doctorului Ciugureanu fracția țărănească ripostează criticând politica guvernului și mai ales hotărârea de unire cu România votată în adunarea de la Bălți din 2 martie 1918³².

Primul ministru intervine din nou în dezbateri atacând minoritățile ce se opuneau unirii României, acuzându-le că: „niciodată nu v-ați interesat de istoria acestei țări căci pe toți înococe v-a mânat numai lăcomia de a vă îmbogăți”³³.

În încheiere afirmă că neparticiparea delegației moldovene la tratativele de la Brest Litovsk a fost norocul neamului românesc. Se poate afirma că momentul hotărâtor ce a premers unirea s-a desfășurat la 16 martie 1918 în Sfatul Țării, iar doctorul Ciugureanu a fost direct implicat în confruntarea ce a înclinat definitiv balanța în favoarea unirii. O unire cu Ucraina nu era împărtășită nici de fracția țărănească care va încerca în ultimul moment să accelereze elaborarea noii constituții a țării pentru a menține republica independentă.

La 23 martie 1918 o nouă întâlnire la Iași cu guvernul Marghiloman la care participă din partea Basarabiei: Inuleț, Pan Halipa și Ciugureanu și venit de la București, Constantin Șterea³⁴.

Marghiloman în cuvântul său vorbește despre „neputința unui stat mic în formațiunea de a păstra integritatea sa între Ucraina, Austria și România”³⁵.

Inuleț pune întrebări la sfârșitul discuției în legătură cu Sfatul Țării, guvernul și administrația din Basarabia, dacă acestea vor fi menținute. Marghiloman răspunde că reprezentanții Basarabiei vor fi integrați parlamentului și guvernului român. Drepturile câștigate în Basarabia, regimul agrar existent și dreptul de vot al femeilor, regimul provincial, va rămâne neatins afirmă în concluzie premierul român³⁶.

Delegația basarbeană revine la Chișinău împreună cu Constantin Stere care desfășoară o intensă activitate căutând în zilele următoare să obțină sprijinul grupării țărănești pentru unire.

Problema neutralizării grupării țărănești se discută și la ședința Blocului Moldovenesc în care doctorul Ciugureanu se ridică cu hotărâre împotriva soluției propuse de Pan Erhan care dorea votarea unirii cu România cu o largă autonomie. Premierul basarbean afirmă că „în cadrul Rusiei Mari ar fi trebuit ca fiecare popor să-și aibă autonomia sa, dar într-o țară ca România în care am face a treia parte din țară și din populație, autonomia noastră ar fi un stat în stat un continuu prilej de neînțelegeri”³⁷.

În ziua următoare, 27 martie, Sfatul Țării vota în prezența primului ministru român Alexandru Marghiloman și a membrilor guvernului moldovean, în frunte cu doctorul Ciugureanu, unirea cu România. Era un mare triumf al forțelor naționale grupate în Partidul Național Moldovenesc, al marilor patrioți moldoveni dintre Prut și Nistru în rândul cărora la loc de frunte se situa doctorul Ciugureanu.

³¹ D. Bogoș, *op. cit.*, p. 132.

³² Hotărârea este semnată de 102 persoane. Un nou apel de unire cu România este semnat la Soroca de 165 persoane la 13 martie (vezi Al. Boldur, *op. cit.*, p. 59–60).

³³ D. Bogoș, *op. cit.*, p. 133.

³⁴ O primă întâlnire între conducătorii basarabeni I. Inuleț, D. Ciugureanu, Pan Halippa și Marghiloman avusese loc la 20 martie 1918. În notele zilnice Marghiloman o relatează astfel: „Lunga întrevedere și membrii delegației Basarabiei: Inuleț, președintele Sfatului Țării; dr. Ciugureanu, preșident al consiliului miniștrilor și Halippa vice-preșident al Sfatului Țării. Teza mea: Basarabia prea slabă pentru a trăi singură și despărțită; Ucrainenii pândesc nordul și litoralul mării; nici bani, nici armată. Unirea le-ar face un singur serviciu: să oprească dezmembrarea. Inuleț, ex-agent al lui Kerenski, nu vrea decât unirea cu autonomie deplină; ceilalți doi unirea. Le vorbesc de egalitate de drepturi, de miniștri luând loc printre noi, etc.” Al. Marghiloman, *Note politice*, Inst. de arte grafice București, 1927, vol. III (1917–1918) p. 442–443.

³⁵ *Ibidem*, p. 448.

³⁶ *Ibidem*, p. 449; „România nouă”, nr. 56 din 27 martie 1918.

³⁷ „România nouă” din 28 martie 1918; D. Bogoș, *op. cit.*, p. 133.

La banchetul dat în aceeași zi în cinstea realizării unirii, marele patriot aprecia într-o vibrantă cuvântare că în ziua de 27 martie „s-a împlinit visul cel sfânt al românilor din Basarabia”³⁸.

Festivitățile vor continua la Iași în ziua de 30 martie 1918, prilej cu care marele patriot este decorat împreună cu Inculeț cu Coroana României³⁹.

Prin decret regal în conformitate cu actul de unire adoptat la Chișinău, doctor Ciugureanu devine împreună cu Ion Inculeț ministru secretar de stat în guvernul român⁴⁰.

Se încheia astfel cea mai importantă etapă din cariera politică a marelui patriot român care în calitate de deputat în Sfatul Țării de la Chișinău între noiembrie 1917 și ianuarie 1918 și de șef de guvern între ianuarie și martie 1918 a militat cu hotărâre pentru realizarea unirii.

Cariera sa politică va continua în România Mare ca membru în Partidul Liberal fiind deputat și senator, vicepreședinte atât al Camerei Deputaților în anii 1922–1926 și al Senatului 1933–1937.

În 1940 Dr. Ciugureanu se află printre intelectualii basarabeni care protestează împotriva dictatului sovietic ce rupea din trupul țării provincia dintre Prut și Nistru.

După al doilea război mondial va fi una din victimele totalitarismului, decedând curând după arestarea sa în închisoarea din Sighet la 6 mai 1950⁴¹.

Doctorul Ciugureanu* a făcut parte dintr-o strălucită generație de intelectuali basarabeni alături de Pan Halippa, Ion Pelivan, Constantin Stere, Anton Crihan, Dimitrie Bogos care au ținut trează făclia națională în Basarabia și care a știut în acele momente politice dificile din anii 1917–1918 să unească-n jurul său pe basarabeni ce simțeau românește realizând prim a dia cele trei uniri din anul 1918 ce au făurit România Mare.

³⁸ „România nouă” din 29 martie 1918.

³⁹ „România nouă” din 1 aprilie 1918.

⁴⁰ „România nouă” din 2 aprilie 1918. La 7 aprilie 1918 se formează un nou guvern condus de P. Cazacu.

⁴¹ C.C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în închisoarea de la Sighet*, Edit. Fundației culturale române, București, 1994, p. 157.

* Autorul mulțumește inginerului Gh. Ciugureanu, fiul fostului om politic basarabean pentru informațiile oferite în redactarea studiului de față.

VASILE STROESCU — LUPTĂTOR PENTRU DESĂVÂRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE ROMĂNEȘTI

CONSTANTIN I. STAN

Intrarea României în război de partea puterilor Antantei, în august 1916, a redeșteptat speranțele românilor de pretutindeni în realizarea desăvârșirii unității naționale românești. Printre cei care nutreau asemenea speranțe se afla Vasile Stroescu¹. Înfrângerile suferite de armata română în toamna anului 1916 nu i-a știrbit dorința de libertate și de înfăptuire a unității tuturor românilor. De aceea, mulți îl căutau, îi cereau sfatul, sprijinul material și moral.

La sfârșitul anului 1916 O. Goga a plănuit retragerea în Basarabia lui Vasile Stroescu împreună cu Onisifor Ghibu. Cei doi refugiați ardeleni aveau în vedere adăpostirea familiilor lor la una din moșiile lui Stroescu din Basarabia, unde speau să fie în siguranță, dat fiind că ei erau condamnați la moarte în contumacie. Cu toate că O. Goga obținuse pentru amândoi pașapoartele, iar pregătirile în vederea deplasării la Odessa erau încheiate, cel care a plecat a fost O. Ghibu. O. Goga a fost reținut de Consiliul de Miniștri la Iași. Ulterior, el a primit sarcina din partea generalului Prezan, șeful Marelui Cartier General Român, de a organiza ziarul acestei instituții intitulat „România”. Directorul noului cotidian era Mihail Sadoveanu, iar Goga îndeplinea funcția de prim-redactor. O. Ghibu a ajuns în Odessa, la V. Stroescu, dar acesta i-a declarat că „nu are posibilitatea să ne adăpostească familiile, deoarece are moșiile date în arendă și ar fi o nenorocire să lăsăm familiile într-un sat din acela — unde nu este telefon, nu este tren, nu este poștă, nu este doctor, unde nu pătrunde o gazetă”². După cinci zile, potrivit relatărilor lui O. Ghibu, „în lungi convorbiri minunate, care s-au soldat la sfârșit cu constatarea că proiectul lui O. Goga de a ne lăsa familiile în cutare sat basarabean antedelvian este în împrejurările date cu totul în dezavantajul nostru și ar putea fi chiar catastrofal pentru noi, în consecință am și luat, cât mă privește pe mine hotărârea de a renunța definitiv la el, urmând ca după întoarcerea la Iași să-i comunicăm această hotărâre și lui Goga”³.

La începutul anului 1917, în Rusia a izbucnit revoluția. Țarul Nicolae al II-lea a fost înlăturat și s-a constituit un guvern provizoriu condus de Kerenski. Românii basarabeni, după mai bine de un secol de dominație rusă, s-au redeșteptat, ridicându-se la luptă pentru câștigarea drepturilor și libertăților naționale.

Un rol important în organizarea și conducerea luptei politice a românilor basarabeni l-a avut crearea la 3/16 aprilie 1917 în Chișinău a Partidului Național Moldovenesc. Cu acest

¹ V. Stroescu s-a născut la 11 noiembrie 1845 în satul Trinca din ținutul Hotinului, într-o veche familie boierească, fiind al patrulea copil al boierului Vasile Stroescu. Studiile gimnaziale le-a făcut la Kemeș—Podoleș, iar cele liceale la Chișinău și Odessa. A urmat dreptul la Moscova, Petersburg și Berlin. În capitala Prusiei și-a susținut în 1866 teza de doctorat. Un an mai târziu era judecător la Hotin.

Vorbea cu ușurință limbile: franceză, italiană, germană, engleză și toate cele slave. Moșiile sale din ținuturile Bălți și Hotin aveau o suprafață de 25.000 hectare. El le-a arendat copiilor în condiții foarte avantajoase (Vezi Gheorghe Bezviconi, *Frații Stroescu*, în „Din trecutul nostru”, III, nr. 17—20, februarie-mai 1935, p. 105—106; Liviu Marian, *Vasile Stroescu. Amintiri*, în „Adevărul literar și artistic”, din 25 aprilie 1926; Antonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, București, 1984, p. XXVII—XXVIII).

² Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, vol. IV, *În Basarabia revoluționară (1917—1918)*, Chișinău, 1992, p. 50—51.

³ Idem, *Oameni între oameni. Amintiri*, Ed. de Ion Bulei, Octavian Onisifor Ghibu și Șerban Polverejan, București, 1990, p. 91.

prilej, potrivit unei participante la eveniment, s-a citit scrisoarea marelui patriot V. Stroescu care spunea că toată averea lui este pusă în folosul partidului care se formează acum⁴.

Programul noii formațiuni politice a fost întocmit de un grup de inițiativă compus din Anton Crihan, Ion Buzdugan, Gheorghe Andronache, Nicolae Cernei și Iorgu Tudor. El cuprindea idei avansate pentru vremea aceea:

„1) Exproprierea pământului agricol fără nici un fel de despăgubire, acesta urmând să se dea norodului pentru că el îl muncește. Pădurile, pășunile, iazurile sunt, de asemenea, supuse exproprierii, devenind proprietate obștească.

2) Școlile trebuie să fie românești, iar învățătura să fie fără plată și să aibă chip (posibilitatea) să învețe în ele copii ai țăranilor și muncitorilor.

3) Limba moldovenească (românească) să se introducă în toate dregătoriile de stat, de ținut și de voloste (plasă), de comună.

4) Arhiepiscopul (capul bisericii ortodoxe) și toți nacealcicii (funcționarii administrativi) sunt datori să cunoască limba norodului.

5) Recruții să nu mai fie duși în alte gubernii pentru satisfacerea serviciului militar, ci să facă slujba pe loc, în Basarabia, în regimente moldovenești, punându-se astfel bazele armatei naționale.

6) Necesitatea obținerii autonomiei interne, precum și crearea unui Sfat al Țării, alcătuit din împuterniciții tuturor păturilor moldovenești și ale altor neamuri conlocuitoare va fi singurul cârmuitor în Basarabia”⁵.

Programul Partidului Național Moldovenesc avea pe lângă un caracter profund democratic și unul patriotic, urmărind generalizarea limbii române și a alfabetului latin în școli, administrație, justiție și armată. Realismul, caracterul său echilibrat au făcut ca acest program să aibă o aderență considerabilă în rândurile opiniei publice, contribuind la sporirea personalității și prestigiului noii formațiuni politice. Tot în ziua de 3/16 aprilie 1917 a fost aleasă conducerea Partidului Național Moldovenesc. Se punea problema cine să fie președintele partidului. P. Halippa s-a gândit în primele momente la arhimandritul Gurie, care se găsea exilat undeva în interiorul Rusiei. Dar alegerea unei fețe bisericești în fruntea unui partid politic în acele împrejurări nu era cea mai bună soluție. O. Ghibu a propus – fapt consemnat în memoriile sale, ca în fruntea partidului să se afle cunoscutul boier naționalist, care s-a ilustrat o viață întreagă prin mari inițiative în folosul întregului popor român, Vasile Stroescu, „care, deși nu are calități de luptător politic propriu-zis, este un om de inimă, un mare democrat, un om de bine și de o onestitate fără pereche, al cărui sfat și sprijin poate să valoreze mai mult decât orice însușiri politice”⁶.

Propunerea lui Ghibu a fost întâmpinată cu rezerve, deoarece Stroescu era prea bătrân, dar în cele din urmă a fost primită, în principiu, iar doi delegați, P. Halippa și O. Ghibu, urmau să se deplaseze la Odessa unde „petrecia de câțiva vreme venerabilul protector al cauzei naționale”, pentru a înmâna o adresă semnată de cei 21 de membri fondatori ai Partidului. V. Stroescu a fost impresionat de onoarea de a fi ales în fruntea Partidului Național Moldovenesc, scriind comitetului un mesaj precizând: „Mă simt fericit că am ajuns zile la care niciodată n-am putut să ne așteptăm. Soarta poporului român din Basarabia se află în mâinile noastre”. Ca de atâtea ori, și de această dată, marele mecenat se gândea la cei umili, cei simpli, la poporul care trebuie luminat prin școli românești și conferințe. „Trebuie să formezi conferențieri care să umble prin sate, să-i lumineze pe țărani, să știe dreptul și datoria lui (...)”. Și cu această ocazie V. Stroescu își reafirma deplinul atașament față de cauza națională românească, declarând „Eu îs cu totul la dispozițiunea țării mele, cu mintea, cât mi-a dat Dumnezeu, cu toată inima și cu toată averea mea”⁷.

Românii basarabeni au acordat, de asemenea, o atenție deosebită organizării lor militare. S-au format cohorte (cete) moldovenești. O (cohortă) ceată era alcătuită dintr-o sută de oameni, cu un ofițer și avea în frunte un inspector (comandant). În vederea constituirii ace-

⁴ Elena Alistar-Romanescu, *Amintiri din anii 1917–1918*, în Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise (în continuare se va cita B.A.R., secția Mss.), Arh. Grigore T. Kirileanu, mapă VI, mss. 20, f. 49.

⁵ Iorgu Tudor, *Amintiri*, vol. II, *După Unire în țara liberă* (manuscris aflat în posesia prof. George Vioreanu din Buzău), f. 23.

⁶ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții...*, vol. IV, p. 73–74.

⁷ Cf. Al. Ciulcu, *Din viața și activitatea lui Vasile Stroescu*, în „Viața Basarabiei”, IX, nr. 1, ianuarie 1940, p. 20.

tor unități militare s-a creat *Comitetul Ostășesc Moldovenesc*. Noul comitet s-a ocupat de activitatea de recrutare, organizare și instruire a cohortelor, concomitent, noul organism s-a preocupat de problema popularizării și susținerii aspirațiilor naționale românești. La 18 aprilie 1917, Comitetul Militar din Odessa a organizat un miting în localitate cu participarea câtorva mii de soldați, țărani, muncitori, intelectuali, funcționari din oraș și împrejurimi. La această întâlnire, au fost prezenți delegați din Chișinău ai Partidului Național Moldovenesc: Pan Halippa, Simion Murafa, Vasile Hare, Vladimir Bogoș, Vladimir Cazacliu, reprezentanți ai refugiaților ardeleni, bănățeni și bucovineni: O. Ghibu, O. Goga, Ion Nistor.

Manifestanții s-au deplasat pe străzile orașului cu tricolorul românesc în frunte, fiind însoțiți de muzica militară care intona cântece patriotice. Demonstrații, în jur de 10 ceasuri au defilat prin Odessa purtând pancarde pe care erau scrise lozinci ca: „Vrem autonomia Basarabiei” „Vrem școală națională”. Cei prezenți s-au oprit în fața Hotelului unde se afla bolnav Vasile Stroescu. Acesta, în aplauzele și ovațiile miilor de participanți iese pe balcon și se adresează mulțimii. Martor al evenimentului, Iorgu Tudor consemna în memoriile sale, încă inedite, atmosfera emoționată care domnea la acest miting: „Venerabilul bătrân iese pe balcon — scria I. Tudor — lumea îl ovaționează cu căldură. Adânc mișcat, cu ochii în lacrimi, se înclină adânc și privind cu dragoste și admirație marea de oameni, civili și militari, adresează acestora un cuvânt de salut și recunoștință. Vorbitorul își exprima cu acest prilej mirarea, dar în același timp nemărginita satisfacție față de mulțimea adunată: « Scumpii mei și dragii mei frați și prieteni, vă iubesc și nu-mi vine să cred ochilor, căci e prea de vis, e de necrezut ceea ce văd, o lume de entuziaști împlinători, îndrăzneți ai unui testament, ai unui vis ». Satisfacția lui Stroescu era cu atât mai mare cu cât la miting participau reprezentanți ai tuturor românilor: regățeni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, moldoveni din Basarabia, care reprezentau simbolic « România de mâine, România întregită, România mare ». Era crezul pentru care marele mecenat acționase și lupta în continuare. Prezența acestor soli îți umplea inima de bucurie și speranță în izbânda cauzei românești: « ziua de azi, pentru mine e cea mai luminoasă, înălțătoare și fericită zi din viața mea. Să trăiți dragii mei, să luptați ca să ne vedem împlinit cât mai curând idealul nostru sfânt. Trăiască România mare! »⁸.

La rândul său, Pantelimon Halippa descria în memoriile sale bucuria lui Stroescu generată de prezența impunătoarei mulțimi de români care se aflau în fața Hotelului „Londone” unde locuia cel care: „și-a cheltuit viața și averea pentru nevoile vitale ale românilor de pretutindeni”, subliniind: „și i-am procurat cea mai mare bucurie din viață când a văzut cu ochiul lui minunatul tablou al ostășimii moldovenești basarabene, care se încadra în rânduri strânse și unite ale neamului pentru salvarea lui”⁹.

Deși bolnav, destul de în vârstă, V. Stroescu a menținut strânse legături cu lupta țării pentru unitate națională. Pentru „Cuvânt Moldovenesc”, marele mecenat a acordat o nouă donație de 10 000 ruble. De asemenea, O. Ghibu a fost sprijinit în editarea gazetei „Ardealul” cu litere latine, promițându-i să-i trimită pe trei luni de zile 200 de ruble lunar¹⁰.

Legăturile cu O. Ghibu s-au consolidat în perioada următoare. La 26 iulie 1917, V. Stroescu îl informează pe Ghibu în legătură cu sosirea în Rusia a trenului care transporta tezaurul Băncii Naționale a României, exprimându-și bucuria față de acest eveniment¹¹.

În toamna anului 1917, V. Stroescu pleacă la Petrograd pentru a-și îngriji sănătatea. Aici, cu ajutorul dr. Nicolae Lupu și ministrului plenipotențiar al României în capitala Rusiei, el se îmbarcă pe un vapor cu destinația Londra. Bolnav, nu stă mult aici, deplasându-se spre Paris, unde este supus unei operații dificile care reușește¹². Din aceste motive, nu poate fi martor la înfăptuirea Unirii Basarabiei cu România, idealul pentru care luptase cu atâta energie.

⁸ I. Tudor, *Amintiri*, vol. I, *În vâltoarea revoluției din 1917–1918, Basarabia autonomă și republica* (mss.), f. 53.

⁹ P. Halippa, *Cronica vieții mele* (in memorii în manuscris), în Arhivele M. Ap. N. (fostă arhivă C.C. al P.C.R.), dosarul 115, caietul nr. 4, fila 427.

¹⁰ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, vol. IV, p. 376–377.

¹¹ Scrisoarea se află în arhiva personală Onisifor Ghibu; trenul special „al băncilor” a pornit din Iași la 28 iulie 1917 și a ajuns în Moscova pe 3 august 1917, cu cele 175 de lăzi conținând tezaurul, apoi odoarele mănăstirilor, pinacoteca, depozitul casei de depuneri, o parte a arhivelor statului, manuscrise ale Academiei Române (vezi Arhivele Statului, București (în continuare se va cita Arh. St. București), fond Președenția Consiliului de Miniștri, mapa XIX, varia I; Mihail G. Romașcanu, *Tezaurul român la Moscova*, București, 1934, *passim*; Viorica Moisuc (coord.), *Tezaurul României la Moscova. Documente (1916–1917)*, București, 1993, *passim*).

¹² Al. Ciulcu, *op. cit.*, p. 21.

În capitala Franței, V. Stroescu a desfășurat o importantă activitate în sprijinul cauzei naționale românești. A contribuit la finanțarea propagandei românești desfășurate pe pământ francez, ajutând mai ales gazeta „La Roumanie”. Îi găsim printre semnatarii moțiunii adunării românilor din Franța, desfășurată în ziua de 24 august/6 septembrie 1918. Documentul, semnat printre alții de: P. Brătășeanu, C. Mille, Anghel Nicolescu, slt. Horia Hulubei, apoi George Sterian, Aureliu N. Eliescu, Traian Ialalescu, George Murnu, Oreste Tafrales, Dimitrie Voinov, recomandă pe Vasile Lucaciu și profesorul Ioan Cantacuzino care primeau împuternicirea de a discuta cu autoritățile aliate. Scopul acestor întrevederi era acela de a convinge autoritățile antantiste „ca să susțină în numele nostru interesele și idealul neamului românesc pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat național”. În același timp, ei erau autorizați să acționeze pentru alcătuirea unui Consiliu Național dintre românii hotărâți a rămâne în țările aliate, până la pacea generală, spre a lupta în mod statornic pentru lămurirea opiniei publice mondiale asupra aspirațiilor noastre naționale și pentru realizarea drepturilor firești ale neamului românesc prin constituirea României Mari¹³.

La 20 septembrie/3 octombrie 1918 a fost creat la Paris *Consiliul Național al Unității Românești* format din 29 de membri, printre care se afla și V. Stroescu. Președinte al acestui organism a fost ales Tache Ionescu, iar doctor V. Lucaciu, O. Goga, Ioan Th. Florescu, doctor Constantin Angelescu îndeplineau funcții de vice-președinți.

După înfăptuirea marii unități, prin actele plebiscitare de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, V. Stroescu a activat pentru recunoașterea desăvârșirii unității naționale românești. La Paris el a stabilit legături strânse cu delegația României la Conferința de pace. În ziua de 22 aprilie 1919 a avut o întâlnire cu Al. Vaida Voievod care afirma într-un mesaj adresat lui Iuliu Maniu în aceeași zi: „Azi l-am avut la masă pe bătrânul Stroescu, om foarte simpatic și înțelegător”¹⁴.

În urma alegerilor parlamentare din noiembrie 1919, V. Stroescu a fost ales deputat în mai multe circumscripții din Basarabia. În cadrul primei ședințe a Adunării Deputaților la 20 noiembrie 1919, el a fost desemnat ca președinte de vârstă. În discursul rostit cu acest prilej marele mecenat a elogiat semnificația unirii depline arătând că: „Acea ce nici în vis n-am putut vedea să înfăptuim în realitate, adică Uniunea tuturor provinciilor românești într-un singur stat”. În același timp, președintele provizoriu, vorbind de factorii care au contribuit la înfăptuirea Marii Uniri, a subliniat că poporul nostru a fost creatorul acestui măreț act istoric: „Cel dintâi factor care a lucrat la unirea românilor — a afirmat vorbitorul — a fost însuși poporul românesc (...). În luptele lui pentru neam și țară a arătat cea mai mare bravură, a suferit cele mai mari, chiar supraumane, suferințe”. Prin urmare, realizarea Unirii depline este rodul sacrificiilor nenumăratelor generații de înaintași care și-au vărsat sângele și și-au dat viața pentru independență și unitatea neamului. În final, V. Stroescu a chemat pe toți fiii patriei reintregite la unitate și coeziune, care în concepția sa constituie chezașia progresului țării și poporului: „În România să dăm toate patimile uitării, să intrăm cu gândul numai la binele și prosperitatea neamului și țării noastre”¹⁵.

Era crezul de o viață al marelui mecenat care în vremurile de răstribite prin care trecea neamul românesc a adus alinare, a descrețit frunțile. Acest discurs a impresionat opinia publică din România. Profesorul Nicolae Iorga, profund mișcat de discursul simplu dar măreț prin valoarea lui de simbol, considera vorbitorul, în paginile ziarului „Neamul Românesc” ca fiind „O siluetă americană cu o atitudine fermă a unui Wilson”. Autorul articolului trecea în revistă calitățile deosebite ale lui V. Stroescu: „democrat sincer, de convingere adâncă, mai presus de prejudecățile clasei sale, dar și peste toate iluziile demagogiei primejdioase”, Iorga a precizat că deși trăit mulți ani în străinătate „Stroescu nu și-a uitat poporul, prin întreaga lui activitate fiind un fiu credincios al neamului său”. Marele istoric a arătat că președintele de vârstă al Adunării Deputaților a vorbit clar, energic, în nunele deputaților, exprimându-și „nemăsurata bucurie pentru opera în chip minunat îndeplinită a întregirii naționale”. Nicolae Iorga a afirmat, totodată, că expunerea lui V. Stroescu a constituit un bun început pentru Cameră: „Mai multă tinerețe nu putea vorbi prin graiul președintelui de vârstă”¹⁶.

Începând din anul 1919, V. Stroescu a fost ales mereu deputat și senator în Transilvania. Prin Legea din 1924 i se creează o senatorie de drept. Era o modestă recunoștință față de mărețele acte patriotice făcute în decursul a peste două decenii, atât mai înainte cât și după Marea Unire, Stroescu a fost departe de vâltoarea luptelor politice pe care nu le-a agreat niciodată.

¹³ B.A.R., Secția Mss, cota A. 1687. Moțiunea din 24 august/6 septembrie 1918.

¹⁴ Arh. St. București, fond Al. Vaida Voievod, dosar 55/1919, f. 9.

¹⁵ Constantin I. Stan, *Consecrarea Unirii Transilvaniei cu România în primul parlament al României întregite*, în „Apulum”, XX, 1982, p. 310—311.

¹⁶ „Neamul românesc”, din 26 noiembrie 1919.

În iunie 1923, V. Stroescu a luat parte la crearea *Ligii Drepturilor Omului* alături de C. Gh. Costaforu, Dem. Dobrescu, dr. Nicolae Lupu, pictorul Camil Resu, sculptorul Corneliu Medrea, dramaturgul Victor Eftimiu, ziaristul Constantin Millea, avocatul Grigore Iunian, filozoful Constantin Rădulescu-Motru, istoricul Radu Rosetti ș.a. Președinte al Ligii a fost ales V. Stroescu care a finanțat organizația, iar ca secretar a fost desemnat prin vot C. Gh. Costaforu¹⁷.

Bătrân și bolnav, V. Stroescu trăia retras, aproape singur, uitat de lumea pe care a părăsit-o pentru totdeauna la 15 aprilie 1926, într-o cameră a Hotelului Athenée Palace din centrul Bucureștiului. I s-au făcut funeralii naționale care au avut loc în ziua de 18 aprilie. Cereștia de doliu s-a desfășurat în Biserica Albă din București, iar înhumarea s-a produs în Cimitirul „Sfânta Maria” din Capitală. În cuvântarea rostită la căpătâiul defunctului în Biserica Albă, profesorul Ioan Lupaș afirma că: „Darurile și ajutoarele lui (Stroescu, n.n.) se vărsau în toate satele ca o rouă cerească menită să învieze arșița sufletelor ajunse în pragul deznădejzii”¹⁸.

La rândul său, dr. N. Lupu a glorificat personalitatea marelui dispărut, reliefând că „Poporul român pierde pe cel mai nestemat și prețios diamant al sufletului (...). Oameni de talia lui apar rar, în cursul veacurilor, în viața lumii. V. Stroescu n-a dat fast persoanei și cuvântului, ci puterea uriașă a faptelor”¹⁹.

În adevăr, faptele sale au fost extraordinare, ele vorbind mult mai mult decât cuvintele, oricât de meșteșugite ar fi ele. Pe această linie se înscrie, de altfel, și discursul rostit tot cu prilejul tristei despărțiri de marele mecenat basarabean de profesorul Ioan Petrovici. Renumitul filozof arăta că „Stroescu a afectat o largă parte din averea lui personală pentru înființarea de școli românești, convins fiind că în orice regiune românească ar fi să le creeze neamul întreg ca o unitate, vor folosi de pe urma lor”. El a înțeles cu clarviziune că sprijinind material și moral înălțarea Ardealului, susținea indirect soarta provinciei sale. În numele guvernului profesorul Petrovici aducea „un ultim omagiu de pioasă recunoștință omului ales și destoinic care a fost Vasile Stroescu, și care ar trebui să slujească drept pildă îndrumătoare generațiilor mai noi”²⁰.

Profesorul Onisfor Ghibu evidențiază, la rândul său, într-un articol necrolog publicat în paginile „Calendarului Asociațiunii” apărut în 1927, opera măreață a lui V. Stroescu, apreciată de marele pedagog „ca o faptă fără pereche în anele vieții noastre naționale”. Și datorită faptului că „el nu avea nu numai punga deschisă, ci mai întâi inima și mintea. El ajută pentru a îndemna și pentru a trezi interes în noi înșine”. Deci, marele mecenat nu făcea doar simple donații, dorea ca acestea să fie bine gospodărite, să-și atingă scopul propus, să fie completate cu alte acțiuni. Din aceste motive, O. Ghibu arăta că toți acei care „l-au cunoscut și iubit, să-i aducem ca tribut întreaga dragoste și recunoștință veșnică și să-l arătăm generațiilor care vin ca pe cea mai frumoasă figură a epocii noastre”²¹.

Personalitatea lui V. Stroescu a fost evidențiată în acele momente ale tristei despărțiri și de istoricul N. Iorga, care elogia figura marelui dispărut, scriind că acesta a avut un rol important „în dănuirea neamului pe toate tărâmurile și în menirea de a fi unit”, contribuind în felul acesta la realizarea unității culturale și politice a românilor²². La rândul său, lingvistul bucovinean Sextil Pușcariu, luptător încercat pentru Unitatea Bucovinei cu patria mamă, consemna în memoriile sale că Stroescu „a murit stimat de toți, după ce și-a trăit anii din urmă ai vieții aproape singur și aproape uitat”²³.

Academia Română a omagiat personalitatea lui V. Stroescu în Ședința publică din 25 mai 1926. Vasile Pârvan a arătat cu acest prilej solemn că marele mecenat al neamului românesc a lăsat ca amintire neuitată actele sale de mare generozitate prin care: „a ajutat

¹⁷ Cf. Al. Mihăilescu, *C. Gh. Costa Foru — evocări*, în „Anale de istorie”, XIII, nr. 1, 1967, p. 137.

¹⁸ Constantin I. Stan, *Vasile Stroescu — sprijinitor al culturii românești din Transilvania*, în „Ziridava”, XV — XVI, 1987, p. 258.

¹⁹ „Aurora”, din 18 aprilie 1926.

²⁰ Ion Petrovici, *Vasile Stroescu (necrolog)*, în „Convorbiri literare”, aprilie 1926, p. 315—316.

²¹ O. Ghibu, *A murit Vasile Stroescu*, în „Calendarul Asociațiunii”, XVI, nr. 139 din 1927—1928, Sibiu, 1928, p. 8. Ghibu l-a omagiat de multe ori pe Vasile Stroescu după moarte (vezi, *Un monument lui Vasile Stroescu*, în „Universul”, 29 aprilie 1934 sau *Un binefăcător al Zărandului, Vasile Stroescu*, în „Naționalul nou”, din 1 iulie 1936).

²² N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. III, București, 1936, p. 275.

²³ S. Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 760.

puternic înaintarea culturii naționale românești și a sprijinit cu deosebire în momente grele de încercări existente, nu o dată a multor instituții școlare și biblioteci din Ardeal (...). S-a făcut vrednic de recunoștința întregului neam românesc ²⁴”.

Relevând meritele deosebite ale marelui filantrop, dr. Nicolae Lupu, unul din puținii apropiați ai lui V. Stroescu în ultimii ani ai vieții, scria în aprilie 1926: „Cu V. Stroescu dispărea nu numai un român, ci un titan al caracterului și al voinței (...). Despre el se va scrie, vor trebui să se scrie pagini ilustre, spre a servi de pildă generațiilor următoare.

Bibliograful său (...) va trebui să cerceteze dosarul bogat al faptelor și sufletului său ²⁵”.

În adevăr, faptele lui V. Stroescu sunt impresionante prin dimensiunile și importanța lor. Activitatea lui este uriașă și din păcate puțin cunoscută. Darurile lui V. Stroescu au venit atunci când românii din Transilvania aveau mai mare nevoie. Ele au descreștit frunțile întunecate de griji și necazuri, au iluminat conștiințe și au adus o oază de speranță într-o mare a deznădejdiei; făcute fără agitație în jurul lor, aceste danii sunt impresionante ca valoare, cât și ca frecvență și diversitate, dovedesc înaltul patriotism al marelui mecenat. El nu și-a uitat însă Basarabia, căci a contribuit cu toată energia și priceperea la Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă.

Întreaga activitate a lui V. Stroescu din care am prezentat doar o parte, dovedește modestia, altruismul, patriotismul înflăcărat de care a dat dovadă, fapte care îl situează în rândurile ctitorilor de marcă ai României întregite.

²⁴ „Analele Academiei Române”, tom. XLVI, 1925—1926, partea administrativă și dezbaterile, p. 67.

²⁵ „Aurora”, din 18 aprilie 1926.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

PERICOLUL ASERVIRII POLITICE A VEȘNICELOR ADEVĂRURI

Scrisoare deschisă Președintelui
Republicii Moldova Mircea Snegur

Am ascultat cu anumită surprindere, dar mai ales cu multă amărăciune, discursul Dvs., ținut la 5 februarie curent la Congresul intitulat „Casa noastră”. Ne-a mirat insistența cu care ați folosit niște date cu caracter istoric, dar ne-a dezgustat scopul pentru care acestea au fost folosite, și mai ales maniera incorectă, sfidătoare de bun simț și de elementară cultură istorică, în care au fost manipulate. Ca oameni deprinși să judece nu după cele auzite, ci pe temeiul mărturiilor materializate în cuvântul scris, am așteptat publicarea discursului, pentru a verifica cele auzite. Și ne-am convins că, din păcate, am auzit bine.

Preocuparea de căpetenie a cuvântării Dvs. a fost să dovedească ceea ce sute de ani la rând s-au străduit zadarnic s-o realizeze mulți alții, chiar dacă spre deosebire de Dvs., aceștia au manipulat de regulă, cu îndemănare de profesioniști, o informație istorică pe care statutul nostru de specialiști în domeniul istoriei nu ne permite s-o comparăm cu cele câteva argumente bicisnice și false ce se conțin în cuvântare, culese în grabă și fără pricepere de cine știe ce sfinctio pripășit în umbra președinției. Istoria arată cât se poate de clar, că toți aceștia au fost, fie străini, fie cu simbrie de la străini. Numărul lor, din nefericire, n-a fost mic. Odată cu avântul mișcării naționale de la sfârșitul anilor 80, numărul acesta s-a redus brusc. Dar iată că, grație Dumnezeu știe căror metamorfoze politice, aceste lugubre vedenii ale trecutului, acest blestem al neamului, este readus printre noi chiar de acela care are datoria să le stea în cale cu tot ce-i stă în puștină, chiar cu prețul propriei vieți.

Ceea ce vă căzniți Dvs. să dovediți populației republicii, chinuite de cu totul de alte necazuri decât acelea ale Dvs., e că românii de dincoace de Prut nu sunt de fapt români, că noi am fi doar moldoveni.

S-ar putea ca pornirea Dvs. să aibă o explicație rezonabilă — dorința ca și pe această cale să contribuiți la afirmarea independenței și suveranității Republicii Moldova. S-ar putea. Numai că „moldovenismul” Dvs., pe lângă faptul că e antiștiințific, antinațional și antiistoric, este în esența lui românofob. Această boală s-a mai cunoscut pe la noi, despre ea a vorbit foarte instructiv ilustrul nostru înaintaș de breaslă Radu Rosseti, care o numea „moldovenită”. Maladia, însă, a dispărut la vremea sa repede și irevocabil, așa cum orice organism sănătos se eliberează de tot ce dăunează evoluției sale normale. De ea nu este imposibil a scăpa, deoarece i se cunoaște perfect diagnosticul: ignoranța, lipsa desăvârșită a sentimentului național și frica puzderiei de burtăverde, din locurile cu câștig ușor și nemuncit din sistemul agroindustrial și din cabinetele guvernământului, de a-și pierde aceste locuri. Când cunoaștem această realitate ne mai poate oare mira dementa agresivitate antinațională a agrarienilor? Și nu avem oare temeiuri să ne neliniștim, când știm foarte bine că „sfatul cu poporul” va fi de fapt sfatul Dvs. cu aceștia și cu toți ceilalți ca ei?

Așa stând lucrurile, chiar dacă am vrea „să Vă ajutăm să Vă dumeriți”, cum ne cereți, n-am reuși, pentru că de fapt n-o doriți, pentru că ne cereți, fără perdea, un singur lucru: să falsificăm cronicile, să răstălmăcim opera scrisă a marilor precursori. Ne arătați chiar și cum să o facem. Astfel, reproduceți un fragment de traducere falsă a „Cronicii moldo-polone” atunci când ne spuneți că „Dragoș a descălicat țara cu moldoveni”, pe când în textul original al documentului moldoveni nici nu sunt menționați, pentru că acolo e vorba de „VO LOCHI VEGIERSKIEMY” — „volohi ungureni”, adică volohi sau români de pe un teritoriu stăpânit de Ungaria. Încercați, de asemenea, să convingeți lumea necunoscătoare că Miron Costin ar fi vorbit numai despre „numele de moldovan”, pe când în opera la care Vă referiți, cărturarul menționează în repetate rânduri, anume pentru a sublinia importanța acestui fapt și a nu lăsa nici un fel de îndoieli în această privință, că în Moldova, Muntenia și Ardeal, „Numele vechi și cel mai drept este „rumân”. Tot atât de false sunt celelalte „mărturii istorice” din

„Revista istorică”, tom V, nr. 7—8, p. 817—825, 1994

alocuțiunea Dvs. Cum poate fi caracterizat, de pildă, marele istoric Nicolae Iorga drept reprezentant al „moldovenismului”, când tocmai el, încă până la Marea Unire din 1918, a vorbit cel mai îndrăzneț și mai răspicat despre caracterul românesc al Basarabiei și a protestat vehement împotriva dominației țariste rusești în ținut și a cotozirii acestuia de către sovietici, în 1940?

Este limpede, prin urmare, că ceea ce doriți Dvs. nu este o eventuală clarificare a lucrurilor privind etnogeneza neamului și etnicitatea moldovenilor sau oricare altă problemă a istoriei și spiritualității neamului. La ce ar servi, atunci, să Vă amintim poemele eminesciene „Doina”, „Moldova”, „Mușatin”, articolele-studii despre Basarabia ale lui Eminescu, de care se pare că, deocamdată, nu V-ați dezis și care spunea că pământul dintre Nistru și Prut este locuit de români și că acesta este „bucată din România”? Sau să Vă aducem la cunoștință că, în corespondența sa de până la primul război mondial Alexei Mateevici spunea: „sunt român din Basarabia” (deci, „Limba noastră” este imnul limbii române și nu al alteia)? Dar, în afară de marii noștri înaintași, care au statuat prin numele lor, și au făcut cunoscut pentru toți aceste „veșnice adevăruri”, nu au vorbit oare și atâția străini — Marx, Engels, contele de Lanjeon, marii istorici ai sec. XIX, nenumărații autori ruși, între care chiar și naționaliști șovini de tipul lui Purișchevici și Crușevan — despre noi ca populație românească? Și la ce ar folosi să aflați toate mărturiile acestea, de vreme ce nu Vă interesează?

Însă pentru acel ce vrea să învețe istoria românilor, deci și a moldovenilor, găsim necesar să atragem atenția la două momente esențiale.

Cel dintâi se referă la condițiile istorice în care au apărut și au evoluat statele românești. Oricine are cât de cât idee de istorie, știe că, practic, toate țările lumii au trecut din momentul construirii pe teritoriile lor a primelor formațiuni statale, printr-o foarte lungă perioadă când fiecare popor era împărțit în mai multe stătulețe, deși în calea unirii lor nu exista nici un obstacol, în afară de ambițiile egoiste ale căpeteniilor politice locale. Unele țări, mai ales țări nordice ca Anglia și Suedia, au realizat consolidarea politică încă în evul mediu timpuriu, în Franța și Rusia aceasta a avut loc câteva secole mai târziu, pe când în altele, chiar în unele dintre cele mai dezvoltate, cum au fost Italia și Germania, procesul acesta s-a terminat tocmai spre sfârșitul epocii moderne. Tot așa și la români, unificarea și centralizarea politică se va realiza foarte târziu, deși la diferite etape în trecut au fost întreprinse mai multe tentative de realizare a unității naționale românești, exemplul cel mai elocvent fiind unirea de scurtă durată a Ardealului, Munteniei și Moldovei, realizată de Mihai Viteazul la 1600. Dar, în cazul românilor, pe lângă ambițiile interne, un rol chiar mai mare decât acestea, în menținerea fărâmițării feudale interne a țării, a jucat vecinătatea marilor puteri — Rusia, Turcia, Austria — și amestecul lor permanent în viața lăuntrică a țărilor române în scopul zădărnirii oricărei tentative de centralizare politică a lumii românești. Astfel, Moldova a fost forțată să existe ca țară aparte, iar această realitate obiectivă și-a găsit cu timpul expresia în mentalitatea și limba uzual, convențional al locuitorilor țării și al celor care contactau cu ei: limbă moldovenească, stat moldovenesc, obiceiuri moldovenești etc.

Era însă prea evident că tot așa ca și în cazul altor popoare, interesul național al românilor dezbinăți politicește impunea necesitatea unirii lor în cadrul unui singur stat. Procesul, ca vie expresie a unei largi mișcări naționale a început în anul 1859, prin unirea Munteniei cu Moldova (de dincolo de Prut), dar s-a efectuat atunci în proporții foarte reduse, deoarece o parte a pământului românesc fusese luat cu hăpca de către imperiul rus (Basarabia, la 1812), iar alta, și anume Bucovina și Ardealul erau stăpânite de imperiul austro-ungar. Numai rezultatele, favorabile pentru români, ale primului război mondial au permis, în sfârșit, realizarea dezideratului unității naționale a tuturor românilor din cele trei țări românești.

Această lecție a istoriei demonstrează că imperativul supraviețuirii popoarelor a dictat o luptă necruțătoare cu particularismul local și cu tendințele de autoizolare a unor regiuni aparte ale teritoriului național. Când sarcina aceasta a fost neglijată sau au existat piedici prea mari în calea realizării ei, s-a produs fărâmițarea politică a țărilor, cum a fost de atâtea ori în trecutul nostru și cum a apărut în Republica Moldova, câțiva ani în urmă, separatismul teritorial-politic.

Este limpede, că în lumina acestor realități istorice, care au intrat demult în cărțile de referință ale întregii lumi civilizate și, deci, nu mai pot fi puse la îndoială, glotonimul „limba moldovenească” nu poate avea nici o confirmare. Este adevărat că același lucru se poate spune și despre „statul moldovenesc”, și ne-ar place să credem că tocmai acesta este motivul pentru care V-ați hotărât să ne convingeți că suntem moldoveni. Nu era deloc nevoie să o faceți. Noi știm foarte bine că suntem moldoveni, tot așa cum suntem chișinăuieni, orheieni, lăpușneni, bălțeni etc., sau cum sunt rușii moscoviți, novgorodeni, siberieni, sau cum sunt italienii, milanezi, venețieni, piemontezi. Dar mai avem datoria sfântă de a ști mai mult decât atât, și anume că la fel ca bucovinenii, maramureșenii, ardelenii, bănățenii, oltenii,

moldovenii de peste Prut și dobrogenii, suntem și noi, moldovenii de dincoace, români, pentru că cu toții „de la Râm ne tragem”, precum zice bătrânul cronicar, pe care îl citați și Dvs.

Deci, nu e greu a pricepe că numele de „moldoveni” desemnează nu un popor anume, ci doar o parte a neamului românesc. El vine de la toponimul Moldova și este, prin urmare, de esență geografică, nu de natură etnică, tot așa cum sunt numele românilor așezați în alte părți ale teritoriului național. Altfel spus, fiind moldoveni după regiunea unde ne-am născut, noi suntem în același timp români, ca parte integrantă a poporului român, indiferent că ne place aceasta sau nu.

Cel de-al doilea moment se referă la activitatea Sfatului Țării și la Unirea din 27 martie (9 aprilie) 1918 a Basarabiei cu România. Se știe că Unirea s-a făcut atunci prin voința activă a majorității deputaților din primul Parlament al ținutului, și aceasta s-a realizat liber, fără nici un fel de constrângeri. E de la sine înțeles că argumentul pentru care parlamentarii basarabeni au luat atare hotărâre istorică a fost că, „în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam”, Basarabia este partea României, după cum se spune în Declarația de Unire. Același argument îl întâlnim în numeroase documente ale Conferinței de Pace de la Paris din 1919–1920, între care memoriul din martie 1920 al Consiliului Suprem al Conferinței trimis Guvernului României și Tratatul din 28 octombrie 1920 dintre România pe de o parte și Marile Puteri Aliate, pe de altă parte. Letigimitatea acestui act cum se știe, a fost contestată doar de Rusia bolșevică, permanent agresoare, și de agenții ei plătiți.

Or, dacă astăzi se ridică cineva dintre noi și declară că nu suntem români, pentru că se dorește din anumite motive, să fim altcineva, atunci acest cineva pune implicit la îndoială voința membrilor Sfatului Țării, adică cea a lui Ion Pelivan, Ion Inculeț, Ion Buzdugan, Pan Halipa, Anton Crihan, Elena Alistar, Nicolae Alexandri, Daniel Ciugureanu și a celorlalți, precum și altora care, fie că n-au făcut parte din Sfatul Țării, fie că n-au ajuns la data deschiderii lui, dar au gândit și au acționat la fel: Alexei Mateevici, Andrei Hodo-rogea, Vasile Stroescu, Simion Murafa, Ștefan Ciobanu, Gurie Grosu...

Punerea sub semnul întrebării, a conștiinței românești a acestor premergători de seamă ai noștri, lovește dublu în interesul nostru național: o dată orientând spre anul 1812 și încercând să legitimizeze cotropirea, atunci de către țarism a ținutului, și a doua oară, spre anul 1940, anulând necesitatea lichidării consecințelor pactului Ribbentrop-Molotov, de vreme ce Basarabia nu este pământ românesc.

Iată unde pot duce stimate Dle Președinte, echivocurile, fărămele de cunoștință și interpretările strâmbe ale mărturiilor și faptelor istorice. Dacă aceasta este opțiune Dvs. măcar să o spuneți răspicat să știe toată lumea ce doriți de fapt. Vorba venerabilului erou al lui Caragiale: „Trădare? Fie, dar înaltea s-o știm și noi”.

La urmă, ne vedem datori a vorbi încă două lucruri care ni se par demne de atenția Dvs și a cititorilor acestei scrisori.

Primum, ar putea să pară tragicomic, dacă n-ar fi periculos. Ați folosit repetat în cuvântarea Dvs. sintagma „neamurile din România”, și aceasta nu e o întâmplare pentru că tot despre „neamuri” ați vorbit și în Parlamentul României, cu ocazia vizitei Dvs. dincolo de Prut, în februarie 1991. Și întrucât în limbajul obișnuit la noi, „neam” este identic cu „popor”, atunci, după Dvs., în România ar trăi mai multe popoare, ceea ce este confirmat și de felul cum înțelegeți corelația termenilor „român” și „moldovean”. Altfel spus, de vreme ce România este un Stat multinațional, ar putea fi acreditată și ideea divizării acestei țări în tot atâtea state, câte „popoare” locuiesc în ea. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, făcând trimiteri prea mult și prea des la realitățile din Moldova istorică și, mai ales, ochind cu jind moșia măritului Ștefan, vă pomeniți la un moment dat — sperăm că fără să o vreți și vă dați seama — în situația aceluia care ar vrea să refacă frumoasa moșioară voievodală. De altfel, special pentru Congresul la care ați făcut toate demonstrațiile acestea, a fost pregătită și difuzată tuturor doritorilor o scărboasă scriere cu pretenții de operă istorică, executată în cea mai respingătoare manieră plastografică (se simte mâna profesionistului), care purta titlul „Moldovenii în istorie” și care nu este altceva decât o tentativă de argumentare a „ideilor istorice” din discursul Dvs. Mai este oare nevoie să precizăm că, conform datelor Departamentului pentru edituri și poligrafie, josnița scriitură a nemernicului autor anonim a fost executată la comanda specială a Partidului Agrar? Și atunci vă întrebăm: cum le putem pretinde fraților noștri de dincolo de Prut „să ne ținem de neamuri”, când conducerea și o serie de oameni politici de dincoace au manifestat și manifestă fără echivoc tendința de destrămare și distrugere a României?

Așa cum a avut să fie, discursul Dvs. n-a putut evita perioada anilor 1918–1940, când Basarabia a fost parte componentă a României, conform hotărârii Sfatului Țării, după cum am menționat mai sus. Dar manipulând în maniera obiectivistă o vorbă rostită de ci-

neva la necaz în vremea aceea, Dvs. nu faceți alta decât să afirmați că moldovenii n-ar fi fost, atunci, „stăpâni în propria lor casă”. În anii totalitarismului komunist am întâlnit mult prea des atare afirmații, care veneau direct din arsenalul stalinist de propagandă și din infernala mașină diversionistă a Komintern-ului. E mare păcat să auzim astfel de infamii tocmai de la șeful politic al celuiui teritoriu național, sufletul căruia mai sângerează încă și va fi încă multă vreme bolnav de pe urma rănilor grave cauzate de propaganda bolșevică și kominternistă. Noi, istoricii, avem încă datoria să o spunem în deplină conștiință de cauză, că fără conviețuirea cu frații de dincolo, în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu toate greșelile și nedreptățile inerente acelor vremuri, moldovenii de dincoace de Prut s-ar afla astăzi în pragul dispariției, așa încât nu i-ar mai supăra pe nimeni cu pretențiile lor privind istoria, limba, grația și celelalte „mofturi” naționale.

Ca istorici, dar mai ales ca fii și fiice de țărani cum suntem majoritatea dintre noi, am rămas, de asemenea, indignați și de faptul că Congresul la care s-au promovat atât de insistențios o propagandă națională, deci și o propagandă îndreptată, în ultima instanță, împotriva țăranilor care alcătuiesc încă majoritatea populației republicii, s-a numit „Casa noastră”. Pentru că de acest nume este legată cea mai luminoasă și mai incurajatoare amintire a țăranimii basarabene. „Casa noastră” a fost instituția publică organizată de statul român special pentru a expropria marile proprietăți și a da pământul la țărani. Anume „Casa noastră”, și nu Lenin, cum au fost mințiți copiii și tineretul atâta vreme, a dat muncitorilor din Basarabia în proprietate privată peste un milion și cinci sute de mii de hectare de teren cultivabil. Iată de ce folosirea în scopuri propagandistice dubioase a acestui nume atât de scump sufletului țăranului moldovean dintre Prut și Nistru este un sacrilegiu.

Încheind, ne exprimăm cu sinceritate regretul că am fost puși în situația penibilă de a polemiza cu Dvs. asupra preocupărilor ce țin doar de activitatea de cercetare în domeniul istoriei și de interesul profesional al istoricilor și care, în mod normal, nu solicită atenția specială și participarea cea mai interesată a conducerii de stat, oriunde s-ar afla statul acesta.

Cu addnc respect și sincere urări de bine.

Semnează istoricii — cercetători științifici și cadre didactice în învățământul superior:

Mihai Aduge, Alexei Agachi, Valeriu Bauaru, Tudor Bantoș, Ilie Borzic, Ion Buga, Mihail Cernenco, Ion Chirtoagă, Silvia Ciubotaru, Pavel Cocărlă, Ion Conțescu, Ion Eremia, Andrei Eșanu, Gheorghe Gonța, Andrei Groza, Eugenia Istrati, Ion Năncu, Valeriu Matei, Vladimir Mischevca, Nicolae Moldovanu, Lidia Moldovanu, Anton Moraru, Valeriu Mutruc, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ion Niculiță, Gheorghe Nicolaev, Ion Nicolaescu, Igor Ojog, Gheorghe Palade, Pavel Parasca, Anatol Petrencu, Vitalii Pleșca, Corneliu Popovici, Valeriu Popovshci, Gheorghe Postică, Alexandru Roman, Eugeniu Sava, Iurie Semeniuc, Victor Sorochin, Igor Sarov, Ion Șișcanu, Vladimir Tcaci, Valentin Tomuleț, Nicolae Tudoreanu, Ion Turcanu, Ion Varta, Vitalie Văratie.

(Text publicat în „Mesagerul”, februarie 1994)

SESIUNE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE LA MUZEUL DIN CURTEA DE ARGEȘ,

12 noiembrie 1993

Ediția a XV-a, „File de Cronică argeșeană” din 12.XI.1993 s-a ținut pe trei secțiuni: Istorie-Arheologie, Istoria culturii și Artă-Etnografie-Muzeografie, fiind înscrise un număr de 42 comunicări axate mai mult pe istoria locală.

Valoarea celor prezentate reiese chiar din subiectele tratate. Astfel date noi sau inedite a adus la prima secțiune George Georgescu (Șuici, Argeș) prin comunicarea *Lucrări de*

restaurare la Biserica Domnească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prezentând pentru prima dată însuși conținutul dosarelor — de restaurare — în care se arată în ce au constat lucrările efectuate la Biserica Domnească la anii 1851 și 1879. O contribuție importantă la secția de Istorie a culturii a adus Nicolae Moisescu, director al Muzeului Curtea de Argeș, despre *Contribuția arhitectului N. Gabrielescu la restaurarea Mănăstirii Argeșului*.

Însemnătatea celorlalte lucrări reiese din însuși titlul lor; amintim:

Elena Teodorescu, Muzeul Curtea de Argeș, *Imagini și simboluri — pomul vieții*; Valerian Marinescu, medic-Curtea de Argeș, *Statuea de bronz de la Rodovanu — Curtea de Argeș*; colonel doctor Gheorghe Cristache, București, *Marea Unire oglindită în documente de metal*; Dănilă Ștefania, Muzeul Curtea de Argeș, *Date despre proiectul satului Corbeni Antonești din anii 1941—1942*; Florentina Cojocaru, Muzeul jud. Argeș, *Argeșul în memorialistica Brăilenilor*; Maria Potcovaru, Școala generală Șuici, *Toponime din com. Șuici, jud. Argeș*; prof. dr. Mihai Robea, București, *O valoroasă monografie etnografică despre Flămânzești, Argeș*; Cornelia Ghinea, U.M. 02405 Pitești, *Argeșenii din regimentul I vânători decorați pentru faptele de arme săvârșite în campania din vest*; Constantin Iliescu, dr. Marin Nițulescu, Complex muzeal Golești, *Civilizația medievală a satelor de munte*; Nicolina Coman, Grigore Constantinescu, Muzeul jud. Argeș, *Însemne memoriale ale cultului eroilor în Argeș*; Veronica Manea, U.M. 02405, Pitești, *Construirea unei cazărmi în Curtea de Argeș*; Elena Ionescu, Școala generală Tigveni, *Istoria în revistele din a doua jumătate a veacului al XIX-lea*; Violeta Sima, Arhivele Statului Pitești, *Documente privind situația economică, demografică și socială a orașului Curtea de Argeș în anii 1915—1918*; Nicolae Dumitrache, U.M. 02405 Pitești, *Un document inedit al Asociației ofițerilor români din fosta armată austro-ungară*; Margareta Tudor, Muzeul jud. Argeș, *George Stephănescu — în memoriam*.

Sesiunea s-a încheiat cu vernisajul expoziției de artă plastică a pictorului Ion Neagoe, fiu al orașului Curtea de Argeș.

George Georgescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ORGANIZATĂ CU PRILEJUL ANIVERSĂRII CENTENARULUI NAȘTERII DOCTORULUI SABIN MANUIĂ (1894—1994)

București, 7 martie 1994

Sub egida Academiei Române și la inițiativa Acad. Vladimir Trebici a fost organizată o sesiune științifică prilejuită de împlinirea a 100 de ani de la nașterea doctorului Sabin Manuilă. Organizarea de către cel mai înalt for științific al țării a acestei manifestări se înscrie în amplul proces de recuperare a valorilor naționale prohibite ori marginalizate de către regimul comunist din România.

Prin întreaga sa activitate științifică, prin eforturile îndelungate în vederea organizării statisticii moderne românești, prin reprezentarea magistrală a științei românești pe plan universal, de asemenea prin implicarea activă în cadrul guvernului românesc din exil după 1949, Sabin Manuilă a înscris în istoria contemporană a românilor una dintre cele mai semnificative pagini.

Lucrările prezentate în cadrul sesiunii au evidențiat toate domeniile cultivate cu competență de către Sabin Manuilă, de la medicină, statistică, demografie, la sociologie și antropologie: Acad. Dan Rădulescu, *Dr. Sabin Manuilă în Academia Română*; Acad. Vladimir Trebici, *Dr. Sabin Manuilă, omul și epoca sa*; Acad. Roman Moldovan, *Dr. Sabin Manuilă și statistica economică (evocare)*; Acad. Ștefan M. Milcu, *Dr. Sabin Manuilă și medicina socială*; Alexandru Radocea, *Dr. Sabin Manuilă — organizatorul statisticii științifice în România*; Victor Săhleanu, *Dr. Sabin Manuilă și științele antropologice*; Vasile Ghețau, *Dr. Sabin Manuilă și demografia*; Sorina și Ioan Bolovan, *Dr. Sabin Manuilă și Transilvania*; Florian Tănăsescu, *Dr. Sabin Manuilă și sociologia*.

Ioan Bolovan

ȘEDINȚA DE COMUNICĂRI DE HERALDICĂ, GENEALOGIE ȘI SIGILOGRAFIE LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”,

31 martie 1994

Comisia națională de Heraldică, Generalogie și Sigilografie și-a desfășurat ședința de comunicări pe luna martie în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga”. În cuvântul de deschidere, acad. Dan Berindei a relevat rolul cercetătorilor ieșeni în dezvoltarea științelor auxiliare.

Comunicarea elaborată de Maria Magdalena Székely, *Heraldică, genealogie și sigilografie la familia boierilor Ureche* a pus în evidență — pe baza unui bogat material sigilografic — moștenirea aceluiași însemn heraldic (lambelul cu cruce) în trei generații succesive ale neamului Ureche. Amprentele sigilare păstrate până astăzi par să sugereze că, la 1607, Nestor Ureche a primit indigenatul polon, recunoscându-i-se ca blazon armele înaintașilor. Acestea au fost preluate apoi de fiii săi (Vasile și Grigore) și de unul din nepoți (Neculai). Cercetarea acestui caz particular aruncă o lumină nouă asupra locului și rolului heraldicii în ansamblul structurii societății medievale românești.

Comunicarea lui Mihai-Răzvan Ungureanu, intitulată *Izvoare genealogice inedite — listele boierilor morți (Moldova, 1834—1857)* a avut ca subiect prezentarea și analizarea listelor de decese, redactate de diferitele departamente civile din Moldova regulamentară. Înaintea autorului, aceeași temă i-a preocupat și pe alți istorici, niciunul dintre ei, însă nu a publicat rezultatele cercetării. Uzul genealogic al listelor le probează importanța, datele biografice incluse în izvoare completând fericit prosografiile elaborate pentru secolul XIX. Totodată, listele pot servi oricărei investigații interdisciplinare în istoria socială a veacului trecut. Sunt înregistrate aproximativ opt sute de nume, în mare majoritate cuprinse în catagrafiiile și arhondologiile perioadei.

În contextul discuțiilor despre stabilirea stemelor de orașe, comunicarea lui Sorin Iftimi, *Vechi sigilii ale orașului Iași*, s-a dorit o contribuție la fundamentarea istorică a stemei orașului Iași, așa cum a fost ea stabilită în perioada interbelică (1922—1924) de Comisia Națională de Heraldică. Au fost repute în valoare două sigilii uitate ale orașului Iași, publicate cu un veac în urmă (1888) de către V. A. Urechia și care nu au mai fost utilizate de atunci. (Ele se păstrează la Arhivele Statului București, la cote pe care articolul le precizează. Autorul a identificat și un al IV-lea sigiliu, complet necunoscut și care este mai veche imagine sigilară care reprezintă *in mod sigur*, un cal.

Comunicarea lui Ștefan Ș. Gorovei a avut în vedere întregul material care poartă însemne heraldice, atrăgându-se atenția asupra posibilității de a introduce elemente ordonatoare în clasarea și studierea pieselor armoriata. Astfel, s-a arătat că în unele cazuri provin, *de la aceleași personaje*, obiecte diverse care poartă *aceeași stemă* (inele sigilare, pisanii sau lespezi funerare, piese de argintărie sau broderie, pagini de manuscrise sau de tipărituri) Aceasta, pe de o parte, arată folosirea *conștientă* a însemnelor heraldice și caracterul lor ereditar, iar pe de altă parte oferă posibilitatea unei studieri metodice a heraldicii medievale românești, prin cercetarea în primul rând a amprențelor sigilare de pe vechile noastre documente.

La discuții au participat I. Căzan, P. Cernovodeanu, I. Periețeanu, D. Berindei, J. N. Mănescu, M. Rădulescu.

Nagy Pienaru

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ: „RĂZBOIUL DE 15 ANI — 1591—1606”

Budapesta, 6—8 aprilie 1994

Confruntarea dintre Imperiul otoman și Liga Sfântă dominată de Imperiul habsburgic a marcat puternic existența popoarelor din centrul și sud-estul Europei la cumpăna secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, iar înțelegerea sa nu este posibilă fără conjugarea contribuțiilor diferitelor școli istorice naționale care au studiat acest fenomen. Deosebit de bine-

venită apare în acest context inițiativa Institutului și Muzeului de Istorie Militară din Budapesta de a reuni cu prilejul unei conferințe internaționale istorici din diverse țări implicate într-un fel sau altul în acest conflict. Efortul organizatorilor, dintre care o mențiune specială se cuvine domnilor dr. Ernő Raffay, directorul general al Institutului și Muzeului de Istorie Militară, maior dr. István Czigany, directorul delegat al Institutului de Istorie Militară și dr. József Kelenik, este cu atât mai remarcabil cu cât nici în Ungaria cercetarea istorică nu este scutită de dificultăți economice, din care motiv conferința a trebuit amânată din toamna anului 1993 pentru aprilie 1994.

La conferință au fost prezentate 36 de comunicări, 7 de către istoricii austrieci, 6 de către cei români, 2 de către istoricii turci, una de către un coleg din Republica Cehia și 20 de către istoricii din țara gazdă. Comunicările au fost prezentate în limbile engleză, germană și maghiară, organizatorii asigurând traducerea simultană la casă în aceste limbi. Datorită numărului mare de comunicări discuțiile au fost programate abia la sfârșitul fiecărei zile, fiind astfel mai puțin ample decât ar fi cerut-o valoarea diferitelor contribuții.

Comunicările au fost extrem de diverse și în mare măsură complementare. Nu au lipsit astfel nici prezentările extrem de generale, cum a fost cea a lui László Nagy (*Locul și rolul războiului de 15 ani în istoria ungară și universală*), nici studiile dedicate punerii în valoare a unor izvoare inedite sau puțin cunoscute: Mehmet İpşirli, *Războiul de 15 ani reflectat în cronicile otomane contemporane*; Claudia Römer, *O piatră tombală din timpul războiului de 15 ani aflată la Steiersberg, Austria de Jos*; Melinda Farkas, *Jurnalul de război al lui Giorgio Basta din 1597*; Emecan Feridun, *Campaigna de la Oradea din 1598 după surse otomane de arhivă și după cronicile otomane*. O mențiune specială se cuvine descoperirii doamnei Christiane Thomas de la Arhivele de Stat din Viena (*Correspondența generalului Basta*), care a găsit într-un fond de acte provenite din Țările de Jos 2 pachete de scrisori primite de George Basta, scrisori care nu au fost accesibile lui Andrei Veress, cel care a publicat 2 volume din corespondența generalului încă înainte de primul război mondial. Printre aceste scrisori primite de Basta se găsesc și câteva trimise de Radu Șerban. Un mare număr de comunicări au tratat aspectele diplomatice ale acestui conflict: Pál Fodor, *Preludiul marelui război. Ordinele Porții pentru pașa din Bosnia, 1592—1593*; József Kelenik, *Doi ani de război fără declarație de război, 1591—1593*; Jan Niederkorn, *Primăvara 1593: război împotriva cui?*; Sándor László Tóth, *Poarta și declanșarea războiului de 15 ani*; Markos Kölibach, *Soarta membrilor misiunii imperiale la Istanbul după izbucnirea războiului*; Ildikó Horn, *Dispute politice în Transilvania în timpul războiului de 15 ani*; Ștefan Andreescu, *Diplomația munteană în timpul războiului: negocierile lui Mihai Viteazul cu hanatul Crimeii, 1597—1598*; Ernst Petritsch, *Eforturi diplomatice în vederea unei păci între Habsburgi și otomani, 1598—1601*; Péter Sáhun-Tóth, *Franta, francezii și războiul de 15 ani*; Sándor Papp, *Alianța turcească a lui István Bocskai, 1604—1607, și consecințele sale*; István Hiller, *Diplomația habsburgică după pacea de la Zsitvatorok*. În spiritul noilor tendințe ale istoriografiei militare, au fost mai puțin discutate diversele campanii și bătălii concrete și s-a insistat mai mult pe organizarea diferitelor corpuri de oaste, pe tehnica militară și pe aspectele logistice: Peter Broucek, *Măsurile pentru apărarea graniței din Austria de Jos și Stiria împotriva atacurilor turcești*; Gyula Siklósi, *Evenimente militare și lucrări de fortificații la Székesfehérvár în timpul războiului de 15 ani*; György Domokos, *Cetatea Győr și asediul din 1594*; Klára Hegyi, *Garnizoanele turcești din Ungaria la cumpăna secolelor*; Attila Zarnóczki, *Arme și echipamente militare în timpul războiului de 15 ani*; János Varga, *Flotila imperială pe Dunăre în timpul războiului de 15 ani*; Mária Ivanics, *Trupe auxiliare de cazaci în timpul războiului de 15 ani*; Gábor Ágoston, *Aprovizionarea armatei otomane cu materiale militare în timpul războiului de 15 ani*. Un grup consistent de comunicări a fost axat pe problematica economică: Othmar Pickl, *Legăturile comerciale dintre Ungaria, Germania sudică și Venetia în timpul războiului de 15 ani*; János Buza, *Circulație monetară și valoarea monedelor în timpul războiului de 15 ani*; Bogdan Murgescu, *Aspecte financiare ale participării Țării Românești la războiul de 15 ani*; György V. Székely, *Analiza socială și economică a descoperirilor monetare datând din timpul războiului de 15 ani*; Ferenc Pap, *Arme, echipament militar și munii în comerțul clujean, 1599—1637*. Implicațiile sociale ale războiului au fost studiate de istoricii clujeni Nicolae Edroiu (*Consecințele războiului de 15 ani asupra societății românești*) și Enikő Rus-Fogarasi (*Orașele transilvănene în timpul războiului de 15 ani*). Rolul unor personaje mai puțin cunoscute a fost evidențiat de Zsuzsanna Ujvári (*Sebastian Thököly și războiul de 15 ani*) și de Václav Bužek (*Comanda lui Peter Woks von Rosenberg în războiul habsburg-otoman în 1594*). Imagologia a fost prezentă prin sugestiva comunicare a lui Ioan Aurel Pop, *Identitate și alteritate în Transilvania în timpul confruntărilor din 1599—1601*. În fine, unele aspecte fiind de posteritate războiului au fost studiate de Gábor Hausner, *Judecăți de valoare referitoare la războiul de 15 ani în scrierile lui Miklós Zrínyi*.

În ziua de 9 aprilie participanții la conferință au avut prilejul de a efectua o excursie la cetatea Eger, unul din punctele cele mai disputate în timpul războiului de 15 ani și totodată un model de reconstituire și de valorificare muzeală a vestigiilor trecutului.

Folosul acestei conferințe a fost multiplu. Ea a prilejuit pe de o parte o completare a cunoștințelor fiecăruia dintre participanți, și pe de altă parte a dat posibilitatea stabilirii unor contacte directe între specialiștii care studiază problematici înrudite, reprezentând astfel o contribuție la depășirea provincialismului în cercetarea istorică. Nu putem încheia această prezentare fără a aminti tinerețea organizatorilor și a majorității participanților din partea gazdelor, spiritul constructiv în care s-au desfășurat discuțiile și promisiunea organizatorilor de a asigura publicarea comunicărilor într-un volum de circulație internațională, deci în care și contribuțiile maghiare ar urma să fie traduse în engleză sau în germană. Succesul deplin al acestei conferințe ar trebui să servească drept exemplu și pentru forurile științifice românești, cu atât mai mult cu cât asemenea reuniuni reprezintă o formă privilegiată și relativ puțin costisitoare de integrare europeană. Comemorarea în 1995 a 400 de ani de la bătălia de la Călugăreni, sau, mai important, de la eșecul celei mai serioase încercări de transformare a Țărilor Române în provincii otomane, constituie din această perspectivă un bun prilej de evidențiere a conexiunilor europene ale istoriei românești.

Bogdan Murgescu

COLOCVIUL ROMÂNNO-POLON LA FACULTATEA DE LITERE, UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”

Iași, 13—14 mai 1994

În zilele de 13—14 mai 1994 Catedra de Limbi Slave a Facultății de Litere din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași a organizat un Colocviu româno-polon dedicat relațiilor culturale și istorice româno-polone. Invitații din Poznań, Iași și București au prezentat comunicări de istorie, literatură istorică și probleme de traduceri cu caracter istoric. Menționăm astfel: Jacek Plecinski (Poznań), *Literatura română în Polonia postbelică*; Beata Podgorska (Poznań), *Coloritul local în traduceri (Pe baza versiunii românești a epopeii „Pan Tadeusz” de A. Mickiewicz)*; Constantin Rezachevici (București), *„Steagurile moldovenești” din oastea lui Jan Sobieski în expediția pentru despresurarea Vienei (1683) — un aspect însemnat, dar ignorat al relațiilor româno-polone*; Veniamin Ciobanu (Iași), *Relațiile internaționale ale Țărilor Române în evul mediu, oglindite în istoriografia polonă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*; Ioan Lobiuc (Iași), *O ipoteză și veche și nouă: Aromâni în Carpații Nordici?*; Stan Velea (București), *Destinul românesc al capodoperei lui Henryk Sienkiewicz — „Quo Vadis”*; Nicolae Crețu (Iași), *Atmosferă, structură și viziune în nuvelele lui Jaroslaw Iwaszkiewicz*; Ștefan Oprea (Iași), *Reprezentării românești cu piese poloneze*; Noémi Bomhér (Iași), *Motivul „polonezului” în textele lui Mihail Sadoveanu*; Marina Vraciu (Iași), *Joseph Conrad în traduceri românești*; Petruța Spănu (Iași), *Imagologie româno-polonă*.

Comunicările au fost urmate de discuții interesante, schimbul de opinii între istorici, filologi și lingviști fiind întotdeauna benefic pentru toate părțile. La lucrările colocviului a participat și Roman Wyborski, atașatul cultural al Ambasadei Poloniei la București, un atent susținător al acțiunilor culturale și științifice polono-române. Un rol deosebit, care se cuvine relevat, în buna organizare a colocviului a revenit conf. Sorina Bălănescu de la Catedra de Limbi Slave a Universității „Al. I. Cuza”, din Iași.

Constantin Rezachevici

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN FRANȚA

Grație unei burse acordate de Comunitatea Europeană, în cadrul programului Erasmus-Tempus, am putut lucra timp de trei luni (octombrie-decembrie 1993) în câteva biblioteci și instituții de cercetare pariziene. Programul cuprindea realizarea lucrării *Schele ponto-danubiene în secolul XVI*, în cadrul Universității Paris I, a cărei invitată eram.

Prin planul de lucru convenit am participat cu regularitate la ședințele a trei seminarii: două, desfășurându-se la *Centre de recherches d'histoire et civilisation byzantines et du Proche-Orient chrétien* (al Universității Paris I), erau conduse de profesorii Michel Balard (*La colonisation occidentale au Moyen Age*) și Michel Kaplan (*La vie à Byzance et dans les pays voisins du IV-e au XII-e siècle*); al treilea seminar — *La chancellerie ottomane et ses interlocuteurs non musulmans* — își desfășura lucrările la *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, secția a 4-a, sub conducerea eminentei specialiste în diplomatia turco-osmană, Irène Beldiceanu-Steinherr.

În cadrul seminarului profesorului Balard am susținut comunicarea *Terminologies italienne et roumaine dans les qanunname du Bas-Danube au XVI-e s.*, ceea ce a constituit un prilej fericit de dezbateri și confruntare în prezența unor istorici ca Alain Ducellier, Peter Schreiner, P. Ș. Năsturel, Georges Jehel, Philippe Gourdin și alții. Cu un profit științific important a fost și frecventarea seminarului de limbă și istorie otomană organizat de Gilles Veinstein la *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, unde, alături de specialiștii consacrați ca Dilek Desaiive și Nicolae Vatin, am lucrat cu colegi otomanizați din Bulgaria, Turcia, Tunisia și Algeria.

Nenumăratele biblioteci sau fonduri arhivistice avute la dispoziție au coplesit cu mult, prin număr și importanță, puțința de a le parcurge într-o singură etapă. Ar fi de dorit ca asemenea deplasări să devină curente, ca mijloc de schimbare de informații și idei indispensabil progresului cercetării.

Anca Popescu

CERCETĂRI ÎN UNGARIA

În perioada 28 februarie — 6 martie 1994 am efectuat cercetări în Ungaria. Ele au avut ca rezultat informații legate de activitatea episcopilor greco-catolice din Oradea și Muncaci, care a deținut vremelnice jurisdicția asupra unor părți din Maramureș și Crișana. Documentele aflate în Arhiva Națională Ungară și Biblioteca Universitară ne-au oferit în special date despre străduințele naționale și culturale ale episcopului Samuil Vulcan, care a reușit printre altele să rearondeze, în anii 1823—1827, dieceza lui încorporând un mare număr de parohii cu limbă liturgică românească. La fel menționăm documentele inedite referitoare la viața și activitatea lui Petru Maior.

S-au dovedit fructuoase și studiile noastre la catedra de limbă și literatură română din Budapesta, condusă de prof. univ. Ambrus Miskolczi. Cu această ocazie am putut cunoaște în plenitudinea lor publicațiile acestei catedre ce oferă și multe date istorice inedite.

Eugen Glück

NOTE

* * * *Erdélyi könyvesházak* (Biblioteci în Transilvania) II. *Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, Jakó Zsigmond anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor, „Skriptum Kft”, Szeged, 1991, X + 246 p.

În seria *Adattár XVI–XVII századi szellemi mozgalmaink történetéhez (Materiale asupra istoriei curentelor spirituale în Ungaria în secolul XVI–XVIII)*, 16/2, editată de Kcserü Bálint, profesor la Universitatea „József Attila” din Szeged, colegii Monok István, Németh Noémi și Tonk Sándor, publică, după informațiile științifice oferite de profesorul din Cluj Jakó Zsigmond, o suită de izvoare arhivistice asupra unor biblioteci și colecții, particulare ori de instituții, care au existat în secolele XVI–XVIII, în orașele transilvănene Cluj, Târgu Mureș, Aiud, Orăștie și Odorheiul Secuiesc. După *Rövidítések jegyzéke (Listă cu prescurtări)* (p. VII–VIII), în care sunt indicate sursele arhivistice și lucrările de specialitate utilizate și după o succintă *Einleitung (Introducere)* (p. IX–X), cercetătorul se întâlnește cu întâia secțiune a volumului, consacrată bibliotecilor și colecțiilor, înregistrate de istoria secolelor XVI–XVIII, în Cluj (p. 1–86).

După investigațiile actuale ale lui Monok István, au fost identificate pentru această perioadă 37 biblioteci și colecții, începând cu inventarul cărților lui Egidius Borbély (2 ianuarie 1589) și încheind cu documentul din jurul anului 1710 referitor la cărțile care au aparținut lui Rozgonyi Pastoris János. De altfel, harnicul și talentatul cercetător de la Szeged și a valorificat, sub raportul istoriei bibliotecilor din Transilvania secolelor XVI–XVII, diverse surse documentare (p. 3–15), matricole orașenești și fonduri arhivistice (p. 16–27) și izvoare ale așezământului unitarian (p. 29–47) și reformat (p. 49–86) din orașul de la poalele Feleacului.

În comparație cu rezultatele cercetării asupra bibliotecilor și colecțiilor din Clujul secolelor XVI–XVIII, așa după cum rezultă din investigațiile întreprinse, Tonk Sándor a reușit să identifice, la îndemâna cercetării fondului arhivistic reformat din Tg. Mureș, doar 11 poziții cu cărți (p. 89–114). Așadar, tot atâtea biblioteci și colecții, începând cu 1653, dată pentru care a găsit însemnarea asupra volumelor lui Viszolyi István și sfârșind cu lista cărților donate de contele Teleki Sándor colegiului din aceeași localitate. Totodată, din secțiunea consacrată aceleiași problematici în orașul Aiud, reiese că au fost găsite numai 6 liste cu cărți, prima datând din 1665 — este vorba de cărțile lui Rényi Péter — ultima reprezentând catalogul volumelor de la colegiul reformat din Aiud, redactat în 1688 (p. 117–195). De altfel, acest impresionant izvor istoric, la care trebuie să adăugăm și cele două cataloage anterioare, redactate în 1679–1680, respectiv 1685, nu poate fi ocolit de o viitoare sinteză asupra învățământului transilvănean în veacul al XVII-lea, când colegiul reformat din Aiud a îndeplinit un rol de netăgăduit în formarea unei anumite categorii de intelectuali. Dintr-o astfel de perspectivă, cercetarea asupra trecutului bibliotecilor în Aiud, datorată colaborării dintre Monok István și Németh Noémi, este plină de sugestii și invită la investigații istorice din alte unghiuri de vedere.

Dacă pe baza cercetării fondului reformat din Orăștie, Monok István stabilește doar o singură poziție (p. 199–200), ilustrând evidența din secolul al XVII-lea asupra cărților bisericii și școlii din aceeași localitate (însușind 49 titluri cu cărți), în cazul orașului Odorheiul Secuiesc (p. 201–217), sus-numitul cercetător găsește 5 documente de arhivă, deci tot atâtea biblioteci și colecții cu cărți. Majoritatea documentelor se referă la cărțile care au fost odinioară în proprietatea colegiului din Odorheiul Secuiesc.

Cercetarea lucrării *Erdélyi könyvesházak* de către specialiști este facilitată de existența unui indice de persoane și localități (*Személy — és helynevek mutatója*, p. 219–246), care permite chiar o valorificare sistematică a bogatului material informațional, restituit circuitului științific de către editori. De altfel, o eventuală istorie a bibliotecilor particulare și publice din Transilvania secolelor XVI–XVIII, lucrare pe care o așteaptă mulți cercetători, nu poate să ignore cantitatea de date și informații de specialitate oferite de volumul asupra căruia ne-am referit.

Însă stabilirea profilului cultural al bibliotecilor transilvănene din această epocă nu ar fi posibilă fără o cercetare sistematică și comparativă (care-și va găsi locul tocmai în invocata istorie a bibliotecilor din Transilvania). Aceasta nu poate ignora modelul românesc al unor astfel de instituții culturale, focare de cultură și civilizație națională și europeană, care au funcționat în Țara Românească și Moldova¹. La îndemâna acestei lecturi, ne gândim doar la două exemple majore, pe care ar trebui să le aibă în vedere editorii lucrării *Erdélyi könyvesházak: biblioteca umanistului Constantin Cantacuzino stolnicul² și biblioteca de la Mitropolia Bălgradului* (la sfârșitul secolului al XVI-lea și în cursul secolului al XVII-lea)³.

Iacob Mârza

* * * *Les Plantes et les Saisons. Calendriers et Représentations*, Textes réunis et présentés par Marianne Mesnil, (Collection Ethnologies d'Europe), Sauramps, Montpellier, 1990, 429 p.

Permanent în căutarea purității ideale a faptului trecut și petrecut, se întâmplă de multe ori ca istoricul să devină prizonierul propriei sale încrengături de date și evenimente, uitând că timpul istoric înseamnă și viața de zi cu zi într-un anumit mediu natural, cu ritmuri temporale care de multe ori nu sunt identice cu realitatea pe care el o trăiește. Din păcate, în lumea istorică românească încă se mai manifestă un anume paralelism între universul istoriei și cel al etnografiei, etnologiei, antropologiei, sociologiei, deși cercetările din aceste domenii se dovedesc tot mai utile pentru istoric. De aceea publicarea materialelor prezentate în cadrul celei de-a treia ediții a manifestării „Zilele Etnologiei Europene Comparate” (Montpellier, 1989) având ca temă raportul dintre plante, anotimpuri și cultura populară, deschide un orizont pe cât de pitoresc, pe atât de util cercetării istorice. Scopul acestei întâlniri se dorea a fi relevarea „legăturii strânse ce unește solul, vegetalele și oamenii în cadrul societăților agropastorale” (p. 8) și reflectarea acesteia de către mentalul și practicile populare.

Prima secțiune a lucrării se ocupă de problemele reprezentării, organizării și măsurării timpului în concepția populară, cu precădere de tipurile de calendare utilizate: Assia Popova, *Les files du temps. Les calendriers empiriques: définition, problématique* (p. 23–39); Claude Gaignebet, *La folle. Journée de Figaro: entre poils et jardinets* (p. 41–47); Jean-Pierre Albert, *Nature et calendrier. Questions de méthode* (p. 49–64); Jose R. Dos Santos, *Les temps s'en vont: qui demeure?* (p. 65–92).

În partea a doua a volumului „Les plantes au fil des saisons” au fost grupate acele materiale menite să surprindă legăturile dintre lumea vegetală și calendarele populare, așa-numitul suport vegetal pe care îl dobândesc anumite momente și riturile mitico-religioase ce însoțesc sărbătoarea respectivă. Secțiunea cuprinde comunicările: Marianne Mesnil, Assia Popova, *Survaca-sorcova: le parler cru de la baguette. Un rituel de Nouvel An dans les Balkans* (p. 95–129); André Carénini, *À propos d'un curieux privilège: notes sur le myrthe et les techniques de „retardage” à la Saint Blaise* (p. 131–139); G. Valchinova, *La menace et la taille rituelles de la vigne: deux pratiques de la Saint-Tryphon (Bulgarie)* (p. 141–159); Michel Nasta, *L'interdit pythagoricien de la fève dans l'imaginaire de la tradition orale* (p. 161–201); Mouette Barboff, *Le pain de Lodève. Du blé au saint, du saint au pain* (p. 210–212); Ivanitchka Gueorguieva, *Réver sous le dictame* (p. 213–227); Maryvonne Abraham, *Le roncier des Aboyeuses de Josselin* (p. 229–252); Anne Caufriez, *Feux de saint-Jean et sortilèges de Cornemuse dans le Tras-os-Montes (Portugal)* (p. 253–277); Annick Fédensieu, *Pois*

¹ *Istoria României*, II, București, Edit. Acad., 1962, passim.

² Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*. Istoric. Semnificații. Organizare — Cuvânt înainte de: prof. dr. docent Gheorghe Cronț, București, Edit. Litera, 1974; Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Edit. Minerva, 1973 (seria „Universitas”).

³ Eva Mârza, *O bibliotecă românească la Alba Iulia în secolul al XVII-lea*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p. 63–70; idem, *Biblioteci medievale românești din Transilvania. Un exemplu: Biblioteca Mitropoliei ortodoxe din Alba Iulia, sec. XVII* (în curs de publicare).

chiche et châtaigne: nourriture des vivants et des morts (p. 279—308); Manuel Mandianes Castro, *Les arbres des morts en Galice* (p. 309—321); Jocelyne Bonnet, *Le Cent de la vigne: rébus calendaire et représentations dans le vignoble français* (p. 321—338).

Ultima secțiune a volumului „Les plantes et les saisons hors d'Europe” cuprinde materialele: Viviana Paques, *La faglia d'Orantino, phallus de Noël et les fêtes du feu au Maroc* (p. 341—357); Anne-Marie Losonczy, *Les nourrices du vivant. Le statut des plantes dans la pensée afro-colombienne du Choco (Colombie)* (p. 359—388); Daniele Vazeilles, *Plantes rituelles et rites sacres des indiens. Rythmes cosmiques et calendrier* (p. 389—415).

Remarcăm extrem de interesanta notă a Mariannei Mesnil, *Un herbier européen dans un village de Roumanie*, cuprinzând informații despre un ierbar conservat în satul Breb (Maramureș), alcătuit în perioada 1844—1978.

Din păcate, așa cum însă ne-am obișnuit, lumea științifică românească este destul de puțin reprezentată, iar spațiul românesc — ce ar fi putut oferi exemple concludente și variate pe această temă — face obiectul numai al comunicării Mariannei Mesnil și Assiei Popova despre obiceiul „sorcovei” în România și Bulgaria. Totodată barajul lingvistic face ca o serie de lucrări valoroase ale cercetării etnografico-etnologice românești să nu pătrundă în circuitul internațional, deși aportul lor nu ar fi lipsit de utilitate.

Mirela-Luminița Murgescu

ARȘAVIR ACTERIAN, *Privilegiați și năpăstuiți*, Postfață de Mircea Zăciu, Institutul european, Iași, 1992, 176 p.

Volumul, datorită triplului său caracter, literar, de eseu filozofic, dar și de document (în care sunt redatе aspecte ale curentelor de idei literare și filozofice îndeosebi din deceniile trei și patru, informații despre revistele publicate atunci și unii colaboratori, amintiri ale autorului cu evitarea însă a celor două perioade, 1949—1953 și 1959—1964, în care a fost supus detențiunii) se cuvine, în opinia noastră, a fi menționat și într-o revistă de istorie.

Cartea, în a cărei postfață semnată de Mircea Zăciu se precizează în final că „Într-o generație strălucită (din care fac parte și Haig, Jeni și Arșavir Acterian, autorul volumului fiind singurul în viață dintre frați, n.n.), puținătatea operei nu înseamnă loc ni ărginaș, periferic. Scrisul lui Arșavir Acterian e „din aceeași materie densă și pură, meteorit dintr-o aceeași constelație”, urmează altele a aceluiși autor, intitulată „Jurnalul unui pseudo filozof”, dar al cărei caracter de document este mai puțin accentuat.

Că autorul a realizat literar și filozofic un gen original de jurnal literar, de critică literară (bazată pe fișe de lecturi sau pe simple impresii de lecturi), de eseu filozofic și de memorialistică în același timp, este indiscutabil (într-o exprimare uneori malițioasă sau de netă detașare față de concepțiile altor gânditori sau filozofi, cum e cazul cu C. Noica, cărui a i se discută — cu evidentă tentă de distanțare față de el — „raționalismul”, „hegelianismul”, tendința spre sistem, altelei într-o exprimare pretențioasă ca de ex. „cogitare polișinelică”, p. 160, sau în sfârșit într-una de un realism brutal, ca, de exemplu: „...când și eu voi lăsa aici zgomotul acestei lumi și voi crăpa”, p. 165).

Am conchide, sub acest aspect, că autorul a reușit în sensul în care au reușit frații Goncourt, cu al lor celebru „Jurnal”, aceasta în afara faptului că autorul este și un „esprit brillant”.

Ca document, în afara amănuntelor biografice care, împrăștiate pe tot parcursul volumului se referă atât la autor cât și la Haig și Jeni Acterian (în privința lui Haig, decedat pe front în 1943, făcându-se și o prezentare a ceea ce el a reprezentat pentru teatrul românesc și aceasta și în legătură cu idila lui Craig) și o pitorească evocare a orașului și portului Constanța la începutul veacului, autorul ne oferă date și impresii personale despre personalități ca Aron Cotruș, Ion Vinea, Oscar Lemnar, Dan Barbilian (Ion Barbu), Mihail Sebastian, Alice Botez, Brâncuși, Constantin Stere, Paul Sterian, Nae Ionescu, Voiculescu, Eliade, Cioran, Noica, Emil Gulian, Edgar Papu, Pavel Dan, Mircea Streinul, K. H. Zambaccian, Octavian Goga, Eugen Lovinescu, Alexandru Davilla, Alexandru Sahia, Dinu Pillat, Oscar Walter Cisek.

Și atunci ne-am putea întreba: cel ce va face istoria ideilor literare și a curentelor filozofice la români între cele două războaie mondiale va putea oare ignora volumul lui Arșavir Acterian, intitulat „Privilegiați și năpăstuiți”?

Publicat în condiții de tipar bune (copertă colorată cu desen sugestiv, hârtie de calitate; foile bine legate), volumul conține o serie de erori de transcriere a numelor proprii (și nu putem decât regreta că nu s-a făcut corectura numelor greșit transcrise), din care am da doar câteva exemple: Werner Eisenberg, p. 74, în loc de corect Heisenberg; Césanne, p. 106, în loc de corect Cézanne; Kayserling, p. 108, în loc de corect Keyserling (filozoful); Gerhard Hauptman, p. 153, în loc de corect Hauptmann; Marianetti, p. 153, în loc de corect Marinetti.

Betinio Diamant

JAMES M. BUCHANAN, *Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan*, The University of Chicago Press, London, Chicago, 1975, 200 p.

Prefigurând, parcă, disputele de ordin economic, social și politic de la sfârșitul mileniului II, acest volum, publicat la mijlocul deceniului 8, încearcă o analiză, din mai multe puncte de vedere, a conceptului de libertate. Ideea de bază de la care pornește autorul este aceea că inteligența umană trebuie folosită pentru evitarea haosului și că omul este o ființă socială. „Trăim împreună deoarece organizarea socială oferă mijloacele eficiente pentru atingerea scopurilor individuale” (p. 1). Din punct de vedere individual, idealul de societate utopică este anarhia. Societatea care impune un minimum de precepte de comportament nu este antidemocratică, ci doar o condiție sine qua-non de conviețuire, bazată pe toleranță și respect reciproc.

Autorul analizează, în primul rând, originile proprietății, pe baza concepției potrivit căreia anarhia apare acolo unde nu se manifestă o acordare a liniilor privind sferele interesului personal, individual. El afirmă că „funcția de bază a proprietății, în orice ordine socială, care încorporează libertăți individuale, ca valori, trebuie clar înțeleasă” (p. 9). În acest context, J. M. Buchanan analizează tratarea egală a celor inegali. În concepția sa, „oamenii diferă prin forță politică, curaj, imaginație, posibilități și aprecieri artistice, inteligență nativă preferințe, atitudine față de ceilalți, stil de viață personal, capacitatea de a se înțelege socialmente cu alții, în puterea de a-i controla pe ceilalți și de a dispune de alte resurse non-umane. Nimeni nu poate nega validitatea fundamentală a acestei judecăți, sprijinită pe o evidență empirică. Noi trăim într-o societate a individualului, nu a egalului” (p. 11). Se impune astfel o evaluare a două concepte primordiale: *om bun* și *societate bună*.

Cel de-al doilea capitol al cărții este dedicat analizării bazelor libertății în cadrul societății. În viziunea economistului american, aceste baze depind de trăsăturile comune ale oamenilor și interacțiunea non-economică; de raporturile dintre drepturi și contract social, distribuția naturală a bunurilor umane, evoluția proprietății; în fine, specificul contractului social, evoluția sa și posibilitățile de modificare, precum și de numărul indivizilor sociali care încheie acest contract.

Formația de economist a autorului se manifestă prin felul în care analizează elementele determinante ale contractului social. Ideea predominantă este aceea că elementele de ordin economic au o influență determinantă asupra contractului social, prin așa-numita „teorie a bunurilor publice”. Astfel, sunt prezentate, pe rând: piața și producătorul liber, schimburile economice și ideea de umanitate, voluntarism și excludere. O atenție aparte este acordată drepturilor individuale în condițiile unor legi nonunanime, fiind analizat, în acest context, conceptul de consens.

Din punct de vedere politic, contractul constituțional este investigat și apreciat și prin prisma politică, mai precis din unghiul teoriei legii. Pornind de la inechitatea personală și interacțiunea anarhică, autorul prezintă noțiunile de cucerire și de slavie, precum și raportul lor cu contractul social. Tot din același unghi se analizează și dezarmarea, precum și relația sa cu necesitatea asigurării drepturilor de proprietate. Chiar și în cadrul politic, elementele de natură economică se impun. Este vorba de echilibrul în comerț, producție, creștere și slăbire economică. Împletirea elementelor politice și economice determină, în opinia autorului, structura statului în raport cu individul, conferindu-i primului atributul de „stat protecționist” sau „stat productiv”. Contractul constituțional devine, astfel, o sumă a categoriilor consacrate de drepturi individuale, dar și de reguli, ca expresie a drepturilor indirecte ale omului.

Contractul social nu este o categorie imobilă, ci el evoluează permanent, determinante, în acest caz, fiind etica și economicul. Statu-quo-ul și drepturile constituționale suferă schimbări permanente, percepute, inițial, ca violări ale drepturilor individuale. Intervin aici aprecierea, considerată de autor ca paradoxală, de „a fi guvernat”. Aprecierea pare un paradox, dacă ne

gândim că omul este cel care face legile. Dar aceste legi sunt determinate de conceptele prezentate anterior, care conduc la conferirea către stat a statutului de protector al libertăților individuale. Necesitatea calității de producător al statului se impune, de asemenea, pentru garantarea acestor libertăți, iar democrația este o expresie a tuturor acestor categorii. În acest context, întărirea normelor procedurale nu reprezintă o scădere a funcțiilor individuale ci o întărire a caracterului potențial al contractului social. Din acest punct de vedere, se impune analizarea a încă două concepte esențiale: legea și pedeapsa. Și dacă legea este considerată de autor ca un capital public, pedeapsa este apreciată drept o dilemă. În ce măsură afectează pedeapsa drepturile individuale; cât este de eficientă, în timp; dimensiunea strategică și constituțională a pedepsei, precum și posibilitățile publice de stabilire a legilor și a pedepselor, care reprezintă puncte de interes, necesare pentru a completa conceptul de contract social.

În loc de concluzii, autorul prezintă ultimul capitol, intitulat „Dincolo de pragmatism: prospecții pentru revoluția constituțională”. Acest capitol reprezintă, de fapt, o reflecție, în plan politic, în practică, a evaluărilor filozofice din cuprinsul cărții. Astfel, evoluția, schimbarea relației instituțional-constituțional este completată prin prezentarea ripostei politicii pragmatice. Confuzia politică, este accentuată și de confuzia omului modern. El trebuie ferit de pericolul idealizării unei singure laturi a personalității umane. Se impune, deci, o analizare, prin prisma filozofiei politice și publice, a drepturilor individuale, în cadrul democrației.

Lucrarea de față reprezintă o încercare de analiză cât mai completă a termenului de libertate. Demersul său este cu atât mai valoros cu cât toate speculațiile filozofice sunt, în permanență, susținute cu argumente politico-istorice. Concluzia este, de asemenea, de o mare valoare teoretică, dar și practică, ea fiind confirmată, astăzi, de convulsiile politice ale acestui sfârșit de mileniu. Orice încercare de a face abstracție de anumite concepte, cum ar fi: proprietatea privată, inegalitatea naturală a oamenilor, importanța factorului economic în stabilirea drepturilor individuale, conduce la aberații politice, la utopie, la anarhie și alienarea, în fapt, a caracteristicilor umane ale societății.

Tatiana Dușu

Dr. ALEXANDER KRISCHAN, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860—1980. Bio-bibliographische Skizzen*, (Banatica. Beiträge zur deutschen Kultur. Herausgegeben von der Adam Müller-Guttenbrunn-Gesellschaft. Sonderdruck). Freiburg i. Br., 1993, 144 p.

Germanii colonizați în Banat de Curtea vieneză în cursul secolului al XVIII-lea¹ au cunoscut o evoluție și un destin istoric în bună parte diferit de cel al conaționaliilor lor din Ardeal. Într-adevăr, sașii (germanii) ardeleni, colonizați încă în secolele XII — XIII și constituiți într-o comunitate beneficiind de o poziție și privilegii bine definite în cadrul voievodatului și apoi al principatului transilvănean, s-au manifestat de la începuturi ca o voce coerentă și distinctă pe toate planurile societății a cărei parte constitutivă deveniseră. Pe lângă implicarea lor activă în viața politică și economică a Transilvaniei, sașii ardeleni au fost creatorii unor valori spirituale în rândul cărora cele din domeniul istoriei se detașează în mod cu totul deosebit. Mai mult, în secolul al XVIII-lea se poate vorbi deja de existența unei istoriografii săsești în accepțiune modernă, realitate care s-a întemeiat pe antecedentele consistente din secolele XVI — XVII, dacă ar fi să ne referim doar la scrierile lui Johannes Honterus, Georg Kraus, Matthias Miles, Valentin Frank von Frankenstein ș.m.a. Nu e mai puțin adevărat că legăturile neîntrerupte păstrate de sașii ardeleni cu lumea de expresie și cultură germană, la fel ca și statutul lor privilegiat în cadrul Transilvaniei au favorizat și impulsionat această efervescență culturală, contribuind în același timp la cristalizarea unei conștiințe timpurii de apartenență la o comunitate etnică. Din acest punct de vedere, evoluția germanilor (șvabilor) bănățeni este sensibil diferită. Atunci când, după ocuparea Banatului (1716), Curtea vieneză a hotărât colonizarea germanilor în cadrul așa-numitei *Impopulationspolitik* patronată de dogmele mercantilismului (cameralismului) imperial, Camera Aulică și Comisia Neoacquistică n-au

¹ Cu timpul coloniștii germani și urmașii lor au început să fie cunoscuți sub numele generic de șvabi, deși denumirea se referă doar la locul de origine a unui mic număr dintre ei.

reflectat nici o clipă la constituirea unui corp aparte (a unei stări distincte), înzestrat cu un statut și privilegii speciale, precum odinioară sașii transilvăneni. Înlesnirile acordate coloniștilor șvabi în Banat au fost limitate în timp și au urmărit în primul rând geneza unei pătri contribuabile capabile să răspundă cerințelor politicii economice ale monarhiei habsburgice. De aceea populația germană din Banat și-a găsit rostul înainte de toate fie în agricultură și creșterea vitelor, fie în exercitarea unor meșteșuguri sau ca lucrători specializați în industria capitalistă incipientă (mai ales în minerit și metalurgie). Nu e mai puțin adevărat că unii dintre coloniștii germani și urmașii lor au acces la funcții, uneori destul de importante, în cadrul aparatului birocratic local. La fel de adevărat este și faptul că, mai ales în deceniile premergătoare anului 1848, la Timișoara s-au făcut începuturile ziariștii în limba germană, tot aici fiind consemnate și primele încercări literare originale ale unor autori germani locali. Și tot la Timișoara s-au inițiat încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea primele tentative de înființare a unui teatru stabil în limba germană. Cu toate acestea, în cazul germanilor (șvabilor) bănățeni nu se poate vorbi de o conștiință națională în accepțiunea modernă a noțiunii. Nu se poate însă nega nicidecum existența unei conștiințe etnice a șvabilor bănățeni, concentrată, credem, mai ales în jurul comunității (obștii) locale din care făceau parte. O prima manifestare concludentă a conștiinței etnice moderne la germanii bănățeni poate fi sesizată abia în memoriul adresat împăratului Franz Josef de mai multe sate șvabești din Câmpia Banatului în octombrie 1849, așa-numita *Schwabenpetition*. În aceste condiții nu ne surprinde absența unor manifestări ale germanilor bănățeni în domeniul istoriografiei până la mijlocul secolului al XIX-lea. Se poate afirma, credem, că nașterea istoriografiei germane din Banat coincide în linii mari cu procesul de cristalizare a conștiinței de sine (*Selbstbewusstsein*) a șvabilor bănățeni ca o comunitate etnică distinctă. Socotim că *Geschichte der königlichen Freistadt Temeswar*, apărută în 1853 la Timișoara și datorată lui Johann Nepomuk Preyer (de altfel prima monografie istorică dedicată metropolei bănățene), se cuvine a fi socotită drept prima lucrare istorică reprezentativă ieșită din pana unui reprezentant al populației germane din Banat. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu prefacerile politice care au avut loc în viața Banatului (îndeosebi datorită reincorporării acestuia în Ungaria la 1860 și a urmărilor pactului dualist austro-ungar din 1867), istoriografia germană locală s-a văzut confruntată cu o dilemă: fie să se afirme în mod răspicat și consecvent ca purtătoare a conștiinței etnice a comunității căreia îi aparținea, expunându-se în acest caz riscurilor de a intra în conflict cu „ideea de stat maghiar”, fie să urmeze o linie de aparent compromis, care să-i îngăduie însă — fie și în cadrul unor lucrări cu caracter general — prezentarea trecutului șvabilor bănățeni. Împrejurările locale, înrăurite fără îndoială de condițiile generale, au făcut ca istoriografia germană din Banat să evolueze până la încheierea primului război mondial pe coordonatele unei aparente loialități față de „coroana Sfântului Ștefan”, reușind însă în același timp să pună temeliile cercetării științifice a trecutului șvabilor bănățeni. Nu e mai puțin adevărat că unele compromisuri au fost dureroase, dacă ne gândim numai la maghiarizarea numelor unor reprezentanți de frunte ai istoriografiei germane din Banat: Theodor Orthmayr-Ortvay Tivadar, Ludwig Grün-Baróti Lajos (fratele acestuia, poetul Karl Grün, s-a numărat între promotorii renașterii etnice a germanilor din Banat!), Koloman Jung — Juhász Kálmán. Prin ceea ce au scris, aceștia și-au afirmat însă, dincolo de nume, apartenența la comunitatea germană din Banat. Se mai cuvine evidențiat faptul că istoricii germani din Banat — atât cei din anii de până la 1918, cât și cei din perioada interbelică — nu au beneficiat nici unul de o pregătire propriu-zisă de specialitate. Ei au urmat fie studii teologice sau pedagogice, fie s-au format ca lingviști, juriști sau ziariști și, nu de puține ori, ca autodidacți. Aceasta nu a împietat, de cele mai multe ori, asupra calității demersului lor istoric. În acest sens credem că se cuvin menționați Ludwig Baróti-Grün, Theodor Orthmayr-Ortvay, Leonhard Böhm, Johann Heinrich Schwicker, Felix Milleker și mai ales Koloman Jung-Juhász, pe care îl considerăm unul dintre cei mai temeinici medievști ai Banatului. Iată numai câteva gânduri, a căror exprimare am socotit-o însă neapărat necesară pentru a putea aprecia la valoarea ei adevărată lucrarea recent apărută a cercetătorului vienez dr. Alexander Krischan, originar și Domnia Sa din Banat, bine cunoscut în cercurile de specialitate pentru contribuțiile sale substanțiale (cu deosebire din domeniul bibliografiei istorice și al surselor de arhivă) privind istoria Banatului începând cu secolul al XVIII-lea.

Într-un volum care reunește biobibliografiile a nouă istorici germani din Banatul celei de-a doua jumătăți a veacului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului nostru (contribuții publicate în anii 1987–1992 în paginile revistei „Banatica” a Institutului șvabilor dunăreni (Donauschwäbisches Institut Tübingen), dr. Alexander Krischan pune la îndemâna cercetării o lucrare pe cât de utilă, pe atât de impresionantă nu numai prin acribia datelor (multe din acestea datorându-se corespondenței și investigațiilor personale amănunțite ale autorului), dar și printr-o judecată cumpănită, străină de orice patimi, a operei științifice prezentate. Astfel, cer-

ceătorul dispune de o călăuză sigură pentru a se apropia și a folosi cu maxim câștig scrierile istorice ale lui Leo Hoffmann, Adalbert Schiff, Ludwig Baróti-Grünn, Georg Reiser, Koloman Juhász-Jung, Theodor Ortway-Orthmayr, Johann Heinrich Schwicker, Leonhard Böhm și Franz Wetzel. Într-un capitol final, dr. Alexander Krischan supune unei exegeze la fel de riguroase istoriografia germană din Banat după cel de-al doilea război mondial, cu toate mutațiile determinate, pe de o parte, de instaurarea dictaturii comuniste, pe de altă parte, de activitatea unor istorici germani originari din Banat și stabiliți în cursul timpului în Germania și Austria. De aceeași atenție se bucură și creațiile unor istorici germani care, chiar dacă nu erau originari din Banat (de ex. Viktor Orendi-Hommenau, Karl von Möller), s-au alăturat strădaniilor confrăților lor bănațeni (Karl Kraushaar, Anton Valentin, Fritz Klingler, Johann Wolf, Robert Reiter-Franz Liebhard, Hans Diplich, Anton Peter Petri etc.). La fel de modest pe cât de învățat, dr. Alexander Krischan se omite pe sine din această adevărată istorie a istoriografiei germane din Banat. Ne facem însă noi o datorie de onoare în a-l așeza alături de aceia cărora istoria Banatului, în general, și ce a germanilor (șvabilor) bănațeni, în mod special, le datorază atâtăa lucrări de mare însemnătate. În încheiere, nu ne putem decât exprima dorința ca opera de o viață a domnului dr. Krischan, *Bibliografia istorică a Banatului 1514-1964* (cuprinzând peste 20.000 de titluri) să vadă cât mai curând lumina tiparului, după cum așteptăm cu același interes lucrarea Domniei Sale, *Izvoare de arhivă privind istoria Banatului. Instrucțiuni, memorii, patente, tratate 1695-1873. Bibliografie*.

Costin Feneșan

OLIMPIA MITRIC, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog, Suceava, vol. I — III, 1992—1994, 409 p. cu il.*

Catalogul vechilor cărți românești de Olimpia Mitric, prin cele trei volume editate până acum (să sperăm că va apare cât mai grabnic cel de al IV-lea, și ultimul, cum ne anunță chiar autoarea) ne prilejuește să constatăm: 1. bogăția patrimoniului bibliofil de care încă dispun sucevenii, în pofida vicisitudinilor vremilor; 2. intensă circulație a tipăriturilor din vechime, provenite din cunoscute centre culturale, nu numai moldave ci și muntene, sau ardelenene, cum: Blajul, Bucureștii, Buzăul, Râmnicul, Sibiu, Târgoviștea ș.a.m.d., precum și din afara țării române (Buda și Viena, bunăoară) în județul Suceava, de-a lungul timpului, ceea ce dovedește — încă o dată — interesul aparte al bucovinenilor pentru litera tipărită, pentru cultură, în genere; 3. imprimarea în chiar zona cercetată a unor cărți importante; 4. (dar nu în ultimul rând) calitatea — remarcabilă — de cercetător a autoarei în domeniul dat, minuțioasă muncă de depistare, înregistrare și analiză a cărților, precum și de descifrare a însemnărilor (chiar traducerea unora dintre acestea, după caz).

Întâiul volum, editat în anul 1992, are 96 pagini. În *Cuvânt înainte*, eminentul profesor dr. docent I. C. Chișimia remarcă, printre altele, faptul că elaborarea *Catalogului* s-a întâmplat într-un chip exemplar. Îi urmează puținele rânduri, dar cu multă căldură întocmite de cel ce reprezintă instituția sub egida și cu sprijinul căreia este editat *Catalogul* (Inspectoratul pentru Cultură al județului Suceava), anume, Marcel Mureșeanu.

Studiul introductiv, consistent, cuprinde pe parcursul a 50 de pagini, date însemnate asupra unor domenii variate, dar, fără îndoială, cu sesibile legături între ele: 1. *Activitatea tipografică din sudul Moldovei până în 1830* (reținem cu deosebire, începutul vieții tipografice sucevene; astfel, se reia ideea imprimării aici, în anul 1649, a unei *Evangelii* armene, ipoteză regăsită în unele lucrări importante; apoi, circulația cărților rădăuțene, inclusiv în Suceava). 2. *Cartea românească veche în patrimoniul județului Suceava* (capitol ce privește fondul de carte existent azi în această zonă, aria de răspândire, frecvența, precum și repartitia acestui fond după categoria de deținători și locul de apariție, apoi, procurarea, însemnările și prețul cărților, însemnătatea circulației acestor valori pentru consolidarea conștiinței de neam și limbă, în dezvoltarea unitară a culturii române). Studiul se încheie — firesc lucru — cu notele bibliografice.

În continuare se fac unele precizări asupra modului de întocmire a *Catalogului*, redându-se și abrevierile folosite pe parcursul lucrării.

Catalogul propriu-zis începe cu *Cazania* lui Varlaam (Iași, 1643) și se încheie cu *Mărturisirea credinței ortodoxe* (Snagov, 1699). Dintre cele 22 de titluri descrise, o importantă cu totul aparte o au: *Noul Testament* de la Bălgrad (1648), *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652), cele cinci cărți datorate mitropolitului Dosoftei (nu lipsește cea mai de preț, *Psaltirea în versuri*,

Uniew, 1673), apoi *Biblia* de la București (1688), *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumca*, de Dimitrie Cantemir (Iași, 1698), *Chiriadromion* (Alba Iulia, 1699).

Rezumatul în limba franceză și *Indicii* (autori, traducători, centre tipografice, titluri, deținători, persoane, toponime) încheie primul tom.

Pe foaie de titlu a celui de al 2-lea volum al *Catologului* (1993, 145 p.) apar înscrise datele extreme, de editare, ale cărților analizate în toate cele trei volume (1643—1830), nu și pentru realitatea dată (1700—1766) cum credem că s-ar fi convenit. Faptul se va petrece aidoma și la cel de al 3-lea tom. Și o altă mărunță observație: s-a socotit — din fuga condeiului, desigur — că secolul al XVIII-lea începe cu anul 1700, când, de fapt, cu acest an se încheie veacul al XVII-lea.

Volumul — în datele lui esențiale — este la fel structurat ca și cel dintâi, cu o excepție (abstracție făcând de partea introductivă) și anume, *Glosarul*, util, de bună seamă (fără el, multe cuvinte ar rămâne, pentru cei mai puțin avizați, de neînțeles). Sunt inserate aici 71 titluri (se începe cu *Octoiul* buzoian de la 1700 și se încheie cu *Antologionul* din 1766 tipărit la Căldărușani). Cărțile descrise au fost imprimate în diverse centre culturale. În afara celor deja citate avem a nota: Bucureștii, Râmnicul, Târgoviștea, Iașii, Rădăuții.

În acest volum este inserat și hrisovul lui Constantin Mihai Cehan Racoviță, domnul Moldovei, emis pentru desființarea vâcărutului și a cuniței pe vite, tipărit la Iași în anul 1757 (pag. 86, nr. LXXV), important, fără îndoială, dar care nu se înscrie în categoria tipăriturilor anunțate în chiar titlul *Catologului*. Că Ioan Bianu și Nerva Hodoș îl includ în monumentală lor operă, *Bibliografia românească veche*, nu poate constitui un argument pentru prezența sa aici. El își poate avea locul într-un catalog al documentelor, într-unul al tipăriturilor, în genere, iar nu al *cărților* imprimate în vechime. Aceeași opinie avem și în privința „cărții de preoție” (71, CXXVI), în fapt, un act tipărit la Iași în anul 1779.

În cel de al treilea tom sunt descrise 94 titluri aflate în 546 exemplare. Cărțile au fost tipărite la București, Râmnic, Buzău, Iași, Blaj, Buda, Viena, Dubăsari, Movilău și Sibiu, în perioada 1766—1800 (nu se înțelege de ce anul 1766 încheie volumul II, dar îl deschide și pe cel următor?). Printre autorii lucrărilor aici cuprinse se numără și Dimitrie Eustatievici, Amfilohie Hotiniul, Radu Tempea, Ioan Molnar.

Sunt menționate într-un *Cuvânt înainte* unele elemente specifice ale cărților aici catalogate, mai cu seamă cele ce privesc însemnările, numeroase, diferite ca natură. În ceea ce privește tehnica de redactare, nu se observă modificări față de volumele I și II. De asemenea, în structura lucrării nu au intervenit schimbări.

Însemnările de pe filele cărților prezentate în toate cele trei volume, diverse ca gen, spunem, se dovedesc de o însemnătate aparte, ele oferind istoricului informații prețioase, unele singulare. Prin ele, prin intermediul cărții vechi, arată pe bună dreptate autoarea, „se pot reconstitui crâmpene din viața socială, economică și culturală a societății noastre în pagini de cronică, uneori, inedite” (I, 27).

În bună parte, inscrierile se referă la diverse evenimente cu caracter istoric (năvălirea tătarilor la 1754, ocupația rusească în 1790, înfrângerea eteriștilor de către turci în anul 1821, trecerea în neființă a unor domnitori, boieri sau ierarhi-cărturari, cum Alexandru Calimah voievod, Veniamin mitropolitul ș.a.), la monumentele Moldovei (construcție, distrugeri, refaceri, cum biserica cu hramul Adormirea Maicii Precista din Câmpulung, mănăstirea Măgura Răului, biserica Sf. Dimitrie din Călinești și nu numai), la legăturile artistice ale vechilor cărți, despre meșterii ca atare (de pildă, ferecătura datând din anul 1753, folosită pentru Tetraevanghelul din 1762), despre ancefalia Moldovei (variantea manuscrisă a legendei, ne asigură autoarea, a fost necunoscută până acum; textul a fost întocmit de „Ifrim Ardelean, fiind cu șidcarea în sfânta mănăstire Voronețul... la vîeat 7289 = 1781”), despre fenomenele meteorologice petrecute de-a lungul timpului ș.a.m.d.

Catologul întocmit de Olimpia Mitric, distinsa cercetătoare a cărților românești din vechime, prin bogăția informațiilor ce le cuprinde, prin rezultatele studiului minuțios întreprins asupra unui însemnat număr de cărți provenite din atâtea fonduri, prin respectul față de normele fundamentale de descriere a unor atari valori, se dovedește a fi un prețios instrument științific de lucru, o reclinare a unor domenii însemnate din trecutul cultural sucevean și nu numai.

Alexandru Ligor

JAN PAUL NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Rudolfs II. (1593–1606)* (= Archiv für österreichische Geschichte, Band 135), Verlag der Österreichischen Akademie des Wissenschaften, Viena, 1993, 560 p.

Masiva monografie de curând publicată de istoricul austriac Jan Paul Niederkorn interesează în cel mai înalt grad istoriografia românească. Aceasta întrucât ea tratează nimic altceva decât cadrul internațional al unui moment de excepție din trecutul nostru, cum a fost cel al domniei lui Mihai Viteazul. Și, de fapt, așa cum prea bine se știe, acest moment nu ar fi fost posibil fără izbucnirea războiului „cel Lung” dintre Imperiul habsburgic și Poarta otomană.

Autorul și-a conceput în chipul următor demersul: istoria „evenimentială” a războiului a fost concentrată, la început, într-o succintă „privire cronologică” (p. 9–20). Iar în continuarea aceluiași capitol cu caracter introductiv este prezentată, în linii generale, „literatura” asupra problemei, deosebit de bogată, dar cu precizarea că: „Eine Monographie über den «Lange Türkenkrieg» existiert nicht” (p. 20–26). Este de observat că, într-o lungă notă (13 p. 22–26) în care sunt indicate principalele contribuții istoriografice, titlurile românești acoperă aproape jumătate din spațiu...

Urmează un capitol consistent, închinat puterilor propriu-zis beligerante: „Die Konfliktparteien” (p. 27–102). Aici autorul se ocupă mai întâi de Imperiul otoman și de fostele sale state vasale de la Dunărea de Jos, Transilvania, Moldova și Țara Românească. Merită să ne oprim o clipă și să reținem remarcă autorului asupra obiectivului urmărit de Mihai Viteazul prin unirea celor trei state în 1599–1600: „mit der Eroberung Siebenbürgens und der Moldau verfolgte Michael wohl nicht zuletzt das Ziel, durch die Schaffung eines größeren Staatsgebildes sich aus der politischen Zwangslage, die Geographie und Kräfteverhältnisse diesen Ländern bescherten, zu befreien” (p. 48). Cât privește tabăra opusă, ea a inclus Imperiul și teritoriile habsburgice, precum și Sf. Scaun, care este socotit, cu drept cuvânt, „der Haupt-protagonist der antiosmanischen Allianz und Hilfsbemühungen”.

A doua parte a monografiei, care este și cea mai întinsă (p. 103–498), țintește să reconstituie poziția principalelor puteri europene față de problema otomană, în răstimpul războiului. Sunt astfel examinate, în capitole separate, atitudinea Angliei, Franței, Spaniei, Veneției, celorlalte state italiene (Toscana, Ferrara/Modena, Mantova etc.), pentru ca în capitolul de sfârșit să fie grupate „alte state”, în rândul cărora au fost introduse Moscova, Danemarca, Ordinul Cavalerilor de Malta și Polonia.

În subcapitolul dedicat politicii polone față de Poartă ne întâlnim iarăși, cum era și firesc, cu aspecte ale istoriei românești, cum ar fi, de pildă, expediția din 1595 a cancelarului Jan Zamoyski în Moldova, încheiată prin așa-numitul „acord de la Țuțora”, din 22 octombrie, ai cărui termeni sunt corect înțeleși și prezentați (p. 483). De asemenea, în paginile următoare este bine reconstituită lupta diplomatică a Sf. Scaun, declanșată după intervenția în Moldova, pentru atragerea regatului polon în Liga antiotomană. De pildă, ne-a reținut atenția evocarea discuțiilor de la reședința nunțului apostolic Germanico Malaspina din Varșovia, care au avut loc în aprilie 1596, și în cursul cărora cancelarul Zamoyski a condiționat intrarea în război cu Poarta nu numai de păstrarea Moldovei în orbita politică a regatului, ci și de înlăturarea lui Mihai Viteazul și instalarea unei garnizoane polone în Țara Românească (p. 487). Pe de altă parte, autorul semnalează că, grație acțiunii aceluiași eminent om politic care a fost Jan Zamoyski, încă din aprilie 1598 s-a încheiat înțelegerea polono-otomană pentru aducerea la cârmă Transilvaniei a cardinalului Andrei Báthory (p. 493). Competiția susținută dintre Polonia și Imperiul habsburgic pentru sfere de dominație la Dunărea de Jos a fost deci perfect sesizată și analizată.

Nu vom încheia fără a atrage atenția și asupra excelentei bibliografii, aduse „la zi”, în legătură cu istoria războiului „cel Lung” (p. 503–539). De asemenea, autorul a folosit și numeroase materiale de arhivă inedite.

Ștefan Andreescu

LUIS MIGUEL ENCISO RECIO, AUGUSTÍN GONZÁLEZ ENCISO, TEÓFANES EGIDO LÓPEZ, MAXIMILIANO BARRIO GONZALO, RAFAEL TORRES SÁNCHEZ, *Los Borbons en el siglo XVIII (1700—1808)*, în *Historia de España*, coordinator Angel Montenegro Duque, tomo X, Madrid, 1991, 695 p.

Acest al zecelea volum dintr-o nouă și monumentală istorie a Spaniei, elaborat de renumiți istorici specialiști ai perioadei, pe lângă reușita în sine pe care o reprezintă, este și o probă a nivelului înalt de competitivitate științifică atins de istoriografia spaniolă contemporană. Parcurgând paginile acestei lucrări se constată, ca și în cazul altora de aceeași amploare, că una dintre trăsăturile fundamentale ale istoriografiei spaniole actuale o reprezintă îmbinarea organică dintre metoda pozitivistă și metodele noi de cercetare. Această caracteristică se datorează faptului că trecutul istoric al Spaniei conține încă destul de multe pete albe care trebuie acoperite cu date și fapte, dar și dorinței și capacității istoricilor spanioli de a aborda cercetarea istorică cu cele mai noi metode existente în lume.

Astfel, secolul al XVIII-lea, secolul Burbonilor, este abordat și prezentat în toate aspectele sale, mai mult sau mai puțin cunoscute. Prima parte a lucrării este consacrată populației și societății spaniole din secolul al XVIII-lea, incluzând o foarte interesantă cercetare asupra aspectelor legate de sărăcie, asistență socială, minorități, marginalizați și conflictele sociale generate de aceste fenomene. În continuare sunt prezentate activitățile economice, agricultura, industria, finanțele și comerțul, cultura spaniolă și ceea ce a însemnat iluminismul pentru Spania, biserica și slujitorii ei, instituțiile de administrare și guvernare ale statului, viața politică, în opinia autorilor adevărată sinteză ce include și este rezultatul evoluției tuturor celorlalte aspecte ale societății spaniole.

În concluzie putem spune că este vorba de o lucrare reprezentativă pentru istoriografia spaniolă contemporană, lucrare ce se înscrie în traiectoria ascendentă cunoscută în ultimii ani de acest sector de activitate științifică.

Eugen Denize

TEODOR TANCO, *Virtus romana rediviva*, Vol. VII, Memoria culturii, Cuvânt de încheiere acad. Ștefan Pascu, Edit. Virtus romana rediviva, Cluj-Napoca, 1993, 556 p.

Peisajul historiografic autohton din ultimele decenii a înregistrat, timid dar sigur, un număr sporit de lucrări, deosebite sub raport calitativ, cu privire la patrimoniul cultural local, subliniind, dacă mai era nevoie, aportul însemnat reprezentat de pleiada contribuțiilor științifice ce vizau conexarea și integrarea trecutului zonal în ansamblul extins național pentru devenirea neamului românesc.

Beneficiind de un debut concomitent în timp și spațiu cu suita de încercări interpretative notabile în acest sens, dintre care cităm doar câteva referitoare la regiuni istorico-geografice distincte: „Banatul. Im memoriam”, 1971; „Figuri mureșene”, I—II, 1971, 1973; „Figuri ieșene”, I—IV, 1972—1982; „Cărturari brașoveni”, 1972; „Reghinul cultural”, I—II, 1982, 1990 etc., strădania consemnată acum, în forma și fondul volumului VII, de universitarul și scriitorul clujean Teodor Tanco, carte editată în regie proprie (fără sponsorizare!) înseamnă tocmai finalizarea temerară, un corolar al travaliului început în anul 1972 cu o „sumă” de „Însemnări și portrete” în legătură cu aria culturală a Bistriței și Năsăudului.

Tentativa de a evidenția statistic efortul inclus și depus de autor pe durata celor 17 ani cu privire la cele 360 de biografii și 140 de articole redactate pentru tomurile I—VII, răsfi-rate parcimonios (1973, 1974, 1977, 1981, 1984, 1987, 1993), cu o singură sorgintă la Cluj, în și prin prelucrarea mărturiilor inestimabile aflate în depozitul de memorie spirituală peren numit Biblioteca Universității, îngăduie zăgrăvirea conținutului celor peste 2800 de pagini, ce constituie, în fond, o vizualizare concretă a noțiunii strict circumscrise a faptului (și factorului) de cultură și istorie locală, într-o structurare stabilă și tradițională pe două părți distincte, cea de „Studii și însemnări literare și cultural-istorice” și cea de „Portrete în cuvinte”.

Primul tronson al volumului ultim realizat de T. Tanco include nume de referință, cercetate și dezvoltate interpretativ: Vasile Fabian-Bob, G. Coșbu, L. Rebreanu, L. Blaga, Iuliu Hossu, Vasile Netea. Studiile de istorie a unor instituții tradiționale locale, precum „Fondurile școlare grănicerești”, în conivența retrospectiviei organizării și subvenționării învățământului secundar românesc (vezi jubileul de 125 ani, respectiv, înființarea liceului grăniceresc din Năsăud), a grupajelor semnificativ intitulate „Coșbuciana” ori „Rebreniana”, ca și a celui privitor la presa timpului („Muza Someșană”, „Ecolul”, „Glasul școlărilor”, „Curierul elevilor năsăudeni”, „Izbânda”) se încheagă în părți unitare, evidente pentru datul informativ și formativ conținut.

Cele 50 de nume inventariate în alcătuirea terminală a cărții de față ilustrează tocmai demersul de creionare a unei coloraturi socio-profesionale pentru cele câteva elemente spirituale și moral-politice originare din zona dată. De semnalat faptul că T. Tanco păstrează neschimbat criteriul dispunerii portretelor, anume în aceeași filieră cronologică, fără să se abată nicicum de la caracterul eseistic, deci de un pronunțat caracter literar imprimat seriei cu un profil specific conturat. Autorul subliniază astfel aportul important sub raport calitativ și cantitativ reprezentat de pleiada de studenți, de învățători, de medici, militari, artiști plastici, muzicieni, de preoți și oameni politici pentru intervalul larg temporar al veacurilor XIX—XX în istoria zonei și implicii a Transilvaniei și a țării întregi.

Veridic instrumentar științific, esențial în îndrumarea și înțelegerea contribuției spirituale a Bistriței și Năsăudului în decursul vremurilor istorice, lucrarea de referință prezentată aici și acum, dispune de un rezumat în trei limbi de circulație, precum și patru elemente finale de orientare pentru orice specialist și doritor a însuși câte ceva din trecutul și prezentul ariei istorico-geografice discutate: un indice alfabetic pentru studii și portrete, o listă sinoptică pentru localitățile de origine a portretelor descrise, ca și un tabel ordonat alfabetic pentru toate numele întâlnite în cele șapte volume.

Dincolo de greutatea inerentă tipăririi și difuzarea acestei lucrări (tiraj: 1100 exemplare la un preț modic de 1600 lei), sacrificiul intelectual constant al autorului Teodor Tanco este demn de relevat, deoarece truda sa încorporată în timp și spațiu cu privire directă la zona sa natală, constituie un exemplu de trăinicie și temeritate în ducere la bun sfârșit a unei misiuni-menire științifice, asumate conștient și ingrat într-un context nu demult apus și în zilele noastre, atât de dificile din pricina duratei de tranziție neterminată! Sugerăm aici ca, poate cândva, undeva, opera trudnică sorgimentată și finalizată de un jurist pasionat scrib de istorie, dublat de condeiul și agerimea minții unui perfect știutor al limbii și literaturii materne, să dobândească, probabil nu imediat, un binemeritat prinos de recunoștință, instituționalizată la un nivel sau altul, față de o realizare-referință, ce rămâne în timp, drept model pentru informarea și formarea generațiilor viitoare din țara noastră.

Stelian Mândruț

GILLES VEINSTEIN, *Ahkam qa'idi, ordres originaux ex muhimme defteri*, în vol. *Mélanges offerts à Louis Bazin*, Paris, 1992, p. 257—274.

Autorul întreprinde o minuțioasă anchetă de ordin diplomatic asupra documentelor din categoria *Muhimme defteri*, faimoasele Condici ale afacerilor importante, în care se reflectă, prin intermediul poruncilor emanate de la Înalta Poartă pentru dregătorii locali sau a scrisorilor adresate principilor străini, atâtea aspecte majore sau detalii semnificative ale istoriei otomane pe parcursul a mai bine de trei secole. Ancheta are ca scop determinarea gradului de fiabilitate a acestei categorii de izvoare, producând în același timp argumente noi în sprijinul uneia dintre ipotezele în discuție asupra naturii înseși a actelor analizate.

Faptul că documentele *muhimme defteri* sunt copii și nu originale este unanim acceptat de specialiști. Există însă nuanțe în ce privește răspunsul la întrebarea căru moment din activitatea cancelariei imperiale afectate redactării unui firman îi corespund, sau cu alte cuvinte: erau însemnările din condicile de *muhimme* o copie a firmanelor? Sau erau copii ale ciornei după care urma să fie redactat ordinul imperial? În acest caz punându-se întrebarea: când a fost făcută copia, înainte sau după întocmirea originalului? Pornind de la citirea paralelă a trei grupe de exemple alese (o scrisoare a lui Süleyman I către regele Poloniei, Sigismund-August, din 20—29 iulie 1565, cinci firmele din februarie 1552 adresate de Kanuni unor conducători din Transilvania și un ordin al aceluiași sultan către judele Sibiului datând din 2—11 august 1552) și confruntând originalul (ordinul primit de destinatar păstrat în arhivele din Polonia și Austria) cu înregistrarea acestuia (*ahkam qa'idi*) găsită în arhivele otomane, autorul proce-

dează apoi la o comparație strânsă a fiecărui element diplomatic: protocolul inițial, conținutul, protocolului final, datarea, alte mențiuni suplimentare.

Concluziile — deși parțiale, fiind grevate de imposibilitatea unui examen exhaustiv din cauza puținelor originale care să stea la dispoziția cercetătorului pentru verificările necesare — merită să fie în atenția celor interesați de aceste probleme: conținutul mûhimmelelor reflectă exact conținutul originalelor; se confirmă ipoteza lui Uriel Heyd că muhimmelele reprezintă copia unei ciorne (*mûsvedde*) a originalului, problema anteriorității sau posterității înregistrării rămânând în suspensie din cauza insuficienței datelor; deși sunt lipsite de indicațiile pe care le furnizează unele elemente diplomatice ca *intitulatio* și *inscriptio* (absente în mûhimmele) acestora le sunt proprii o serie de indicii pe care nu le pot oferi originalele: notele marginale de cancelarie, ștersături și corecții care aduc lămuriri importante asupra împrejurărilor în care a fost produs originalul. Încheierea logică este că cele două specii diplomatice se completează reciproc și că istoricul trebuie să se străduiască în fiecare caz, în măsura posibilului, să le găsească și să le confrunte.

Anca Popescu

CORNELIUS R. ZACH, *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert*, München, 1992, 237 p.

Lucrarea de față, susținută în 1981 ca teză de doctorat în cadrul Universității din München, reprezintă o descriere a instituțiilor țărilor române extracarpătice în perioada 1600—1716. Urmărindu-se antecedentele situației din epoca studiată, autorul înfățișează trăsăturile generale ale formării statelor medievale Moldova și Țara Românească, care s-au născut, în opinia sa, ca urmare a aplicării lui „*ius gladii*”. Din acest fapt derivă câteva consecințe legate de dreptul teoretic nelimitat al domnului asupra țării și a locuitorilor săi, lipsa proprietăților vasalice în Țările Române și existența autonomiilor locale, semnalată de Cantemir.

Cea mai însemnată instituție a țării, căreia autorul îi consacră o mare parte din lucrarea sa, o constituie domnia, care suscită o serie de probleme. Astfel, autorul se întreabă cum funcționa accesul la domnie — pe bază ereditară sau electivă —, subliniind că până la 1600 toți domnii țărilor române aparținuseră unor dinastii care au vădit o mare stabilitate de-a lungul a trei secole. În secolul XVII, domniile țărilor române proveneau din trei categorii: membri ai dinastiilor fondatoare, boieri pământeni care, ajunși la domnie, au întemeiat dinastii proprii, și străini, mai ales de origine balcanică. În enumerarea domnilor s-au strecurat și câteva inadvertențe ce trebuie rectificate. Astfel, între domnitorii aparținând dinastiei Basarabilor nu pot fi incluși Radu Șerban, Matei Basarab și Constantin Șerban, care erau descendenți ai celor două ramuri ale Craioveștilor: de la Coiani și de la Brâncoveni (p. 25). În ceea ce privește enumerarea domnilor moldoveni, trebuie de asemenea specificat că Alexandru Coconul era fiul lui Radu Mihnea, aparținând așadar dinastiei Basarabilor. Între domnitorii din familia Movilă trebuie adăugat și Mihail Movilă (1607), unul dintre fiii domnitorului Simion Movilă (p. 26). Antonie Vodă (1669—1672) nu se trăgea din boierii Craiovești, după cum se afirmă la p. 27, ci era fiul lui Mihail din Târgșor, începătorul neamului boierilor din Popești. Domnitorii din veacul XVII sunt clasificați în funcție de originea lor, precum și de felul în care au ajuns la tron. Dintre cei 14 domni care au cărmuit Țările române între 1600—1716 — primii din neamul lor —, doi au fost impuși de principii creștini (Ieremia Movilă de polonezi; Gheorghe Ștefan de domni Țării Românești și Transilvaniei), patru au fost ațeși de boieri (Antonie Vodă din Popești, Eustratie Dabija, Ștefan Petriceicu, Antonie Ruset), opt domni au fost numiți direct de către Sublima Poartă (p. 31).

Analizându-se politica matrimonială a donnilor, autorul pune în evidență relativa lipsă de însemnătate a originii soțiilor lor în acea perioadă. Dacă în veacurile anterioare exista posibilitatea alegerii soțiilor din dinastiile statelor învecinate, acest lucru nu s-a mai putea întâmpla în secolul XVII. De rectificat este faptul că Dimitrie Cantemir s-a căsătorit prima oară cu domnița Casandra, fiica și nu sora domnitorului Șerban Cantacuzino (p. 34).

Secolul XVII se caracterizează pe plan politic prin scăderea importanței succesiunii ereditare la tron. Numiți de către Sublima Poartă sau aleși de către boieri, domniile acestei epoci nu au format dinastii, decât cu durată foarte scurtă (de ex. Vasile Lupu și fiul său Ștefăniță, Gheorghe Duca și fiul său Constantin Duca). Puterea domnească nu izvoară din „transcendența sângelui dinastiei”, ci din funcția îndeplinită. Instituția domniei se caracteriza prin „dominium eminens”, exprimat prin confiscarea averii boierilor „hicieni”, a acelor care nu-și plăteau dările și a celor decedați care nu aveau moștenitori.

Teoretic nemărginită, puterea domnească era îngrădită de existența pravilei și a boierilor, precum și de dese schimbări de domnie. În secolul XVII, domnitorul era judecătorul suprem, șeful administrației, legiuitorul și șeful oștirii, iar față de Sublima Poartă reprezenta garantul ordinii și al stabilității țării. Autorul descrie diferitele funcții ale puterii domnești, începând cu exercitarea justiției care se întemeia pe dreptul cutumiar și pe pravilă. Dreptul de a bate monedă nu a fost folosit decât de două ori în veacul XVII: de către Mihnea al III-lea și Eustratie Dabija. D-I Cornelius R. Zach se oprește apoi asupra veniturilor și domeniilor domnești, a căror întindere exactă nu se poate preciza. Urmând pe C.C. Giurescu, autorul subliniază că problema financiară a dominat perioada analizată, fiscalitatea excesivă provocând o pronunțată nesiguranță demografică.

În linii generale sunt descrise raporturile dintre domn și biserică, raporturi ce se concretizau în amestecul domnilor la alegerea ierarhilor și a egumenilor, dar și în legitimarea puterii laice prin intermediul bisericii. Domnii jucau chiar un așume rol în ceremonialul bisericii ortodoxe; ei aveau voie să treacă prin porțile împărătești, inițiau fondarea de eparhii noi, ca în cazul episcopiei de Huși, a cărei întemeiere a fost încurajată de Ieremia Movilă. Intervențiile domnilor la investirea mitropoliților, episcopilor și a unor egumeni, ca și la îndepărtarea lor din scaun, erau de obicei cauzate de motive politice, fapt exemplificat de autor prin succesiunea mitropoliților Ungrovlahiei de la sfârșitul secolului XVII.

Care este opinia autorului despre legătura dintre domnii români și tradiția bizantină? Cazul lui Vasile Lupu care a luat asupra sa o mare parte a datoriei Patriarhiei ecumenice, se explică prin veleitățile imperiale ale acestuia. În general, însă, după C. Zach, nu se poate considera că patronajul cultural al domnilor români în Răsăritul ortodox a avut o încărcătură politică. Astfel, vulturul bicefal din stema lui Șerban Cantacuzino ar avea o explicație exclusiv genealogică și nu ar dezvălui pretenții la tronul Bizanțului, țelul acestui domnitor fiind de a instaura în Țara Românească un principat ereditar sub protecție habsburgică. În sprijinul acestei interpretări se aduce ca argument faptul că și în blazoanele unor familii fanariote care își revendicau o legătură genealogică cu Bizanțul (Rizo-Rangabé, Moruzi, Mano) este reprezentat vulturul bicefal.

În ceea ce privește atribuțiile diplomatice ale domnilor, acestea erau interzise de Poartă în perioada studiată. Balansul Moldovei între Polonia și Imperiul otoman la începutul secolului XVII a încetat odată cu extinderea posesiunilor otomane împrejurul Moldovei. După 1660, ridicările armate împotriva Sublimei Porți au fost înlocuite de înțelegeri secrete cu puterile creștine, autorul prezentând înclinațiile domnilor români spre Polonia, Austria și Rusia. Un paragraf este consacrat și atribuțiilor militare ale domnilor, conducători ai oastei chiar și în perioada când puterea militară a țării era foarte redusă. Pe ansamblul perioadei, autoritatea domnului a scăzut în mare măsură datorită neapartenenței acestuia la o dinastie de prestigiu (cu excepția ultimilor Basarabi și Mușatini care au domnit în secolul XVII); de asemenea, suveranitatea sa s-a aflat în continuu declin (mai ales după 1660), prefigurând poziția fanarioților.

Un segment al cărții se referă la boierimea țărilor române, caracterizată prin mobilitate socială, ea nefiind legată de moștenirea unui titlu, ci de achiziționarea unei dregătorii. În evoluția acestei clase, autorul delimitează trei etape: 1) între 1350—1550, boierii au constituit o pătură de războinici și proprietari funciari; 2) între 1550—1750 se constată rolul politic predominant al boierimii; 3) între 1750—1859, s-a diminuat funcția politică a boierimii, datorită dezvoltării instituțiilor moderne. Așadar, după C. Zach, boierii români au evoluat — ca și nobilii occidentali — de la statutul de războinic la cel de „om politic” și apoi la cel de purtător al unei dregătorii lipsite de conținut. Limitele acestei periodizări trebuie considerabil nuanțate, deoarece și după 1750, de pildă, boierimea a continuat să reprezinte clasa politică a statelor românești, chiar dacă a avut loc din ce în ce mai mult (mai ales în prima jumătate a secolului XIX) o inflație a rangurilor boierești. În prezentarea făcută boierimii din secolul XVII — din care lipsesc multe familii care încep în acest veac — ar trebui corectată includerea neamului Pârșcovenilor între familiile boierești care s-au perpetuat în Țara Românească până la al doilea război mondial, el stingându-se în secolul XIX, cu fiicele marelui vornic Ștefan Pârșcoveanu.

Autorul se întreabă asupra provenienței veniturilor boierimii, pentru a încerca să explice lipsa de opulență a traiului acesteia. Cauzele rezidă în productivitatea scăzută a agriculturii, lipsa lichidităților și situația demografică instabilă. De reținut sunt considerațiile privind prezența boiereilor greci în țările române. Astfel, în secolul XVII, din 252 dregători ai Țării Românești, 60 erau de origine greacă sau sud-dunăreană (24%), din 240 înalți dregători din Moldova, 65 erau greci (27%). Comparând aceste cifre cu procentul de 25% reprezentat de numărul dregătorilor greci din țările române din secolul XVIII, autorul observă menținerea aceleiași componente etnice a boierimii în secolele XVII și XVIII. Influența otomană crescândă a generat o stabilitate mai mare în viața politică internă a secolului XVII. Dacă în secolul XVI, din 175 dregători ai Țării Românești, 43 au fost executați din porunca domnului (25%), în veacul urmă-

tor, din 258 dregători, 27 au fost uciși. O scădere se constată și pentru Moldova: în secolul XVI, din 140 dregători au fost executați 13 (sub 10%), iar în secolul următor, din 240 dregători, 20 au fost uciși din poruncă domnească (8%). Regimul politic s-a caracterizat prin echilibrul dintre domn și marea boierime, astfel că, în opinia autorului, nu se poate vorbi nici de un stat nobiliar, dar nici de un regim autocratic în țările române.

O prezentare mai succintă este consacrată bisericii în secolul XVII, care nu a jucat un rol politic important, fiind tutelată de domnitor. Se poate reține observația că înalții clerici nu proveneau, în majoritatea lor, din marea boierime, ci din răzeșime, negustorime și din lumea levantină.

Sunt descrise, de asemenea, relațiile țărilor române cu Sublima Poartă în veacul XVII, sub dublul lor aspect: politic și financiar. Pe plan politic, raportul de vasalitate față de Imperiul otoman presupunea numirea și revocarea domnilor, îndeplinirea ordinului de distrugere a fortificațiilor și — în cazul Țării Românești — mutarea capitalei de la Târgoviște la București, fapt îndeplinit de domnitorul Gheorghe Ghica și nu de fiul său Grigore I Ghica, după cum greșit se spune la p. 185. Asupra obligațiilor financiare ale țărilor române față de Poartă nu este cazul să ne oprim aici. Asupra raporturilor dintre români și turci, autorul face câteva observații care pot fi menționate. Dacă fenomenul haiduciei a fost interpretat în unele lucrări ca o formă de luptă antiotomană, C. Zăch îi contestă acest caracter. Chiar și revoltele antiotomane ale domnilor români nu sunt explicate prin motivații naționale sau religioase, ci prin considerente politice. Dominația Porții este privită nuanțat, cu accent pe consecințele sale pozitive: menținerea statalității și a granițelor țărilor române.

Perioada 1600—1716 a înregistrat transformări ale naturii puterii domnești din țările române, funcția domnului apropiindu-se din ce în ce mai mult de cea a unui guvernator de provincie. Declinul vertiginos al puterii militare a făcut imposibilă exercitarea rezistenței față de pericole străine și mai ales față de Poartă. Durata scurtă a domniilor și lipsa unei dinastii unice a slăbit instituția domniei care s-a lovit de opoziția boierilor și de cea a Porții. Toate aceste considerații care apar în cartea d-lui C. Zach, converg spre concluzia că viața politică a țărilor române s-a configurat, așadar, în echilibrul acestor factori esențiali: domnia, boierimea, biserica (în mai mică măsură) și relația cu Sublima Poartă. Lucrarea prezentată sintetizează bibliografia asupra secolului XVII, sprijinindu-se prea puțin pe investigații documentare. Ea constituie o prezentare a stadiului cercetării în acest domeniu.

Mihai Sorin Rădulescu

AL. ZUB, *În orizontul istoriei*, Institutul European, Iași, 1994, 280 p.

Istoria, mai mult decât strângerea de documente, este un „dialog” al istoricului cu durata, așa se referea, recent, Pavel Chihaia la cartea istoricului Al. Zub, carte care adună articole publicate în presa anilor 1967—1988 și care este prezentată atât ca „o reflecție mai degajată pe marginea istoriei” (pag. 6), cât și ca un efort de recuperare și reevaluare.

În prima secțiune a lucrării, ca într-un album istoriografic, apar portretizați schematic ori mai amănunțit, în trăsăturile lor definitorii sau mai puțin cunoscute: Cantemir, Bălcescu, Kogălniceanu, Bolliac, Hașdeu, Xenopol, Pârvan, Iorga, Mircea Eliade, David Prodan, Alexandru Dușu; în partea a doua, intitulată *Conexiuni, interfeșe*, comentariul este direcționat spre „vecinătățile istoriei”: literatură, muzică, publicistică ș.a.

Consistența volumului este dată de meditația recurentă privind poziția istoricului față de cultură în general și față de societate, precum și a modului de a scrie istorie.

Opțiunea autorului este pentru istoricul militant care combină „munca de cabinet” cu participarea la „viața epocii”, fiind tratați cu o preferință evidentă Kogălniceanu, Xenopol, Iorga, Pârvan, admirația rămânând a fi distribuită egal atât pentru spiritul riguros, monografic, cât și pentru istoricii cu o mai mare lejeritate de metodă și libertate de expresie.

Istoria, chemată să formeze și să informeze societatea, să-i corecteze opiniile, să identifice specificul unei națiuni, face parte din ideologia activă a timpului și este implicată în constituirea unui program de acțiune. Istoricul deci, devine cu atât mai responsabil cu cât, fiind, într-un fel, produs al epocii care l-a cerut, este și creatorul ei prin activitatea sa, vorbind chiar și atunci când nu-l întreabă nimeni așa cum îndemna Iorga. Totodată, istoria oricum ar fi luată, „cognitiv” sau „ontologic”, este „un tărâm marcat de permanente confruntări” (p. 32), în această situație dorința de obiectivitate a istoricului devenind „o pură iluzie”. Cu toate acestea el nu trebuie să renunțe niciodată la aspirația spre adevăr, spre ordine și sens. Ceea ce face ca misi-

unea celui solicitat la a regândi trecutul să fie concomitent « serioasă » și « tragică », iar prin exigențele pe care le are munca sa, aceasta ajunge „o asceză intelectuală, ca o disciplină menită a spori șansele de cunoaștere ale umanității în durată” (p. 30). Dignitatea morală și respectarea deontologiei profesionale devin condiții sine qua non și nu există rețineri în a-l aprecia, într-un articol jubiliar din 1982, pe David Prodan, care „voind să rămână credincios adevărului și-a asumat riscurile izolării”, oferind o lecție etică ce „trebuie să rodească în profitul istoriografiei, al culturii noastre” (p. 105).

În sfârșit, sunt decelate, în mai multe texte, tendințele moderne ale istoriografiei spre investigarea unei problematici reinnoite și extinse, fiind relevate ca profitabile studiile de literatură comparată și mentalități ale d-lui Alexandru Dușu și sunt puse în evidență preferințele noi ale cititorilor de istorie spre autobiografii, jurnale, memorii, preferințe văzute ca o nevoie „permanentă de concret a omului, nevoie biciuită de abuzul de scheme și generalizări, recunoscutibile adesea în istoriografie” (p. 199).

Mai facem observația că s-ar fi putut evita inserarea unor articole legate prea mult de circumstanța ce le-a iscat, precum scurtele semnalări de apariții editoriale care supraadăugate eterogenității constitutive a cărții contribuie la dezorientarea lecturii, sau unele articole ce au un subiect cu actualitatea expirată cum ar fi *Un bilanț provizoriu*, datând din 1982, în care se deplângea rămânerea în stare inedită a unei părți a moștenirii bălcesciene, între timp apărând însă și următoarele trei volume din scrierile pașoptistului. De asemenea, rămâne de clarificat proveniența microcapitolelor a căror publicație și dată nu sunt indicate la sfârșit.

Oricum, prin redarea acestor studii, note și comentarii circuitului istoriografic este menținută deschisă dezbateră privind „conținutul” și „forma” scrierilor istorice și sunt puse, implicit sau explicit, întrebări esențiale referitoare la posibilitatea istoricului de a-și mobiliza toate mijloacele intelectuale pentru a-și completa și perfecționa ancheta.

Marin Pruteanu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României, fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări — studii și carte — tipărită după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sunt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ileana Căzan, Paul Cernovodeanu, Armand Goșu, Bogdan Murgescu, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: *Nagy Pienaru*

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE, BIOGRAFII, BIBLIOGRAFII

* * * *Balkan Studies. Index to volumes 21—30 (1980—1989)*, indexed and edited by Thommy Verrou — Karakostas with the assistance of Nikos Zaikos, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1992, 339 p. Indice de autori și de materii.

* * * *Bălgărite v Severnoto Pricernomorie. Isledvanisa i materialî* (Bulgarii pe țărmul nordic al Mării Negre. Cercetări și materiale), t. I, V.T.U. „Sv. Sv. Kiril i Metodii”, Veliko Tărnovo, 1992. Această culegere de studii (publicată sub egida Universității din Veliko Tărnovo) conține o serie de analize asupra prezenței bulgarilor (și proto-bulgarilor) pe teritoriul românesc și pe țărmul nordic al Mării Negre, din secolul al VII-lea până în secolul al XX-lea. (Rec. în „Etudes Balkaniques”, an XXVIII, 1992, nr. 2, p. 112—114).

* * * *The Gypsies of Eastern Europe*, ed. by David Crowe and John Kolsty, with an Introduction by Ian Hancock, London, M.E. Sharpe, 1991, VI + 194 p. Observații importante și cu privire la istoria țiganilor în România.

ANGHELOV, DIMITĂR (ed.) *Istoriia na Veliko Tărnovo* (Istoria orașului Veliko Tărnovo), Tom. I (Preistorie, antichitate și ev mediu), „Otecestven Front”, Sofia, 1986, 387 p. Cartea prezintă istoria orașului Veliko Tărnovo (și a regiunii înconjurătoare) din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Volumul I se oprește la cucerirea otomană (1393). Se oferă și informații privind istoria orașului în vremea primilor Asănești (Petru, Asan și Ioniță Caloian).

BALLING, MADS OLE, *Von Reval bis Bukarest. Statistisch — biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel — und Südosteuropa 1919—1945*, vol. I—II, Verlag Dokumentation, Kopenhagen, 1991, XLII + 987 p. Prezentare analitică a reprezentanților parlamentari ai minorităților germane, inclusiv ai celor din România.

INALCIK, HALIL, *Türkler ve Balkanlar* (Turcii și Balcanii) în vol. *Balkanlar*, (Balcanii), „Eren”, Istanbul, 1993, p. 9—32. Studiul este o sinteză asupra prezenței și politicii Imperiului otoman în Peninsula Balcanică în perioada 1352—1918. Se oferă și informații referitoare la relațiile româno-otomane în intervalul de timp sus-amintit.

JACEV, NIKOLAI, *Prof. Konstantin Veliki i problemite na bălgarskoto v. rajdane* (Prof. Constantin Velichi și problemele renașterii naționale bulgare), în „Istoričeski Pregled”, 48, 1992, 8—9, p. 134—138. Date cu privire la activitatea lui C. Velichi în domeniul istoriei Bulgariei și a relațiilor româno-bulgare.

MICHELSON, PAUL E, *Themes in Modern and Contemporary Romanian Historiography* reprint din vol. *East European History. Selected Papers of the Third World Congress for Soviet and East European Studies*, Slavica Publishers, Columbus (Ohio), 1988, p. 27—40.

„Revista istorică”, tom V, nr. 7—8, p. 843—848, 1994

ORLOV, P.A., *Istoria russoi literaturî XVIII veka*, Vășșaia șkola, Moskva, 1991, 320 p. Autorului cunoscutei monografii *Russkii sentimentalizm* (Moskva, 1977), Pavel Alexandrovici Orlov (1922–1990), i-a fost, de curând, publicată ultima producție științifică, un manual universitar pentru facultățile de filologie. Fostul profesor al Universității de Stat din Moscova dedică un capitol (p. 32–42) operei lui Antioh Cantemir (1709–1744) („pervâi russkii pisatel-Klasiștist”).

ÖNDEŞ, OSMAN, *Hitler*, Boğazici Yayınları, Istanbul, 1989, vol. I–II (208 + 208 p.). Monografia este dedicată vieții și activității politico-ideologice a liderului Germaniei naziste. Pe baza a numeroase texte, documente și mărturii de epocă, sunt prezentate atât opinia lumii despre Hitler, cât și concepția acestuia asupra lumii. Se oferă și unele informații privind participarea României la cel de-al doilea război mondial.

PIPPIDI, ANDREI, *The Minor and Behind it. The image of the Jew in the Romanian Society*, in „Shvut Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference on the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 73–83.

RÓNA-TAS, ANDRAS, *Németh Gyula és az erdélyi kérdés* (Gyula Németh și problema transilvăneană), in „Keletkutató”, 1991, 2, p. 10–14. Analizează studiile lingvistice și istorice ale lui Gyula Németh (1890–1976) în probleme interesând istoria Transilvaniei, îndeosebi în ceea ce privește originea secuilor și prezența bulgarilor în Transilvania anterior cuceririi maghiare. Rezumat în lb. engleză (p. 122–123).

SIPOS, PÉTER, *Die Sozialdemokratische Partei Ungarns und die Gewerkschaften 1890–1944*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 150 p. Primul capitol se referă la relația între Partidul Social-Democrat din Ungaria și sindicate în epoca dualismului.

TARASOV, S., L. *Russkie ikoni XVIII – nacealo XX v. na Balkanah* (Icoanele ruse din secolul XVIII – începutul secolului XX în Balcani), in „Sovetskoe slavianovedenie”, 1990, nr. 3, p. 49–70. Se analizează pătrunderea icoanelor ruse în Peninsula Balcanică (inclusiv în Țările Române), în intervalul cuprins între începutul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XX-lea.

VEIGA, FRANCESC, *Els Balcans. La desfeta d'un somni 1945–1991*, Eumo, Universitat de Girona, Estudis Universitaris de Vic, 1993, 182, p. Istoria României în perioada comunistă și imediat postdecembristă. Aspecte politice, economice și naționale.

YOFCE, A.B., *Problems and Trends in Jewish Romanian Literature*, in „Shvut Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, pp. 31–38.

II. IZVOARE

DEI, BENEDETTO, *La Cronica dall'anno 1400 all'anno 1500*, a cura de Roberto Barducci, 1985, 206 p. Știri și cu privire la Moldova vremii lui Ștefan cel Mare.

FLEMMING, BARBARA, *Zwei türkische Bibelhandschriften in Leiden als mittelostanische Sprachdenkmäler in Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag*, in „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes”, 76. Band, 1986, p. 111–118. Prezintă două traduceri turcești ale Biblii, realizate la Istanbul de către Haki (Yahya b. Ishak) și de către 'Ali Beg (dragonul Albert Bobowski) în 1659 și respectiv în 1662–1664, la comanda lui Comenius și a reidentului Provinciilor Unite la Istanbul, Lezinus Warner. Traducerile manuscrise urmau să servească la tipărirea în Olanda a Biblii în limba turco-osmană. Informațiile despre mediul intelectual din jurul lui Warner pot servi la înțelegerea mai bună a contextului traducerii Vechiului Testament de către Nicolae Milescu.

FODOR, PÁL, *Török beszámolók Lippra 1551, évi feladásáról* (Rapoarte otomane cu privire la capitularea Lipovei în 1551), in „Keletkutató”, 1993, 1, p. 80–95. Analizează împrejurările recuceririi Lipovei de către trupele imperiale la sfârșitul anului 1551, publică în facsimil și traducerea maghiară 5 documente otomane aflate în fondul Turcica de la Hans – Hof – und Staatsarchiv din Viena. Rezumat în lb. engleză (p. 171–172).

KALIGANOV I., POLIVIANNÎI D., *Rodnik zlatostruini. Pamiatniki bolgarskoj literaturj IX — XVIII vekov* (Izvorul cu unde de aur. Monumente ale literaturii bulgare din secolele IX — XVIII), „Hudojestvennaia literatura”, Moskva, 1990, 527 p. Cartea cuprinde o antologie de texte din literatura bulgară a secolelor IX — XVIII (de la frații Kiril și Metodiu, până la Paisie de la Hileandar). Apar și numeroase referiri la istoria Țărilor Române în secolele XIV — XVIII, precum și la dinastia Asăneștilor. (Rec. în „Palaeobulgarica”, an XV, 1991, nr. 3, p. 113—116).

MITEV, T., *Memoarâi na bǎlgarskata emigratija v Sǎedinenite Štati do Parijkata mirna konferenija prez 1919 godina* (Memoriul emigrației bulgare din Statele Unite către Conferința de pace de la Paris din anul 1919), în „Voennoistoriceski sbornik”, 1991, nr. 3, p. 123—136. Studiul analizează memoriul prezentat, în 1919, Conferinței de pace de la Paris de către emigrația bulgară din S.U.A. Memoriul face referiri și la problema Cadrilaterului.

STANCIOVA, A., *Dvorçovi i diplomatskeski spomeni (1887—1915)*, (Amintiri de la Palat și din diplomație, 1887—1915), Sofia, 1991, 222 p. Lucrarea conține amintirile autoarei privind viața de la Palatul regal din Sofia și activitatea diplomației bulgare în anii 1887—1915. Se fac referiri și la evoluția relațiilor dintre Bulgaria și România în perioada respectivă.

TURAN, OSMAN, *Istanbul'un fethinden önce yazılmış tarihî takvimler* (Calendar istorice scrise înainte de cucerirea Constantinopolului), Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1984, 104 p. Este o culegere de scurte calendare (anale) istorice otomane scrise înainte de cucerirea Constantinopolului (1453). Apar și unele date privind relațiile româno-otomane la finele secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

ANGHELOV DIMITĂR, CIOLPANOV V., *Bǎlgarska voenna istoria. Ot vtorata cetvǎrt na X vek do vtorata polovina na XV vek* (Istoria militară a bulgarilor. Din al doilea sfert al secolului al X-lea până în a doua jumătate a secolului al XV-lea), Izdatelstvo na B.A.N., Sofia, 1989, 312 p. Cartea analizează istoria militară a poporului bulgar din prima jumătate a secolului al X-lea până la finele secolului al XV-lea. Apar și referiri la relațiile româno-bulgare în perioada respectivă.

BACZKOWSKI, KRZYSZTOF, *Próby włączenia państw Jagiellońskich do Koalicji antytureckiej przez papieża Aleksandra VI na przełomie XV/XVI wieku* (Încercările papei Alexandru VI de a încadra statele jaghelone în coaliția antituristică), în „Nasza Przeszłość”, 81, 1994, p. 5—50. Locul Moldovei în proiectata coaliție.

BAKALOVA, ELKA, *Țamblakovoto „Măcenie na Sveti Ioan Novi” v rumânskata monumentalna jivopis ot XVI — XVII vek* (Lucrarea lui Grigore Țamblac „Pătimirea Sfântului Ioan cel Nou” în pictura monumentală românească din secolele XVI — XVII), în „Palaeobulgarica”, an XV, 1991, nr. 4, p. 56—77. Se urmărește modul în care sunt reflectate în pictura monumentală (bisericească) românească din secolele XVI — XVII informațiile cuprinse în cartea lui Grigore Țamblac (cărturar de origine bulgară refugiat în Țările Române) intitulată „Pătimirea Sfântului Ioan cel Nou”.

BINDER, PÁL, A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozatai. A „comitatus Cibiniensis” — töl Erdély német nevéig. (Schimbări în înțelesul termenului „Siebenbürgen”. De la „comitatus Cibiniensis” la numele german al Transilvaniei), în „Századok”, 126, 1992, nr. 3—4, p. 355—381. Studiu interesant despre semnificațiile avute în timp de termenul „Siebenbürgen”, la a cărui origine stă cetatea construită pe râul Cibin (Cibinburg). Inițial „Siebenbürgen” desemna ținutul Sibiului și al comitatului Sibiu. Ulterior termenul acoperă teritoriul celor 7 + 2 scaune săsești, pentru ca în sec. XV — XVI el să se refere și la districtele Brașov și Bistrița, deci la întregul teritoriu al Universității săsești. Din această epocă înțelesul termenului „Siebenbürgen” începe să se extindă la întreaga Transilvanie.

BONEV, C., *Principes généraux de l'apparition et de la consolidation initiale des principautés de la Valachie et de Moldavie (du XIVe à la première moitié du XVe siècle)*, „Etudes balkaniques”, 29 (1993), nr. 2, p. 81—97. Sunt discutate aspectele demografice, economice, sociale, bisericesti și politice ale proceselor constituirii Țării Românești și Moldovei.

BUZA, JÁNOS, „Ungerlein 1678”. Die Verbannung des ungarischen Denars aus dem Gellumlauf der Reichsstadt Nürnberg, în „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt

Nürnberg", 79, 1992, p. 151–168. Conține și o lungă introducere despre circulația dinarilor ungurești în secolele XVI – XVII, inclusiv în spațiul românesc.

DÁVID, GÉZA, *Adalétoh a Temesvári ejálet 18. századi történeléhez* (Date despre istoria eyaletului Timișoarei la începutul secolului al XVIII-lea), în „Keletkutatás”, 1993, 1, p. 42–55. Analizează extensiunea teritorială a eyaletului, însemnătatea sa militară crescândă după pacea de la Karlowitz, problema finanțării trupelor din eyalet și populația eyaletului (estimată, pe baza unor liste de *cizye* din 1711 la 180.000–200.000 de locuitori). În ceea ce privește structura populației, remarcă ponderea redusă a etnicilor maghiari în perioada stăpânirii otomane. Rezumat în lb. engleză (p. 169).

EYSTORLID, L. W., *Where Everything is weighed in the Scales of Material interest*. *Anglo-Turkish Trade, Piracy, and Diplomacy in the Mediterranean during the Jacobean Period* în „The Journal of European Economic History”, Rome, vol. 22 (1993), nr. 3, p. 613–625. Despre relațiile pretendentului la tronul Moldovei Ștefan Bogdan cu regele Iacob I Stuart și ambasadorul său la Poartă Thomas Glover și despre suma de 3 000 înmănată de consiliul regal Companiei engleze a Levantului pentru susținerea lui Ștefan Bogdan în 1608. Dezacordul și intrigile polone îngreunează misiunea lui Glover care se încheie printr-un eșec și rechemarea sa din post la 1611 (p. 624).

GÜNDISCH, GUSTAV și DOINA NÄGLER, *Die Bücherei des Hermannstädter ev. Stadtpfarrers Petrus Rihelius (+ 1648) und seiner Söhne*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 15, 1992, nr. 1, p. 41–62. Contribuție la istoria bibliotecilor transilvane în epoca Umanismului și a Reformei.

MASLEV, S., *Tărgoviata među bălgarskite zemi i Transilvania prez XVI – XVII vek* (Comerțul dintre teritoriile bulgărești și Transilvania în secolele XVI – XVII), Sofia, 1991, 414 p. Cartea prezintă evoluția relațiilor comerciale dintre teritoriile bulgărești (aflate atunci sub stăpânire otomană) și Transilvania în secolele XVI – XVII).

PÁL, ENGEL, *Magyarország és a Török Veszély Zsigmond Korában (1387–1437)*, (Ungaria și primejdia otomană în epoca lui Sigismund) în „Századok”, 1281, 1994, nr. 2, p. 273–287. Cuprinde și referiri de istorie românească.

SUITNER, ERNST, *Kirche und nationale Identität in Europa zur Zeit der Osmanenherrschaft über Südosteuropa*, în „Ostkirchliche Studien”, 43, 1994, nr. 1, p. 41–53. E discutată și problema raportului religie – identitate națională în istoria românească în secolele XVII – XVIII.

IV. ISTORIE MODERNĂ

BUCUR, MARIN, I. L. *Caragiale – L'homme et l'écrivain face à la question juive*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, pp. 185–200.

DIMKOV, N., *Straniți ot bălgarskoto vāzrajdane* (Pagini din Renașterea bulgară), Șumen, 1991, 304 p. Cartea prezintă diverse aspecte din lupta patrioților bulgari (în timpul așa-numitei „Renașteri bulgare”: 1762–1878) pentru pregătirea pe toate planurile (cultural, național, politic, social, economic și militar) a eliberării Bulgariei de sub stăpânirea otomană. Apar și informații privind activitatea patrioților bulgari pe teritoriul României în perioada respectivă. (Menționare în „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 1–2, p. 177).

MAJDRAKOVA, CEAVDAROVA, OGNIANA, *Predf stavki i nacealo na legalnata politicheska borba na bălgarskita narod prez Vā-razjdane* (Premisele și începutul luptei politice legale a poporului bulgar în timpul „Renașterii bulgare”), în „Istorigeski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 7, p. 3–29. Studiul analizează lupta antiotomană pentru independență a poporului bulgar în prima jumătate a secolului al XIX-lea (prima etapă a „Renașterii bulgare”). Se arată că, în Imperiul otoman, această luptă a putut deveni parțial legală abia în 1839 (începutul Tanzimatului). Sunt oferite și unele date referitoare la bulgarii refugiați în Principatele Române în intervalul de timp sus-menționat.

POPOV, RADOSLAV, *Bălgariia na krāstopāt. Reghenstvoto: 1886–1887* (Bulgaria la răscruce de drumuri. Regența: 1886–1887), Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, Sofia, 1991, 510 p. Cartea analizează amănunțit o perioadă zbuciumată din istoria

modernă a Bulgariei (anii 1886—1887). Apar și bogate informații privind politica externă a Bulgariei în acei ani (inclusiv relațiile bulgaro-române). (Rec. în „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 1—2, p. 155—157).

TRIFONOV, S., *Nacealoto na Dobrudjanskiia vâpros* (Începutul chestiunii Dobrogei), în „Citaliște”, 1991, nr. 1, p. 12—13. Se prezintă momentele de început (1877—1878) ale disputei româno-bulgare cu privire la dreptul de stăpânire asupra provinciei Dobrogea (care a făcut parte din Imperiul otoman în anii 1420—1878).

VARGA, LÁSZLO, *Zsidó bevándorlás Magyarországon* (Imigrația evreiască în Ungaria), în „Századok”, 126, 1992, nr. 1, p. 59—79. Studiu asupra procesului de imigrare a evreilor originari din Polonia, Galiția și Rusia în Ungaria în sec. XVIII—XIX. Cu statistici pe ani, pe comitate.

ZECEV, NIKOLAI, *Bucarest comme centre culturel des Bulgares au cours de la Renaissance (XVIII-e — XIX-e siècle)*, în „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 1—2, p. 28—43. Se prezintă activitatea culturală a patrioților bulgari refugiați la București în secolele XVIII—XIX și rolul acesteia în pregătirea eliberării Bulgariei de sub stăpânirea otomană (în urma războiului ruso-româno-turc din 1877—1878).

ZLATEV, ZLATKO, *Vasil Levski v bălgarskata istoriceska knijnina (1987—1990)* (Vasil Levski în literatura istorică bulgară: 1987—1990), în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 7, p. 79—98. Este o trecere în revistă a lucrărilor istoriografiei bulgare recente (1987—1990) referitoare la viața și activitatea marelui patriot și revoluționar bulgar Vasil Levski. Majoritatea cărților și studiilor menționate oferă informații și despre activitatea lui Vasil Levski pe teritoriul României.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

ALMOND, MARK, *Decline without fall. Romania under Ceaușescu*, în vol. *Europe in Turmoil*, Twickenham, Adamantine Press, 1991, p. 279—329. Situația politică și economică a regimului comunist sub guvernarea lui Ceaușescu.

ARMON, THEODOR, *L'intervento di Luigi Luzzatti in favore degli ebrei in Romania (1913—1914)*, în „Storia contemporanea”, 24, 1993, 4, p. 519—544. (Correspondența Luzzatti — Brătianu în problema statutului evreilor din România).

BURTEA, VASILE, *La promotion sociale et solutions aux problèmes d'emploi de la population rom*, în vol. *Les familles roms d'Europe de l'Est*, Sous de rédaction de Claire Auzias, historienne, Institut de l'enfant et de la familles, Paris, 1993, p. 27—32. Problema folosirii mâinei de lucru a romilor din România și de integrare a lor socio-profesională în perioada regimului de tranziție după 1989. Condițiile de trai și obiceiurile specifice ale acestei etnii.

CAZACU, M. și N. TRIFON, *La Moldavie ex-soviétique, histoire et enjeux actuels, suivi de Notes sur les Aroumains en Grèce, Macédoine et Albanie*, Edit. Acratie, Mauléon, 271 p. Istoric al ocupației ruse în Basarabia și problemele actuale ale țării. Informații și considerații despre aronâni și soarta lor actuală.

GALANTAI, JOZSEF, *Hungary in the First World War*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1989. VIII + 334 p. Traducere și ediție revizuită a unei lucrări apărute în 1974. (Rec. în „Slavic Review”, vol. 50, nr. 4, Winter 1991).

GHEORGHE, NICOLAE, *Les enfants tziganes en Roumanie* în vol. *Les familles roms d'Europe de l'Est*, Sous la rédaction de Claire Auzias, historienne, Institut de l'enfant et de la famille, Paris, 1993, p. 24—26. Privire de ansamblu asupra situației familiilor de romi din România sub regimul comunist și post-totalitar. Pondere demografică, problema natalității. Problema orfelinatelor și a școlarizării opoilor de romi.

GHERMANI, DIONISIE, *Rumänien. Marxismus-Leninismus in theorie und Praxis. Ehrengabe für Dionisie Ghermani zum 65. Geburtstag*, Herausgegeben von Dieter Blütenwitz, Horst Glassl und Edgar Hösch, Trofenik, München, 1990.

GÜRKAN, IHSAN, *Jeopolitik ve stratejik yönleriyle Balkanlar ve Türkiye. Geçmişin ışığında geleceğe bakış* (Balcanii și Turcia din punct de vedere geopolitic și strategic. Privire spre viitor în lumina trecutului), în vol. *Balkanlar* (Balcanii), „Eren”, Istanbul, 1993, p. 259—273. Se analizează situația geopolitică și strategică contemporană a Peninsulei Balcanice (inclusiv

a României), precum și politica Turciei în această regiune, încercându-se apoi o previziune de viitor bazată pe trecutul și prezentul acestei regiuni.

HEMERTON-KELLY, ROBERT, SZONYI, ISTVAN; *The nature of the Romanian Regime (1989–1991)*, în „Österreichische Osthefte”, Wien, vol. 35, 1993, nr. 1, p. 51–72. Analiza poziției politice a partidului de guvernământ din România ultimilor 3 ani față în față cu problemele economice, naționale, de politică internă și externă, ale respectării drepturilor omului.

MITEV, P. E., *Iztocina Evropa '90. Politiceskata strateghiia na levite sili* (Europa de est – 1990. Strategia politică a forțelor de stânga), în „Novo vreme”, 1991, nr. 2, p. 3–12. Se analizează tactic și strategia politică a partidelor de stânga din Europa răsăriteană (inclusiv România) în anul 1990 și liniile directe ale activității acestora în anii imediat următori.

NEDEV, DANTON, RADEVA IULIANA, *Bulgaria and the New Realities on the Balkans*, în „Études Balkaniques”, an XXVIII, 1992, nr. 2, p. 3–9. Este o scurtă prezentare a evoluției relațiilor Bulgariei cu celelalte țări din Peninsula Balcanică (inclusiv România) în anii 1990–1992.

PETROV, LIUDMIL, *Problemi na voennata politika na Bălgariia: 1934–1939* (Probleme ale politicii militare a Bulgariei: 1934–1939), Voenna izdatelstvo, Sofia, 1990, 232 p. Este analizată politica militară a Bulgariei în anii 1934–1939. Se prezintă și informații privind politica externă a Bulgariei în perioada respectivă (inclusiv relațiile bulgaro-române și dispozitivul militar bulgar de la granița cu România). (Rec. în „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 1–2, p. 160–163).

TODOROV, PETĂR, *Bălgarskite Kulturni obștestva v Dobrudja (1919–1940)* (Societățile culturale bulgare din Dobrogea, 1919–1940), în „Istoriceski pregled”, an XLIII, 1992, nr. 5, p. 23–31. Se analizează activitatea societăților culturale bulgare din Dobrogea în anii 1919–1940. Apar din nou vechile afirmații din istoriografia bulgară privind o pretinsă „oprimare” de către România a bulgarilor din regiunea sus-amintită.

VALKSBERG, ARKADI, *Hôtel Lux. Les partis frères au service de l'Internationale communiste*, Paris, Fayard, 1993, 277 p. Informații despre internaționala comunistă și implicarea unora din membrii Partidului comunist din România în activitățile ei.

VERDERY, KATHERINE, *National ideology under socialism. Identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*, Univ. of California Press, Berkeley, 1991, 406 p. Propaganda stalinistă și comunistă în România și urmările ei pentru dezvoltarea culturii și istoriei naționale.

ZACH, CORNELIUS, R., *Der Status der Sibenbürger Sachsen in Rumänien. Gesetzliche Verankerung und Wirklichkeit 1919–1933*, în vol. *Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission*, vol. 35, München, Oldenbourg, 1991, p. 233–255. Analiza statutului politic și social al sașilor din România în perioada 1919–1933.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES Mentalités — Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE. NOU-
VELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL ÎNSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL ÎNSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Ostatecii în relațiile daco-romane.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.
Conquista și reconquista peruană.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Viața românilor între eros și thanatos.
Comerț și negustori în tratatele osmano-polone.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situția economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806—1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperarea românească interbelică între deziderat și realități.
I. C. Filitti : Pagini de jurnal.
Italia și primul război mondial.
Securitatea României în perioada interbelică.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927—1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
Antanta Balcanică.
Toponimie și demografie istorică.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare : băncile de date istorice.

ISSN 1018—0443